

ประวัติศาสตร์ไทย

ธงชัย สีสโณภณ

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

พ.ศ. 2561

ประวัติศาสตร์ไทย

ธงชัย สีโสภณ
ศศ.ม. (ไทยศึกษา)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
พ.ศ. 2561

สถานที่พิมพ์ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
เลขที่ 436 ถนนจิระ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดบุรีรัมย์
จำนวน 259 หน้า

คำนำ

การจัดทำตำราประวัติศาสตร์ไทย ผู้เขียนได้เรียบเรียงและปรับปรุงเนื้อหาามาตั้งแต่ปี พ.ศ.2555 จำนวน 9 บท ได้แก่ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรอยุธยาตอนต้น อาจักรอยุธยาตอนกลาง อาณาจักรอยุธยาตอนปลาย อาณาจักรธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ และสมัยรัตนโกสินทร์ในยุคประชาธิปไตย ซึ่งการเขียนตำราใน 9 บทนี้ เน้นช่วงเวลาที่เป็เหตุการณืทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาเป็นตัวตั้ง วิเคราะห์การเขียนในแต่ละบท

ผู้เขียนเชื่อว่า ตำราประวัติศาสตร์ไทย จะทำให้เกิดคุณค่าต่อการศึกษาในสังคมสมัยใหม่มากขึ้น โดยผู้เขียนเน้นการศึกษาเชิงวิเคราะห์ สังเคราะห์เปรียบเทียบยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ในแต่ละบท เริ่มที่เหตุการณ์สำคัญ การสถาปนาอาณาจักร อาณาเขต พระมหากษัตริย์ การปกครอง กฎหมาย ระบบสังคม การศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เพื่อให้ผู้ศึกษามีความรู้ในอดีตที่ชัดเจน การเขียนตำราทางประวัติศาสตร์นี้เพื่อลดช่องว่างอคติ หรือช่วงเวลากับความทรงจำเป็นทางสังคมช่วงนั้น แต่ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ทางการศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของประเทศ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ดี

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าตำรา ทำให้เกิดประโยชน์ต่อนักเรียน นักศึกษา ครู อาจารย์ผู้สอนประวัติศาสตร์ในทุกกระดับ และผู้สนใจทั่วไป หากมีข้อเสนอแนะที่ดีช่วยให้ตำราสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้เขียนยินดีน้อมรับมาแก้ไขเพื่อให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เป็นข้อเท็จจริงแก่สังคมการศึกษาเรียนรู้ ขอขอบคุณเจ้าของตำรา เอกสารต่างๆ ที่ได้เขียนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไว้ก่อนแล้ว ทำให้ผู้เขียนนำมาเขียนเรียบเรียงแบบใหม่ได้ และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทั้งภายในมหาวิทยาลัย และภายนอกมหาวิทยาลัย ที่ให้ข้อเสนอแนะปรับปรุงแก้ไขมา ณ โอกาสนี้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
คำนำ.....	(1)
สารบัญ.....	(3)
สารบัญภาพ.....	(9)
บทที่ 1 ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.....	1
การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์.....	1
อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคอีสาน.....	6
อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือ.....	11
อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคกลาง.....	16
อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้.....	20
บทสรุป.....	26
คำถามท้ายบท.....	27
บทที่ 2 อาณาจักรสุโขทัย.....	29
เหตุการณ์สำคัญ.....	29
อาณาเขต.....	31
พระมหากษัตริย์.....	33
การปกครอง.....	34
กฎหมาย.....	36
ระบบสังคม.....	38
การศึกษา.....	39
ศาสนาและวัฒนธรรม.....	42
เศรษฐกิจ.....	45
ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	47
บทสรุป.....	49
คำถามท้ายบท.....	51
บทที่ 3 อาณาจักรอยุธยาตอนต้น.....	53
เหตุการณ์สำคัญ.....	53
อาณาเขต.....	57

	พระมหากษัตริย์.....	58
	การปกครอง.....	59
	กฎหมาย.....	62
	ระบบสังคม.....	65
	การศึกษา.....	68
	ศาสนาและวัฒนธรรม.....	69
	เศรษฐกิจ.....	72
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	75
	บทสรุป.....	78
	คำถามท้ายบท.....	79
บทที่ 4	อาณาจักรอยุธยาตอนกลาง.....	81
	เหตุการณ์สำคัญ.....	81
	อาณาจักร.....	86
	พระมหากษัตริย์.....	87
	การปกครอง.....	87
	กฎหมาย.....	90
	ระบบสังคม.....	93
	การศึกษา.....	95
	ศาสนาและวัฒนธรรม.....	96
	เศรษฐกิจ.....	98
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	100
	บทสรุป.....	104
	คำถามท้ายบท.....	106
บทที่ 5	อาณาจักรอยุธยาตอนปลาย.....	107
	เหตุการณ์สำคัญ.....	107
	อาณาจักร.....	110
	พระมหากษัตริย์.....	111
	การปกครอง.....	112
	กฎหมาย.....	114
	ระบบสังคม.....	115

	การศึกษา.....	119
	ศาสนาและวัฒนธรรม.....	121
	เศรษฐกิจ.....	124
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	128
	บทสรุป.....	132
	คำถามท้ายบท.....	133
บทที่ 6	อาณาจักรธนบุรี.....	135
	เหตุการณ์สำคัญ.....	135
	อาณาเขต.....	139
	การปกครอง.....	141
	กฎหมาย.....	143
	ระบบสังคม.....	143
	การศึกษา.....	145
	ศาสนาและวัฒนธรรม.....	146
	เศรษฐกิจ.....	148
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	149
	บทสรุป.....	153
	คำถามท้ายบท.....	155
บทที่ 7	สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	157
	เหตุการณ์สำคัญ.....	157
	อาณาเขต.....	159
	พระมหากษัตริย์	161
	การปกครอง.....	162
	กฎหมาย.....	164
	ระบบสังคม.....	165
	การศึกษา.....	167
	ศาสนาและวัฒนธรรม.....	168
	เศรษฐกิจ.....	169
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ	171
	บทสรุป.....	177

	คำถามท้ายบท.....	179
บทที่ 8	สมัยรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ.....	181
	เหตุการณ์สำคัญ.....	181
	อาณาเขต.....	183
	พระมหากษัตริย์.....	185
	การปกครอง.....	186
	กฎหมาย.....	191
	ระบบสังคม.....	193
	การศึกษา.....	194
	ศาสนาและวัฒนธรรม.....	196
	เศรษฐกิจ.....	198
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	201
	บทสรุป.....	205
	คำถามท้ายบท.....	206
บทที่ 9	สมัยรัตนโกสินทร์ในยุคประชาธิปไตย.....	207
	เหตุการณ์สำคัญ.....	207
	อาณาเขต.....	212
	พระมหากษัตริย์.....	213
	การปกครอง.....	216
	กฎหมาย.....	227
	ระบบสังคม.....	229
	การศึกษา.....	230
	ศาสนาและวัฒนธรรม.....	231
	เศรษฐกิจ.....	233
	ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	234
	บทสรุป.....	236
	คำถามท้ายบท.....	238
บรรณานุกรม	239

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1.1	เครื่องมือเครื่องใช้ในยุคหินเก่า.....	2
1.2	เครื่องมือเครื่องใช้ในยุคหินใหม่.....	3
1.3	เครื่องมือเครื่องใช้ในยุคสำริด.....	4
1.4	แผนที่อาณาจักรฟูนัน.....	7
1.5	แผนที่อาณาจักรเจนละ.....	8
1.6	แผนที่อาณาจักรศรีโคตรบูรณ.....	10
1.7	แผนที่อาณาจักรโยนกเชียงแสน.....	12
1.8	แผนที่พัฒนาการทั้งสามอาณาจักร.....	14
1.9	แผนที่อาณาจักรล้านนา.....	16
1.10	แผนที่อาณาจักรละโว้.....	19
1.11	แผนที่อาณาจักรตามพรลิงค์.....	22
2.1	อาณาเขตสุโขทัย	32
2.2	รูปแบบการปกครองสุโขทัย.....	36
3.1	ปัจจัยทางภูมิศาสตร์อาณาจักรอยุธยา.....	56
3.2	อาณาเขตอยุธยาช่วงสถาปนา.....	57
3.3	คลองลัดบางกอก.....	73
4.1	อาณาเขตอยุธยาตอนกลาง.....	86
4.2	อนุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรฯ.....	89
4.3	ตราประจำตำแหน่งการปฏิบัติราชการ	91
5.1	อาณาเขตอยุธยาตอนปลาย.....	111
6.1	สภาพที่ตั้งอาณาจักรธนบุรี.....	137
6.2	อาณาเขตอาณาจักรธนบุรี.....	140
6.3	รูปวาดการเก็บภาษีอากร.....	149
7.1	อาณาเขตสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	160
7.2	หนังสือฉบับหมอบรัดเลย์.....	167
8.1	การสูญเสียอาณาเขต.....	184
8.2	คลองขุดสมัยรัชกาลที่ 5	199

บทที่ 1

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

ประเทศไทยเป็นดินแดนสำคัญส่วนหนึ่งของโลก เคยปรากฏร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่มาแล้วเป็นหลายล้านปี เริ่มตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ถือเป็นช่วงเวลาที่มีมนุษย์เกิดขึ้นมาในโลกใบนี้ แต่มนุษย์ยังไม่รู้จักการจดบันทึกเรื่องราวต่างๆ ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แสดงหลักฐานเพียงแค่สิ่งของเครื่องมือ หรือเครื่องใช้ในการทำมาหากินที่ยังตกค้างอยู่ เพื่อให้ นักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี และนักมานุษยวิทยาได้ทำการศึกษาเรียนรู้จากร่องรอยเหล่านั้น นำมาวิเคราะห์แสดงหลักฐานในแต่ละยุคสมัย เนื่องด้วยความเป็นประวัติศาสตร์เกิดจากการเรียนรู้ ของมนุษย์เอง เมื่อมนุษย์เริ่มเรียนรู้การจดบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร ถือเป็นยุคหัวเลี้ยว หัวต่อ” หรือ “สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อทางประวัติศาสตร์ ซึ่งการเกิดยุคสมัยประวัติศาสตร์ในดินแดน ประเทศไทย หรือสยาม เริ่มจากปรากฏหลักฐานของรัชชาติ และอาณาจักร โบราณต่างๆ บางครั้งมี ศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรใหญ่อยู่ในต่างประเทศ บางครั้งศูนย์กลางอาณาจักรใหญ่อยู่ในดินแดน ของประเทศสยามก็มี ในบทนี้จะกล่าวถึงยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ และอาณาจักรโบราณในดินแดน ประเทศไทย

การแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

หลักการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดความชัดเจน อาศัยหลักเกณฑ์แนวคิดและ ทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มบุคคล 3 กลุ่ม ได้แก่ นักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์ และ นักมานุษยวิทยา สามารถนำมาแสดงการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์มีรายละเอียดดังนี้

1. การแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ของนักโบราณคดี

กลุ่มนักโบราณคดีใช้หลักเกณฑ์ในการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ โดยอาศัยการศึกษาทาง เทคนิควิธีการและวัสดุที่ใช้เป็นเครื่องมือดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่ปรากฏอยู่มาเป็น ตัวกำหนดช่วงยุคสมัยทางประวัติศาสตร์แบ่งออกเป็น 2 ยุคใหญ่ๆ คือ (กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชา สังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. 2560 : 3-7, 41-44; สมมาตร ผลเกิด. 2555 : 18; พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 48-64; ธิดา สาระยา. 2552 : 125, 128)

1.1 ยุคหิน นักโบราณคดีได้กล่าวถึงลักษณะทางสังคมมนุษย์ยุคหินว่า ถือเป็นช่วง ระยะเวลาที่มนุษย์ยังมีความรู้น้อย ซึ่งสามารถแบ่งประวัติศาสตร์ยุคหินออกเป็น 3 ยุค ได้แก่

1.1.1 ยุคหินเก่า (Palaeo Lithic) มีอายุประมาณ 500,000–10,000 ปีมาแล้ว เป็นยุคที่มนุษย์รู้จักใช้เครื่องมือประเภทกระดูกสัตว์ และหินกรวดแม่น้ำมาเกาะทาด้านเดียว เพื่อใช้

ในการดำรงชีวิตอยู่อย่างง่าย ด้วยการล่าสัตว์ หรือหาของป่ามาเป็นอาหาร สีสไฟให้เกิดแสงสว่าง และอาศัยอยู่ตามถ้ำ หรือช่องเขาแคบ หรืออยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ ซึ่งในยุคหินเก่ามี 3 ยุคย่อยอีก มียุคต้น ยุคกลาง และยุคปลาย ด้วยการใช้เครื่องมือหินกะเทาะ พัฒนามาเป็นลำดับ ดังตัวอย่างภาพประกอบ ในยุคหินเก่านี้

ภาพที่ 1.1 เครื่องมือเครื่องใช้ในยุคหินเก่า

ที่มา : บังอร ปิยะพันธุ์. 2538 : 8

1.1.2 ยุคหินกลาง (Mesolithic Period หรือ Middle Stone Age) มีอายุประมาณ 10,000–7,000 ปีมาแล้ว เป็นยุคที่มนุษย์รู้จักทำเครื่องมือหินประณีต พบที่อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ประกอบพิธีกรรมฝังศพ มีเครื่องปั้นดินเผาผิวเคลือบขี้ผึ้ง ปลายเชือกทาบ ยังมีแหล่งโบราณคดีที่พบอีก เช่น ถ้ำหลังโรงเรียน และถ้ำหมอเขียว จังหวัดกระบี่ ถ้ำผีแมน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ถ้ำไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ในยุคหินกลางยังไม่ตั้งถิ่นฐานที่แน่นอน เร่ร่อนอาศัยอยู่ตามแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ เท่านั้น

1.1.3 ยุคหินใหม่ (Neolithic หรือ New Stone Age) มีอายุประมาณ 7,000–5,000 ปีมาแล้ว เป็นช่วงเวลาที่มนุษย์อาศัยอยู่ในที่สูงตามถ้ำและเพิงผา ออกมาอยู่ใกล้บริเวณที่ราบใกล้แหล่งน้ำรวมอยู่เป็นกลุ่ม ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ทำการเพาะปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และเครื่องปั้นดินเผาชนิดหม้อสามขา คล้ายคลึงกับวัฒนธรรมก่อนหลงซานในจีน ทำเครื่องจักสานและการทอผ้า พร้อมทั้งการล่าสัตว์และจับสัตว์น้ำ เครื่องมือหินยุคนี้ เรียกว่า ขวานหินขัด มีหลายรูปแบบ เช่น ขวานมีใบ สิวผึ้ง ขวานถาก แหล่งโบราณคดีในยุคหินใหม่พบอยู่ทุกภาคของประเทศ เช่น บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี บ้านหนองราชวัตร อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี โศกเจริญ

จังหวัดลพบุรี โคกพนมดี จังหวัดชลบุรี และโนนนกทา จังหวัดขอนแก่น ในยุคหินใหม่มีการตั้งถิ่นฐานถาวร ทำการเพาะปลูก และขยายตัวของชุมชนอย่างรวดเร็ว ดังตัวอย่างภาพประกอบในยุคหินใหม่นี้

ภาพที่ 1.2 เครื่องมือเครื่องใช้ในยุคหินใหม่

ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติบ้านเก่า. 2550 : 6

1.2. ยุคโลหะ (Metal Age) มีอายุประมาณ 5,000-3,000 ปีมาแล้ว เกิดจากมนุษย์รู้จักวิธีการนำแร่โลหะใต้ดินขึ้นมาถลุงหลอมเพื่อใช้งาน ซึ่งพัฒนาการสังคมในยุคโลหะนี้ เกิดจากการหลอมรวมทองแดงและดีบุก ต่อมารู้จักวิธีการถลุงเหล็กมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้และอาวุธ และเครื่องประดับ เช่น กำไล ตุ้มหู และลูกปัด ในยุคนี้เป็นช่วงเวลาที่ยุคเริ่มพัฒนาการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ที่มีอักษรสื่อสารกัน มีการอยู่รวมกันเป็นชุมชน มีระบบการปกครอง มีผู้นำเป็นหัวหน้า มีการแบ่งชนชั้นทางสังคม เริ่มมีการติดต่อกับชุมชนที่อยู่ห่างไกล และประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อพบหลักฐานกลองมโหระทึกสำริดที่ใช้ในพิธีกรรมขอฟัน หรือพิธีศพ เรียกว่า “วัฒนธรรมดองซอน” (Dong Son Culture) ในเวียดนาม โดยประเทศไทยหลุมฝังศพและโลหะกรรมในภาคอีสานที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี บ้านโนนนกทา อำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น และบ้านโนนวัด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งสามารถแบ่งยุคโลหะออกเป็น 2 ยุค ดังนี้

1.2.1 ยุคสำริด มีอายุประมาณ 2,500-4,000 ปีมาแล้ว มนุษย์ที่อาศัยในดินแดนประเทศไทยได้นำแร่ทองแดงและดีบุกมาหล่อเป็นสำริด สำหรับทำเครื่องมือเครื่องใช้รวมถึงทำเป็นเครื่องประดับด้วย

1.2.2 ยุคเหล็ก มีอายุประมาณ 1,500–2,500 ปีมาแล้ว มนุษย์อาศัยในดินแดนประเทศไทยนำแร่เหล็กที่มีความทนทานกว่าสำริดมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ และเครื่องประดับอีกด้วย ดังตัวอย่างภาพประกอบในยุคโลหะเหล่านี้

ภาพที่ 1.3 เครื่องมือเครื่องใช้ในยุคสำริด

ที่มา : พิพิธภัณฑ์ชุมชนบ้านพุน้ำร้อน ตำบลด่านช้าง อำเภอด่านช้าง

จังหวัดสุพรรณบุรี. 2559 : 2

2. การแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์

การแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์แบ่งออกเป็น 2 ยุค คือ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งสามารถอธิบายรายละเอียด ดังนี้ (दनัย ไชยโยธา. 2551 : 13, 2550 : 36-37, กิตติ ต้นไทย. 2550 : 1)

2.1 ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หมายถึงยุคที่ยังไม่รู้เรื่องราวในอดีต หรือยังไม่มี การประดิษฐ์อักษรเป็นลายลักษณ์อักษร อาศัยหลักฐานทางโบราณวัตถุ และโบราณสถาน หรือหลักฐานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม นาฏกรรม และดนตรี หรือหลักฐานทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาที่แสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณี คติความเชื่อของกลุ่มชน หรือสิ่งปลูกสร้างมีศาสนสถาน กำแพงเมือง หรือเมืองโบราณ ถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

2.2 ยุคประวัติศาสตร์ หมายถึงยุคที่มีการประดิษฐ์อักษร อาศัยหลักฐานทางโบราณคดี และโบราณสถาน ที่มีการจารึก ตำนาน พงศาวดาร จดหมายเหตุร่วมสมัย วรรณกรรมต่างๆ รวมทั้งบันทึกความทรงจำ เอกสารราชการ หนังสือพิมพ์ กฎหมาย งานวิจัย งานพิมพ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น (ผ่น้ำที่ที่มีรูปวาดสามารถแปลความหมายได้ ถือเป็นหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร)

3. การแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ของนักมานุษยวิทยา

นักมานุษยวิทยา และนักสังคมวิทยา อาศัยหลักพัฒนาการสังคมแบ่งยุคสมัยที่ว่า มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาเพื่อสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของชีวิต เช่น แสวงหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย เป็นตัวกำหนดแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ออกเป็น 4 ยุค ได้แก่ (กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. 2558 : 21-22)

3.1 ยุคสังคมล่าสัตว์ (Hunting and Gathering Society) เป็นสังคมยุคหินเก่า และหินกลาง มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายด้วยการล่าสัตว์ จับปลา บางกลุ่มอาจมีความรู้ทางการเพาะปลูกพืชได้บางชนิด เช่น เผือกและมัน เป็นพืชที่ปลูกง่ายไม่ต้องดูแลรักษามาก มีการใช้เทคโนโลยีในขั้นพื้นฐาน (Primitive Technology) เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ทำจากวัสดุตามธรรมชาติ เช่น ไม้ หิน กระดูกสัตว์ มีการแบ่งงานหน้าที่กันทำตามเพศ สมาชิกแต่ละคนมีบทบาททางเศรษฐกิจ ทุกคนต้องช่วยกันหาอาหารอยู่ตลอดเวลา เพราะยังไม่รู้จักวิธีเก็บอาหารไว้ได้นาน

3.2 ยุคสังคมกสิกรรม (Horticultural Society) เป็นยุคสมัยที่มนุษย์ดำรงชีพด้วยการผลิตอาหารจำพวกพืช ควบคู่ไปกับการล่าสัตว์และเก็บพืชผัก มีการสร้างที่อยู่อาศัยแบบถาวร อยู่กันเป็นชุมชน มีการเคลื่อนย้ายชุมชนไปตามความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินที่ใช้ในการทำกสิกรรม เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากวัสดุตามธรรมชาติมีการขัดเกลาตกแต่งมากขึ้นในสมัยนี้ บางชุมชนสามารถผลิตอาหารจากการทำกสิกรรม บางชุมชนสังคมเลี้ยงสัตว์แบบเร่ร่อน ทำให้เกิดผลผลิตในการดำรงชีพของแต่ละสังคมมีความแตกต่างกัน ทำให้การแลกเปลี่ยนผลผลิตเกิดขึ้นตามมา

3.3 ยุคสังคมเกษตรกรรม (Agrarian Society) เมื่อประมาณ 3,000 ปีก่อนคริสตกาล มนุษย์สามารถประดิษฐ์ไถขึ้นใช้ได้สำเร็จ ทำให้การเพาะปลูกสามารถปรับปรุงที่ดินแปลงเดิมเพื่อเพาะปลูก แล้วมีการย้ายที่ทำกินไปอยู่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าเดิม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นอกจากนำไปสู่การใช้พลังงานจากสัตว์เลี้ยงมาใช้ในการเกษตรกรรมแล้ว ยังทำให้เกิดการอยู่รวมกันเป็นสังคมเมือง มีการครอบครองที่ดิน และสะสมสัตว์เลี้ยงตามมา สังคมเกิดความไม่เท่าเทียมกัน มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมตามความร่ำรวย สังคมต้องสร้างระบบควบคุมเพื่อจัดระเบียบการปกครองให้เรียบร้อย ส่วนระบบเศรษฐกิจ มีการสร้างระบบเงินตรา เมื่อเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการประดิษฐ์สิ่งใหม่เพื่อใช้ในการดำรงชีพที่มากมาย

3.4 ยุคสังคมอุตสาหกรรม (Industrial Society) ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกิดจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในอังกฤษ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้แรงงานสัตว์มาเป็นแรงงานคนผลิต และใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคน มีการผลิตเป็นจำนวนมากเพื่อการค้า วัตถุดิบที่ใช้ผลิตไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะผลผลิตทางการเกษตร เท่านั้น แต่รวมถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่สามารถนำมาแปรรูปเป็นสินค้าตามความต้องการของตลาด ทำให้เกิดชุมชนเมืองมีคนอยู่หนาแน่น ภายในชุมชนมีระบบ

อุตสาหกรรมขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่สุด มีสถาบันทางสังคมทำหน้าที่เฉพาะด้านหลายสถาบัน มีการแบ่งแยกแรงงานตามความสามารถไม่ระบุเฉพาะว่าเป็นแรงงานเพศใด

กล่าวได้ว่า การแบ่งยุคประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยา และนักสังคมวิทยา โดยแบ่งเป็นสี่ยุค คือ ยุคสังคมล่าสัตว์ ยุคสังคมกสิกรรม ยุคสังคมเกษตรกรรม และยุคสังคมอุตสาหกรรม เป็นการแบ่งตามช่วงเวลาพัฒนาการทางสังคม ในปัจจุบันเป็นยุคสังคมข่าวสารไร้พรมแดนในการติดต่อสื่อสารกันอย่างสะดวกรวดเร็ว

อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคอีสาน

อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคอีสานของประเทศไทย เป็นกระจายตัวของชุมชนโบราณอยู่ตามลุ่มแม่น้ำมูล ลุ่มแม่น้ำชี และแม่น้ำโขง ตลอดทั้งดินแดนประเทศเพื่อนบ้าน ถือเป็นอาณาจักรที่มีบทบาทสำคัญต่อพัฒนาการทางสังคม แสดงถึงความเป็นอยู่ของชนชาติไทยและประเทศเพื่อนบ้านในยุคโบราณ ก่อนที่จะแยกตัวออกเป็นรัฐ และประเทศต่างๆ ต่อไป

1. อาณาจักรฟูนัน

พลาติคัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 196) กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ (2558 : 23-24) กล่าวถึงอาณาจักรฟูนัน (Funan) ว่าเป็นอาณาจักรขอมโบราณในพุทธศตวรรษที่ 6 ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างของกัมพูชา และภาคอีสานของประเทศไทย ครอบคลุมพื้นที่ดินแดนบางส่วนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคใต้ประเทศไทย และเวียดนามตอนใต้ สันนิษฐานว่าอาณาจักรฟูนันน่าจะเป็นรัฐแรกของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประชาชนดำรงชีพด้วยการเกษตรกรรม มีระบบชลประทาน มีเมืองท่าจอดเรือ และค้าขายกับต่างประเทศ น่าจะเจริญรุ่งเรืองราวพุทธศตวรรษที่ 6-12 (พ.ศ.611-1093) ต่อมาอาณาจักรฟูนันได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรเจนละ

ความเป็นมาของอาณาจักรฟูนัน จีนเรียกว่า ยู้หน่า หรือ บนม (Bnam) หมายถึงพนม คือภูเขา แต่ชาวฟูนันเรียกผู้นำตัวเองว่า กุรุงนัม แปลว่า ราชา หรือกษัตริย์แห่งขุนเขา ด้วยการสร้างเมืองตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ฮินดูลัทธิไสวะนิกาย และไวษณพนิกายที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย จึงสร้างเมืองไว้บนภูเขาวิหารจำลอง เชื่อว่ากษัตริย์องค์แรก คือ พราหมณ์โกณฑัญญะเชื้อสายอินเดียได้ธิดาพญานาคมาเป็นพระมเหสี

อาณาเขตในช่วงแรกของฟูนันครอบคลุมไปถึงปากแม่น้ำโขงในเวียดนามตอนใต้ โดยมีเมืองออกแก้วอยู่ทางใต้ของเวียดนาม เป็นเมืองท่า และเมืองวายุธปุระทางตอนใต้ของกัมพูชาเป็นเมืองหลวง ต่อมาจึงได้ขยายอำนาจไปยังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแหลมมลายู ซึ่งการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองออกแก้ว ได้พบโบราณวัตถุสมัยฟูนัน เช่น ถ้วย ชาม เงินตรา พระพุทธรูป และเทวรูป

ที่เป็นศิลปกรรมแบบอมราวดีในประเทศอินเดีย จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย พบศิลปกรรมสมัยฟูนันหลายอย่าง เป็นหลักฐานที่เชื่อได้ว่าดินแดนหลายส่วนของประเทศไทยเคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรฟูนันมาก่อน รวมไปถึงดินแดนภาคอีสานด้วย

การขุดค้นทางโบราณคดีเมืองออกแก้ว (OC-EO) ตรงบริเวณปลายแหลมมยุวน เชื่อว่าบริเวณนี้เป็นเมืองท่าในสมัยฟูนันพบโบราณวัตถุ เช่น ถ้วย ชาม เงินตรา พระพุทธรูป และเทวรูปที่เป็นศิลปกรรมแบบอมราวดีในอินเดียได้ จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยยังพบเงินเหรียญรูปพระอาทิตย์และศิลปกรรมในสมัยฟูนันหลายอย่าง และพบโบราณสถานคอกช้างดิน อำเภอร่องทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองจันเสน อำเภอดาคลี จังหวัดนครสวรรค์ เป็นหลักฐานที่เชื่อว่าดินแดนสุวรรณภูมิ เคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรฟูนันมาก่อน ดังแสดงภาพประกอบนี้

ภาพที่ 1.4 แผนที่อาณาจักรฟูนัน

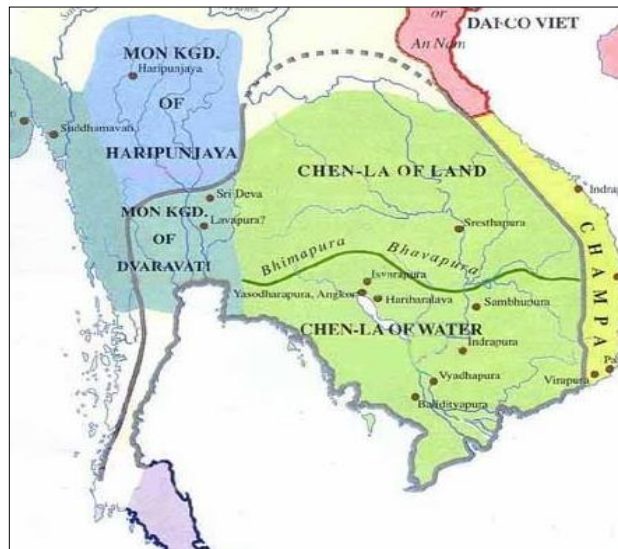
ที่มา : กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์. 2558 : 22

2. อาณาจักรเจนละ

กิตติ ตันไทย (2550 : 32) พลาตศิัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 204) กล่าวถึงอาณาจักรเจนละว่าเคยเป็นรัฐหนึ่งในอาณาจักรฟูนัน สถาปนาขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 12 โดยพระเจ้าภวรวรมัน ปฐมแห่งกษัตริย์ เข้ายึดเมืองวายาปุระจากรัฐวรมัน ต่อมาพระอนุชาของพระองค์ (พระเจ้ามเหศวรธรรมันที่

1) เข้ายึดเมืองพูนันมาอยู่ใต้อำนาจ ต่อมาเจนละแตกออกเป็น 2 ส่วน คือ เจนละบก และเจนละน้ำ ส่วนเจนละน้ำถูกชาวเข้ายึดครองได้ นำตัวรัชทายาท (พระเจ้าชัยวรมันที่ 2) ไปเป็นตัวประกันไว้ที่อาณาจักรชวา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 ดินแดนแถบนี้ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอาณาจักรเจนละ แต่เดิมบริเวณวัดภูเป็นเมืองของอาณาจักรจามปา มีการพบศาสนสถานก่อด้วยอิฐลักษณะศิลปจามปา ทั้งจารึกของพระเจ้าเทวนิกะกษัตริย์จามปา ในพุทธศตวรรษที่ 11 ต่อมาจึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรเจนละ (จังหวัดนครพนม อุดรธานี หนองคาย และเมืองเวียงจันทน์) พบร่องรอยวัฒนธรรมเจนละเช่นกัน เป็นเทวรูปศิลปะขอมสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 11-13) เป็นฝีมือช่างพื้นเมืองที่วัดดอกแก้ว ตำบลเวียงคุก อำเภอเวียงคุก จังหวัดหนองคาย

สันนิษฐานได้ว่า วัฒนธรรมขอมในยุคสมัยนี้ ยังมีได้รวมตัวเป็นอาณาจักรเดี่ยว คงแพร่ขยายอิทธิพลของตนเองเข้ามาในบริเวณภาคอีสาน ในแถบลุ่มแม่น้ำมูล และแม่น้ำโขง มีหลักฐานสำคัญเป็นประติมากรรมสำริด ศิลปกรรมขอมแบบกำพวงพระ (พ.ศ.1249-1343) มีสถานที่พบประติมากรรมที่ปราสาทปลายบัด อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และบ้านฝ้าย อำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ และบ้านโตนด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ยังมีผู้กล่าวว่าการขยายอิทธิพลของขอมโบราณยุคสมัยนี้น่าจะเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามเหศวรมัน กษัตริย์อาณาจักรเจนละ ได้แพร่อิทธิพลครอบคลุมพื้นที่แม่น้ำโขง และลุ่มแม่น้ำมูลไปจนถึงเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ในลุ่มแม่น้ำป่าสัก พบจารึกการแผ่อำนาจด้วยการสร้างศิวิลิ่งกษัตริย์พระองค์นี้ ดังแสดงภาพประกอบนี้

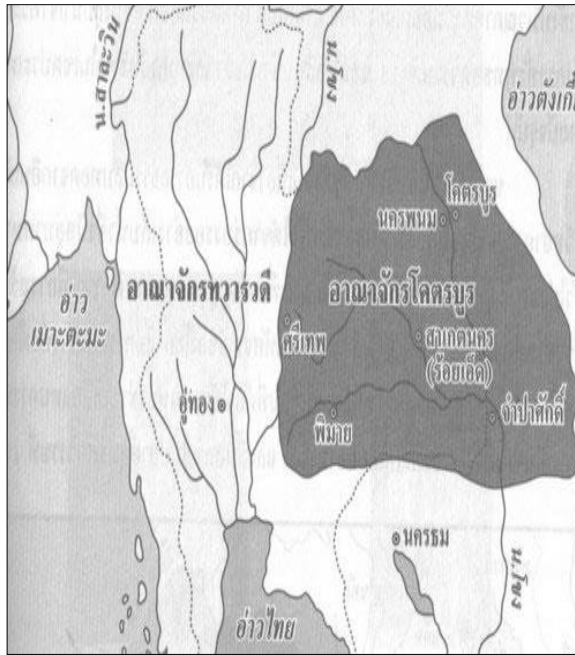
ภาพที่ 1.5 แผนที่อาณาจักรเจนละ

ที่มา : กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์. 2558 : 25

3. อาณาจักรศรีโคตรบูรณ

กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ (2558 : 27-28) กล่าวถึงอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่ตั้งอยู่ในบริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำโขง สันนิษฐานว่า ศูนย์กลางทางการปกครองอยู่ที่เมืองนครพนม สถาปนาขึ้นมาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นอาณาจักรอิสระร่วมสมัยกับอาณาจักรทวารวดี ละโว้ และศรีวิชัย ในช่วงนั้น อาณาจักรศรีโคตรบูรณมีพื้นที่ครอบคลุมจังหวัดอุดรธานี หนองคาย นครพนม อุบลราชธานี นครราชสีมา เพชรบูรณ์ และพื้นที่ใกล้เคียงมีนครจำปาศักดิ์ และเมืองเวียงจันทน์ มีการปกครองในระบบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์เป็นประมุข และสันนิษฐานว่า ประชาชนศรีโคตรบูรณนับถือพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท มีการสร้างองค์พระธาตุพนมบรรจุพระอัฐธาตุของพระพุทธเจ้า ประชาชนชาวศรีโคตรบูรณมีอาชีพเกษตรกรรม และค้าขายในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง โดยอาศัยการคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก แต่กลุ่มคนที่อยู่พื้นที่ราบและที่ดอนมักใช้เกวียนเป็นพาหนะเดินทาง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 อาณาจักรศรีโคตรบูรณเริ่มเสื่อมอำนาจลงอยู่ภายใต้ปกครองอำนาจของอาณาจักรขอม ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรศรีโคตรบูรณตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านช้าง มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ต่อมาย้ายไปสร้างเมืองใหม่ที่ปากห้วยหินบูรณ (ในบริเวณบรรจบกันของแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายตรงข้ามกับอำเภอท่าอุเทน) ให้เป็นเมืองชื่อว่าศรีโคตรบูรณ มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาหลายพระองค์ จึงได้ย้ายเมืองมาตั้งใหม่ในบริเวณป่าไม้รวก หรือบริเวณห้วยศรีมั่ง ริมแม่น้ำโขงฝั่งซ้าย

พ.ศ.2297 พระนครานุรักษ์ เจ้าเมืองศรีโคตรบูรณ พิจารณาเห็นว่าเมืองนี้มีที่ตั้งอยู่ในบริเวณปากห้วยหินบูรณ จึงเปลี่ยนชื่อเมืองใหม่ว่า “เมืองมรุกขนคร” เพราะตั้งเมืองอยู่ในดงไม้รวก เมื่อปี พ.ศ.2330 จึงย้ายเมืองมาตั้งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงปากห้วยบังฮวกมาบรรจบกับแม่น้ำโขง (บ้านดอนนางหงส์ท่า ตำบลดอนนางหงส์ และบ้านธาตุน้อยศรีบุญเรือง ตำบลพระกลางทุ่ง อำเภอธาตุพนม) โดยเมืองมรุกขนครย้ายมาตั้งอยู่ที่ปากห้วยบังฮวกอยู่ได้ 20 ปี ก็ถูกน้ำกัดเซาะตลิ่งเมืองพังลงกลายเป็นลำน้ำโขง เมื่อถึงฤดูแล้งปีใดที่น้ำแห้งขอดจะพบว่ามิชากวัดและอุโบสถโบราณ จึงย้ายเมืองไปอยู่ที่บ้านหนองจันทร์ ห่างจากตัวเมืองนครพนมไปทางทิศใต้ประมาณ 4 กิโลเมตร และตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “นครบุรีราชธานี” ตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สถาปนาราชธานีได้เพียง 5 ปี ดังแสดงแผนภาพประกอบอาณาจักรศรีโคตรบูรณดังนี้

ภาพที่ 1.6 แผนที่อาณาจักรศรีโคตรบูร
ที่มา : กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์. 2558 : 26

4. อาณาจักรศรีจนาตะ

สมมาตร ผลเกิด (2555 : 27) กล่าวถึงอาณาจักรศรีจนาตะว่า สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 เป็นอาณาจักรร่วมสมัยกับอาณาจักรขอม ทวาราวดี ศรีวิชัย ชวา และโยนก มีศิลาจารึกบ่ออีกา (ยอร์ช เซเดย์ อ่านจารึกของหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลมาจากภาษาฝรั่งเศส) มีข้อความว่า พระราชาแห่งอาณาจักรศรีจนาตะ ทรงอุทิศปศุสัตว์และทาสทั้งหญิงชายถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ จารึกอีกหลักหนึ่งกล่าวว่า เป็นกษัตริย์ที่ครองอาณาจักรอยู่นอกเขตอาณาจักรของกัมพูชา ศูนย์กลางอาณาจักรศรีจนาตะน่าจะอยู่บริเวณที่ราบสูงโคราช เชื่อว่าศรีจนาตะรวมตัวเป็นอาณาจักรที่มั่นคง เป็นรัฐอิสระตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-15 มีข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงชื่ออังกฤษเป็นนามบรรพบุรุษก่อนที่จะมาสร้างจารึกบ่ออีกา พ.ศ.1411 อาณาจักรนี้น่าจะรุ่งเรืองสืบต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 15 เมื่อขอมยุครัตนโกสินทร์หลวงแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามา ศรีจนาตะจึงค่อยเสื่อมอำนาจลงด้วยการสร้างความสัมพันธ์กับอาณาจักรพระนครหลวงด้านการปกครองดินแดนที่อยู่นอกอาณาเขตของกัมพูชา มีข้อความในจารึกด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1-3 ว่า

ข้าพเจ้าขอเคารพฐิติพระบาทของพระเจ้าผู้ซึ่งมีพระเนตรดุจดั่งดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และไฟ ทรงเพียบพร้อมไปด้วยคุณลักษณะขั้นต้นทุกประการ ทรงมีรง คือโคอันอ่อนนุ่ม ได้รับแล้วซึ่ง ดินแดนอันถูกละทิ้งอยู่นอกกัมพูเทศ (สมมาตร ผลเกิด. 2555 : 27)

จากข้อความนี้ อาณาจักรศรีจนาศะกับกัมพูเทศน่าจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก เนื่องจากข้อความในจารึกระบุว่า กษัตริย์แห่งเมืองศรีจนาศะทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวะนิกาย เช่นเดียวกับกษัตริย์อาณาจักรขอมสมัยพระนครหลวง

กล่าวได้ว่า อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ทางภาคอีสานเหล่านี้ ปรากฏหลักฐานอาณาจักรทั้งรัฐเล็กและรัฐใหญ่ กระจายตัวทางอำนาจการเมืองอยู่ในดินแดนประเทศไทย บางรัฐตั้งอยู่ในดินแดนประเทศเพื่อนบ้าน แต่มีอำนาจครอบครองถึงดินแดนประเทศไทย ถือเป็นดินแดนพัฒนาการทางสังคมการเมืองในระยะแรกของกลุ่มแหลมทอง

อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคเหนือ

การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับอาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทย พบว่ามีความสัมพันธ์กันตั้งแต่อาณาจักรเล็กๆ ทั้งด้านการค้าขาย การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และการทำสงครามเพื่อแย่งชิงอำนาจกัน ในที่สุดอาณาจักรล้านนามีอำนาจเข้มแข็งกว่าจึงผนวกอาณาจักรต่างๆ ในบริเวณภาคเหนือไว้ในอำนาจได้ทั้งหมด

1. อาณาจักรโยนกเชียงแสน

พลาตัสย สัทธัญญกิจ (2554 : 230-233) กล่าวถึงอาณาจักรโยนกเชียงแสนว่า สถาปนาขึ้นราวปี พ.ศ.1117 โดยพระเจ้าสิงหนวัติอยู่ริมแม่น้ำโขงเมืองเชียงแสน ค่อยขยายอำนาจด้วยการแย่งชิงเมืองของขอมดำ หรือกลุ่ม รวบรวมกลุ่มมิลิกซ์ หรือคนป่าคนดอย เข้ามาอยู่ในอำนาจของโยนกเชียงแสน มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองดังนี้ ทิศเหนือจดเมืองน่าน ทิศใต้จดปากน้ำโพ ทิศตะวันออกจดแม่น้ำดำในอ่าวตังเกี๋ย ทิศตะวันตกจดแม่น้ำสาละวิน มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาประมาณ 200 ปี ถึงสมัยพระเจ้าฟ้างคราช เมืองโยนกเชียงแสนถูกขอมยกทัพเข้ายึดครองสำเร็จ พระเจ้าฟ้างคราชต้องอพยพไปอยู่ที่เวียงสีทวงริมแม่น้ำสาน และยอมส่งส่วยให้กับขอม ในปี พ.ศ.1260 โอรสพระเจ้าฟ้างคราชพระนามว่า พระเจ้าพรหมกุมาร หรือ พระเจ้าพรหม เป็นผู้มีความสามารถกอบกู้เอกราชคืนจากขอม ทำให้ขอมโกรธแค้นยกกองทัพมาตีเวียงสีทวง แต่พระเจ้าพรหมยกทัพออกสู้รบจนได้รับชัยชนะ พระองค์เข้ายึดโยนกเชียงแสนคืนได้สำเร็จ จึงทูลเชิญพระเจ้าฟ้างคราช พระราชบิดากลับไปครองโยนกเชียงแสน โดยมีพระองค์เป็นอุปราช

พ.ศ.1290 พระเจ้าพรหมได้สร้างเมืองใหม่อยู่บริเวณแม่น้ำกก ชื่อเมืองไชยปราการ เพื่อเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันขอมโจมตีเมืองทางด้านใต้ ปี พ.ศ.1300 เมื่อสิ้นรัชกาลของพระเจ้าฟ้างคราช พระเจ้าพรหมขึ้นครองราชย์สืบต่อมา และประทับอยู่ที่เมืองไชยปราการจนสิ้นรัชกาล และพระเจ้าไชยสิริพระราชโอรสขึ้นครองราชย์สืบต่อมา แต่ปกครองได้ไม่นานถูกกษัตริย์เมืองสุธรรมวดี (มอญ) ยกกองทัพมาโจมตี พระเจ้าไชยสิริสู้ไม่ได้จึงเผาเมืองทิ้งเสียเพื่อมิให้เป็นพื้นฐานที่มั่นของข้าศึก โดยพระองค์ทรงอพยพผู้คนหนีลงมาทางตอนใต้ และสร้างเมืองขึ้นใหม่ชื่อเมืองกำแพงเพชร ส่วน

แคว้นโยนกเชียงแสน มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาอีกหลายพระองค์ จนถึงสมัยพระเจ้ามหาชัยชนะ เกิดแผ่นดินไหวจึงทำให้บ้านเมืองพังทลายจมลงใต้ดิน แคว้นโยนกเชียงแสนจึงล่มสลาย ดังแสดงภาพประกอบนี้

ภาพที่ 1.7 แผนที่อาณาจักรโยนกเชียงแสน
ที่มา : ดนัย ไชยโยธา. 2550 : 50

2. อาณาจักรหริภุญชัย

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 229) กิตติ ต้นไทย (2550 : 23-24) ดนัย ไชยโยธา (2550 : 62-63) กล่าวถึงอาณาจักรหริภุญชัยตามตำนานชินกาลบาติปกรณ์ว่า หริภุญชัย ถูกสถาปนาขึ้นประมาณปี พ.ศ.1310 โดยฤๅษีวาสุเทพ มีศูนย์กลางการปกครองอยู่บริเวณเมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ฤๅษีวาสุเทพสร้างเมืองเสร็จแล้วอัญเชิญพระนางจามเทวีราชธิดาเจ้าเมืองละโว้ ขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญชัย พระนางทรงนำเอามหาเถระผู้รู้ทางธรรม นักปราชญ์ราชบัณฑิต และช่างศิลปกรรมแขนงต่างขึ้นมาจากเมืองละโว้ด้วย ในยุคนี้เมืองหริภุญชัยมีความเจริญรุ่งเรืองมาก บ้านเมืองมีความสุข เพราะใช้หลักธรรมในการปกครองดูแลเอาใจใส่พลเมืองเป็นอย่างดี เนื่องจากพระนางทรงเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา มาก ทรงบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างวัดจำนวนมาก ในสมัยนี้พระนางจามเทวีขยายอาณาเขตน้อยมาก อาจเป็นเพราะว่าที่ตั้งของอาณาจักรแวดล้อมไปด้วยภูเขาสูงยากแก่การขยายอาณาเขต แต่พระนางทรงบูรณะเมืองร้างขึ้นมาใหม่ คือเมืองเขลางค์ (ลำปาง) ส่งพระราชโอรสองค์เล็กพระนามว่าเจ้าชายอนันตยศ หรืออินทวร ไปปกครอง ส่วนพระราชโอรสองค์โตพระนามว่าเจ้าชายนมหายศทรงมอบให้ปกครองเมืองหริภุญชัย

อาณาจักรทริภุชชัยเจริญรุ่งเรืองมากใช้ภาษามอญโบราณในจารึก แต่ต้องทำสงครามกับชนเผ่าอื่นตลอดเวลา พวกมอญถือเป็นผู้สำคัญที่สุด ต้องรบกันตลอดสมัยพระนางจามเทวีและกษัตริย์สมัยต่อมา จนถึงสมัยพระเจ้ากุลทเวะปกครองเมืองทริภุชชัยต้องเสียเมืองให้พวกมอญ พระเจ้ากุลทเวะ ต้องอพยพผู้คนลงมาทางใต้ มาตั้งมั่นที่เมืองสมิงนคร ต่อมาโอรสของพระองค์ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์สุธรรมวดี (มอญ) จึงชิงเมืองกลับคืนมาได้ราชวงศ์พระนางจามเทวีจึงได้ปกครองเมืองทริภุชชัยอีกครั้ง เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ความสัมพันธ์ระหว่างทริภุชชัยกับละโว้เริ่มเสื่อมลงในสมัยพระเจ้าอู่ตราสตะ ทั้งสองฝ่ายทำสงครามกันหลายครั้ง แต่ไม่มีฝ่ายใดมีชัยชนะโดยเด็ดขาด อย่างไรก็ตาม ผลของสงครามทำให้ทั้งสองฝ่ายอ่อนแอลง ในที่สุดละโว้ถูกอาณาจักรขอมยกทัพมายึดเมืองได้สำเร็จกลายเป็นเมืองขึ้นของขอม ส่วนเมืองทริภุชชัยมีกษัตริย์สืบต่อมาอีกหลายพระองค์ จนถึงสมัยพระยาญาบาเมืองทริภุชชัยถูกพ่อขุนมั่งรายยกทัพเข้าโจมตี จนต้องเสียเมืองให้แก่พ่อขุนมั่งรายในปี พ.ศ.1835 โดยมีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา 50 พระองค์

3. อาณาจักรเงินยางเชียงแสน

พลาติศย สิทธิธัญกิจ (2554 : 230) กิตติ ต้นไทย (2550 : 25) ดนัย ไชโยธา (2550 : 70) บังอร ปิยะพันธุ์ (2538 : 47) กล่าวถึงอาณาจักรเงินยางเชียงแสนว่า สถาปนาขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 13 โดยลูกหลานเจ้าลาวจก หรือพระยาลวะจิงกราช พระองค์มีความสามารถด้านการรบ จนเมืองต่างๆ ยอมรับในอำนาจ ทรงสร้างเมืองหลวงชื่อว่า “ทริภุชนครเงินยางเชียงแสน” เป็นเมืองในที่ทุ่งราบ ต่อมาพระองค์ทรงมีนโยบายกระจายอำนาจควบคุมหัวเมืองต่างๆ ด้วยการโปรดให้โอรสทั้ง 3 พระองค์ คือ ลาวกครองเมืองน่าน ลาวเกือครองเมืองเขาลาวผาพวง (เมืองยอง) และลาวเก้าครองเมืองเงินยางเชียงแสน แต่ละเมืองมีการสืบเชื้อสายการปกครองต่อเนื่องกันมา ทำให้เชื้อสายเจ้าลาวจกแพร่หลายออกไปตามเมืองต่างๆ ในดินแดนภาคเหนือ

ต่อมาในสมัยขุนเรงกวาปกครองมีโอรส 2 องค์ คือ ลาวชินปกครองเมืองเงินยางเชียงแสน และจอมผาเรืองพระอนุชาให้ไปสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่ชื่อว่า “ภูมกามยาว (พะเยา)” ซึ่งจอมผาเรืองทรงมีโอรสที่มีฝีมือทางการรบชื่อ ขุนเจือง สามารถรบกับข้าศึกที่ยกมาจากเมืองแก้ว (ดงเกี้ย) และเมืองล้านช้าง เพื่อป้องกันเมืองเงินยางเชียงแสนที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง ต่อมาลาวชินเจ้าเมืองเงินยางเชียงแสนทรงยกพระธิดาชื่อ “พระนางโອคำแพง” ให้เป็นชายา ทรงมอบอำนาจให้ขุนเจืองครองเมืองเงินยางเชียงแสนสืบต่อมา ต่อมาจึงทำให้เมืองเงินยางเชียงแสนและเมืองภูมกามยาว รวมหัวเมืองต่างๆ ภายในบริเวณล้านนาตกอยู่ในอำนาจของขุนเจือง ทรงส่งโอรสไปครองเมืองต่างๆ เช่น จ้าวอ้ายผาเมืองปกครองเมืองแก้วประกัน ท้าวยี่คำหวาปกครองเมืองล้านช้าง และท้าวสามซุมแสงครองเมืองน่าน โดยขุนเจืองสิ้นพระชนม์เนื่องจากการทำยุทธหัตถีกับแมนตาตอกขอบฟ้า ตาหยึด แต่ในตำนานสิงหนวัติกุมารมิได้กล่าวว่าเป็นเจ้าเมืองใด แต่การสิ้นพระชนม์ของขุนเจืองมิได้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของเมืองเงินยางเชียงแสน เนื่องจากโอรสมีความสามารถควบคุมเมืองต่างๆ ไว้ได้ด้วยระบบ

เครื่องญาติมีการปกครองสืบต่อมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยพระเจ้าลาวเมง ทรงมีโอรส คือ พ่อขุนมังราย ขึ้นครองราชย์สืบต่อมาในปี พ.ศ.1781-1860 ดังแสดงภาพประกอบพัฒนาการอาณาจักรหริภุญชัย เงินยางเชียงแสน และล้านนา

ภาพที่ 1.8 แผนที่พัฒนาการทั้งสามอาณาจักร

ที่มา : ดนัย ไชโยธา. 2550 : 49

4. อาณาจักรล้านนา

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 231) กิตติ ต้นไทย (2550 : 25-27) บังอร ปิยะพันธุ์ (2538 : 47) กล่าวถึงอาณาจักรล้านนาว่า สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19-25 โดยพ่อขุนมังราย เมื่อมีอายุครบ 16 ปี ทรงอภิเษกสมรสกับธิดาเจ้าเมืองเชียงเรือง เมื่อพระเจ้าลาวเมงสิ้นพระชนม์ ต่อมาจึงย้ายราชธานีมาอยู่ที่เมืองเชียงราย เนื่องจากพระองค์สามารถขยายอาณาเขตออกอย่างกว้างขวางมาทางตอนเหนือมีเมืองเงิน เชียงตุง ยอง ลิงห์ และพยาด ทางตอนใต้มีเมืองเทิง ล่อ พราน น่าน เทือง ไชยนารายณ์ และแพร์ ต่อมายกทัพไปตีเมืองพะเยา แต่พระยาจำเมืองได้ออกมาต้อนรับทัพของพ่อขุนมังราย จนกลายเป็นมิตรสหายที่ดีต่อกัน ต่อมาในภายหลังพระยาจำเมืองเกิดข้อพิพาทกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เจ้าเมืองสุโขทัย โดยพระยาจำเมืองพิจารณาว่าหากสู้รบกับพ่อขุนรามคำแหงฯ จักสู้ไม่ได้ จึงเชิญพ่อขุนมังรายมาไกล่เกลี่ยจนประสบผลสำเร็จ ทำให้เจ้าเมืองทั้งสามพระองค์กลายเป็นพระสหายกัน จนเกิดเป็นพลังสำคัญที่ช่วยป้องกันการคุกคามของจีนในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

พ.ศ.1824 พ่อขุนมังรายยกกองทัพมาตีเมืองหริภุญชัย พระยาญีบาสู่มิได้จึงหนีไปยังเมืองลำปาง และพ่อขุนมังรายยกทัพติดตามไปยึดครองเมืองลำปางได้ ซึ่งดินแดนทั้งหมดเคยเป็นของแคว้น

หริภุญชัย ทำให้แคว้นหริภุญชัยล่มสลายลง พระองค์สามารถรวบรวมอาณาจักรล้านนาได้มั่นคง มีศูนย์กลางอำนาจอยู่สองแคว้น คือ แคว้นเงินยางเชียงแสนของพ่อขุนมังราย มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเชียงราย และแคว้นพะเยาของพระยาจำเมือง มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่เมืองพะเยา

พ่อขุนมังรายทรงสร้างเมืองใหม่บริเวณตอนบนแม่น้ำปิงชื่อเมืองว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์ เชียงใหม่” หรือ “เมืองเชียงใหม่” พร้อมทั้งย้ายราชธานีมาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ส่วนเมืองเชียงราย ทรงมอบให้พระราชโอรสปกครอง แคว้นเงินยางเชียงแสนภายหลังจากพ่อขุนมังรายสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.1860 บ้านเมืองระส่ำระสายมีการแย่งชิงอำนาจกัน ทำให้บ้านเมืองทรุดโทรมอย่างหนัก จนถึงปี พ.ศ.1870 พระเจ้าแสนภูขึ้นครองราชย์ต่อมาสามารถสร้างความเจริญรุ่งเรืองกลับมาอีกครั้ง จนถึงสมัยพระเจ้าคำฟูพระราชนัดดาของพ่อขุนมังรายได้ขึ้นครองราชย์ (พ.ศ.1877-1888) ทรงร่วมมือกับเจ้าเมืองน่านบุกยึดเมืองพะเยาได้สำเร็จ

อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทั้งด้านปกครอง และวัฒนธรรมสืบต่อกันมาจนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ.1995-2030 ล้านนาเกิดสงครามใหญ่กับอยุธยาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ.1991-2031 มีสาเหตุมาจากอยุธยาต้องการครอบครองอาณาจักรล้านนา แต่พระเจ้าติโลกราชต้องการขยายอาณาเขตลงสู่ดินแดนตอนล่างยึดเมืองสุโขทัย สองแคว และกำแพงเพชร เพื่อความปลอดภัยของล้านนาที่จะเกิดจากการรุกรานของอยุธยา ทำให้สองฝ่ายเกิดการปะทะกันกลายเป็นสงครามยืดเยื้อนานหลายปี เพราะไม่มีฝ่ายใดได้รับชัยชนะเด็ดขาด จนต้องทำสัญญาสงบศึกเป็นไมตรีต่อกันในปี พ.ศ.2018

เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าติโลกราชแล้ว ล้านนาและอยุธยาทำสงครามกันอีกครั้งหนึ่ง โดยอยุธยา ยกกองทัพมาตีล้านนาก่อน แต่ตีได้เพียงเมืองลำปางไม่สามารถยึดครองล้านนาได้ สมัยพระเจ้าเมกุติ พ.ศ.2091-2101 ล้านนาไทยตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าตรงกับสมัยพระเจ้าบุเรงนอง หลังจากนั้นไม่นานตกอยู่ในอำนาจของอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนเรศวร พ.ศ.2133-2148 สลับกันไปมา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอำนาจและอิทธิพลของพม่าและอยุธยาว่า ฝ่ายใดจะเข้มแข็งมากกว่ากัน เพราะล้านนาไทยเป็นทางผ่านต้องถูกยึดครองก่อน ถ้าหากต้องการโจมตีอีกฝ่ายหนึ่ง สถานการณ์เช่นนี้ล้านนาไทยต้องดำเนินนโยบายอ่อนอ่อนผ่อนตามผู้มีอำนาจในแต่ละช่วงเวลา เพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง ส่งผลให้อำนาจทางการเมืองและความเข้มแข็งล้านนาไทยอ่อนแอลงเรื่อยๆ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ล้านนาไทยได้เข้มแข็งขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการสนับสนุนของราชวงศ์จักรี ทำให้ล้านนาไทยมีความรุ่งเรืองกลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง ก่อนจะถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ถือเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ ดังแสดงภาพประกอบนี้

ภาพที่ 1.9 แผนที่อาณาจักรล้านนา

ที่มา : ดนัย ไชยโยธา. 2550 : 49

กล่าวได้ว่า อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ทางภาคเหนือของประเทศไทย มีการจัดระเบียบสังคมเพื่ออาศัยอยู่ร่วมกัน เป็นการสถาปนาอาณาจักรขึ้นมาใหม่แยกอำนาจออกจากอาณาจักรขอมโบราณ อาศัยความเป็นเอกลักษณ์ทางสังคมเชื้อชาติ และวัฒนธรรมกลุ่มชน จึงเกิดเป็นอาณาจักรและแคว้น ตามลำดับ และล้านนาเป็นอาณาจักรใหญ่ทางภาคเหนือตอนสุดท้าย

อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคกลาง

การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับอาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคกลางของประเทศไทย พบว่าเป็นอาณาจักรหนึ่งที่เคยเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรม ในที่สุดปรากฏเป็นแคว้นหนึ่งของอาณาจักรทวารวดี และอาณาจักรฟูนัน ที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางการเมืองและการค้าขายมาตามลำดับ

1. อาณาจักรจันทลิน

เดวิด เค.วีย์อาจ (2562 : 30-32) อุดม เขยกิจวงศ์ (2553 : 96) ดนัย ไชยโยธา (2551 : 24) กล่าวถึงอาณาจักรจันทลินเป็นอาณาจักร “โบราณทวารวดีของชนชาติมอญ นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท” ปรากฏราวพุทธศตวรรษที่ 6-9 พบโบราณวัตถุประเภทเครื่องปั้นดินเผา และโบราณสถานในลักษณะเชิงอารยธรรมมากกว่าความเป็นอาณาจักรเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการค้าขายทางบกเป็น “เหรียญเงินสมัยโบราณทวารวดีพบที่จังหวัดนครปฐม จารึกเป็นภาษามอญว่า

ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” ซึ่งอารยธรรมนี้ปรากฏอยู่ในพื้นที่ภาคกลาง ภาคเหนือของประเทศไทย ไปจนถึงเมืองฝั่งตะวันตกในประเทศพม่า แต่ไม่สามารถยืนยันได้ว่าศูนย์กลางอำนาจอยู่บริเวณใด ในเอกสารของจีนฉบับ “อ้อจ้อ” เขียนขึ้นในสมัยราชวงศ์ฮั่นตะวันออก (พ.ศ.568-763) โดย หยางฝูว่า อาณาจักร “จินหลิน หรือ จินเฉิน” แปลว่า อาณาจักรทองคำ และตั้งอยู่ห่างจากอาณาจักรฟูนันเป็น ระยะทาง 2,000 ลี้ (1,000 กิโลเมตร) อาณาจักรแห่งนี้น่าจะอยู่ในบริเวณประเทศไทย บริเวณเมือง โบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี หรือเมืองราชบุรี เชื่อว่าอาณาจักรนี้สถาปนาขึ้นโดยชนชาติมอญ เพื่อ ใช้เป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองของอาณาจักรสุวรรณภูมิในสมัยนั้น โดยกล่าวว่า "จินเฉิน เป็น ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยโลหะเงิน มีประชากรจำนวนมาก นิยมการค้าช้างมาฝึกใช้งาน ถ้าช้าง ตายเอง" ซึ่งอาณาจักรจินหลินนี้ล่มสลายลงมาจากอาณาจักรฟูนันยกกำลังเข้ามายึดครองเป็นส่วน หนึ่งของอาณาจักรฟูนัน

2. อาณาจักรทวารวดี

เมื่ออาณาจักรโบราณทวารวดี หรือจินหลินล่มสลายลงแล้ว อาณาจักรทวารวดี (Dvaravati) จึงถูกสถาปนาขึ้นมาใหม่ราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 ในบันทึกของภิกษุจีนชวณฑัง (Hsian tsang) ในพุทธศตวรรษที่ 13 กล่าวถึงอาณาจักรโทโลโปติ (To-lo-po-ti) ตั้งอยู่ระหว่างเมืองศรีเกษตร (พม่าโบราณ) และอิสานปุระ (ขอมโบราณ) แต่นักโบราณคดีเชื่อเมืองศูนย์กลางน่าจะอยู่ในบริเวณ เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี หรืออยู่ในบริเวณเมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม หรืออยู่ในบริเวณ เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี (दनัย ไชโยธา. 2550 : 57) พบเหรียญเงินและแผ่นทองแดงจารึกการอุทิศ ถวายพระราชกุศลแก่กษัตริย์ทวารวดี ในโบราณสถานเมืองนครปฐม เช่น วัดพระปฐมเจดีย์ วัดพระ เมรุ วัดดอนยายหอม เป็นโบราณวัตถุ และโบราณสถานจำนวนมาก แต่นักโบราณคดีเชื่อว่าอาณาจักร ทวารวดีใหม่มีการขยายอาณาเขตกว้างขวางและมีเมืองขึ้นเป็นจำนวนมาก เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ในสมัยทวารวดีนี้ไม่นิยมเอาแผ่นหินมาแกะสลัก แต่นิยมนำหินมาทำเป็นเครื่องหมายกำหนดเขต อุโบสถ หรือเขตศาสนสถาน ซึ่งอารยธรรมสมัยทวารวดีในยุคสมัยใหม่นี้กระจายอาณาบริเวณ กว้างขวางมาก ได้แก่ อารยธรรมทวารวดีในบริเวณภาคกลาง เช่น การสร้างเมืองคูเมือง (สิงห์บุรี) จันทเสน โคกไม้เดน (นครสวรรค์) หนองแขง (สระบุรี) ศรีเทพเขมอมอรัตน์ (เพชรบูรณ์) ฯ อารยธรรม ทวารวดีในบริเวณภาคเหนือ ดังเช่น การสร้างเมืองโยนก (เชียงใหม่) หริภุญชัย (ลำพูน) เขลางค์ (ลำปาง) ภูกามยาว (พะเยา) ล้านนา (เชียงใหม่) ฯ อารยธรรมทวารวดีในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น การสร้างเมืองเสมา (นครราชสีมา) ฟ้าแดดสงยาง (กาฬสินธุ์) นครจำปาศรี (มหาสารคาม) ทั้ง การสร้าง หรือขุดคูเมืองแบบวงกลม วงรี จำนวนมาก ฯ อารยธรรมทวารวดีในบริเวณภาคตะวันออก และขยายเข้าไปในประเทศกัมพูชา ดังเช่น ดงพระศรีมหาโพธิ์ หรือศรีวัดสระปุระ (ปราจีนบุรี) ฯ (เดวิด เค. ้วยอาจ. 2562 : 25-28) ซึ่งอาณาจักรทวารวดีจัดแบ่งชนชั้นปกครองออกเป็น 2 ระดับ คือ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 27-28; ดนัย ไชโยธา. 2551 : 22)

2.1 ชนชั้นผู้ปกครอง มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดเชื้อพระวงศ์ และขุนนางทำหน้าที่ช่วยบริหารราชการแผ่นดิน โดยชนชั้นสูงในสังคมบางส่วนมีเชื้อสายชาวต่างประเทศ เช่น อินเดีย ส่วนชนชั้นต่ำลงมา เป็นผู้นำชุมชนพื้นเมืองจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติในชุมชน เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในชุมชน ส่วนกลุ่มหน้าที่ทางศาสนาและพิธีกรรม เป็นพระสงฆ์และพราหมณ์ มีบทบาทเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ในเรื่องพิธีกรรมต่างๆ ส่วนพระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับชุมชนมากกว่า ทำหน้าที่อบรมปลูกฝังคติเกี่ยวกับความเชื่อในศาสนาให้แก่ประชาชน

2.2 ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ประกอบด้วย ชาวนาชาวไร่ เป็นชนส่วนใหญ่ทำหน้าที่เป็นแรงงานการผลิตของสังคม นอกจากนี้มีศิลปินและช่างฝีมือซึ่งมีอยู่ระดับเมืองและท้องถิ่น และพ่อค้าในสมัยทวารวดีมีมากพอสมควร ทวารวดีเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากพบหลักฐานทางโบราณคดีมากมาย ทั้งประเภทเครื่องประดับ เช่น ลูกปัด คุ้มหู และพวกเครื่องใช้สอยภาชนะเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

3. อาณาจักรละโว้

दन्य ङययोथा (2550 : 38) ตามหลักฐานโบราณคดีเมืองละโว้มีพัฒนาการทางสังคมมาจากชุมชนโบราณเล็กๆ ก่อนทวารวดีที่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่บ้านโป่งมะนาว อำเภอพัฒนานิคม บ้านโคกเจริญ อำเภอโคกเจริญ เมืองโบราณที่ซับจําปา อำเภอท่าหลวง ใ้ระยะเวลารวมตัวมาเป็นอาณาจักรละโว้ราวพุทธศตวรรษที่ 8 ซึ่ง กิตติ ตันไทย (2550 : 29) ดนัย ไซโยธา (2551 : 22-23) กล่าวถึงอาณาจักรละโว้ หรือลพบุรี เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11-18 ดินแดนทางทิศเหนือจดลํานนทอนลําง ทิศใต้จดอ่าวไทย ทิศตะวันตกจดเมืองอู่ทอง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือจดเมืองซับจําปา (ตำบลซับจําปา อำเภอท่าหลวง) ทิศตะวันออกเฉียงใต้จดเมืองดงละคร (นครนายก) มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) แต่ในพงศาวดารเหนือระบุว่า พระยาภาววรรณดิศสร้างเมืองขึ้นปี พ.ศ.1002 พื้นที่ตั้งเมืองละโว้เอื้อต่อความเจริญทางเศรษฐกิจสามารถติดต่อกับอ่าวไทยได้สะดวก เป็นเส้นทางเชื่อมเมืองต่างๆ และต่างประเทศได้ดี อาณาจักรละโว้จึงเป็นศูนย์กลางทางสินค้าภายนอกเข้ามาค้าขายให้กับเมืองต่างๆ ที่อยู่ลึกเข้าไป ในขณะที่เดียวกันรับสินค้าจากเมืองเหล่านี้ไปขายยังต่างประเทศ จึงทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของเมืองละโว้ดีกว่าเมืองอื่นๆ จนกลายเป็นศูนย์กลางอำนาจในดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนที่อยู่ชานเป็นราชธานี ยังมีความรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาจนเป็นที่ยอมรับจากเมืองใกล้เคียง เช่น เมืองทริภุญชัยยอมรับเอาวัฒนธรรมละโว้ทั้งพระพุทธศาสนาและการเมืองเข้าไปเป็นวัฒนธรรมตนเองก่อนที่สุโขทัยเป็นราชธานีของสยาม ดังแสดงแผนที่ภาพประกอบนี้

ภาพที่ 1.10 แผนที่อาณาจักรละโว้
ที่มา : ดนัย ไชยโยธา. 2550 : 38

ดนัย ไชยโยธา (2550 : 39) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรละโว้กับเมืองต่างๆ ค่อนข้างหลวมๆ เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันนับถือพระพุทธศาสนา และพราหมณ์ฮินดู แต่ละเมืองค่อนข้างมีอิสระในการปกครองรวมตัวกันแบบหลวมๆ ทำให้อิทธิพลภายนอกเข้าครอบครองได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เมืองละโว้จึงตกอยู่ใต้อำนาจขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1545-1593) ในระยะนี้อิทธิพลของขอมไม่ปรากฏเด่นชัด จนกระทั่งสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1724-1761) อำนาจขอมขยายอิทธิพลทางด้านศิลปวัฒนธรรมขอมแพร่กระจายมา (ละโว้ถูกขอมปกครองราว 250 ปี) เพราะอำนาจของพระองค์รุ่งเรืองถึงขีดสุดถึงขนาดพระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปประจำพระองค์ในเมืองภายใต้การปกครอง เพื่อนำไปประดิษฐานตามเมืองต่างๆ ทั้งในภาคกลางของประเทศไทยและเมืองละโว้สร้าง “พระพุทธรุชยมหานาถ” (เดวิด เค. วัลยาจ. 2562 : 30) สุพรรณบุรี ราชบุรี สิงห์บุรี และเพชรบุรี เป็นต้น ในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 อำนาจขอมเริ่มเสื่อมลงหลังสิ้นสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว กษัตริย์พระองค์ต่อมาไม่มีความเข้มแข็งจึงทำให้เมืองต่างๆ ในภาคกลางและภาคเหนือเป็นอิสระขึ้นมา บางเมืองได้พัฒนาความเจริญรุ่งเรือง และกลายเป็นอาณาจักรสำคัญของประเทศไทยในเวลาต่อมา

กล่าวได้ว่า อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ทางภาคกลางนั้น เริ่มพัฒนาการมาจากเมืองหรือแคว้นเล็กๆ มาเป็นอาณาจักรตามลำดับ ปรากฏหลักฐานอาณาจักรโบราณที่ชัดเจนเพียง 3

อาณาจักร คือ อาณาจักรจินหลิน ทวารวดี และละโว้ ส่วนเมืองโบราณนอกนั้นในภาคกลาง มีฐานะเป็นเพียงแค่เมืองในการปกครองเท่านั้น

อาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคใต้

ภูมิศาสตร์ภาคใต้ก่อให้เกิดการสร้างชุมชนมาก จนขยายเป็นอาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคใต้ เพราะอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเล มีแม่น้ำสายสั้นๆ เชื่อมระหว่างเมืองชายฝั่งกับเมืองที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน ชาวจีนได้บันทึกเรื่องราวของเมืองในภาคใต้ไว้ แต่ไม่สามารถให้ข้อมูลได้อย่างครบถ้วน มีข้อจำกัดด้านตัวผู้บันทึกที่เลือกบันทึกสิ่งที่ตนเห็นว่าสำคัญเท่านั้น ทำให้ข้อมูลสำคัญบางส่วนขาดหายไปและบางส่วนไม่ถูกต้อง

1. อาณาจักรพัน-พัน

กิตติ ตันไทย (2550 : 17) บังอร ปิยะพันธุ์ (2538 : 39) กล่าวถึงอาณาจักรพัน-พัน (Pan-Pan) ตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำตาปีในแถบอ่าวบ้านดอน หมายถึงตำบลเวียงสระ อำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 8 สันนิษฐานว่ากษัตริย์ผู้ปกครองเมืองนี้มีเชื้อชาวพื้นเมือง เป็นนักรบมาจากเมืองอื่น อาจจะเป็นชาวอินเดีย ซึ่งเอกสารจีนบันทึกว่า อาณาจักรพัน-พัน เคยรุ่งเรืองและส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธกับจีนหลายครั้ง เป็นเมืองพระพุทธศาสนาที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งพระและพราหมณ์ต่างมาจากอินเดียเข้ามามีอิทธิพลในราชสำนักพัน-พัน โดยประชาชนอาศัยอยู่ริมแม่น้ำทำกำแพงไม้ล้อมรอบเมือง มีวัดใหญ่หน้าสิ่ววัด และพระภิกษุศึกษาธรรมวินัยเคร่งครัดมาก มีเครื่องมือที่ใช้ทำจากหินเป็นหัวลูกธนู และหอกพุ่งทำด้วยเหล็ก

दनัย ไชโยธา (2550 : 47-48) กล่าวว่ากษัตริย์แห่งอาณาจักรพันนั้นได้มาการปกครองอาณาจักรพัน-พัน พร้อมกับปกครองพุนัน เสด็จไปๆ มาๆ ระหว่างสองอาณาจักรจนถูกแย่งชิงอำนาจและสวรรคตที่พุนัน แต่เมื่อเปลี่ยนกษัตริย์ใหม่อาณาจักรพัน-พัน ไม่ยอมรับในอำนาจกษัตริย์ ทางพุนันจึงใช้กำลังปราบปรามอาณาจักรพัน-พัน เสร็จแล้วนำทัพขึ้นไปปราบอาณาจักรและเมืองเล็กๆ ในลุ่มน้ำตอนบน เช่น ลุ่มน้ำเจ้าพระยา แต่อาณาจักรพัน-พัน ได้ล่มสลายเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 1100 เพราะการแย่งชิงอำนาจของอาณาจักรตามพรลิงค์

2. อาณาจักรลังกาสุกะ

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 247-248) ดนัย ไชโยธา (2551 : 27) กล่าวถึงอาณาจักรลังกาสุกะ (Langkasuka) จีนเรียกลังยาเสียว สร้างขึ้นมาราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นอาณาจักรโบราณร่วมสมัยกับอาณาจักรพุนัน ละโว้ และทวารวดี (เคยเป็นเมืองขึ้นพุนันมาก่อน) ตั้งอยู่ในบริเวณอำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา และอำเภอเมืองตรัง ลังกาสุกะเริ่มเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 แต่อาณาจักรพุนันกับเสื่อมลง โดยเจริญรุ่งเรืองสูงสุด

ในสมัยเปลี่ยนชื่อมาเป็นอาณาจักรศรีวิชัยพุทธศตวรรษที่ 13-14 ซึ่งอาณาจักรลังกาสุกะตั้งอยู่ทางตอนใต้ของอาณาจักรตามพรลิงค์และมีเขตแดนจดชายทะเลทั้งสองฝั่ง ในบันทึกของปโตเลมี และมหา นิเทศ มิลินทปัญหา กล่าวถึงเมือง “ตักโกละ” เป็นเมืองท่าโบราณที่พ่อค้าชาวจีนและสุวรรณภูมิ ชาวตะวันตกเดินเรือมาแวะพักก่อนเดินทางไปเมืองอื่นๆ เพราะเมืองตักโกละเป็นตลาดขายขาย กระจวานสมัยโบราณ โดยชุมชนโบราณอาณาจักรลังกาสุกะมีอยู่ 3 ในบริเวณ ดังนี้ (กิตติ ต้นไทย. 2550 : 19)

2.1 ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปัตตานี ระหว่างบริเวณอำเภอเมืองกับอำเภอยะหริ่ง มีชุมชนโบราณเรียงรายไปตามสันทรายเกือบทั้งหมดเป็นชุมชนมุสลิม

2.2 อำเภอยะหริ่ง เข้ามาในช่วงแม่น้ำปัตตานี มีเมืองโบราณมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก บ้านปะแว มีโบราณสถานหลายแห่ง กลุ่มที่สอง ในเขตบ้านวัด พบศาสนสถานขนาดใหญ่ มีอาคารสถานที่ เป็นปราสาทแบบเดียวกับในวัดพระแก้ว วัดหลวง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2.3 สนามบินจังหวัดยะลา เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณมาก่อน เมื่อปรับพื้นที่สนามบิน พบเศษเครื่องปั้นดินเผากระจายทั่วไป แต่สิ่งที่พบเป็นเทวรูปสำริดขนาดใหญ่อย่างน้อยหลายองค์ และวัตถุ สำริดลักษณะคล้ายจักร รูปกลมรอบๆ แบ่งออกเป็นช่อง มีรูปเทพเจ้าในท่าร้ายรำ คล้ายคลึงกับ อินเดียตอนใต้ และภายในถ้ำ เช่น ถ้ำวัดคูหา ถ้ำศิลาปะ พบภาพเขียนที่ผนังถ้ำ แสดงว่าบริเวณนี้มี มนุษย์ตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยโบราณ

อาณาจักรลังกาสุกะเริ่มติดต่อทางการทูตกับจีนตั้งแต่ปี พ.ศ.1052 และในบันทึกของมาต วนหลิน (Ma-Tuan-Lin) นักประวัติศาสตร์จีนเมื่อพุทธศตวรรษที่ 18 กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองลังกาสุ กะมีกษัตริย์ปกครอง ในเมืองมีประตู 2 ชั้น มีกำแพงและป้อมปราการ โดยประชาชนทั้งชายหญิงไม่ สวมเสื้อ ไ่ว้ผมลุ่มยประบ่านุ่งผ้าฝ้าย หรือใส่สร้อยเรียกว่า กันมาน (Kan-Man) กษัตริย์และขุนนางผู้ใหญ่มี ผ้าขึ้นหนึ่งพาดบ่า สายคาดเอวด้วยเข็มขัดทอง และสวมต่างหู เมื่อกษัตริย์เสด็จออกจากวังจะประทับ นั่งบนหลังช้าง หลังคาถูกเป็นผ้าขาว หน้าชบวนมีพลกลอง และพลทหารถือธงล้อมรอบด้วยทหารที่มี หน้าตาดุร้าย (दनัย ไชยโยธา. 2550 : 48-49)

3. อาณาจักรตามพรลิงค์

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 252) ดนัย ไชยโยธา (2550 : 49-50) กล่าวถึงอาณาจักร ตามพรลิงค์ (Tambralinga) สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 7 และตั้งอยู่ทางทิศใต้อาณาจักรพัน-พัน และตั้งอยู่ทางทิศเหนืออาณาจักรลังกาสุกะ คำว่า ตามพร เป็นภาษาบาลีแปลว่า ทองแดง ส่วนลิงค์ เป็นเครื่องหมายบอกเพศเขียนเป็นอักษร ตามเอกสารหลักฐานของอินเดียและศิลาจารึกท้องถิ่นว่า “ตามพรลิงค์” เป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองในปลายพุทธศตวรรษที่ 7 แล้วตกอยู่ภายใต้ อำนาจของอาณาจักรพูนัน เมื่ออาณาจักรพูนันอ่อนแอลง แต่ตามพรลิงค์กลับเจริญรุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง จากผลการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีสันนิษฐานเชื่อกันว่า “อาณาจักรตามพรลิงค์มีการโยกย้ายเมือง

หลวง” หมายถึงศูนย์กลางปกครองของอาณาจักรตามพรลิงค์อยู่บริเวณอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช คือ

3.1 อยู่ที่บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ เป็นเมืองขนาดเล็กแต่มีบริเวณพื้นที่ศูนย์กลางเหมาะแก่การติดต่อค้าขายทางทะเล มีลำน้ำไหลออกสู่ทะเล ถือเป็นเมืองหลวงยุคแรก

3.2 อยู่ในเมืองพระเวียง ตำบลศาลาามีชัย เป็นเมืองขนาดใหญ่มีการสร้างกำแพงเมืองขนาดใหญ่และแข็งแรง และอยู่ในชัยภูมิพื้นที่ทำการเพาะปลูกทำนาได้มากเพียงพอที่จะเลี้ยงพลเมืองจำนวนมากได้ดีกว่าเมืองเดิม ถือเป็นเมืองหลวงยุคที่สอง

3.3 อยู่ที่ตั้งศาลากลางจังหวัดปัจจุบัน เป็นเมืองขนาดใหญ่พื้นที่ชัยภูมิกว้างขวางสามารถขยายพื้นที่เมืองได้ในวันข้างหน้า ถือเป็นเมืองหลวงยุคที่สาม

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 253) ดนัย ไชโยธา (2551 : 25) กิตติ ต้นไทย (2550 : 19) กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ของอาณาจักรตามพรลิงค์ว่า “เป็นเมืองที่เอื้อต่อการค้าขายกับภายนอกเป็นทางผ่านของเรือไปมาระหว่างจีนกับอินเดีย” ทำให้ตามพรลิงค์เจริญรุ่งเรืองมาก เป็นอาณาจักรที่หมายปองของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ อาณาจักรตามพรลิงค์จึงถูกรุกรานอยู่บ่อยครั้งมาก ต่อมาปลายพุทธศตวรรษที่ 14 ต้องตกเป็นเมืองขึ้นอาณาจักรศรีวิชัย ในจดหมายเหตุของจีนเรียกอาณาจักรนี้ว่า “ตันเหมย หรือ ต้ามาลิ่ง” หรือเรียกว่านครโฮลิ่งเคยส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีนหลายครั้งปี พ.ศ. 1291, 1310, 1311, 1356, 1368, 1361 สามารถตั้งแสดงภาพประกอบนี้

ภาพที่ 1.11 แผนที่อาณาจักรตามพรลิงค์

ที่มา : ดนัย ไชโยธา. 2550 : 32

4. อาณาจักรเซี่ยโถ้

พลาติคัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 244-245) ดนัย ไชยโยธา (2550 : 31) กล่าวถึง อาณาจักรเซี่ยโถ้ (Shih-To) หรือ ชื่อทู หรือฉีตู ตั้งอยู่ทางใต้ของอาณาจักรตามพรลิงค์ ร่วมสมัย อาณาจักรพัน--พัน บางหลักฐานว่าศูนย์กลางเมืองกลันตรัง บางหลักฐานว่าศูนย์กลางเมืองพัทลุง สันนิษฐานว่าอาณาจักรเซี่ยโถ้ น่าจะสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 7 ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุจีนในสมัย ราชวงศ์สุย พ.ศ.1131-1160 ทางการจีนส่งราชทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีชื่อจางซุ่น หรือฉางจิ้น และหวังจิ้นเจิง ซึ่งฉางจิ้นได้บันทึกถึงอาณาจักรเซี่ยโถ้ว่า

...เรือออกจากท่าน้ำไย (กวางตุ้ง) เดือนที่ 10 ปี พ.ศ.1150 เดินทางระหว่างลมตีมา 20 วัน 20 คืน ถึงภูเขาเจียวเจียะ ผ่านไปทางตะวันออกเฉียงใต้หยุดทอดสมอที่เกาะ เล่งเจียปั๊วะ ปือกโตจิวิ (เกาะลิงคบรรพต) อยู่ทางซีกตะวันตกแคว้นจามปา จากนั้นผ่านไปตามเกาะอีก 2-3 วันต่อมา แลเห็นทิวเขาของแคว้นหลังยะสี๊ อยู่ทางทิศตะวันตก (ทิวเขาสามร้อยยอด) จากนั้นแล่นลงไปทางใต้ ผ่านเกาะเลยลังเต้า (เกาะรังไก่อ รังนก ตำบลปะทิว จังหวัดชุมพร) แล้วถึงอาณาเขตแคว้นเซี่ยโถ้ว เรือของคณะทูต ต้องถูกลากโยงไปอีกกว่า 1 เดือน จึงถึง นครหลวง... (กิตติ ตันไทย. 2550 : 18)

อาณาจักรเซี่ยโถ้นี้มีกษัตริย์เป็นประมุข ในราชวงศ์ชื่อ-ทัน ประทับอยู่ที่นครเสง-ซี ใส่งดลองพระองค์ด้วยครุยแดง พระมาลาประดับด้วยดอกไม้ทอง มีพู่ห้อยประดับด้วยหินมีค่า การเข้าเฝ้า มีหญิงสาว 4 คน ยืนอยู่ข้างพระองค์ มีทหารรักษาพระองค์มากกว่า 100 นาย และประชาชนนับถือพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ โดยประชาชนจะเคารพพราหมณ์มาก ชายหญิงจะเจาะหู ผู้ชายตัดผม ส่วนผู้หญิงเกล้าผมไว้เพียงต้นคอ ทอผ้านุ่งห่มเอง ส่วนใหญ่มีสีกุหลาบและสีพื้น นิยมทาตัวด้วยน้ำหอม แม้ชั้นสูงมีอำนาจเมื่อต้องทำกิจทองคำใช้ต้องขออนุญาตจากกษัตริย์ก่อน

ประเพณีแต่งงาน มีการหาวันมงคล (ฤกษ์) วันหนึ่ง ผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าสาวเป็นผู้จัดงานเลี้ยงดูญาติมิตร เมื่อทำพิธีกรรมต่างๆ สิ้นสุดลง คู่บ่าวสาวจึงเป็นสามีภรรยาสมบูรณ์ ทั้งจัดแบ่งทรัพย์สินให้ไปสร้างบ้านใหม่ให้คู่สามีภรรยา แยกไปอยู่ต่างหาก ยกเว้นบุตรชายคนสุดท้ายจะต้องอยู่กับบิดามารดา ส่วนประเพณีการปลงศพ หากบิดามารดา หรือญาติเสียชีวิตลง ลูกหลานผู้ชายจะต้องโกนหัว นำไม้ไผ่มาสร้างเป็นแคร่ยกสูงเหนือน้ำ นำศพมาวางบนแคร่เอาพื้นมากองรอบศพ ประดับตกแต่งด้วยธง จูตรูป เป่าสังข์ ตีกลอง แล้วจุดไฟเผา เมื่อไฟไหม้ศพแล้วล่องจมน้ำ แต่ถ้าเป็นกษัตริย์จะเก็บกระดูกที่เหลือจากกองไฟใส่ในโกศทองคำ แล้วนำบรรจุไว้ที่วัด

ยังปรากฏหลักฐานว่า อาณาจักรเซี่ยโถ้เคยส่งราชทูตไปยังเมืองจีนเพื่อเป็นการตอบแทนพระราชไมตรีในปี พ.ศ.1151-1152 และ 1153 พร้อมทั้งส่งเครื่องราชบรรณาการเป็นมงกุฎทองลายดอกชบา ผลผลิตของป่าและการบูรไปด้วย

5. อาณาจักรศรีวิชัย

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 248-249, 253) อุดม เชียงกิวังค์ (2553 : 99) กิตติ ต้นไทย (2550 : 20-22) ดนัย ไชโยธธา (2550 : 50) กล่าวถึงอาณาจักรศรีวิชัยนั้นพัฒนาการมาจากผนวกอาณาจักรลังกาสุกะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งราวพุทธศตวรรษที่ 13 (พ.ศ.1225-1229) มีความเจริญรุ่งเรืองมาจากการติดต่อค้าขายกับชาวอินเดีย อาหรับ เปอร์เซีย และจีน ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นอาณาจักรศรีวิชัย ในพุทธศตวรรษที่ 16 เจ้าชายเชื้อสายขอมนามว่า “พระบาทชัยวिरวรมัน” เสด็จออกจากอาณาจักรศรีวิชัย หรือตามพรลิงค์ เข้ายึดครองเมืองละโว้ก่อน แล้วจึงบุกเข้ายึดครองเมืองพระนคร (เดวิด เค.วัยอาจ. 2562 : 41) ในพุทธศตวรรษที่ 18 (พ.ศ.1830) เปลี่ยนชื่อมาเป็นอาณาจักรนครศรีธรรมราช ปราบกฏชื่อพระมหากษัตริย์นามว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช” หรือ “จันทรภาณุ” พระองค์พยายามรักษาอำนาจในแถบแหลมมลายู ซึ่ง ศาสตราจารย์เซเดส์เชื่อว่าบริเวณภาคใต้ตอนบนประเทศไทยไปถึงแหลมมลายู หมู่เกาะสุมาตรา ซวา และหมู่เกาะใกล้เคียง มีศูนย์กลางการปกครองอยู่เมืองปาเล็มบัง (Palembang) อาศัยหลักฐานศิลาจารึกสุมาตราหลักที่ 1 กล่าวถึงดินแดนบริเวณนี้ว่า “กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีวิชัย” ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตรา

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงสรุปข้อเขียนของโอ ดับเบิลยู โวลเตอร์ (O.W.Wolters) ชาวอเมริกันผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า ศูนย์กลางอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง พบร่องรอยอาคารก่อด้วยอิฐกระจายอยู่ที่เขาบุกิตเซกุลตัน (Bukit Seguntang) อยู่บริเวณใกล้เคียงกับเมืองปาเล็มบัง ยังพบประติมากรรมศิลา อิฐบางแผ่นประดับด้วยลายก้านขด ศิลาจารึกเกดุกันบุกิต (Kedukan Bukit) อายุประมาณปี พ.ศ.1225 บริเวณหมู่บ้านเซิงเขาบุกิตเซกุลตันทางทิศใต้ จารึกบางตอนกล่าวถึงการยกทัพไปปราบข้าศึกของดาปุนตะหิยัง (Dapunta Hiyam) กล่าวถึงชัยชนะของศรีวิชัยในการทำสงคราม เชื่อว่าศิลาจารึกสลักขึ้นเพื่อฉลองชัยชนะผู้ครองอาณาจักรศรีวิชัยที่เมืองปาเล็มบัง ในจารึกยังกล่าวถึงสถานที่เกี่ยวกับปาเล็มบัง เช่น อุปัง เป็นชื่อหมู่บ้าน อยู่ห่างจากปาเล็มบังทางใต้ราว 40 กิโลเมตร เป็นทั้งชื่อของแม่น้ำที่ไหลแยกจากแม่น้ำมุสี และหมู่บ้านอุปังไปทะเล นอกจากนี้ โอ ดับเบิลยู โวลเตอร์ยังสำรวจเมืองปาเล็มบัง พบเศษเครื่องถ้วยจีนราชวงศ์ซ่ง หรือยุคหลังกว่านั้น บนเนินเขาบุกิตเซกุลตัน แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการค้ากับต่างประเทศอย่างชัดเจนเชื่อว่าอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง

หม่อมเจ้าจันทรจิรายุ รัชณี ทรงคัดค้านแนวคิดศูนย์กลางการปกครองอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง จากสภาพภูมิศาสตร์และการเดินทางหลวงจีนชื่ออิจิง (I-tsing) บันทึกเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.1214 ท่านออกเดินทางจากเมืองกวางตุ้งไปศึกษาพุทธศาสนาที่อินเดียใช้เวลาเดินทาง 20 วัน มาถึงเมืองโฟเจ (Fo-Che) แต่ ม.จ.จันทรจิรายุ ทรงเชื่อว่าเรือที่หลวงจีนอิจิงเดินทางมายังศรีวิชัยโดยลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือ พัดไปทางญี่ปุ่นแถบศูนย์สูตร ในช่วงที่หลวงจีนอิจิงเดินทางมาตามสภาพภูมิศาสตร์ เป็นระยะที่ลมเขตศูนย์สูตรสงบนิ่ง ไม่มีการเดินเรือ ต้องรอลมมรสุม

ในฤดูถัดไป ถ้าเส้นทางของศรีวิชัยอยู่ที่เกาะสุมาตราย่อมเป็นไปได้ที่จะใช้เวลาเดินทางเพียง 20 วัน ตามที่หลวงจีนอิจิงบันทึกไว้ แต่ทรงเชื่อว่าศูนย์กลางของศรีวิชัยอยู่ที่เมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ควอริชท์ เวลล์ (Quaritch Wales) สรุปผลการศึกษาศูนย์กลางอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่เมืองไชยา แต่บริเวณคาบสมุทรมลายูเป็นส่วนหนึ่งของศรีวิชัย มีศูนย์กลางการค้าที่มีชื่อเสียง มีความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรม ศาสนา มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาจากราชวงศ์ไศเลนทร์ สามารถขยายอาณาเขตออกไปครอบคลุมในเมืองในช่องแคบมะละการวมทั้งลังกาสุกะด้วย

อาณาจักรศรีวิชัยเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับเมืองจีน พ.ศ.1457 ส่งคณะทูตไปเฝ้าพระเจ้ากรุงจีนครั้งแรก หลังจากนั้นส่งทูตไปอีกหลายครั้ง เช่น พ.ศ.1535 ศรีวิชัยขอความช่วยเหลือจากจีนเรื่องการถูกขวาร์กุราน ทำให้ชาวเมืองไม่สามารถยึดศรีวิชัยได้ พ.ศ.1550 เกิดสงครามใหญ่ระหว่างศรีวิชัยกับมะละรัมในชวากลาง ผลการสงครามกษัตริย์มะละรัมพ่ายแพ้ถูกจับประหารชีวิต จึงทำให้อาณาจักรศรีวิชัยมีอำนาจเหนือมะละรัม พ.ศ.1658 ทางศรีวิชัยได้ส่งคณะทูตไปเฝ้าพระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์ซ่งที่เมืองไคฟง

พุทธศตวรรษที่ 16 (พ.ศ.1568) ศรีวิชัยทำสงครามกับโจละเพื่อชิงผลประโยชน์ทางการค้าแถบแหลมมลายู โจละรุกรานหัวเมืองศรีวิชัย เช่น เมืองตักโกละ (ตะกั่วป่า) เคดาห์ ตูมาสิก ลังกาสูกะนครศรีธรรมราช และไชยา แม้ว่าโจละไม่สามารถยึดศรีวิชัยได้ ผลของสงครามทำให้หัวเมืองที่เคยขึ้นต่อศรีวิชัยเกิดกระด้างกระเดื่อง ยกทัพเข้าชิงและขยายอำนาจพระเจ้าไอร์ลิ่งคะแคว้นเคดาห์ และศรีวิชัยย้ายศูนย์กลางมาอยู่เมืองไชยา ในพุทธศตวรรษที่ 17 เมืองไชยาจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของเมืองศรีธรรมราช เปลี่ยนอำนาจการปกครองจากราชวงศ์ไศเลนทร์ไปเป็นราชวงศ์ปทุมวงศ์ ซึ่งพระเจ้าจันทรภาณุแห่งราชวงศ์ปทุมวงศ์พยายามรักษาอิทธิพลบนแหลมมลายู ช่องแคบและหมู่เกาะเอาไว้ แต่สงครามทำให้พระองค์สิ้นพระชนม์ในสนามรบกับลังกา พ.ศ.1799 ทำให้อาณาจักรศรีวิชัยถูกแบ่งดินแดนตอนบนเป็นอาณาจักรตามพรลิงค์ และดินแดนตอนล่างเป็นอาณาจักรมณฑลปาหิตบนเกาะชวา

พุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรนครศรีธรรมราช (ตามพรลิงค์ หรือ ศรีวิชัย) ได้ระบุเขตแดนเมืองภายใต้ปกครองของอาณาจักร เรียกว่า “เมือง 12 นักกษัตริย์” หมายถึงเมืองสิบสองเมืองใช้ตราสัญลักษณ์ 12 นักกษัตริย์ หรือรูปสัตว์ 12 ชนิด ได้แก่ สายบุรี (หนู) ปีตธานี (วัว) กลันตัน (เสือ) ปะหัง (กระต่าย) ไทรบุรี (งูเล็ก) พัทลุง (งูใหญ่) ชุมพร (แพะ) บันทายสมอ (ลิง) ตรัง (ม้า) ตะกั่วป่า (สุนัข) กระบุรี (สุกร) และสงขลา (ไก่) อาณาจักรนครศรีธรรมราชเป็นเมืองอยู่ปลายสุดของแหลมมลายูมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับลังกามาก่อนแล้ว แต่ภายหลังเกิดขัดแย้งกันทำให้นครศรีธรรมราชยกกองทัพไปตีลังกาถึงสองครั้ง ใน พ.ศ.1789 และ พ.ศ.1791 ตามลำดับ โดยครั้งหลังนครศรีธรรมราชต้องพ่ายแพ้กลับมา

พุทธศตวรรษที่ 19 อาณาจักรนครศรีธรรมราชถูกชวา สุโขทัย และอยุธยารุกราน เริ่มจากชวายุติได้ก่อน ต่อมาอยู่ใต้อิทธิพลของสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ภายหลังก่อนสิ้นสมัย

ของพระองค์ สุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจลง นครศรีธรรมราชหลุดพ้นจากอิทธิพลของสุโขทัย แต่ไม่ได้มี
โอกาสตั้งตนเป็นรัฐอิสระอีกโดยเมืองอยุธยาคุกคามตลอด และถูกรวมเข้ากับอยุธยาในเวลาต่อมา

กล่าวได้ว่า อาณาจักรก่อนประวัติศาสตร์ทางภาคใต้ มีความสลับซับซ้อนมาก มีทั้งอาณาจักร
ขนาดเล็ก เป็นศูนย์กลางอำนาจอยู่เฉพาะภาคใต้ของประเทศไทย เท่านั้น ส่วนอาณาจักรขนาดใหญ่
อย่างอาณาจักรศรีวิชัย มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ในดินแดนหลายประเทศ ทั้งอินโดนีเซีย มาเลเซีย และไทย

บทสรุป

การศึกษาทางประวัติศาสตร์โดยนักประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยา และนักสังคมวิทยา
อาศัยการค้นคว้าจากหลักฐานต่างๆ ทั้งใต้ดิน และบนดินมาวิเคราะห์เหตุผล แล้วสามารถจัดแบ่งยุค
ประวัติศาสตร์ออกเป็น 4 ยุค คือ ยุคสังคมล่าสัตว์ มนุษย์อาศัยอยู่ตามเนินสูง อยู่ตามถ้ำ ภูเขา และได้
ต้นไม้ใหญ่ ยุคสังคมกสิกรรม มนุษย์เริ่มออกมาอยู่ในที่โล่งแจ้ง รู้จักสร้างที่อยู่อาศัย ยุคสังคม
เกษตรกรรม มนุษย์รู้จักสร้างเครื่องมือและจับสัตว์มาใช้แรงงาน และยุคสังคมอุตสาหกรรม มนุษย์
รู้จักระบบการผลิต กำหนดค่าการแลกเปลี่ยนและสะสมทรัพย์กัน เป็นการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์
อาศัยหลักฐานโบราณคดีตามช่วงเวลาพัฒนาการทางสังคม ในยุคปัจจุบันมนุษย์ได้ก้าวข้ามเข้าสู่ยุค
สังคมข่าวสารไร้พรมแดน ซึ่งอาณาจักรยุคก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนประเทศไทยแบ่งออกเป็น 4
กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มอาณาจักรทางภาคอีสาน มีรัฐแรกอยู่ที่อาณาจักรฟูนัน เมื่อฟูนันล่มสลายจึงเกิดเป็น
อาณาจักรของรัฐเล็กและรัฐใหญ่ กระจายตัวอำนาจทางการเมืองอย่างอิสระ
2. กลุ่มอาณาจักรทางภาคเหนือ สถาปนาอาณาจักรขึ้นมาใหม่แยกอำนาจจากอาณาจักร
ขอมโบราณ อาศัยความเป็นเอกลักษณ์ทางสังคมเชื้อชาติ และวัฒนธรรมกลุ่มชน จึงเกิดเป็น
อาณาจักร และแคว้น ตามลำดับ
3. กลุ่มอาณาจักรทางภาคกลาง พัฒนาการมาจากเมืองจันทลิน หรือทองคำ ต่อมาเป็น
อาณาจักรทวารวดี และละโว้ ตามลำดับ
4. กลุ่มอาณาจักรทางภาคใต้ พัฒนาการจากเมืองเล็ก อาณาจักรพัน-พัน จนเป็นอาณาจักร
ศรีวิชัย มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ในดินแดนหลายประเทศ ทั้งอินโดนีเซีย มาเลเซีย และไทย

คำถามท้ายบท

1. อธิบายยุคสมัยประวัติศาสตร์ว่ามีกี่ยุค พร้อมทั้งแสดงรายละเอียดแต่ละยุคด้วย
2. อธิบายแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีในจังหวัดกาญจนบุรี
3. อาณาจักรโบราณในดินแดนภาคอีสานหลังการล่มสลายของฟูนันแล้ว ปรากฏอยู่ในจังหวัดใดบ้าง
4. อาณาจักรแรกก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือน่าจะเป็นอาณาจักรอะไร
5. สตรีใดเป็นบุคคลที่มีอำนาจและมีขยายอาณาจักรก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือได้อย่างมั่นคง
6. ตามหลักฐานโบราณคดีและการศึกษาประวัติศาสตร์เชื่อว่าอาณาจักรใดเป็นอาณาจักรแรกและอาณาจักรสุดท้ายในภาคกลางสมัยโบราณ
7. จงอธิบายอาณาจักรศรีวิชัยที่เป็นรัฐที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในภาคใต้ว่าเจริญรุ่งเรืองและเสื่อมอำนาจอย่างไร
8. อาณาจักรศรีวิชัยมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างไรบ้าง

บทที่ 2

อาณาจักรสุโขทัย

ตามหลักฐานประวัติศาสตร์และพัฒนาการความเป็นมาของชาติสยาม หรือชาติไทยนั้น เริ่มปรากฏเป็นอาณาจักรแรก เรียกว่า อาณาจักรสุโขทัย หรือ รัฐสุโขทัย (Kingdom of Sukhothai) ถือเป็นกำเนิดรัฐเอกราชขนาดเล็ก ทั้งยังเคยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของขอม หรือเขมร หรืออาณาจักรพระนครหลวงมาก่อน โดยมีร่องรอยทางวัฒนธรรมขอมกระจายอยู่ทั่วไป ยังพบแหล่งโบราณสถาน และโบราณวัตถุอยู่เป็นจำนวนมาก โดยอาณาจักรพระนครหลวงเริ่มอ่อนอำนาจลงในราวพุทธศตวรรษที่ 18 จึงเปิดโอกาสให้ชนพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันเพื่อสร้างเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์และการเมืองเรียกว่า รัฐสยาม หรือชนชาติสยาม แม้ขุนนางของขอมในเมืองละโว้พยายามที่จะปราบปรามไว้แล้วก็ตาม รวมทั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงส่งพระราชธิดามาอภิเษกสมรสกับโอรสของผู้นำชนชาติสยามด้วย ก็ยังไม่สามารถรักษาอำนาจทางการเมืองไว้ได้ ชนชาติสยามจึงเริ่มพัฒนาการเป็นรัฐชาติอยู่ทางภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย โดยมีขุนนางนำมเป็นประมุขัตริย์ ต่อมาพ่อขุนบางกลางหาว และพ่อขุนผาเมืองร่วมประกาศตัวเป็นเอกราชในที่สุด

เหตุการณ์สำคัญ

เหตุการณ์สำคัญนำมาสู่การสร้างบ้าน หรือแปลงเมืองในอดีต เริ่มจากผู้คนมารวมตัวกันแสวงหาพื้นที่ตั้งถิ่นฐาน มีความผูกพันกันในระบบเครือญาติ จึงค่อยขยายออกไปตั้งเป็นชุมชนต่างๆ จนพัฒนาการเป็นเมือง และอาณาจักร ทั้งมีระบบจัดการเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมความเชื่อเป็นตัวเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกัน

1. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์

อาณาจักรสุโขทัยตั้งอยู่ในชุมชนโบราณวัดพระพายหลวง และศาลตาผาแดง ลักษณะตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กำแพงเมืองเป็นกำแพงดิน 3 ชั้น มีคูน้ำกว้าง 10-13 เมตร คั่นไว้ ขนาดเมืองกว้างประมาณ 1,600 เมตร ยาว 2,000 เมตร ซึ่งสภาพปัจจัยทางภูมิศาสตร์ทำให้อาณาจักรสุโขทัยตั้งมั่นคง มีดังนี้ (พัชรินทร์ ศิริอำพันกุล. 2555 : 42; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 35)

1.1 สภาพที่ตั้ง สุโขทัยตั้งอยู่ในที่ลาดเชิงเขาหลวงที่ลาดชัน และต่างจากเมืองทั่วไป มักจะตั้งเมืองในที่ราบลุ่มแม่น้ำเพื่อทำการเกษตร สุโขทัยยังมีผิวดินเหนียวปนดินร่วน มีชั้นทรายละเอียดคั่นบางๆ เมื่อเจาะลึกลงไประดับ 250 เมตร พบดินเหนียวสีนวล และกรวดทรายเป็นชั้นๆ แต่ไม่มีแหล่งน้ำใต้ดิน เพราะน้ำจะซึมผ่านดินเหนียวและกรวดทรายได้ยาก จึงต้องอาศัยน้ำผิวดินเท่านั้น ด้วยข้อจำกัดด้านภูมิศาสตร์ทำให้สุโขทัยต้องสร้างเขื่อนดินกักเก็บน้ำไว้ แต่อาศัยความลาดชันของพื้นที่ส่งน้ำไปตาม

ท่อและคูคลองคันดินเป็นทอดๆ เพื่อชะลอความรุนแรงของน้ำไหลจากที่สูง ย่อมทำให้น้ำไหลช้าลง ค่อยซึมผ่านผิวดินเพื่อรักษาความชุ่มชื้นเหมาะแก่การเพาะปลูกมาก

1.2 สภาพเศรษฐกิจ สุโขทัยตั้งอยู่ตรงจุดตัดผ่านทางคมนาคมของภูมิภาค ติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านในกลุ่มแม่น้ำโขง เมืองศูนย์กลางของภูมิภาค (ละโว้) เมืองชายทะเล (มอญ) แต่เมืองสุโขทัยสร้างแรงจูงใจพ่อค้าเข้ามาขายด้วยการไม่เก็บภาษีผ่านด่าน จึงกลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ และผลิตสินค้าเครื่องสังคโลกส่งออกไปขายยังต่างประเทศ แม้สุโขทัยตั้งอยู่ลึกเข้ามาไม่มีทางออกสู่ทะเล แต่อาศัยท่าเรือของเมืองอื่นในการติดต่อค้าขายแทน

1.3 สภาพการเมือง สุโขทัยเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองของภูมิภาค เช่น เมืองนครชุม กำแพงเพชร สระหลวง สองแคว เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ ย่อมทำให้สุโขทัยสามารถขยายอำนาจทางการเมืองการปกครอง เพื่อรวบรวมเมืองเข้าด้วยกันอย่างมีประสิทธิภาพ

2. พัฒนาการอาณาจักรสุโขทัย

กิตติ ตันไทย (2550 : 36-38) วุฒิชัย มูลศิลป์ (2547 : 10-11) บังอร ปิยะพันธุ์ (2538 : 59-60) กล่าวถึงอิทธิพลของอาณาจักรขอมขยายเข้าสู่ลุ่มเจ้าพระยาตอนบนและตอนล่าง ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1724-1761) พบที่ขุมประตู่วัดพระบรมธาตุเชลียง (อำเภอศรีสัชชนาลัย) ศาสดา ผาแดง วัดศรีสวย และวัดพระพายหลวง เมืองสุโขทัย แสดงถึงอิทธิพลศิลปะของขอมอย่างชัดเจน เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 (พ.ศ.1761-1780) ขึ้นครองราชย์สืบมา อิทธิพลขอมเริ่มเสื่อมลง เนื่องจากเกิดสงครามภายในและภายนอกประเทศ ทั้งประชาชนถูกเกณฑ์แรงงานมาทำศึกสงคราม (สงครามจามสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7) และก่อสร้างต่างๆ ไม่มีเวลาประกอบอาชีพ และการค้าขาย จึงทำให้เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำ และเกิดความอ่อนแอลง เป็นช่องว่างทางอำนาจเปิดโอกาสให้เมืองขึ้นต่างๆ แยกตัวเป็นอิสระรวมทั้งสุโขทัย จามปา ละโว้ และตามพรลิงค์ แม้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปรับเปลี่ยนแนวนโยบายทางการเมืองใหม่ โดยเฉพาะกับรัฐสยามเพื่อความมั่นคงของชาติดังนี้

2.1 ผู้กบฏกับชนชาติสยาม ในพุทธศตวรรษที่ 18 สนับสนุนพ่อขุนศรีนาวนำถมขึ้นปกครองเมืองสุโขทัย ตามจารึกวัดศรีชุมกล่าวว่า “พ่อขุนศรีนาวนำถมเดิมเป็นขุนเมืองเชลียง” ต่อมาขยายเมืองไปสู่เมืองศรีสัชชนาลัย มีอาณาเขตติดต่อกับเมืองตาก ลำพูน เชียงแสน พะเยา จนถึงลุ่มแม่น้ำโขง พระองค์รวมเอาสองเมืองเข้าด้วยกัน เรียกว่า “สุโขทัยศรีสัชชนาลัย” เพื่อความมั่นคงทางการเมือง เป็นการปกครอง “ระบบเมืองคู่” ต่อมาพ่อขุนศรีนาวนำถมทรงย้ายศูนย์กลางการปกครองมาอยู่ที่เมืองสุโขทัยเพียงแห่งเดียว เพื่อให้สามารถควบคุมเมืองต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และขยายอำนาจทางการเมืองให้กว้างขวางออกไปได้

2.2 ผู้กบฏกับรัฐสยามด้วยระบบเครือญาติ ทรงพระราชธิดานามว่า “พระนางสิขรมหาเทวี” ให้เป็นพระชายาของพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด พระราชโอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถม พร้อม

ทั้งถวายพระนามว่า “กรมตั้งอัญญาเมือง และพระราชทานพระขรรค์ชัยศรี” ถือเป็นกรมมอบอำนาจ สิทธิขาดให้ปกครองบ้านเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสุโขทัยกับอาณาจักรขอมในช่วงนี้จึงเป็นไปได้ด้วยดี

เมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถมสิ้นพระชนม์แล้ว เมืองสุโขทัยถูกขอมสบาดโหลญล่ำพง (น่าจะ เป็นขุนนางขอมเมืองละโว้) เข้ามายึดครองแย่งชิงราชสมบัติของพ่อขุนผาเมืองไป พระองค์เป็นพระราชโอรสมีสิทธิ อันชอบธรรม เมื่อพ่อขุนผาเมืองเจ้าจิ้งจกชวนพ่อขุนบางกลางหาวเจ้าเมืองบางยาง ยกทัพมายึดเอาเมืองคืน ภายหลังเสร็จศึกสงครามพ่อขุนผาเมืองทรงสถาปนา พ่อขุนบางกลางหาวเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองเมืองสุโขทัย พระนามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” หรือ “กั่มรตั้งอัญศรีอินทรบดินทราทิตย์” ส่วนพ่อขุนผาเมืองกลับไปครองเมืองรัตตามเดิม ซึ่งเหตุผลที่สยามสามารถสถาปนารัฐขึ้นมาได้ น่าจะมาจากสาเหตุสำคัญดังนี้

1. พ่อขุนผาเมืองมีพระมเหสีเป็นธิดาของกษัตริย์ขอม การขึ้นครองราชย์อาจไม่เป็นที่ยอมรับของประชาชน เมื่อต้องการให้ประเทศหลุดพ้นจากอำนาจขอมโดยเด็ดขาด หากประชาชนไม่ยอมรับ ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น

2. เป็นการเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครอง จากราชวงศ์ศรีนาวนำถม มาเป็น “ราชวงศ์ศรีอินทราทิตย์ หรือ ราชวงศ์พระร่วง” ส่งผลให้เมืองสุโขทัยมีสถานภาพมั่นคง

3. อำนาจขอมเริ่มเสื่อมลงในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 จีนขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เมืองที่มีอำนาจ เช่น จามปา พุกาม ต้องเฝ้าระวังกับอิทธิพลของจีน เปิดโอกาสให้เมืองสุโขทัยพัฒนา จนกลายเป็นอาณาจักรที่มั่นคง

กล่าวได้ว่า กำเนิดและพัฒนาการชนชาติไทย หรือสยาม เป็นการรวมตัวของกลุ่มชนชาติต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อความมั่นคงทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สร้างความสัมพันธ์ทางระบบเครือญาติ อาศัยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งเหมาะสมในที่ลาดเชิงเขา พร้อมทั้งสถาปนาเมืองสุโขทัยและศรีสขนาลัยเป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐสยาม

อาณาเขต

การศึกษาเอกสารพบว่าอาณาจักรสุโขทัย ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าขายผ่านคาบสมุทรระหว่างอ่าวมะตะมะกับที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง มีการขยายอาณาเขตหลายครั้ง โดยเฉพาะสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ มีการขยายอาณาเขตไปไกลมาก ดังนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 43-44; วุฒิชัย มูลศิลป์. 2547 : 17)

ทิศเหนือ เรียกว่า ทิศเบื้องตีนนอน มีเมืองแพ่ง น่าน และพลั่ว (อำเภอปัว จังหวัดน่าน) ยาวไปจดเขตแดนเมืองเขลางค์ (จังหวัดลำปาง) วกข้ามแม่น้ำโขงไปทางทิศตะวันออกถึงเมืองชะวา (หลวงพระบาง) และเมืองต่างๆ ในแม่น้ำโขงทั้งหมด

ทิศใต้ เรียกว่า เบื้องหัวนอน มีเมืองพระบาง (จังหวัดนครสวรรค์) สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ยาวเรื่อยไปจนถึงเมืองนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ขยายอำนาจของประเทศ จนสุดเขตแหลมมลายู

ทิศตะวันตก มีเมืองฉอด (อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก) เป็นเมืองชายแดนข้ามฝากเข้าไปยังเมืองหงสาวดี ทวาย และตะนาวศรี

ทิศตะวันออก ยาวตามแม่น้ำโขงในเขตภาคอีสานตอนบน ถึงเมืองเวียงคำ และเวียงจันทน์

กล่าวได้ว่า ความอ่อนแอของอาณาจักรขอมพระนครหลวง ทำให้อาณาจักรสุโขทัยขยายดินแดนกว้างขวางออกไปทางตอนใต้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ เพื่อสถาปนาความเป็นเจ้าสยามประเทศเหนือดินแดนทางตอนใต้ไปจนจดช่องแคบมะละกา แต่ไม่อาจจะขยายดินแดนขึ้นไปทางตอนเหนือ เนื่องจากเป็นดินแดนอยู่ในการปกครองของกลุ่มชนชาติเดียวกัน ดังแสดงภาพประกอบอาณาจักรสุโขทัยนี้

ภาพที่ 2.1 อาณาเขตสุโขทัย
ที่มา : ดนัย ไชโยธา. 2550 : 36

พระมหากษัตริย์

แม้มีการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์อาณาจักรสุโขทัยมานานแล้วก็ตาม ยังมีข้อมูลเรื่อง การสถาปนาอาณาจักรที่คาดเคลื่อนกันอยู่ 3 ช่วงปี บางตำราบอกสถาปนาปี พ.ศ.1762 บางตำราบอกสถาปนาปี พ.ศ.1792 บางตำราบอกสถาปนาปี พ.ศ.1800 แต่มีหลักฐานการขึ้นครองราชย์ที่ตรงกันว่า พ่อขุนศรีนาวนำถม เป็นเจ้าเมืองสุโขทัยศรีสขนาลัยมาก่อน ต่อมาสถาปนากรุงสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานี มีพระมหากษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงปกครองสืบต่อกันมาถึง 9 พระองค์ ดังมีพระนามต่อไปนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 41; บังอร ปิยะพันธุ์. 2538 : 61)

1. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นปฐมกษัตริย์ราชวงศ์นำถม ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1762-1781
2. พ่อขุนบานเมือง เป็นโอรสองค์ที่สองของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1781-1822
3. พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระนามเดิมว่า ร่วง เป็นโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เมื่อชนข้างชนะเจ้าเมืองฉอด พระราชบิดาทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “รามคำแหง” ขึ้นครองราชย์ เมื่อปี พ.ศ.1822-1842
4. พระยาเลอไทย เป็นโอรสของพ่อขุนรามคำแหงฯ ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1842-1882
5. พญาจ้วนนำถม เป็นโอรสของพ่อขุนรามคำแหงฯ ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1884-1890
6. พระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) เป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1890-1917
7. พระมหาธรรมราชาที่ 2 (พระเจ้าไสยลือไท) ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1917-1942 ในช่วงปี พ.ศ.1921 เมืองสุโขทัยตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยา
8. พระมหาธรรมราชาที่ 3 เป็นโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ 2 ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1942-1962 ทรงย้ายราชธานีจากสุโขทัยไปตั้งอยู่ที่เมืองสรวงสองแคว (พิษณุโลก)
9. พระมหาธรรมราชาที่ 4 เป็นโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ 2 ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.1962-1981 ถือเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์พระร่วง

กล่าวได้ว่า การจัดอันดับพระมหากษัตริย์อาณาจักรสุโขทัยมีเพียง 9 พระองค์ โดยพ่อขุนศรีนาวนำถมมีฐานะเป็นเพียงเจ้าเมือง ส่วนปู่ใสสงคราม เป็นเพียงผู้รักษาราชการแทนพญาเลอไท ในขณะที่เสด็จไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชวงศ์กุบไลخان ยังไม่ทันเสด็จกลับถึงเมืองสุโขทัย เนื่องจากพ่อขุนรามคำแหงฯ เสด็จสวรรคตลง จำเป็นต้องแต่งตั้งผู้รักษาราชการบ้านเมืองแทน

การปกครอง

การจัดรูปแบบการปกครองของอาณาจักรสุโขทัยนี้ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ระยะใหญ่ๆ คือ การปกครองสุโขทัยสมัยตอนต้น และการปกครองสุโขทัยสมัยตอนปลาย ถือเป็นรัฐชาติที่มีความเข้มแข็งทางการปกครองมารัฐหนึ่งของสยาม แสดงรายละเอียดได้ดังนี้

1. การปกครองสุโขทัยระยะตอนต้น

การปกครองสุโขทัยระยะตอนต้นช่วงปี พ.ศ.1762-1841 เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย ขจัดอิทธิพลขอมออกไป พร้อมทั้งจัดระเบียบการปกครองใหม่ เพื่อให้ประชาชนความรู้สึกเป็นชนชาติสยาม พระองค์ทรงปกครองแบบบิดาปกครองบุตร เรียกว่า “ระบบพ่อปกครองลูก หรือ แบบพ่อปกครองลูก” เริ่มมีการกระจายอำนาจการปกครองในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมิตั้งนี้ (อุดม เขยกิจวงศ์. 2553 : 116; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 48)

1.1 เป็นการปกครองแบบราชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นผู้ปกครองสูงสุด ทรงเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยเด็ดขาด

1.2 เป็นการปกครองมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก พระมหากษัตริย์กับประชาชนมีเรื่องราวใดก็ปรึกษาได้ เปรียบเสมือนบิดากับบุตร พระมหากษัตริย์มีพระนามนำหน้าว่า พ่อขุน

1.3 เป็นการปกครองมีการลดหลั่นกันลงไป พระมหากษัตริย์ทำตัวเสมือนบิดาของราษฎร ทั้งใช้หลักศาสนาช่วยการปกครอง มีการจัดระเบียบการปกครองดังนี้

1.3.1 ครัวเรือนหลายครัวเรือนรวมกันเป็นบ้าน อยู่ในความดูแลของพ่อบ้าน ผู้อยู่ภายใต้การปกครอง เรียกว่า ลูกบ้าน

1.3.2 หลายบ้านรวมกัน เป็นเมือง มีผู้ปกครอง เรียกว่า ขุน

1.3.3 หลายเมืองรวมกันเป็นอาณาจักร อยู่ในปกครองของพ่อขุน

1.3.4 เป็นการปกครองด้วยความเสมอภาค เรียกว่า คุณธรรมของพ่อ อยู่ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ ทรงสร้างแท่นมหาศีลาบาตร หรือมณฑลศีลาบาตร ไว้ในสวนตาลเพื่อให้พระเถระที่มีความรู้มาแสดงธรรมเทศนาแก่ประชาชนในวันพระประจำ ทำให้เกิดคุณธรรมในสังคม

2. การปกครองสุโขทัยระยะตอนปลาย

คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2557 : 14-15) กิตติ ต้นไทย (2550 : 47) มุลนินิ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (2555 : 34-38) กล่าวถึงการปกครองอาณาจักรสุโขทัยตอนปลายในปี พ.ศ.1841-1981 ว่า สุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจลง จนไม่สามารถรักษาอำนาจไว้ได้และแบ่งการปกครองออกเป็น 2 แคว้น คือ แคว้นชากังลาว (กำแพงเพชร) ได้แก่ ชากังลาว ปากยม (พิจิตร) และพระบาง (นครสวรรค์) ปกครองโดยราชวงศ์สุพรรณภูมิ ส่วนแคว้นสุโขทัย ได้แก่ สุโขทัย สองแคว (พิษณุโลก) ท่งยั้ง (อำเภอลับแล) และเขลียง ปกครองโดยราชวงศ์พระร่วง

ความอ่อนแอของอาณาจักรสุโขทัยมาจาก “การแย่งชิงราชสมบัติในกลุ่มเครือญาติ” เพราะระบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกเสื่อมลง เมื่อปี พ.ศ.1890 พระมหาธรรมราชาที่ 1 ครองเมืองศรีสัชนาลัย พระองค์ทรงตระหนักถึงความไม่มั่นคงภายในพระราชอาณาจักรว่า อาจจะทำให้เกิดข้าศึกยกทัพเข้ายึดเมืองสุโขทัยจากอาณาจักรอยุธยาที่เริ่มเข้มแข็งขยายอำนาจ ทรงตระหนักถึงปัญหาการใช้อำนาจทางทหารสู้อยุธาไม่ได้ เพราะอำนาจทางทหารของพระองค์ไม่เข้มแข็งพอรักษาบ้านเมืองไว้ได้มั่นคง จึงเป็นมูลเหตุให้พระองค์ทรงดำเนินพระราชกุศโลบายเรื่องการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นผู้ปฏิบัติธรรม โดยเปลี่ยนระบบการปกครองมาเป็น “แบบธรรมราชา” หมายถึงพระราชผู้ทรงธรรม หรือปฏิบัติธรรม หรือกษัตริย์ผู้มีคุณธรรม ซึ่งระบบการปกครองนี้ ถูกใช้ปกครองมาตั้งแต่ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1-4 แต่แล้วสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 เมืองสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา เพราะอยุธยาใช้กลอุบายอันแยบยลกว่า ด้วยการแต่งงานของราชวงศ์ ทั้งสองอาณาจักร แต่เป็นอิสระสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 3 ต่อมาสุโขทัยก็ยอมสวามิภักดิ์ต่ออาณาจักรอยุธยาและล้าหน้าตามลำดับ

3. รูปแบบการปกครอง

การปกครองสมัยสุโขทัยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ มีอาณาเขตกว้างขวางมาก จำเป็นต้องมีการปกครองแบบกระจายอำนาจโดยแบ่งหัวเมืองออกเป็น 2 รูปแบบ มีดังนี้ (อุดม เขยกิจวงศ์. 2553 : 116; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 48-50)

3.1 การปกครองหัวเมืองชั้นใน แบ่งออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่

3.1.1 เมืองหลวง หรือเมืองราชธานี มีเมืองสุโขทัยเป็นเมืองราชธานี พระมหากษัตริย์ปกครองเอง ถือเป็นเมืองศูนย์กลางทางการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ ศาสนา และวัฒนธรรม

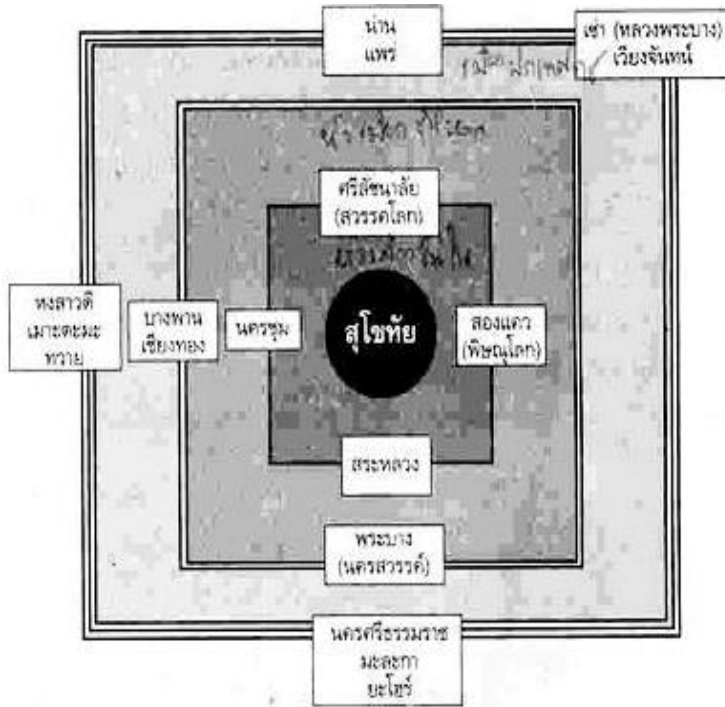
3.1.2 เมืองลูกหลวง หรือเมืองหน้าด่าน ตั้งอยู่รายรอบราชธานีทั้ง 4 ทิศ โดยอยู่ห่างจากเมืองหลวงมีระยะเวลาการเดินทางเท้าเพียง 2 วัน ซึ่งเมืองลูกหลวงประกอบด้วย ทิศเหนือ มีเมืองศรีสัชนาลัย ทิศตะวันออก มีเมืองสองแคว (พิษณุโลก) ทิศใต้ มีเมืองสระหลวง (พิจิตรเก่า) และ ทิศตะวันตก มีเมืองนครชุม (กำแพงเพชร) ผู้ปกครองเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์

3.2 การปกครองหัวเมืองชั้นนอก แบ่งออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่

3.2.1 เมืองพระยามหานคร เป็นหัวเมืองที่อยู่ห่างจากเมืองลูกหลวง พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ หรือผู้ที่เห็นว่าเหมาะสม และมีความสามารถ โดยขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเมืองพระยามหานครในสมัยสุโขทัย ดังเช่น เมืองพระบาง (นครสวรรค์) เชียงทอง (อยู่ในจังหวัดตาก) บางพาน (อยู่ในจังหวัดกำแพงเพชร) เป็นต้น

3.2.2 เมืองประเทศราช เป็นเมืองที่อยู่นอกพระราชเขตห่างไกลออกไป เป็นเมืองชาวต่างชาติต่างภาษา ทรงแต่งตั้งให้เจ้านายพื้นเมือง เป็นผู้ปกครองกันเอง ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการปกครองภายใน ยกเว้นกรณีจำเป็นเท่านั้น ยามปกติเมืองประเทศราชต้องส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง (ธรรมเนียมเมืองมลายู) เป็นเครื่องราชบรรณาการมาถวายในทุก 3 ปี แต่ยามเกิดสงครามต้องส่งกองทัพและ

เสบียงอาหารมาช่วยเมืองหลวง ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ มีเมืองประเทศราชอยู่จำนวนมาก ทางทิศเหนือ เมืองแพร์ และน่าน ทางทิศตะวันตก เมืองทเวาย เมาะตะมะ และหงสาวดี ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองเซ่า (หลวงพระบาง) และเวียงจันทน์ ทางทิศใต้ เมืองนครศรีธรรมราช มะละกา และยะโฮร์ ดังแสดงภาพประกอบรูปแบบการปกครองสมัยสุโขทัยนี้

ภาพที่ 2.2 รูปแบบการปกครองสุโขทัย
ที่มา : ดนัย ไชยโยธา. 2551 : 41

กล่าวได้ว่า การปกครองสมัยสุโขทัยระยะตอนต้น เป็น “แบบระบบพ่อปกครองลูก” หรือ “แบบพ่อปกครองลูก” ในช่วงนี้อาณาเขตยังไม่กว้างขวางและพลเมืองยังมีน้อยพระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับประชาชนมาก กษัตริย์เรียกว่า “พ่อขุน” ภายหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ สวรรคตแล้วต้องเปลี่ยนมาเป็นการปกครอง “แบบธรรมราชา” ถือเป็นอำนาจบารมีทางการเมืองแบบราชาธิปไตย แต่ยังคงมีการจัดรูปแบบการปกครองแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การปกครองหัวเมืองชั้นในและหัวเมืองชั้นนอก

กฎหมาย

สมัยสุโขทัยเป็นสังคมมีระเบียบแบบแผน โดยการรักษาอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ศาสนาฮินดูมาเป็นจารีตประเพณีต้องปฏิบัติร่วมกัน ราษฎรมีสิทธิเท่าเทียมกันทางด้านยุติธรรม ต่อมามีการ

ตรากฎหมายขึ้น เพื่อใช้พิจารณาคดีความที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกเป็นประเภทกฎหมายดังนี้ (พระมหากษัตริย์กับงานสิทธิมนุษยชน. 2555 : 30; ฎริชญา วัฒนรุ่ง. 2554 : 209; อุดม เขยกิจวงศ์. 2553 : 119-121; ดนัย ไชโยธา. 2551 : 46-47; 2550 : 135)

1. กฎหมายห้ามเก็บภาษีผ่านด่านระหว่างประเทศ ข้อความในศิลาจารึกที่ว่า “เจ้าเมืองบ่เอาจกอบ ไนไพร่ลู่ทาง” หมายถึงห้ามไม่เก็บภาษีระหว่างทางผ่านด่านเมือง

2. กฎหมายสิทธิบุคคล หรือเสรีภาพ ข้อความในศิลาจารึกว่า “เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทองคำ” หมายถึงสิทธิเสรีภาพในการค้าขายแก่ประชาชน ไม่มีข้อผูกมัดทางสินค้า

3. กฎหมายมรดก สมัยสุโขทัยระยะต้นบัญญัติว่า “.... ผู้ใดแลล้มตายหายกว่า เหยาเรือนพ่อเชื้อเสื่อคำมัน ช้างขอลูกเมียเยี่ยข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท ป่าหมากป่าพลูพ่อเชื้อมันไว้แก่ลูกมันสิ้น.....” หมายถึงทรัพย์มรดกของบิดา เมื่อบิดาตายไปทรัพย์มรดกจะต้องเป็นของลูกเมียทั้งสิ้น

4. กฎหมายว่าด้วยลักษณะตุลาการ ในสมัยสุโขทัยคุณสมบัติตุลาการต้องมีดังนี้

4.1 ตุลาการจะต้องตัดสินคดีด้วยความยุติธรรม

4.2 ตุลาการจะต้องไม่เห็นแก่ลาภสักการะ หรืออยากได้ยินดีในของผู้อื่น

5. กฎหมายระหว่างประเทศ ข้อความในศิลาจารึกว่าด้วยกฎหมายระหว่างประเทศ มีอยู่ 3 ตอนว่า

5.1 ถ้าผู้ใดมาอ่อนน้อมยอมเป็นเมืองขึ้นจะให้ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือ หรือพาเมืองมาสู่

5.2 ผู้ที่มาอ่อนน้อมไม่มีช้าง ม้า ผู้คนชายหญิง เงินทอง ก็ให้ช่วยเหลือไปตั้งบ้านเมือง

5.3 เมื่อมีชัยแก่ข้าศึกและจับเชลยได้มา จักไม่ให้ฆ่า หรือลงโทษใด

6. กฎหมายว่าด้วยสิทธิในที่ดิน เป็นกฎหมายที่จะคุ้มครองและรับรองในทรัพย์สมบัติ แต่ก่อนมีที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าอยู่ทั่วไป ถ้าผู้ใดหักล้างถางพงจนเป็นสวนหมาก สวนผลไม้ ผู้นั้นก็ย่อมมีสิทธิในที่ดินนั้น

7. กฎหมายเกี่ยวกับการลักพา ได้แก่

7.1 เมื่อผู้คนหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านเรือน หรือวัดวาอารามให้นำตัวส่งคืน มีบทลงโทษปรับไหมวันละหมื่นพัน ไปจนถึง 5 วัน ถ้าพ้น 8 วัน ไม่นำส่งให้ลงโทษประจุกฎลักทรัพย์สิ้น

7.2 บ้านผู้ใดมิขโมยไปอาศัย หรือไปหา ให้เจ้าของบ้านพิจารณาว่า เป็นขโมยหรือไม่ ถ้าทราบว่าเป็นขโมยของมาให้จับตัว หรือยึดทรัพย์สินนั้นไว้

7.3 เจ้าของทรัพย์ไล่ขโมยไปถึงบ้านตน เจ้าของทรัพย์ร้องขอให้ช่วยจับกุม ถ้าเจ้าของบ้านไม่ช่วยจะมีความผิด ทำโทษโดยให้ท่านให้ชดใช้หนี้สินที่ขโมยมาจากเจ้าทรัพย์ให้หมด

หลักวิธีการทูลเกล้าฯ หรือถวายฎีกา ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงแขนกระดิ่งหน้าวัง เพื่อให้ราษฎรมาร้องทุกข์ และพระองค์ทรงตัดสินคดีด้วยพระองค์เอง จนเป็นที่รักและเทิดทูลของ

ประชาชน เพราะช่วงเวลานั้นบ้านเมืองยังมีราษฎรไม่มาก ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรจึงใกล้ชิดกัน

กล่าวได้ว่า หลักฐานกฎหมายในสมัยสุโขทัยที่แยกออกเป็นประเภทต่างๆ อาศัยหลักจากศิลาจารึกมาเป็นตัววิเคราะห์ประเภทของกฎหมาย เพราะศิลาจารึกถือเป็นคำสั่งทางการปกครอง เพื่อให้บ้านเมืองและสังคมในสมัยสุโขทัยอาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

ระบบสังคม

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 490) อุดม เขยกิจวงศ์ (2553 : 119 -121) ดนัย ไชโยธธา (2551 : 46-47; 2550 : 45) กิตติ ต้นไทย (2550 : 51-53) กล่าวถึงระบบสังคมในสมัยสุโขทัยว่า เป็นระบบสังคมแบบครอบครัวและเครือญาติ แต่เดิมเป็นชนกลุ่มเล็กๆ ภายใต้การปกครองของอาณาจักรละโว้ มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันแบบครอบครัวใหญ่ ราษฎร หรือประชาชนมีเสรีภาพมาก ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า "...ด้วยเสียงพาทย์ เสียงพิณ เสียงเลื้อน เสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน..." จากการศึกษาเอกสารเชื่อว่าระบบชนชั้นทางสังคมในสมัยสุโขทัยแบ่งออกเป็น 6 ชั้นชั้น คือ

1. พระมหากษัตริย์ สมัยสุโขทัยระยะต้นสามรัชกาลแรกใช้คำนำหน้าว่า “พ่อขุน” เพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำทางการปกครอง การรบ และพิพากษาคดี แต่มีการเปลี่ยนแปลงหลังจากสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแล้วใช้คำนำหน้าว่า “พระยา หรือ พญา” น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากขอม เมื่อมีความสัมพันธ์กับอยุธยาในฐานะอาณาจักรเข้มแข็งเท่าเทียมกันจึงใช้คำนำหน้าว่า “พระเจ้า” ต่อมาเมื่ออ่อนแอลงกว่าอยุธยาจึงใช้คำนำหน้าว่า “พระมหาดรรมราชา” หมายถึงพระมหากษัตริย์ พระราชาผู้ทรงธรรมมาจากอิทธิพลพระพุทธศาสนา เริ่มสมัยพระมหาดรรมราชาที่ 1 (พญาลีไท)

2. เจ้านาย หมายถึงพระญาติ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ ทำหน้าที่ช่วยปกครองร่วมกับพระมหากษัตริย์และขุนนาง พระราชวงศ์ฝ่ายชายจะมีหน้าที่ในการบริหารและปกครอง ดูแลเมือง ลูกหลวง ส่วนพระราชวงศ์ฝ่ายหญิงมีหน้าที่ในการแต่งงาน เพื่อสร้างพันธมิตรทางการเมือง

3. ขุนนาง หมายถึงข้าราชการ ทำหน้าที่ช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ในการปกครอง และช่วยรับผิดชอบควบคุมไพร่พลมาทำงานให้แก่รัฐ ในยามปกติและในยามสงคราม

4. ไพร่ หมายถึงสามัญชนมีอยู่หลายกลุ่ม เช่น “ไพร่ฟ้าหน้าใส” หมายถึง ไพร่ของกษัตริย์ “ไพร่ฟ้าหน้าปก” หมายถึง ไพร่ที่มีเจ้านายสังกัด “ไพร่ฟ้าข้าไทย” หมายถึง กลุ่มคนที่ไม่มียี่สิบโดยมีคนคอยบังคับบัญชา

5. ข้า (ทาส) เป็นชนชั้นที่ยังไม่สามารถกล่าวได้แน่ชัดว่ามีสถานภาพอย่างไร แต่สันนิษฐานว่าข้า คือทาส เช่น ข้าเชลยที่ถูกกวาดต้อนมาจากสงคราม ข้าไท ผู้ที่คอยรับใช้ติดตามเจ้านาย

6. พระสงฆ์ เป็นกลุ่มชนมีฐานะพิเศษไม่สังกัดมูลนาย มีหน้าที่สั่งสอนประชาชนให้อยู่กันอย่างสันติ เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของชนทุกชั้น และวัดเป็นศูนย์กลางของชีวิตสังคม

กล่าวได้ว่า ระบบชนชั้นทางสังคมในสมัยสุโขทัยเป็นความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันมาก แม้แต่พระมหากษัตริย์กับประชาชนยังปรึกษาหารือกันได้ แต่มามีการเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากประชาชนมีจำนวนมากขึ้น และดินแดนประเทศกว้างขวาง ระบบชนชั้นสังคมจึงห่างไกลกัน

การศึกษา

การศึกษาเป็นการสืบทอดและสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม ในสมัยอาณาจักรสุโขทัยการจัดการศึกษาได้รับอิทธิพลมาจากคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ต่อมาได้รับเอาพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมาจากเมืองนครศรีธรรมราช จึงนำคตินิยมทางพุทธศาสนาเข้ามาเป็นหลักเกณฑ์ในการจัดการศึกษาของสุโขทัย

1. พัฒนาการศึกษา

พัฒนาการศึกษาศสมัยโบราณ เป็นการศึกษาจากอักขระ และอ่านเขียนพระธรรม คัมภีร์ต่างๆ กล่าวถึงพระสงฆ์ทำหน้าที่อบรมสอนสั่ง เรียกว่า “ครูบาอาจารย์” ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า “...พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เอนจนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา” ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นปี พ.ศ.1826 ในศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวว่า “ ...1205 ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจในแลใส่ลายสือไทยนี้ จึงมีเพื่อขุนผู้้นใส่ไว้...” (บังอร ปิยะพันธุ์. 2538 : 83) จากศิลาจารึกนี้ ยอร์ช เซเดส์ สรุปว่าอักษรพ่อขุนรามคำแหงฯ ดัดแปลงมาจากอักษรขอมหวัด มีรูปลักษณะคล้ายคลึงกันมาก แต่นั่นหนา ด้านวัฒนธรรม กล่าวว่าต้นตระกูลของอักษรของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช คือ อักษรพราหมณ์ อักษรคฤนท์ อักษรขอมหวัด เพราะข้อความคล้ายคลึงกับอักษรวิทยาของอักษรพ่อขุนรามคำแหงฯ เป็นอักษรในตระกูลทั้งสาม ซึ่งอักษรของพ่อขุนรามคำแหงฯ ใช้เฉพาะในรัชสมัยของพระองค์เท่านั้น ต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทยปรากฏรูปแบบอักษรใหม่ขึ้นมา เรียกว่า อักษรพระเจ้าลิไทย

การศึกษาในสมัยสุโขทัย พ.ศ.1781 พ.ศ.1921 มีรูปแบบการจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 57)

1. ฝ่ายอาณาจักร แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 การจัดการศึกษาให้แก่ผู้ชายเพื่อไปเป็นทหาร เช่น มวย กระบี่ กระบอง และอาวุธต่างๆ วิธีการบังคับม้า ช้าง ตำราพิชัยยุทธ์ ถือเป็นวิชาชีพชั้นสูงของผู้ที่จะไปเป็นแม่ทัพ หรือนายกอง ส่วนที่ 2 การจัดการศึกษาให้แก่พลเรือนผู้ชาย เพื่อเรียนรู้คัมภีร์ไตรเวท โหราศาสตร์ เวชกรรม ส่วนพลเรือนผู้หญิงเรียนวิชาช่างสตรี การปัก

การย้อม การเย็บ การถักทอ มีการอบรมปณิธาน กิริยามารยาท การทำอาหารการกินเพื่อเตรียมตัวเป็นแม่บ้านแม่เรือน

2. ฝ่ายศาสนาจักร เป็นการจัดการศึกษาทางพระพุทธศาสนา หลังจากพระองค์ทรงคิดประดิษฐ์อักษรไทยแล้ว งานด้านอักษรศาสตร์เจริญขึ้นมา มาก มีการสอนภาษาไทยในพระบรมมหาราชวัง มีวรรณคดีที่สำคัญ เช่น ไตรภูมิพระร่วง และตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ แต่งโดยพระยาสิทธิ เป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหงฯ

2. สถานศึกษาและวิธีการสอน

สถานศึกษาสำหรับจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ประกอบด้วย (दनัย ไชยโยธา. 2551 : 54-57)

2.1 บ้าน เป็นสถาบันสังคมพื้นฐานช่วยทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ด้านอาชีพตามบรรพบุรุษ เช่น การก่อสร้างบ้านเรือน ศิลปะการป้องกันตัวสำหรับลูกผู้ชาย ส่วนงานการบ้านการเรือน เช่น การจับพลู การทำอาหารและการทอผ้าสำหรับลูกผู้หญิง เป็นต้น

2.2 สำนักสงฆ์ ถือเป็นสถานศึกษาที่บำเพ็ญศาสนกิจตามความเชื่อของราษฎรทั่วไป เพื่อทำหน้าที่ขัดเกลาลึกลับใจ และแสวงหาธรรมะต่างๆ

2.3 สำนักราชบัณฑิต เป็นบ้านของบุคคลที่ประชาชนยอมรับ หรือยกย่องว่า เป็นผู้มีความรู้สูง บางคนเป็นขุนนางมีสถาบรรดาศักดิ์ บางคนเคยบวชเรียนแล้ว จึงมีความรู้ แดกฉานในวิชาการแขนงต่างๆ

2.4 พระราชสำนัก เป็นสถานศึกษาของพระราชวงศ์ และบุตรหลานของขุนนางในราชสำนัก มีพรหมณ์ หรือราชบัณฑิตเป็นครูสอน

ลักษณะวิธีการสอน หรือวิชาที่เปิดการสอนในสมัยสุโขทัย ไม่ได้กำหนดตายตัว โดยแบ่งออก 4 วิชา คือ (दनัย ไชยโยธา. 2550 : 98-100)

1. วิชาความรู้สามัญ สันนิษฐานว่าในช่วงต้นกรุงสุโขทัยใช้ภาษาบาลี และสันสกฤตในการศึกษา ต่อมาในสมัยหลังพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นมาใช้เมื่อปี พ.ศ.1826 จึงมีการเรียนภาษาไทยกันอย่างแพร่หลาย

2. วิชาชีพ เรียนกันตามแบบอย่างบรรพบุรุษ เพราะตระกูลใดมีความชำนาญด้านใดมา ลูกหลานจะมีความถนัดและประกอบอาชีพตามแบบอย่างกันมา เช่น ตระกูลใดเป็นแพทย์ก็จะสอนบุตรหลานให้เป็นแพทย์

3. วิชาจริยศึกษา สอนให้เคารพนับถือบรรพบุรุษ การรู้จักความกตัญญูรู้คุณการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม และการรู้จักทำบุญให้ทาน ถือศีลในระหว่างเข้าพรรษา หรือถือศีลในวันพระ เป็นต้น

4. วิชาศิลปะป้องกันตัว เป็นการสอนให้รู้จักการใช้อาวุธ การบังคับสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะในการออกศึกและตำราพิชัยยุทธ

3. จารึกและวรรณกรรมสำคัญ

วรรณกรรมสมัยสุโขทัยที่สืบทอดและคนรู้จักกันแพร่หลายมีศิลาจารึก ไตรภูมิพระร่วง และสุภาสิตพระร่วง ส่วนใหญ่วรรณกรรมลักษณะสฤติวีรกรรม และเกี่ยวกับศาสนา หรือปรัชญา ซึ่งวรรณกรรมสมัยสุโขทัยที่ปรากฏโดดเด่น มีดังนี้ (दनัย ไชโยธยา. 2551 : 56-59)

3.1 ศิลาจารึก ซึ่งศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมีประโยชน์ทางการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตลอดจนวิชาอักษรศาสตร์ นิติศาสตร์ สังคมศาสตร์ และอื่นๆ ศิลาจารึกที่พบในสมัยสุโขทัยมีประมาณ 30 หลัก ได้แก่ ศิลาจารึกหลักที่ 1 แสดงถึงคุณค่าทางภาษา ความรู้ด้านกฎหมาย ความรู้ทางการปกครอง ความรู้ทางวัฒนธรรม ความรู้ทางสถาปัตยกรรม และศิลปกรรม ถือเป็นหลักฐานยืนยันเรื่องราวทางวัฒนธรรมในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

3.2 ไตรภูมิพระร่วง ถือเป็นวรรณกรรมปรัชญาชิ้นแรกของไทย พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ.1888 เป็นวรรณกรรมทรงคุณค่าทางปรัชญา วรรณคดี และจริยธรรมสอนให้คนรู้จักความดีความชั่ว รู้จักใช้วิจารณ์ญาณ มีศีลธรรมรักษาความดีงาม มีความรับผิดชอบ

3.3 สุภาสิตพระร่วง ถือเป็นวรรณกรรมที่ถกเถียงกันว่า เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย หรือไม่ สุภาสิตพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่า มีจุดประสงค์สั่งสอนคนทั้งวิชาความรู้ เรื่องมิตรและการผูกมิตร การปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่น สอนให้รู้จักรักษาตัวให้พ้นภัย และรอบคอบ เช่น “เมื่อน้อยให้เรียนวิชาให้หาสินเมื่อใหญ่” หรือ “ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง” สุภาสิตพระร่วงจึงมีอิทธิพลต่อความคิดของคนเป็นอันมาก

3.4 ตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ เชื่อว่าวรรณกรรมแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย มีเนื้อเรื่องและท้องเรื่องอ้างถึงสถานที่ต่างๆ ในเมืองสุโขทัย และกล่าวถึงพระราชจรรยาของสมเด็จพระร่วงเจ้า บางคนเชื่อว่าเป็นวรรณกรรมที่แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จุดประสงค์การแต่งวรรณกรรมเพื่อตักเตือนข้าราชการให้มีกริยามารยาทเหมาะสมกับศักดิ์ศรี เพื่อเชิดชูเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ สมัยสุโขทัยเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่า มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยมาก

กล่าวได้ว่า พัฒนาการศึกษาศัยสุโขทัยมาจากพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์อักษรไทยในปี พ.ศ.1826 พร้อมทั้งนิมนต์พระสงฆ์ปุครูผู้แตกฉานพระไตรปิฎกมาจากนครศรีธรรมราชเพื่อเข้ามาเผยแผ่ศาสนา จนเกิดการศึกษาศัยและวรรณกรรมไทยเกิดขึ้นตามมา

ศาสนาและวัฒนธรรม

การศึกษาเอกสารต่างๆ ในสมัยสุโขทัยเรื่องศาสนาและวัฒนธรรม หมายถึงลักษณะสังคม สุโขทัยเกี่ยวกับพฤติกรรม หรือหลักการปฏิบัติของประชาชนในเรื่องความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม มีดังนี้

1. ความเชื่อศาสนา

สังคมสุโขทัยมีความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม (Animism) ไสยศาสตร์ ต่อมารับเอาศาสนา พราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาเข้ามา ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 3 กล่าวไว้ว่า “...เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีภูเขาวัดอยู่ มีสิริตพงส์ มีป่าพร้าว ป่าลาง ป่าม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขรรค์พวงผี เทพยาดาในเขานั่นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ผีพลี ถูก เมืองนี้เที่ยว เมืองนี้ดี ผีไหว้ปดี่ พลีบ่ถูก ผีในเขานั่นบ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย...” ซึ่งลักษณะสำคัญของศาสนาและความเชื่อในสมัยสุโขทัย คือ (दन्य षायोथा. 2551 : 47-50; พลาติศัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 490)

1.1 ความเชื่อเรื่องผี เป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ โชคลางและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ประเภทผีที่เชื่อมีผีร้ายต่างๆ ผีบรรพบุรุษ และผีวิรบุรุษ มีการทำคำสตัยสาบานกับผีต่างๆ เพื่อให้ดูแลคุ้มครองรักษา

1.2 ความเชื่อพราหมณ์-ฮินดู มีการสร้างเทวสถาน ตลอดทั้งองค์พระปรางค์สำหรับประดิษฐานพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า พระไสยศาสตร์ ได้แก่ เทวรูปของ พระพรเมศวร (พระอิศวร) พระพิฆเนศวร พระวิษณุจักร (พระนารายณ์) พระอูมา พระลักษมณ์ พระมเหศวรี พระเทวกรรม พระสัทธาสิทธิ พระอิชีสิงค์ พระไพศรพ พระพลเทพ ซึ่งหล่อเป็นเทวรูปโลหะสำหรับสักการบูชา ในวัดศรีสวาย (ต่อมาถูกดัดแปลงเป็นวัดในพระพุทธศาสนาแทน)

1.3 ความเชื่อพระพุทธศาสนา พระสงฆ์นครศรีธรรมราชนำเลื่อมใสศรัทธา นิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ พ่อขุนรามคำแหงฯ ทรงอาราธนาขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุโขทัย ในวันพระมีพระภิกษุหนึ่งบนพระแท่นมั่งคศิลาอาสน์ ลานธรรมสวนตาล เพื่อเทศนาสั่งสอนประชาชนปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล สร้างวัด ซึ่งนิกายพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคามวาสี มีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนบาลีพระพุทธรวจนะ ส่วนฝ่ายอรัญวาสี มีหน้าที่ปฏิบัติวิปัสสนาธุระ

2. วัฒนธรรม

วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระและรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการ โครงสร้างของสังคม เป็นแบบแผนทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ซึ่งวัฒนธรรมในสมัยอาณาจักรสุโขทัยมีดังนี้ (พลาติศัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 499-503)

2.1 การแต่งกาย จีน อยู่ดี (2496 : 64-68) กล่าวถึงการแต่งกายในสมัยสุโขทัย โดยใช้หลักฐานเปรียบเทียบกับเครื่องแต่งกายละคร และการเปรียบเทียบกับเครื่องแต่งกายของคนไทยเผ่าต่างๆ สรุปรูปการแต่งกายในสมัยสุโขทัย คือ

2.1.1 การแต่งกายของผู้หญิง ผู้หญิงในสมัยสุโขทัยจะไว้ผมยาวเกล้ามวย มีเกี้ยวหรือพวงมาลัยสวมรอบมวย ซึ่งลักษณะการมวยมีทั้งเกล้าอยู่กลางกระหม่อมและที่ท้ายทอย มีปิ่นปักสวมเสื้อแขนยาวตัวคับ นุ่งผ้าถุง ผู้หญิงบางคนห่มผ้าสบเฉียง ผ้าที่ไหม้ทั้งผ้าฝ้าย และผ้าไหม ในส่วนสีของผ้ามีสีแดง ดำ ขาว เหลือง เขียว และผัดหน้า วาดคิ้ว สวมแหวน ส่วนเจ้านายฝ่ายในมีกรองคอพาหุรัด และทองพระกรทรงมงกุฎยอดแหลมหรือกรอบพัศตร์

2.1.2 การแต่งกายของผู้ชาย ผู้ชายสมัยสุโขทัยไว้ผมยาว มุ่นมวยไว้ที่กลางกระหม่อมหรือที่ท้ายทอย สวมเสื้อผ่าอกแขนยาว และสวมกางเกงขายาวแบบขุดคนเมือง ทหารสวมเสื้อแขนสั้น ถ้าพระยาห้อยผ้าไว้ที่บ่า มีผ้าคาดพุง หรือเข็มขัด ส่วนผู้ชายบางคนนุ่งกางเกงขาสั้น เจ้านายนุ่งผ้าโจงกระเบนคาดเข็มขัด มีผ้าประดับทับโจงกระเบนห้อยลงมา 2 ข้าง ผ้านี้จับตามแนวเส้นนอน เวลาออกศึกนุ่งกางเกงขายาว มีผ้าโจงกระเบนพับอย่างเครื่องแต่งการละคร และหมวกที่ผู้ชายใส่มีมงกุฎยอดแหลม หมวกทรงประพาส และหมวกรูปคล้ายฝาชี เรียกว่า หมวกชีโบ

2.2 ดนตรีและการฟ้อนรำ มนตรี ตราโมท (2540 : 57-61)ศึกษาเรื่องดนตรีสมัยสุโขทัยใช้หลักฐานประเภทศิลาจารึกและภาพประติมากรรม หนังสือไตรภูมิพระร่วง ในจารึกหลักระบู่ถึงดนตรีและการฟ้อนรำไว้หลายแห่ง เช่น ศิลาจารึกหลักที่ 1 กล่าวว่า “...เมื่อจักเข้ามาเวียงเรียงกันแต่อรัญญิกพุ้นเท้าหัวลานดมบงคกงลอง ด้วยเสียงพาทย์เสียงพินเสียงเลื่อนเสียงขับ ใครจักมักเล่น ใครจักมักหัวใครจักมักเลื่อนเลื่อน...” ศิลาจารึกหลักที่ 8 กล่าวว่า “...ดับหนทางแต่เมืองสุโขทัยมาถึงเขานี้งามหนักหนาแก่กม สองซอก หนทางย่อมกัลปพฤษีใส่ร่มยล ดอกไม้ตามใต้เทียนประทีป เผาธูปหอมตลบทุกแห่งปลูกรงปลาทั้งสองปลาก หนทางย่อมเรียงชั้นหมากชั้นพลูปูชาฟิลม ระบายเดินเล่นทุกฉัน...ด้วยเสียงอันสาธุการบูชา หยิบดุริยาพาทย์ พิณฆ้องกลองเสียงดัง สีพอดังดินจักหล่มอันไชร...” ซึ่งศิลาจารึกกล่าวถึงเครื่องดนตรีและการฟ้อนรำมาประกอบการเล่นอยู่ 2 ประการ คือ

2.2.1 เครื่องดนตรี ประกอบด้วยเครื่องดนตรี คือ สังข์ แตร บัณเฑาะว์ มโหระทึก ฆ้อง กลอง ตะโพน ฉิ่ง กลับ ระฆัง กังสดาล ซอ ปี่ในแก้ว ปี่สรไน กลองชนะ

2.2.2 เพลงร้องและเพลงดนตรี สมัยสุโขทัยมีการร้องและการขับ แต่ทำนองร้องและทำนองเป็นอย่างไรยากที่จะชี้แจงได้ โดยมีเพลงสมัยสุโขทัย คือ เพลงเทพทอง หรือเพลงสุโขทัย ทำนองเพลงนี้เดิมทีเดียวเป็นเพลงพื้นเมืองใช้ร้องว่าแก้กันระหว่างผู้หญิงผู้ชาย ส่วนอีก 2 เพลงน่าจะเป็นเพลงพระทองกับเพลงนางนาค

2.3 ประติมากรรมและจิตรกรรม เป็นงานประณีตศิลป์ แสดงถึงความสามารถและเข้าถึงแก่นของคำสั่งสอนของพุทธศาสนาของช่างศิลป์ ได้แก่

2.3.1 ประติมากรรม ส่วนใหญ่สร้างพระพุทธรูปปั้นและหล่อด้วยสัมฤทธิ์เป็นแบบลอยตัว และภาพนูนสูงติดฝาผนัง ยังมีการหล่อเทวรูปสัมฤทธิ์ เช่น เทวรูปพระนารายณ์ เทวรูปพระอิศวร เทวรูปพระหริหระ เป็นต้น

2.3.2 จิตรกรรม สมัยสุโขทัยมีภาพลายเส้นและลายเขียนฝุ่น ทั้งภาพจำหลักลายเส้นลงในแผ่นหินชนวนวัดศรีชุม เป็นภาพชาดกรับอิทธิพลจากศิลปะลังกา ส่วนภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นวิวัฒนาการไกลออกจากภาพลายสลักเส้น สีที่ใช้ระบายสีแบบดำแดง เรียกว่า สีเอกรงค์ มีน้ำหนักอ่อนแต่เล่นจังหวะอย่างสวยงาม นับเป็นการก้าวหน้าทางจิตรกรรมที่หลุดออกจากอิทธิพลของลังกา เป็นภาพเขียนที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย

2.4. สถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยรับอิทธิพลโดยรอบ นำมาดัดแปลงตามสังคมจนเกิดเป็นแบบของตัวเอง แม้สุโขทัยก็รับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ แต่สถาปัตยกรรมแบบมอญและแบบขอมไม่ได้มีอิทธิพลเหนือสุโขทัย ซึ่งสถาปัตยกรรมสุโขทัยแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

2.4.1 สถาปัตยกรรมรูปทรงอาคาร สามารถแบ่งออกเป็น 3 แบบใหญ่ ได้แก่

2.4.1.1 สถาปัตยกรรมรูปทรงอาคาร เป็นอาคารโอโถงที่มีผนัง มีหลังคาซ้อนเป็นชั้น ผนังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านหน้าต่อเป็นมุขยื่น มีบันไดขึ้นสองข้างทางมุข เช่น วิหารที่วัดสวนแก้วอุทยานน้อย เมืองศรีสัชนาลัย เป็นต้น

2.4.1.2 อาคารที่ก่อด้วยแลง หรือรูปทรงอาคาร หลังคาใช้เรียงด้วยศิลาแลงซ้อนเหลื่อมกันขึ้นไปจนถึงชั้นสูงสุดที่ไปบรรจบกันที่ตอนบนเป็นอกไก่ เช่น พระวิหารวัดกุฎีราย เมืองศรีสัชนาลัย เป็นต้น

2.4.1.3 อาคารที่เป็นอาคารสี่เหลี่ยม มีหลังคาเป็นชั้นแหลมลดหลั่นกัน หลังคาเป็นชั้นๆ ประมาณ 3 ชั้น เรียกว่า “มณฑป” เป็นแบบมีผนังและมณฑปโถง เช่น มณฑปวัดศรีชุม (มณฑปที่มีผนัง) และหอเทวาลัยมหาเกษตรพิมาน (มณฑปโถง)

2.4.2 สถาปัตยกรรมรูปแบบสถูป หรือเจดีย์ มีทั้งทรงกลมแบบลังกา เจดีย์ทรงกลมฐานสูง เจดีย์ย่อเหลี่ยมแบบมีซุ้มจรณะนำ เจดีย์แบบห้ายอด เจดีย์ทรงปราสาท มียอดเป็นเจดีย์ทรงกลม ซึ่งลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยที่พบมากมี 2 แบบ ได้แก่

2.4.2.1 เจดีย์ทรงกลมแบบลังกา สร้างขึ้นในสมัยแรก เช่น วัดตะกวน วัดสระศรี วัดช้างล้อม เมืองสุโขทัย

2.4.2.2 เจดีย์ทรงดอกบัวตูม สามารถแยกได้เป็น 4 แบบย่อยๆ ได้แก่

1) เจดีย์ดอกบัวตูมแบบวัดมหาธาตุ เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวสุโขทัยแท้ ตั้งบนฐานเขียง ฐานบัวลูกแก้ว และเหนือฐานบัวลูกแก้ว เป็นแท่นแว่นฟ้าย่อเหลี่ยม แท่นแว่นฟ้ารับเรือนธาตุ ต่อจากเรือนธาตุย่อที่เป็นดอกบัวตูม

2) เจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบวัดซ่อนข้าว เมืองสุโขทัย เป็นแบบฐาน
แวนฟ้าบัวลูกแก้วสองชั้นตั้งรับเรือนธาตุ

3) เจดีย์ทรงดอกบัวตูมวัดอ้อมรอบ อยู่นอกเมืองสุโขทัยทิศเหนือ
ประกอบด้วยฐานเชิงบัว ฐานเขียง ฐานย่อเหลี่ยมรับเรือนธาตุ ตอนชั้นเรือนธาตุรับยอดบัวมีซุ้ม

4) เจดีย์ทรงดอกบัวตูมแบบวัดสะพานหิน เมืองสุโขทัย และเจดีย์วัด
ยอดทองเมืองพิษณุโลก ประกอบด้วยฐานเชิงห้าชั้น ตั้งรับฐานลูกบัวแก้ว ไม่ย่อมุมรับเรือนธาตุ เรือน
ธาตุแต่ละด้านมีซุ้มจรณะนำ ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่ด้าน

กล่าวได้ว่า สุโขทัยเป็นราชธานีสยามเกือบ 200 กว่าปี มีอิทธิพลของศาสนาและความเชื่อ
เรื่องผี พราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนาจึงเข้มแข็งมาก มีการเปลี่ยนแปลง หรือ การพัฒนาทาง
วัฒนธรรมรูปแบบดำเนินชีวิตมาเป็นสังคมไทย ถือเป็นวัฒนธรรมสมบัติของชนชาติ ทั้งการแต่งกาย
ประเพณี ศิลปกรรม ปติมากรรมต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย

เศรษฐกิจ

เศรษฐกิจเป็นสิ่ง หรือระบบอำนวยความสะดวกด้านการดำรงชีพสังคมมนุษย์ ซึ่งระบบการค้า
ขายในสมัยสุโขทัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. การค้าภายในประเทศ

ประภัสสร บุญประเสริฐ (2552 : 24-25, 36) พลาติศัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 482, 486)
กล่าวถึงการค้าภายในเมืองสุโขทัยว่า มีตลาดในย่านชุมชน เรียกว่า ตลาดปสาน เป็นสถานที่พ่อค้านัด
หมาย หรือ ตลาดนัด พ่อค้าแม่ค้านำสินค้ามาแลกเปลี่ยนกัน ในย่านชุมชนเมือง ส่วนมากเป็นสินค้า
ประเภทของแห้ง เป็นผลผลิตทางเกษตรเป็นหลัก ยังมีการค้าขายพวกช่าง ม้า เงิน และทอง ในศิลา
จารึกหลักที่ 1 กล่าวว่า “เพื่อนจูงวัวไปค้า ชีม้าไปขาย ใครจักใครค้าช่าง ใครจักใครค้าม้า ใครจักใคร
ค้าเงื่อนค้าทองคำ..” ดังนั้น สมัยสุโขทัยในระยะแรกมีการค้าขายอย่างเสรี และไม่ต้องเสียภาษีอากร
เป็นตัวกระตุ้นให้พ่อค้านำของป่า หรือของมีค่าที่หาได้มาค้าขายกัน ต่อมาสุโขทัยจึงเริ่มมีการเก็บภาษี
บ้างเล็กน้อยในสมัยหลัง และไตรภูมิพระร่วงยังกล่าวถึงการเก็บภาษีว่า “ไม่ควรเก็บภาษีราษฎรมาก
เกินไป ให้เก็บเพียง 1 ส่วนใน 10 ส่วน หากคนโดยากจนมากไม่มีรายได้เลย ก็ไม่ควรเก็บภาษี” ในศิลา
จารึกหลักที่ 13 กล่าวว่า “... ท่อปู่พระญาร่วงทำเอาน้ำเข้าไปถึงบางพานนั้น ก็ถมหายสิ้น และเขาย่อมทำ
นาทางฟ้า และหาท่อนั้นพบ กระทำท่อน้ำเข้าไปเลี้ยงนาให้เป็นนาเหมือนนาฝาย มิได้เป็นนาทางฟ้า...”
หมายถึงการใช้น้ำเพื่อทำนามาจากท่อของพระญาร่วง หรือท่อส่งน้ำดินเผาจากสรีตภงส์ (ทำนบ)
สำหรับทำนาเหมือนนาฝาย ประชาชนไม่ต้องพึ่งพาน้ำฝน หรือไม่ต้องอาศัยน้ำฝน โดยมีสินค้าการ
เกษตรกรรมจากระบบชลประทาน คือ ข้าว หมากพร้าว หมากม่วง หมากขาม หมากพลู และผลไม้อื่นๆ

หากวิเคราะห์ในเชิงภูมิศาสตร์เศรษฐกิจเชื่อว่าอาณาจักรสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะสุโขทัยมีเส้นทางบก เรียกว่า “ถนนพระร่วง” เป็นถนนที่มีความยาวประมาณ 250 กิโลเมตร ใช้เป็นเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองกำแพงเพชร สุโขทัย และศรีสัชนาลัย ส่วนเส้นทางติดต่อค้าขายกับเมืองใกล้เคียง มีถนนเชื่อมต่อเหมือนกัน บางเส้นทางต้องผ่านช่องเขาเข้าไป เช่น เชียงใหม่ เชียงแสน หลวงพระบาง ส่วนการค้าขายทางน้ำใช้แม่น้ำเจ้าพระยาออกไปยังเมืองชายฝั่ง หรือออกจากเมืองสัทหีบข้ามไปยังฝั่งตะวันตกเข้านครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ปัตตานี หรือออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วตรงไปยังตะวันตกเข้าประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร ฯ นอกจากนี้ เมืองสุโขทัยยังกลายเป็นศูนย์กลางรวบรวมสินค้าหายาก ราคาแพง และขายได้กำไรดี ส่งสามารถต่อไปขายยังต่างประเทศได้อีกด้วย

2. การค้ากับต่างประเทศ

อุดม เขยกิจวงศ์ (2553 : 140-141) ประภัสสร บุญประเสริฐ (2552 : 27, 33) กล่าวถึงการค้าขายกับต่างประเทศสมัยสุโขทัยว่า สินค้าส่งออกที่เป็นเครื่องปั้นดินเผา เรียกว่า “สังคโลก” ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ จีนเกิดปัญหาการเมืองภายในเปลี่ยนการปกครองจากราชวงศ์ซ้องมาเป็นมองโกล จึงไม่สามารถส่งออกเครื่องสังคโลกไปขายได้ ส่งผลให้เมืองสุโขทัยกลายเป็นแหล่งผลิตเครื่องสังคโลกขึ้นมาแทนที่ จนกลายเป็นสินค้าหลักของสุโขทัยมีเตาเผาอยู่ 3 แห่ง คือ เตาทูเรียน ใกล้เมืองสุโขทัย ผลิตเครื่องถ้วยชาม เตापายาง อยู่ที่ศรีสัชนาลัย ผลิตกระเบื้องมุงหลังคา กระเบื้องปูพื้น ช่อฟ้า บราลี ตะเกียง จาน ชาม ลูกกระสุน และแบบดินเผาไม่เคลือบ เช่น ตุ่มน้ำ โอ่ง ไห ครก เป็นต้น และเตาเผาขนาดเล็ก (เซรามิก) อยู่ที่ศรีสัชนาลัย ผลิตจาน ชาม กระปุก แจกัน ไห โถ ตลับ และตุ๊กตา

สุโขทัยเพื่อการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ โดยใช้เส้นทางน้ำ จากแม่น้ำปิง แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน แม่น้ำป่าสัก โดยสินค้าที่มาจากเมืองที่อยู่ตอนบนจะรวมกันที่เมืองนครสวรรค์ แล้วส่งสินค้าผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาไปตามเมืองต่างๆ ออกไปขายยังต่างประเทศ ซึ่งเส้นทางที่ใช้ออกไปยังต่างประเทศสมัยสุโขทัย คือ

1. เส้นทางจากสุโขทัยกับเกาะตะมะ เริ่มจากสุโขทัย ผ่านกำแพงเพชร เชียงทอง ตัดออกช่องเขาที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ผ่านเมียวดีเข้าเกาะตะมะ เป็นเมืองท่าที่ใช้แลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ

2. เส้นทางจากสุโขทัยสู่อ่าวไทย เริ่มจากสุโขทัยผ่านตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านอยุธยา ออกสู่อ่าวไทย โดยผ่านไปยังเมืองตราดทางฝั่งตะวันออกเพื่อเข้าไปค้าขายกับขอม จีน และญี่ปุ่น หรือตรงไปทางตะวันตกอ่าวไทยเข้าสู่หัวเมืองมลายู

กล่าวได้ว่า การค้าขายกับต่างประเทศสมัยสุโขทัย อาศัยการขนส่งทางน้ำเป็นหลัก ยังมีข้อจำกัดทางการขนส่งไม่มีทางออกทะเล แต่การค้าขายเจริญรุ่งเรืองในสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ หลังจากนั้น การค้ากับต่างประเทศเริ่มลดลง โดยเฉพาะการเป็นศัตรูกับอยุธยา

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ยุทธศาสตร์ความมั่นคงของอาณาจักรในสมัยโบราณ หรืออาณาจักรสุโขทัยอยู่ที่การวางวิเทศโลบาย เพื่อความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เพราะอาณาจักรสุโขทัยมีการติดต่อกับค้าขาย ความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครอง การศาสนา เพื่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศที่แตกต่างกันดังนี้

1. ความสัมพันธ์กับลังกา

พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล (2555 : 53-54) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับลังกาว่า เป็นความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา สุโขทัยติดต่อกับลังกามาตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงส่งคณะทูตไปประเทศลังกาพร้อมกับคณะทูตเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อขอพระสีหลปฏิมา (พระพุทธรูปหิน) มาประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัย ยังมีพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ในเมืองสุโขทัย “เจ้าศรีศรัทธา ราชจุฬามณี” เดินทางไปศึกษาพระไตรปิฎกลังกา ต่อมาเมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ไปพิมพ์รอยพระพุทธรูปจากลังกามาจารึกไว้ในแผ่นศิลา นำมาประดิษฐานบนยอดเขาสุมนกุฎในปี พ.ศ.1902 ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 8 กล่าวว่า

...เขอันนี้ชื่อว่าสุมนกุฎบรรพต...เรียกชื่อนั้นเพื่อไปพิมพ์เอารอยตีนพระพุทธเจ้าเราอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมนกุฎบรรพต...ในลังกาทวีปพูนมาประดิษฐานไว้เหนือจอมเขอันนี้แล้วให้คนทั้งหลายได้เห็นรอยฝ่าตีนพระพุทธเป็นเจ้าเราอันนี้ มีลายอันได้ร้อยแปดสี่สอง ให้ฝูงเทพยดาและ...ทั้งหลายได้ไหว้ทำบูชา...”

พ.ศ.1904 พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงโปรดฯ ให้ราชบัณฑิตอาราธนาพระมหาสวามีชาวลังกา ทรงแต่งตั้งให้เป็นพระสังฆราชในปีเดียวกัน พระองค์ทรงผนวชที่วัดป่ามะม่วง แสดงให้เห็นว่าการติดต่อกันระหว่างอาณาจักรสุโขทัยกับลังกาคำเนินไปด้วยดี มีการส่งสมณทูตติดต่อกัน ส่งผลให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นคงในเมืองสุโขทัย

2. ความสัมพันธ์กับมอญ

กิตติ ต้นไทย (2550 : 63-64) กล่าวถึงอาณาจักรมอญถูกผนวชเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพุกาม พ.ศ.1583 โดยมะกะโทเป็นพ่อค้าชาวมอญเข้ามาค้าขายในเมืองสุโขทัย และเข้ารับราชการตำแหน่งขุนวังเกิดความรักใคร่กับพระราชธิดาของพ่อขุนรามแห่งมหาราชพระนามว่า “พระนางสุดาสร้อยดาว” แล้วพากันหลบหนีไปอยู่เมืองเกาะตะมะ พ.ศ.1824 มะกะโทร่วมมือกับหัวหน้ากบฏชื่อ ตาระพญา ขับไล่พม่าออกจากหงสาวดี ต่อมาทั้งสองคนเกิดวิวาทกัน มะกะโทจึงฆ่า ตาระพญา ขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทน จึงส่งพระราชสาส์นมากราบทูลขอยกภัยโทษจากพ่อขุนรามคำแหงฯ และยอมสวามีภักดิ์ต่อสุโขทัย พระองค์ทรงพระราชทานนามว่า “พระเจ้าฟ้ารั่ว”

อาณาจักรมอญในสมัยพระเจ้าฟ้ารั่ว เจริญรุ่งเรืองและขยายอาณาเขตลงมาทางใต้จนถึงเมืองมะริด แต่ภายหลังจากพระเจ้าฟ้ารั่วสิ้นพระชนม์แล้วประมาณปี พ.ศ.1856 มะกะตาพระอนุชา

ขึ้นมาครองราชย์ ทรงพระนามว่า พระเจ้ารามประเทศ เนื่องจากทรงอ่อนแอทางการปกครอง จึงถูก สมิงมังละคิด เป็นพี่เขยลอบปลงพระชนม์ แล้วขึ้นครองราชย์แทน ในปี พ.ศ.1857 ทรงพระนามว่า “พระเจ้าแสนเมืองมิ่ง” และหัวเมืองมอญแยกตัวเป็นอิสระจากเมืองสุโขทัย โดยพระเจ้าแสนเมืองมิ่ง ยัง ยกทัพมาโจมตีเมืองทวาย เมืองตะนาวศรี เป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย ใน พ.ศ.1861 พระยาเลอไท ทรงส่ง กองทัพไปปราบปรามแต่ไม่สำเร็จ เมืองมอญจึงเป็นอิสระเรื่อยมาจนสิ้นสมัยสุโขทัย

3. ความสัมพันธ์กับอยุธยา

กิตติ ตันไทย (2550 : 66-67) กล่าวถึงความสัมพันธ์กับอยุธยาว่า สมเด็จพระรามาธิบดี (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนาอยุธยาเป็นธานีที่เข้มแข็งในปี พ.ศ.1893 ทำให้อำนาจของสุโขทัยเสื่อมลง แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับอยุธยาในระยะแรกยังไม่มีความขัดแย้งกัน ปี พ.ศ.1913 อยุธยา ขยายอำนาจเข้าสู่เมืองชายแดนทางใต้ โดยยึดเมืองชัยนาท แต่พระมหาธรรมราชาที่ 1 ทูลขอเมืองคืน จากอยุธยา และพระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองชัยนาท ส่วนสุโขทัยทรงตั้งพระกนิษฐาปกครองแทน เมื่อพระมหาธรรมราชาที่ 1 สวรรคตแล้ว ทางอยุธยาเข้ายึดครองเมืองชัยนาทอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้น ความสัมพันธ์ทั้งสองเมืองนี้เป็นการสงครามมาตลอด โดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) ยกทัพเข้ามาเมืองสุโขทัยถึง 5 ครั้ง ในปี พ.ศ.1914, 1916, 1918, 1919, 1921 ทำให้ พระมหาธรรมราชาที่ 2 ต้องยอมอ่อนน้อมต่ออยุธยาในฐานะเมืองประเทศราช

พ.ศ.1962 พระมหาธรรมราชาธิราชที่ 3 สิ้นพระชนม์ หัวเมืองทางเหนือเกิดความวุ่นวาย เพราะพระยาบาลเมืองกับพระยารามคำแหง โอรสของพระมหาราชาธิราชที่ 3 แย่งชิงราชสมบัติกัน สมเด็จพระอินทราชาธิราชต้องเสด็จมาระงับเหตุเอง ทรงตั้งให้พระยาบาลเมืองครองเมืองสองแคว พระยารามคำแหงครองเมืองสุโขทัย และเจ้าสามพระยา (พระราชโอรส) ครองเมืองชัยนาท โดยอภิเษกกับเจ้าหญิงแห่งราชวงศ์สุโขทัย ทำให้อยุธาและสุโขทัยมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เมื่อพระยาบาลเมือง สิ้นพระชนม์ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงให้พระรามศวรปกครองผนวกเมืองสองแควเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา ต่อมาในสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนาต้องการขยายพระราชอำนาจลงมาทาง ใต้ในปี พ.ศ.1994 จึงตีเมืองชากังราวและสุโขทัย ส่งผลให้สุโขทัยสิ้นความเป็นเอกราชตั้งแต่นั้นมา

4. ความสัมพันธ์กับจีน

กิตติ ตันไทย (2550 : 65-66) กล่าวถึงพระเจ้ากุกุโลซาน หรือพระเจ้าหงวนสีโจ้วฮ่องเต้ กษัตริย์จีน (พ.ศ.1802-1837) ทรงขยายอิทธิพล มีพระราชสาส์นแจ้งให้บรรดาเจ้าเมืองต่างๆ โดยรอบ ประเทศจีนให้ส่งทูตและเครื่องราชบรรณาการมาถวาย ถ้าเมืองใดปฏิเสธทรงใช้กำลังปราบปราม เช่น พม่าไม่ยอมอ่อนน้อม จึงถูกจีนใช้กำลังเข้าโจมตี ส่วนสุโขทัยพ่อขุนรามคำแหงฯ ทรงไม่ยินยอมเช่นกัน พระเจ้ากุกุโลซานทรงดำริจะยกกองทัพมาโจมตี แต่ขุนนางเจี๋ยลุนาตาชูลุคักค่านให้เหตุผลว่า สุโขทัย เป็นเมืองเล็ก ควรจัดส่งคณะทูตไปเจรจาเกลี้ยกล่อมก่อน ถ้าขัดขืนจึงส่งกองทัพไปปราบปราม พระเจ้า

กุบไลข่านทรงเห็นด้วย จึงส่งคณะทูตหอจี้จี้ (Ho Tzu Chih) มายังสุโขทัย พ.ศ.1825 แต่เดินทางมาไม่ถึงเรือแล่นผ่านประเทศจาม ได้ถูกพวกจามจับกุมและประหารชีวิตเสีย

พ.ศ.1835 พ่อขุนรามคำแหงฯ ส่งคณะทูตไปยังเมืองจีนเป็นครั้งแรก พระเจ้ากุบไลข่านส่งคณะทูตมาตอบแทนในปี พ.ศ.1836 จีนส่งทูตมาสุโขทัย 4 ครั้ง พ.ศ.1825, 1836, 1837, 1838 และสุโขทัยส่งทูตไปจีนในสมัยพ่อขุนรามคำแหง จำนวน 5 ครั้ง พ.ศ.1835, 1837, 1838, 1840, 1842 ผลของความสัมพันธ์ทางการทูตนี้ ทำให้สุโขทัยได้รับประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจมาก โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจมีการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน สุโขทัยเจริญรุ่งเรืองจนกลายเป็นตลาดกลางส่งผ่านสินค้าไปยังเมืองอื่นๆ

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในสมัยสุโขทัย มีความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน เช่น ความสัมพันธ์กับเมืองมอญเพื่อประโยชน์ทางการค้า และเครือญาติ ความสัมพันธ์กับลังกา ถือเป็นความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรมทางศาสนา ความสัมพันธ์กับอยุธยา เป็นความสัมพันธ์ทางการเมือง ความสัมพันธ์กับจีน เป็นความสัมพันธ์เชิงรัฐบรรณาการเพื่อการค้าขาย

บทสรุป

พัฒนาการของชนชาติไทย หรือสยาม เป็นการรวมตัวของกลุ่มชนชาติต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อความมั่นคงทางการเมือง เศรษฐกิจ และพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความมั่นคงทางการเมืองให้ลูกหลาน แต่งานกับชาวต่างเมืองเพื่อความสัมพันธ์ทางเครือญาติ นอกจากนั้น เมืองสุโขทัย ยังตั้งอยู่ในที่ลาดเชิงเขาหลวง เหมาะแก่การเพาะปลูก และเป็นเมืองศูนย์อำนาจ มีการขยายอาณาเขตออกไปทางใต้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ เพื่อสถาปนาความเป็นเจ้าสยามประเทศ เหนือดินแดนทางตอนใต้ไปจนจดช่องแคบมะละกา แต่ไม่ขยายอาณาเขตขึ้นไปทางเหนือ เนื่องจากเป็นดินแดนอยู่ภายใต้การปกครองของพระห้ายกัน

การปกครองของสุโขทัยมีสองแบบ คือ แบบพ่อปกครองลูก พระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับประชาชนมาก และแบบธรรมราชา เป็นอำนาจบารมีทางการเมืองพระราชอาผู้ทรงคุณธรรม โดยจัดการปกครองออกเป็น 4 ชั้น คือ หัวเมืองชั้นในแต่งตั้งพระราชวงศ์ไปปกครอง แต่หัวเมืองชั้นนอกแต่งตั้งขุนนางไปปกครอง ส่วนเมืองประเทศราชแต่งตั้งเจ้านายต่างภาษาต่างชนชาติ เป็นเจ้าเมืองประเทศราชปกครองกันเอง ทางด้านกฎหมายสมัยสุโขทัยมีการออกกฎหมายเพียงเล็กน้อย แต่ออกเป็นคำสั่งทางการปกครองมากกว่า เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางชนชั้นทางสังคมแบบกว้าง มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน แม้แต่พระมหากษัตริย์กับประชาชนยังปรึกษาหารือกันได้

พ่อขุนรามคำแหงฯ ทรงประดิษฐ์อักษรไทย ต่อมาพระมหารัชมหาราชที่ 1 ปรับปรุงอักษรไทยใหม่เพื่อใช้เป็นภาษาของชาติ ทั้งพระสงฆ์ปุโรหิตผู้แตกฉานพระไตรปิฎกมาจากนครศรีธรรมราชเพื่อเข้า

มาเผยแพร่ศาสนา จนเกิดการศึกษาวรรณกรรมไทยขึ้นตามมา มีอิทธิพลของศาสนาและความเชื่อเรื่องผีมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดการพัฒนาทางวัฒนธรรมรูปแบบดำเนินชีวิตในสังคมไทย ถือเป็นวัฒนธรรมสมบัติของชนชาติ ทั้งการแต่งกาย ประเพณี ศิลปกรรมต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย แนวทางการค้าขายสมัยสุโขทัยมีทั้งการค้าขายภายในประเทศ และการค้าขายกับต่างประเทศ อาศัยการขนส่งทางบกและทางน้ำ แต่สุโขทัยข้อจำกัดไม่มีทางออกทะเล ความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าขายอยู่ในช่วงสมัยพ่อขุนรามคำแหงฯ หลังจากการค้ากับต่างประเทศเริ่มลดลง โดยเฉพาะการเป็นศัตรูกับอยุธยา ทำให้ไม่สามารถส่งสินค้าผ่านทางตอนใต้ของประเทศได้สะดวก

คำถามท้ายบท

1. อธิบายความเชื่อกำเนิดชนชาติไทยให้ละเอียด และความเชื่อใดที่ยอมรับกันมากที่สุด
2. อาณาจักรสุโขทัยถือกำเนิดขึ้นมาได้อย่างไร
3. พระมหากษัตริย์พระองค์ใดสร้างความเข้มแข็งให้อาณาจักรสุโขทัยสูงสุด
4. ระบบการปกครองแบบพ่อปกครองลูกวิวัฒนาการมาจากที่ใด
5. อธิบายลักษณะของสังคมในสมัยสุโขทัยให้ละเอียด
6. อธิบายความสำคัญของพระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัยให้ละเอียด
7. อธิบายไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยให้ละเอียด
8. อธิบายลักษณะการค้าขายสมัยสุโขทัยให้ละเอียด
9. อธิบายความสัมพันธ์กับลังกาในสมัยสุโขทัยให้ละเอียด
10. อธิบายความสัมพันธ์กับจีนในสมัยสุโขทัยให้ละเอียด

บทที่ 3

อาณาจักรอยุธยาตอนต้น

อาณาจักรอยุธยาเคยเป็นเมืองหลวงของประเทศสยามมายาวนานถึง 417 ปี ตั้งอยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เพราะน้ำยังสามารถไหลถ่ายเทได้สะดวก ทั้งยังตั้งไม่ไกลจากทะเลมากเกินไป มีสภาพพื้นที่ หรือชัยภูมิที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ จึงเหมาะสมแก่การเลือกเป็นเมืองศูนย์กลางทางการปกครองของประเทศสยามมากที่สุด พร้อมทั้งจะพัฒนาเป็นอาณาจักรขนาดใหญ่ได้ในอนาคต เพื่อรองรับการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งอาณาจักรอยุธยาตอนต้นมีความเข้มแข็งมาก แม้สถาปนาอยุธยาได้เพียงไม่กี่ปีก็สามารถเข้าไปยึดครองอาณาจักรเขมรมาอยู่ภายใต้การปกครองได้ นำเอาขุนนางราชสำนักเขมรที่มีความรู้ทางพิธีกรรม มาอยู่ภายในอยุธยาด้วย ย่อมส่งผลดีทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความมั่นคงและเข้มแข็งขึ้นมา จากพระปรีชาสามารถของพระเจ้าอู่ทอง ทรงเลือกทำเลที่ตั้งของเมืองศูนย์กลางอำนาจรัฐ และพัฒนาระบบการปกครองที่มีกำลังทหารเข้มแข็ง ประชาชนสามารถเข้าอาศัยอยู่ในตัวเมืองชั้นในได้จำนวนมาก พร้อมทั้งให้สิทธิเสรีภาพทางการค้าขายแก่พ่อค้า โดยรัฐทำหน้าที่เพียงเก็บภาษีการค้าย่านตลาด และภาษีช่วยมาพัฒนาประเทศ

เหตุการณ์สำคัญ

เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ จนนำมาสู่การสถาปนาอาณาจักรอยุธยา เป็นการศึกษาถึงพระราชประวัติของผู้สถาปนาอาณาจักรอยุธยา และสาเหตุการย้ายราชธานีที่พัฒนาการมาจากเมืองเล็กๆ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และสภาพภูมิศาสตร์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้พระเจ้าอู่ทองทรงเลือกสร้างเป็นราชธานี และสามารถขยายเมืองได้ในวันข้างหน้า เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้น มีรายละเอียดดังนี้

1. ประวัติพระเจ้าอู่ทอง

การศึกษาพระราชประวัติของพระเจ้าอู่ทอง หรือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึงปัจจุบันนี้ ยังหาข้อสรุปมิได้ทั้งหมด แต่ยังมีความเชื่อของนักวิชาการต่างกล่าวไว้แตกต่างกันว่า (พลาติชัย สิทธิชัยกิจ. 2550 : 528, 535-541; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 69; ศรีศักร วัลลิโภดม. 2534 : 238-240; คณะกรรมการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. 2513 : 171-172)

พระเจ้าอยู่ทงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าศิริชัย แคว้นศิริธรรมราช (นครไชยศรีโบราณ) สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าศิริชัยแห่งราชวงศ์ไชยปรการ (เชียงใหม่) เมื่อพระเจ้าอยู่ทงมีพระชนมายุได้ 19 พรรษา (พ.ศ.1876) ทรงอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของพระยาอยู่ทงแห่งแคว้นสุวรรณภูมิ ในขณะนั้น พระเจ้าศิริชัยยอมให้พระเจ้าอยู่ทงไปช่วยราชการเมืองอยู่ทง และแคว้นอโยธยาด้วย

พระเจ้าอยู่ทงมาจากเมืองใดเมืองหนึ่งในเมืองสุพรรณบุรี และละโว้ ตามหนังสือ ตรีอมาตยกุล เชื่อว่า “พระเจ้าอยู่ทงคือใคร” พบว่าพระเจ้าอยู่ทงมาจากเมืองเทพนคร (อโยธยา) เป็นเมืองคู่กับเมือง ไตรตรึงส์ (กำแพงเพชร) เมืองสิงห์เดิมที่วัดพระธาตุเมืองสิงห์ก็ได้ ตามหนังสือของขจร สุขพานิช (2510 : 23) “ปัญหาการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี” พบว่าพระเจ้า อยู่ทงมาจากเมืองเพชรบุรี ตามหนังสือของมณูญ อุดมเวช “พระเจ้าอยู่ทงมาจากไหน” หรือ พระเจ้าอยู่ทงมาจากเมือง อโยธยา เป็นเมืองหนึ่งในแคว้นละโว้ แต่ในปัจจุบันนี้นักวิชาการต่างเชื่อว่าพระเจ้าอยู่ทงมาจากแคว้น หรือ อาณาจักรละโว้มากกว่า

2. สาเหตุการย้ายราชธานี

ความเจริญรุ่งเรืองของแคว้นต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง จึงเป็นเหตุผลสำคัญทำให้พระเจ้าอยู่ทงทรงตระหนักถึงปัญหาอันอาจจะเกิดขึ้นในอนาคตก็ได้ พระองค์ทรงแสวงหาที่จะก่อสร้างราชธานีแห่งใหม่ ซึ่งสาเหตุการย้ายราชธานีของพระเจ้าอยู่ทงน่าจะมาจากเหตุผล 3 ประการ คือ (กรมศิลปากร. 2504 : 1 อ้างถึงใน กิตติ ต้นไทย. 2550 : 70; สุทธิ ภิบาลแทน และสุวัฒน์ แก้วสังข์ทอง. 2552 : 12; มุลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 50; พลาตศิัย สิทธิธัญกิจ. 2550 : 575-576)

2.1 เกิดโรคระบาด ตามพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า พ.ศ.1893 มีการเกิดโรคระบาดครั้งใหญ่ (อหิวาตกโรค พ.ศ.1878-1893 (ค.ศ.1335-1350) เกิดกาฬโรคในเมืองจีนระบาดไปทั่วโลก) จำเป็นต้องย้ายเมืองจากด้านตะวันออกมาสร้างเมืองใหม่ที่หนองโสน

2.2 การเพิ่มจำนวนประชากร จึงเป็นมูลเหตุให้พระเจ้าอยู่ทงทรงย้ายเมืองมาจาก ตำบลเวียงเหล็กมาอยู่ตำบลบึงหนองโสน เพื่อรองรับความเจริญรุ่งเรืองและการเพิ่มขึ้นของประชากร ซึ่งสันนิษฐานว่า พระเจ้าอยู่ทงทรงปกครองเมืองเทพนคร (อโยธยา) อยู่ 6 ปี ตามพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กล่าวว่า “...ศักราช 712 ขาลศก (พ.ศ.1893) วันศุกร์ เดือนมีนาคม 1893 ขึ้น 6 ค่ำ เพลารุ่งเช้า 3 นาฬิกา 9 บาท...สถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา...” ชื่อเมืองว่า “กรุงเทพ ทวารวดี ศรีอยุธยา มหาติลกภพพรัตน์ ราชธานีบุรีรมย์” ครั้งแรกอาณาจักรอยุธยาเมืองภายใต้

การปกครอง คือ ตะนาวศรี นครศรีธรรมราช ทวาย เมะตะมะ เมะล่ำเลิง สงขลา จันทบูรณ และ พระบาง (นครสวรรค์)

2.3 เมืองรวมศูนย์กลางอำนาจ พระองค์ได้รับสิทธิปกครองดูแลแคว้นสุพรรณภูมิ (ของมเหสี) อโยธยา (ของมารดา) และศิริธรรมราช (ของบิดา) แต่ละแคว้นต่างมีเมืองสำคัญตั้งอยู่ห่างไกลกันมาก โดยเมืองอุทงมีทำเลที่ตั้งไม่เหมาะสมที่จะเป็นราชธานีของแคว้นทั้งหมด เพราะเมืองอุทงไม่ใช่ศูนย์กลางอำนาจ มีแม่น้ำใหญ่เพียงสายเดียว ทำให้ติดต่อกับแคว้นต่างๆ ได้ยาก พงศาวดารอยุธยา กล่าวว่า “เมื่อพระเจ้าศิริชัยชัยพระราชบิดาสิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าอุทง ทรงรวมแคว้นศิริธรรมราช อโยธยา และสุพรรณภูมิ เข้าด้วยกัน (ขุนหลวงพะงั่ว ครองเมืองสุพรรณบุรี) ถือเป็นการรวมแคว้นทั้งสามเข้าด้วยกัน ใช้เมืองสุพรรณภูมิ หรืออุทงเป็นราชธานี ซึ่งเมืองสุพรรณภูมิ มีแม่น้ำท่าจีนเป็นทางออกสู่ทะเล และมีเมืองนครปฐมโบราณ เป็นเมืองท่า หรือศูนย์กลางทางด้านการค้าขาย ใช้เมืองสุพรรณภูมิเป็นศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจ มีพ่อค้าชาวจีนเดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอยู่จำนวนมาก”

2.4 การเกิดภัยทางธรรมชาติ พระเจ้าอุทงครองเมืองอุทงได้เพียง 1 ปี พ.ศ.1890 เกิดภาวะทางธรรมชาติ ทำให้ลำน้ำจระเข้สามพันที่ไหลผ่านเมืองอุทงเกิดตื่นเงิน และการเปลี่ยนทางน้ำ จนกันดารน้ำต้องขุดบ่อ และสระกักเก็บน้ำไว้ใช้บริโภค ต่อจากนั้นจึงเกิดโรคระบาดขึ้นมาอีกครั้ง (เรือสินค้าจากจีน เข้ามาตามแม่น้ำท่าจีน) พระเจ้าอุทงจึงอพยพย้ายผู้คนมาตั้งเมืองอยู่บริเวณตำบลเวียงเหล็กในเมืองอโยธยา

3. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์

การศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้อาณาจักรอยุธยา มีความมั่นคงถึง 417 ปี โดยศึกษาปัจจัยสภาพแวดล้อมที่ตั้งของอาณาจักรอยุธยาในฐานะเมืองหลวงที่เป็นศูนย์กลางการปกครองประเทศมีอยู่ 3 ปัจจัย คือ (พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ, 2550 : 579-580; กิตติ ต้นไทย, 2550 : 72)

3.1 ปัจจัยทางยุทธศาสตร์ เมืองอยุธยา มีแม่น้ำไหลผ่านอยู่ 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำลพบุรี ไหลผ่านมาจากทิศเหนือ แล้วไหลอ้อมไปทางทิศตะวันตก โดยมาบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่หัวแหลมบ้านป้อม เพราะแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านมาจากทิศใต้ และแม่น้ำป่าสักไหลผ่านเข้ามาทางทิศตะวันออกไปรวมกับแม่น้ำเจ้าพระยาตรงทางโค้งวัดพญูเชิง ทำให้แผ่นดินบริเวณนี้เกิดเป็นเกาะ พระเจ้าอุทงทรงโปรดให้ขุดคลองคูเมือง เรียกว่า “คูชื่อน้ำ” แม่น้ำลพบุรี ตั้งแต่หัวรอ ไปจนถึงแหลมบางกะจะอยู่เหนือหน้าวัดพญูเชิง จึงเกิดเป็นลำน้ำล้อมรอบเป็นคูเมืองทุกด้าน ทำให้สามารถ

ใช้ป้องกัน และตั้งรับการโจมตีของข้าศึกศัตรูได้ดี เมื่อถึงฤดูน้ำหลากในบริเวณรอบนอกเมืองจะเจ็มนองด้วยน้ำ

3.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ในบริเวณที่ตั้งของเมืองอยุธยา มีความเหมาะสมแก่การเพาะปลูกข้าวปลา อาหารเพียงพอต่อการเลี้ยงดูประชาชนในเขตเมืองหลวงได้ตลอดทั้งปี เป็นปัจจัยสำคัญด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และการขยายอำนาจของอาณาจักร นอกจากนี้ ที่ตั้งของเมืองอยุธยาเป็นที่ไหลรวมของแม่น้ำสามสาย ทำให้กลายเป็นเมืองศูนย์กลางการคมนาคมทางน้ำ การค้าขายกับหัวเมืองใกล้เคียง และต่างประเทศได้สะดวก ส่งผลให้อยุธยากลายเป็นเมืองท่าสำคัญในภูมิภาคแถบนี้ในที่สุด

3.3 ปัจจัยทางการเมือง พระเจ้าอู่ทองทรงรวมเอาเมืองละโว้ และสุพรรณภูมิเข้าด้วยกัน สร้างความสัมพันธ์ทางระบบเครือญาติ เมื่อพระองค์มีพระชนมายุ 19 พรรษา ทรงอภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของแคว้นสุพรรณภูมิ จึงเกิดการเชื่อมโยงอำนาจทางการเมืองเข้าด้วยกัน มีกำลังทหารที่เข้มแข็ง พระองค์ยกทัพไปปราบเจ้าเมืองมอญยึดเอาเมืองทวายกับตะนาวศรีกลับคืนมา ซึ่งจดหมายเหตุจีนกล่าวถึงแคว้นที่เคยเจริญรุ่งเรืองเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในพุทธศตวรรษที่ 18-19 มีแคว้นสุพรรณภูมิอยู่ทางตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เรียกว่า เสียน และแคว้นละโว้อยู่ทางตะวันออกกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เรียกว่า หลอหุ

กล่าวได้ว่า พระเจ้าอู่ทองมาจากราชวงศ์ไชยปราการ สถาปนาอาณาจักรอยุธยาด้วยการรวมเอาสามแคว้นเข้าด้วยกัน คือ แคว้นสุพรรณภูมิ อโยธยา และศิริธรรมราช เพื่อเป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจ มีชัยภูมิที่ตั้งเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางการเมือง และเศรษฐกิจของเมืองกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ภาพที่ 3.1 ปัจจัยทางภูมิศาสตร์อาณาจักรอยุธยา

ที่มา : ดนัย ไชโยธธา. 2551 : 86

อาณาจักรอยุธยา

สมัยอาณาจักรอยุธยาตอนต้น เป็นช่วงระยะเวลาที่สถาปนาใหม่ๆ พ.ศ. 1967-1991 มีอาณาเขตแคบและใกล้เคียงกับอาณาจักรขอมมาก มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ (พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2550 : 575-581)

ทิศเหนือ จดกับอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านช้าง

ทิศตะวันออก จดกับอาณาจักรขอม และอาณาจักรล้านช้าง

ทิศตะวันตก จดกับอ่าวมะตะมะและอาณาจักรตองอู (สุดเขตทวาย-มะตะมะ)

ทิศใต้ จดกับอาณาจักรศรีวิชัย (สุดเขตอำเภอไชยา)

เมื่ออาณาจักรอยุธยาตั้งมั่นคงแล้ว จึงขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง โดยครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอู่ทอง ทรงโปรดฯ ให้ขุนหลวงพระงั่วไปช่วยพระราเมศวรพระราชโอรสของพระเจ้าอู่ทองตีเขมร และดินแดนทางทิศตะวันออกได้ด้วย เป็นเมืองในการปกครองเดิมของเขมร คือเมืองนครราชสีมาและจันทบูรณ โดยแต่งตั้งให้ป้าสตีโอรสของสมเด็จพระบรมลำพวงศ์ราชาปกครองเมืองขอมแทนพระราชบิดา เมื่ออาณาจักรสุโขทัยขัดแย้งกัน และแย่งชิงราชสมบัติกัน จึงเปิดโอกาสให้อยุธยาขยายดินแดนขึ้นไปทางเหนือได้ง่ายสามารถครอบครองดินแดนเดิมของสุโขทัยได้ทั้งหมด

ภาพที่ 3.2 อาณาเขตอยุธยาช่วงสถาปนา

ที่มา : ดนัย ไชยโยธา. 2551 : 88

พระมหากษัตริย์

การศึกษาอาณาจักรอยุธยาตอนต้น ในช่วงระยะเวลาเป็นราชธานีอยู่ 198 ปี (พ.ศ.1893-2091) มีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา 14 พระองค์ หรือ 2 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์อู่ทอง กับ ราชวงศ์สุพรรณภูมิ เป็นอาณาจักรที่มีความมั่นคงและเข้มแข็งมากสามารถแผ่ขยายอำนาจและดินแดนออกไปได้อย่างกว้างขวาง โดยมีรายพระนามของพระมหากษัตริย์ปกครอง ดังต่อไปนี้ (กิตติตันไทย. 2550 : 73-74; จิตรสิงห์ ปิยะชาติ. 2554 : 15-29)

อันดับที่	ราชวงศ์	พระนาม	ขึ้นครองราชย์ปี
1	อู่ทอง	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ปฐมกษัตริย์ พระราชโอรสของพระเจ้าศิริชัย	พ.ศ.1893-1912
2	อู่ทอง	สมเด็จพระรามาศวร (ครั้งที่ 1) พระราชโอรสของพระเจ้าอู่ทอง	พ.ศ.1912-1913
3	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) พี่พระมเหสีของพระเจ้าอู่ทอง	พ.ศ.1913-1931
4	อู่ทอง	พระเจ้าทองลัน (ถูกปลงประชนม์) พระราชโอรสของขุนหลวงพะงั่ว สมเด็จพระรามาศวร (ครั้งที่ 2)	พ.ศ.1931 (7 วัน) พ.ศ.1931-1938
5	อู่ทอง	สมเด็จพระรามาธิราช พระราชโอรสของพระรามาศวร และถูกถอดออกจากราชสมบัติ	พ.ศ.1938-1952
6	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระอินทราชาธิราช (เจ้านครอินทร์) พระราชนัดดาของขุนหลวงพะงั่ว	พ.ศ.1952-1967
7	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) พระราชโอรสของเจ้านครอินทร์	พ.ศ.1967-1991
8	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชโอรสของเจ้าสามพระยา	พ.ศ.1991-2031
9	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 (อินทราชาธิราชที่ 2) พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	พ.ศ.2031-2034

อันดับที่	ราชวงศ์	พระนาม	ขึ้นครองราชย์ปี
10	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พระเชษฐาธิราช) พระอนุชาของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3	พ.ศ.2034-2072
11	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (ไ้ทรพิชัย) พระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เป็นพระราชโอรสองค์เดียวใน ประวัติศาสตร์สถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมหน่อพุทธางกูรตามกฏมณเฑียรบาล	พ.ศ.2072-2076
12	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระรัษฎาธิราช (ถูกปลงพระชนม์) พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร	พ.ศ.2076-2077
13	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระไชยราชาธิราช (ถูกวางยาพิษ) พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมหน่อพุทธางกูร	พ.ศ.2077-2089
14	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระยอดฟ้า (พระแก้วฟ้า) (ถูกปลงพระชนม์) พระราชโอรสของสมเด็จพระไชยราชาธิราช ขุนวรวงศาธิราช (ถูกขุนนางประหารชีวิต)	พ.ศ.2089-2091 พ.ศ.2091

กล่าวได้ว่า อาณาจักรอยุธยาตอนต้น มีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาถึง 14 พระองค์ สองราชวงศ์ ซึ่งขุนวรวงศาธิราชที่เป็นซุ้รักของท้าวศรีสุดาจันทร์จักไม่นับเป็นพระมหากษัตริย์ ถือเป็นซุ้กับพระสนม และได้รับการสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์เพียง 42 วัน ถูกขุนนางจับประหารชีวิตพร้อมกับท้าวศรีสุดาจันทร์

การปกครอง

การปกครองอาณาจักรอยุธยาตอนต้น เป็นการปกครองแบบกระจายอำนาจ ภายใต้ ปริณทลแห่งอำนาจ (Circle of Power) หรือระบบมณฑล (Mandala) มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ การปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ระยะ คือ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 79-80, 85; สุทธิ ภิบาลแทน และสุวัฒน์ แก้วสังข์ทอง. 2552 : 28-31; มุลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 74; อุดม เขยกิจวงศ์. 2553 : 181-182; ธันยวัฒน์ รัตนศักดิ์, 2555 : 29)

ระยะที่ 1 เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (พ.ศ.1893–1991) เป็นการรวมตัวของแคว้นละโว้กับสุวรรณภูมิทางเครือญาติ แบบหลวมๆ กษัตริย์ ไม่มีอำนาจเด็ดขาดโดยใช้อำนาจผ่านเจ้านายผู้ปกครองเมือง เพื่อลดแรงต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง

การปกครองแบบกระจายอำนาจ เมื่ออยุธยาเข้มแข็งจึงเปลี่ยนมาปกครองแบบกึ่งรวมศูนย์อำนาจในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช นำหลักการปกครองสุโขทัยและขอมมาใช้ปกครองแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

1. การปกครองภายในราชอาณาจักรนี้ แต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดี เรียกว่า “จตุสดมภ์” แปลว่า หลักการบริหารราชการ 4 กรม ได้แก่

1.1 กรมเมือง มีหน้าที่ปกครองรักษาความสงบ ปราบปรามโจรผู้ร้าย และลงโทษผู้กระทำความผิด มีขุนเมืองเป็นผู้บังคับบัญชา

1.2 กรมวัง มีหน้าที่เกี่ยวกับราชสำนัก และพิพากษาคดี เพื่อแบ่งเบาพระราชภาระของพระมหากษัตริย์ในหน้าที่ตุลาการ มีขุนวังเป็นผู้บังคับบัญชา

1.3 กรมคลัง มีหน้าที่จ่ายและเก็บรักษาพระราชทรัพย์ มีขุนคลังเป็นผู้บังคับบัญชา

1.4 กรมนา มีหน้าที่ดูแลการทำไร่นาและออกสิทธิ มีขุนนาเป็นผู้บังคับบัญชา

2. การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งเมืองออกเป็น 4 ชั้น ได้แก่

2.1 เมืองราชธานี เมืองบริเวณโดยรอบราชธานี พระมหากษัตริย์ทรงปกครองโดยตรง

2.2 เมืองป้อมปราการ หรือเมืองลูกหลวง เป็นเมืองหน้าด่านทั้ง 4 ทิศ ระยะเดินทางจากเมืองถึงราชธานี 2 วัน ถือเป็นเมืองศูนย์กลางของท้องถิ่นขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ อาจแต่งตั้งพระราชโอรส หรือเจ้านายชั้นสูงไปปกครองก็ได้ ทาง ทิศเหนือมีเมืองลพบุรี ทิศตะวันออกมีเมืองนครนายก ทิศตะวันตกมีเมืองสุวรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) และทิศใต้มีเมืองพระปะแดง

2.3 หัวเมืองชั้นใน เป็นเมืองตั้งอยู่รายรอบพระนคร ทิศเหนือมีเมืองพรหมบุรี อินทรบุรี สิงห์ และสรรคร์ ทิศตะวันออกมีเมืองปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา และชลบุรี ทิศตะวันตกมีเมืองราชบุรี ทิศใต้มีเมืองเพชรบุรี เมื่อเกิดศึกสงครามรวมกำลังพลมาช่วยเมืองหลวงได้ ถ้าเมืองใดสำคัญมาก พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งราชวงศ์ หรือเจ้านายไปปกครอง

2.4 หัวเมืองชั้นนอก หรือ เมืองพระยามหานคร ตั้งอยู่ห่างจากราชธานี ทิศตะวันออกมีเมืองนครราชสีมา และจันทบุรี ทิศตะวันตก เมืองตะนาวศรี ทวาย และเชียงกราน ทิศใต้มีเมืองไชยา นครศรีธรรมราช พัทยา สงขลา และถลาง โดยหัวเมืองชั้นนอกเจ้าเมืองมีอิสระในการปกครอง แต่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเจ้านาย หรือข้าราชการชั้นสูงไปปกครอง

ส่วนการปกครองเมืองประเทศราช คือ เมืองอยู่ห่างไกลออกไปจากราชอาณาจักร ทรงแต่งตั้งผู้นำชนเผ่าพื้นเมือง ต่างภาษา ต่างชาติปกครองกันเอง แต่ต้องส่งเครื่องพระราชบรรณาการมาถวายตามเมืองหลวงตามเวลากำหนด 3 ปีครั้งหนึ่ง

ระยะที่ 2 เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถถึงสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 (พ.ศ.1991-2034) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเรียนรู้ธรรมเนียม และสภาพปัญหา “ระบบกินเมือง” ที่ส่งพระราชโอรส หรือพระราชวงศ์ไปปกครอง ทั้งให้อำนาจเจ้าเมืองเป็นอันตรายต่อราชบัลลังก์ได้ ถือเป็นสิ่งที่ทำให้พระองค์ต้องปฏิรูปการปกครองใหม่ โดยแบ่งส่วนราชการออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. การปกครองส่วนกลาง เป็นการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ราชธานี แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ

1.1 ฝ่ายทหาร เรียกว่า สมุหกลาโหม มีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดี มีอำนาจหน้าที่ฝ่ายทหารทั่วราชอาณาจักร เติรียมกำลังพล อาวุธยุทโธปกรณ์ สัตว์พาหนะ เสบียง เป็นต้น

1.2 ฝ่ายพลเรือน เรียกว่า สมุหนายก มีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรีศรีอครักษ์ มีอำนาจหน้าที่ปกครองข้าราชการฝ่ายพลเรือนทั่วราชอาณาจักร ทั้งกำกับหน่วยงานจตุสดมภ์ ได้แก่

1.1.1 กรมเวียง เรียกว่า “พระยานครบาล หรือ พญายมราช” มีหน้าที่ปกครองท้องที่ ดูแลความสงบเรียบร้อยของประชาชน

1.1.2 กรมวัง เรียกว่า “พระยารธรรมาธิกรณ์ หรือ ออกญาธรรมาธิบตี” มีหน้าที่ดูแลกิจการภายในราชสำนัก และพิจารณาพิพากษาคดีความ

1.1.3 กรมคลัง เรียกว่า “พระยาโกษาธิบตี หรือ ออกญาศรีธรรมราชเดชะ” มีหน้าที่ทำบัญชีรับ-จ่าย และเก็บรักษาพระราชทรัพย์ การค้าขายกับต่างชาติ

1.1.4 กรมนา เรียกว่า “พระเกษตราธิบตี หรือ ออกญาพลเทพ” มีหน้าที่เก็บภาษีนา นำข้าวใส่ยุ้งฉางหลวง และออกตรวจตราที่นา ที่ไร่ และออกสิทธิ

2. การปกครองส่วนภูมิภาค มีตำแหน่งจตุสดมภ์ช่วยปกครอง ยกเลิกระบบเมืองลูกหลวง ตำแหน่งกรมวังในส่วนภูมิภาค เรียกว่า หลวงยกบัตร ซึ่งการปกครองภูมิภาค มีดังนี้

2.1 หัวเมืองชั้นใน เป็นเมืองตั้งอยู่ใกล้กับราชธานี เรียกว่า เมืองชั้นจัตวา มีเมืองราชบุรี เพชรบุรี นครสวรรค์ กาญจนบุรี สุพรรณบุรี และชลบุรี ตำแหน่งผู้ปกครอง เรียกว่า “ผู้รั้ง” ไม่มีอำนาจสิทธิขาดอย่างเจ้าเมือง พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งผู้ไปปกครองเอง

2.2 หัวเมืองชั้นนอก หรือ เมืองพระมหานคร เป็นเมืองอยู่นอกราชธานีมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นเอก โท และตรี โดยกำหนดตามขนาดและความสำคัญของเมือง ดังนี้

2.2.1 หัวเมืองชั้นตรี เป็นเจ้าแต่งตั้งคนไปปกครอง มีเมืองพิชัย พิจิตร จันทบุรี ไซยา ชุมพร และพัทลุง เป็นต้น

2.2.2 หัวเมืองชั้นโท แต่งตั้งขุนนางชั้นพระยา หรือพระ ไปปกครอง มีเมืองสวรรคโลก นครราชสีมา สุโขทัย และกำแพงเพชร เป็นต้น

2.2.3 หัวเมืองชั้นเอก พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเจ้านาย มักมีตำแหน่งลงท้าวว่า “ราชา” ส่งขุนนางชั้นเจ้าพระยาไปปกครอง มีเมืองพิษณุโลก และ นครศรีธรรมราช

2.3 หัวเมืองประเทศราช เป็นหัวเมืองชาวต่างชาติต่างภาษา เช่น ขอม ทวาย ตะนาวศรี เชียงกราน และมะละกา มอบให้เจ้านายพื้นเมืองปกครอง ทางอยุธยาจะไม่เข้าไปควบคุมโดยตรง แต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาสามปีครั้ง เมื่อเกิดสงครามต้องส่งกองทัพมาช่วยรบ

3. การปกครองท้องถิ่น เป็นการปกครองหน่วยเล็กๆ เริ่มจากหลายบ้าน (ครอบครัว) รวมกันเป็นหมู่บ้าน มีนายบ้านปกครอง หลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล มีพื้นปกครอง หลายตำบลรวมกันเป็นแขวง มีหมื่นแขวงปกครอง หรือหลายแขวงรวมกันเป็นเมือง มีผู้รั้งเมืองปกครอง

ระยะที่ 3 เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงสมัยพระยอดฟ้า (พ.ศ.2034-2091) โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงจัดระเบียบการปกครองฝ่ายทหารใหม่ ตามคำแนะนำของชาวโปรตุเกสว่าการแยกฝ่ายทหารกับฝ่ายพลเรือนออกจากกันเป็นเพียงทฤษฎีเท่านั้น แต่ทางปฏิบัติยังคงอยู่ร่วมกัน เมื่อยามเกิดศึกสงครามยากต่อการระดมพล เพราะไพร่พลมักหลบหนีไปอยู่ตามป่าดง และอยู่กับมูลนาย

กล่าวได้ว่า การจัดระเบียบการปกครองสมัยอยุธยาตอนต้นแบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 พระเจ้าอู่ทองทรงแบ่งการปกครองออกเป็นสามส่วนภายในราชอาณาจักรกับส่วนภูมิภาค ระยะที่ 2 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงจัดแบ่งการปกครองออกเป็นสามส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น และระยะที่ 3 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 การปรับปรุงรูปแบบการปกครองทหารและพลเรือนใหม่

กฎหมาย

การศึกษากฎหมายในสมัยอาณาจักรอยุธยาตอนต้น มีกฎหมายอยู่หลายมาตรา รวมทุกกฎหมายลักษณะแล้ว มีอยู่มากถึง 1,603 มาตรา เพียงพอที่จะชำระคดีความที่เกิดขึ้นภายในพระราชอาณาจักรได้ ซึ่งการตรากฎหมายในสมัยอยุธยาตอนต้นมีอยู่ 3 สมัย ดังนี้

1. กฎหมายสมัยพระเจ้าอู่ทอง

การตรากฎหมายขึ้นมาใช้เพิ่มเติมในสมัยพระเจ้าอู่ทองนี้ในระหว่างปี พ.ศ.1894-1910 จำนวน 10 ฉบับ คือ (ดวงจิตต์ กำประเสริฐ. 2542 : 91, 111, 105; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 88)

ฉบับที่ 1 กฎหมายลักษณะพยาน พ.ศ.1894 เป็นกฎหมายกำหนดวิธีการเมื่อศาลรับฟ้องไว้แล้ว ขึ้นต่อไปเป็นการสืบพยาน คุณสมบัติของพยานมี 3 จำพวก คือ

1. ทิพยพยาน ได้แก่ พระภิกษุทรงธรรม พราหมณ์ นักปราชญ์ และขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์

2. อุตรพยาน ได้แก่ ประชาชนทั่วไป เช่น พ่อค้า คนทำไร่ ไถนา เป็นต้น

3. อุตริพยาน ได้แก่ พยานที่เป็นพวกเดียวกันกับฝ่ายที่อ้างถึง เช่น พี่น้อง มิตรสหาย เป็นต้น นอกจากนี้ กฎหมายห้ามบุคคลบางจำพวกเป็นพยาน เช่น คนหูหนวก ตาบอด โสเภณี กะเทย พ่อมดแม่มด คนวิกลจริต เด็กอายุ 7 ปี คนแก่อายุ 70 ปีขึ้นไป

ฉบับที่ 2 กฎหมายลักษณะอาญาหลวง พ.ศ.1895 เป็นกฎหมายหมิ่นประมาท หรือล่วงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้มีโทษ 8 สถาน ได้แก่ 1) ฟันคอริบเรื่อน 2) เอามะพร้าวหัวท้ายตก 3) บริวารขาบาศ์ แล้วเอาตัวลงหน้าข้าง 4) โหมจตุรคุณเอาตัวออกจากราชการ 5) โหมทวิคุณ 6) ทวนด้วยลวดหนัง 50 ที 25 ที แล้วใส่กรงไว้ 7) จำแล้วถอดเสียเป็นไพร่ และ 8) ภาคทัณฑ์ไว้

ฉบับที่ 3 กฎหมายลักษณะรับฟ้อง พ.ศ.1899 เป็นกฎหมายกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับบุคคลที่ต้องห้ามไม่ให้ฟ้องคดี เช่น คนวิกลจริต กระจายจก คนสูงอายุที่หลงใหล เด็กที่อายุยังน้อยพูดจาเอาความมิได้ เป็นต้น คนเหล่านี้ให้ตุลาการไต่สวนพยายก่อน เมื่อคดีมีมูลจริงให้รับฟ้องได้

ฉบับที่ 4 กฎหมายลักษณะลักพา พ.ศ.1899 เป็นกฎหมายกำหนดว่าด้วยเรื่องทาส มูลเหตุบัญญัติมาจากมีผู้ลักพาทาสในอยุธยาหนีขึ้นไปเมืองเหนือ รวมทั้งเมืองสุโขทัยด้วย

ฉบับที่ 5 กฎหมายลักษณะอาญาราชฎูร์ พ.ศ.1901 เป็นกฎหมายกำหนดห้ามบุคคลมีกรณีวิวาททำกฎหมายเอง หรือตั้งศาลขึ้นชำระความเอง

ฉบับที่ 6 กฎหมายลักษณะโจร พ.ศ.1903 เป็นกฎหมายกำหนดลักษณะโจร 3 จำพวก คือ การกระทำลักเอง สั่งให้ผู้อื่นลัก และสั่งสอนลัก

ฉบับที่ 7 กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จว่าด้วยที่ดิน พ.ศ.1903

ฉบับที่ 8 กฎหมายลักษณะผัวเมีย พ.ศ.1904

ฉบับที่ 9 กฎหมายลักษณะผัวเมีย (เพิ่มเติม) พ.ศ.1905 กำหนดลักษณะผัวเมียว่า ชายมีภรรยาได้หลายคน และกฎหมายก็ยอมรับ กฎหมายจึงแบ่งภรรยาออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. หญิงอันบิดามารดากุมมือให้ไปเป็นเมียชาย ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางเมือง (เมียหลวง)

2. ชายขอหญิงมาเลี้ยงเป็นอนุภรรยาหลันเมียหลวงลงมา ได้ชื่อว่าเป็นเมียกลางนอก

3. หญิงใดทุกข์ยาก ชายช่วยไถ่ได้มาเห็นหมดหน้าที่เลี้ยงเป็นเมียได้ชื่อว่า เมียกลางทาสี

ฉบับที่ 10 กฎหมายลักษณะโจรว่าด้วยสมโจร พ.ศ.1910 และสมกับโจร 5 คือ ให้ที่พักพิงผู้เป็นเพื่อนมิตร ผู้กำกับ กินอยู่ร่วมกัน สมรู้ร่วมคิด

2. กฎหมายสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

การตรากฎหมายขึ้นมาใช้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงโปรดฯ ให้ตรากฎหมายใหม่มา จำนวน 4 ฉบับ คือ (ฎริชญา วัฒนรุ่ง. 2554 : 213-214)

2.1 กฎหมายว่าด้วยการเทียบศักดินา เป็นการออกพระราชกำหนดศักดินาพระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานตำแหน่งให้แก่ขุนนาง และกำหนดให้ประชาชนทุกคนมีศักดินาประจำตัว ซึ่งตำแหน่งพระมหาอุปราช ถือครองศักดินา 100,000 ไร่ สมุหกลาโหม และสมุหนายก ถือครองศักดินาคณะละ 10,000 ไร่ ซึ่งผู้มีศักดินา 400 ไร่ขึ้นไป เป็นกลุ่มบุคคลที่มีสิทธิมาก ยังสามารถเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ได้ และตั้งทนายแก้ต่างแทนตนเองเมื่อมีคดีความ โดยใช้ระบบศักดินานี้เป็นตัวกำหนดจัดสรรไพร่ในสังกัดมูลนายด้วย

2.2 กฎหมายลักษณะอาญาภคศึก ใช้ลงโทษผู้คิดเป็นกบฏต่อบ้านเมือง และผู้กระทำความผิดยามศึกสงคราม

2.3 กฎมณเฑียรบาล ถือเป็นกฎหมายทางการปกครองอย่างหนึ่งแยกออกเป็น 3 แผนกได้แก่

2.3.1 แผนกพระตำรา ว่าด้วยแบบแผนกำหนดพระราชกิจประจำวัน ประจำเทศกาลต่างๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติปฏิบัติตามข้อกำหนด

2.3.2 แผนกพระธรรมนูญ ว่าด้วยการจัดตำแหน่งหน้าที่ราชการ ตลอดถึงการจัดตำแหน่งหน้าที่ของพระราชวงศ์

2.3.3 แผนกพระราชกำหนด เป็นระเบียบการปกครองในราชสำนัก มีผลบังคับใช้เป็นกฎหมายด้วย ถ้าวิวาทกถเถียงกันในวัง มีโทษให้จำใส่ขื่อไว้ 3 วัน ด่ากันในวัง มีโทษให้ตีด้วยหวาย 50 ที ถีบประตู่วัง มีโทษให้ตัดเท้า กินเหล้าในวัง มีโทษให้เอาเหล้าร้อนๆ กรอกปาก

2.4 กฎหมายลักษณะอาญาหลวง เช่น มาตรา 1 ผู้ใดโลภนักรักทำใจใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ ทำให้ล้นพ้นล้ำเหลือบรรดาศักดิ์ท่านไม่ให้แก่ตน แลจำพระราชนิมมพระเจ้าอยู่หัวแลถ้อยคำมิควรเจรจา มาเจรจาเข้าในระหว่างราชาศัพท์ แลสิ่งที่มีควรเอามาประดับ เอามาทำเป็นเครื่องประดับฯ ท่านผู้นั้นทษนงองอาจให้ลงโทษ 8 สถาน

3. กฎหมายสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 จึงโปรดฯ ให้ตราระเบียบบริหารราชการใหม่ เพื่อควบคุมไพร่ในสังกัดอย่างเป็นระบบ คือ (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 75; กิตติ ดันไทย. 2550 : 85; สุทธิ ภิบานแทน และสุวิวัฒน์ แก้วสังข์ทอง. 2551 : 24; ดนัย ไชยโยธา. 2551 : 87)

3.1 การทำบัญชี “สารบัญชี” (พ.ศ.2061) เป็นการเกณฑ์ไพร่เข้ารับราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน โดยกำหนดให้ไพร่ชาย มีอายุ 18-60 ปี ต้องเข้ารับราชการ ยกเว้นผู้ที่มีบุตรชายเข้ารับราชการตั้งแต่ 3 คนขึ้นไป บิดาจึงพ้นหน้าที่รับราชการ เป็นการจดทำบัญชีสำมะโนครัวว่า หมู่บ้าน ตำบล แขวง และเมืองใด มีชายฉกรรจ์จำนวนเท่าไร

3.2 การจัดตั้งกรมพระสุรัสวดี หรือ กรมสัสดี ทำหน้าที่รับผิดชอบบัญชีกำลังไพร่ ได้แก่

3.2.1 พระสุรัสวดีกลาง ตำแหน่งพระราชสุภาวดีศรีสังเทพณารายณ์ เป็นเจ้ากรมรับผิดชอบทำบัญชีในพระราชอาณาจักร และหัวเมืองชั้นใน

3.2.2 พระสุรัสวดีขวา (พระศรีสุเรนทรอธิบดี) รับผิดชอบจัดทำบัญชีหัวเมืองฝ่ายเหนือ

3.2.3 พระสุรัสวดีซ้าย (พระเทพอธิบดี) รับผิดชอบจัดทำบัญชีหัวเมืองฝ่ายใต้

3.3 มุลนายต้องทำบัญชี เรียกว่า “เลียบยทางว่าว” (ทะเบียน) เพื่อแจ้งจำนวนไพร่พลต่อพระสุรัสวดี หากไม่ทำทะเบียนมีความผิดด้วย กรมสุรัสวดีจะต้องทำ “พิธีเกณฑ์กำลังพล” เพื่อเรียกกำลังไพร่พลไปยังเมืองและหมู่บ้าน เตรียมความพร้อมกำลังไพร่พล

กล่าวได้ว่า การออกกฎหมายสมัยอยุธยาตอนต้นมีอยู่ 3 สมัย คือ สมัยพระเจ้าอู่ทองออกกฎหมายควบคุมสังคม สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ออกระเบียบแต่งตั้งคนทำงานราชการ และ สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ออกระเบียบบังคับไพร่เข้ามาช่วยงานราชการ

ระบบสังคม

เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 20 มีหลักฐานประวัติศาสตร์กล่าวว่าในกรุงศรีอยุธยามีประชากรประมาณ 1,900,000 คน แต่ยังมีกลุ่มไพร่หนีการเกณฑ์แรงงานเพื่อช่วยรัฐออกไปอยู่ตามป่าเขาอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งระบบสังคมในสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นสังคมแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงออกระเบียบเพื่อจัดระบบชนชั้นทางสังคมออกเป็น 2 ชั้นใหญ่ๆ ดังนี้

1. ชนชั้นปกครอง

ชนชั้นปกครองสมัยอยุธยาตอนต้น นำระบบชนชั้นทางวัฒนธรรมและสังคมจากสุโขทัย และขอมมาใช้ โดยแบ่งชนชั้นการปกครองออกเป็น 3 ชั้น คือ (พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 604; ภูริชญา วัฒนรุ่ง. 2554 : 210-211)

1. พระมหากษัตริย์ ทรงดำรงตำแหน่งสูงสุดมีอำนาจมาก ในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เจ้าสามพระยายกทัพเข้ายึดนครธมได้ (พ.ศ.1974) จึงนำระบบการปกครองของขอมมาใช้ เรียกว่า

“ระบบเทวราชา” ทำให้ฐานะของพระมหากษัตริย์เปลี่ยนไปเป็นเทวราชา หรือ เทพเจ้าตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และเป็นธรรมราชาตามความเชื่อของพุทธศาสนา

2. พระบรมวงศานุวงศ์ หรือเจ้านาย เป็นญาติของพระมหากษัตริย์ มีอำนาจมาก หรือน้อยขึ้นอยู่กับความโปรดปรานของพระมหากษัตริย์ ยศของเจ้านายแบ่งได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่

2.1 สกุละยศ เป็นยศที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด สืบเชื้อสายราชสกุลของพระมหากษัตริย์โดยตรง มีลำดับชั้น คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า

2.2 อิศริยยศ เป็นยศที่ได้รับพระราชทานจากการรับราชการ เช่น พระรามศวร พระบรมราชา เป็นต้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พระองค์ทรงสถาปนาพระอาทิตย์วงศ์ พระราชโอรสเป็นพระบรมราชา ตำแหน่งสมเด็จพระพุทธางกูร หรือสมเด็จพระพุทธเจ้ารัชทายาท หรือมหาอุปราช เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์

3. ขุนนาง องค์ประกอบของขุนนางที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งอยู่ 4 ชั้น ได้แก่

3.1 ยศ หมายถึงฐานะ หรือบรรดาศักดิ์ของขุนนางที่ได้รับ มีเจ้าพระยา ออกญาพระยา พระ หลวง ขุน หมื่น พัน และทนาย

3.2 ราชทินนาม หมายถึงนามที่ได้รับพระราชทาน แสดงถึงตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ มีจักรีศรีอริวงศราชกุมาร ยมราช สีหราชเดโชชัย ฯ

3.3 ตำแหน่ง หมายถึงหน้าที่ทางราชการที่ได้รับ สมุหกลาโหม สมุหนายก เสนาบดี ฯ

3.4 ศักดินา หมายถึงเกณฑ์กำหนดฐานะในสังคม เช่น สมุหกลาโหมมีศักดินา 10,000 ไร่ ตำแหน่ง กลุ่มคนที่มีต่ำสุดเป็นทาสมีศักดินา 5 ไร่

2. ขนชั้นใต้ปกครอง

การจัดกลุ่มชนชั้นใต้ปกครองในสมัยอยุธยาตอนต้น จัดแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ (กิตติสันไทย. 2550 : 93-96; บังอร ปิยะพันธ์. 2538 : 140)

1. ไพร่ เป็นกลุ่มราษฎรทั้งชายและหญิง โดยรัฐออกกระเบียบให้ชายฉกรรจ์มีอายุ 18-20 ปี ต้องไปขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย มีหน้าที่ปฏิบัติทำตามคำสั่งมูลนาย ซึ่งการทำงานให้กับมูลนายไม่มีค่าตอบแทน โดยจัดแบ่งไพร่ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1.1 ไพร่หลวง เป็นคนในสังกัดพระมหากษัตริย์ ถูกเกณฑ์แรงงานมาช่วยราชการ และแบ่งให้ไปทำงานในกรม หรือกองต่างๆ เข้าเวรทำงานตามเวลากำหนด 6 เดือนต่อปี

1.2 ไพร่ส่วย เป็นไพร่ที่ส่งเงิน หรือสิ่งของมาแทนแรงงาน เนื่องจากเข้ามารับราชการไม่สะดวก

1.3 ไพร่สม เป็นในสังกัดขุนนาง ไพร่ตกเป็นของมูลนายจนกว่ามูลนายถึงแก่กรรม ไพร่สมจะถูกโอนมาเป็นไพร่หลวง แต่บุตรของมูลนายเดิมมีสิทธิยื่นคำร้องขอควบคุมไพร่สมต่อจาก

บิดาได้ ไพร่จะอยู่สังกัดของมูลนายคนใดคนหนึ่งได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย ไม่สามารถย้ายสังกัดได้ นอกจากมูลนายยินยอม ที่ดินของไพร่สามารถสืบทอดไปยังรุ่นต่อไป

2. ทาส เป็นบุคคลชนชั้นต่ำ ไม่มีกรรมสิทธิ์ในชีวิต ทำงานให้แก่นายเงิน ซึ่งทาสแบ่งตามกฎหมายมี 7 ประเภท ได้แก่

2.1 ทาสสินไถ่ เป็นไพร่ที่ยากจน ขายตนเอง หรือถูกผู้อื่นขายให้แก่นายเงิน ต้องทำงานเพื่อหาเงินมาไถ่ค่าตัวจึงหลุดจากความเป็นทาส

2.2 ทาสในเรือนเบี้ย เป็นลูกทาสที่เกิดจากบิดามารดาในขณะที่เป็นทาส ต้องตกเป็นของนายเงินโดยปริยาย และไม่สามารถไถ่ตนเองให้เป็นอิสระได้

2.3 ทาสได้มาด้วยการรับมรดก ทาสถือว่าเป็นทรัพย์สินสามารถสืบทอดเป็นมรดกได้

2.4 ทาสที่มีผู้ให้ เนื่องจากทาสเป็นทรัพย์สิน จึงสามารถยกให้แก่กันได้

2.5 ทาสที่ช่วยจากโทษทัณฑ์ ผู้ที่ต้องโทษทางอาญาแต่ไม่มีเงินจ่าย แล้วมีผู้นำเงินมาจ่ายค่าปรับแทน ผู้นั้นจึงต้องไปเป็นทาสรับใช้นายเงินแทน

2.6 ทาสที่ช่วยจากทุกข์ภัย หากเกิดภัยธรรมชาติต่างๆ เช่น वादภัย หรืออุทกภัย พวกไพร่ได้รับความเดือดร้อนแล้วมาขอความช่วยเหลือจากเจ้านาย ต้องขายตัวมาเป็นทาสแทน

2.7 ทาสเชลย เมื่อเกิดสงครามรบชนะ สามารถจับเชลยมาเป็นทาสรับใช้ได้

ดังนั้น ทาสต้องทำงานให้กับมูลนายไม่มีสิทธิและเสรีภาพ เมื่อทาสกระทำความผิดนายสามารถลงโทษทาสได้ แต่ต้องไม่ให้ถึงแก่ความตาย หากทาสตาย นายจะต้องมีความผิดฐานฆ่าคนตาย ทาสเปรียบเสมือนเป็นทรัพย์สินชนิดหนึ่งนำไปแลกเปลี่ยนซื้อขาย หรือตกทอดเป็นมรดก แต่ผู้ที่ไม่ชอบประกอบอาชีพมักจะขายตัวมาเป็นทาส มีความสุขสบายกว่าขอทาน

3. กลุ่มนอกชนชั้น

พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง หรือสถาปนายศแก่กลุ่มผู้นำทางศาสนา เช่น พระสงฆ์มีหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นที่เคารพนับถือของทุกชนชั้น มีวัดเป็นศูนย์กลางที่พึ่งของชนชั้น พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทสงเคราะห์ช่วยเหลือประชาชน หากชนชั้นไพร่ได้บวชเรียน มีโอกาสที่จะได้เลื่อนชนชั้นทางสังคมอย่างหนึ่ง ทำให้ชนชั้นไพร่นิยมบวชเรียนมาก มีโอกาสใกล้ชิดกับชนชั้นต่างๆ หลังสละสมณเพศออกมามีโอกาสเข้ารับราชการทำให้ก้าวหน้าในชีวิต ยังมีกลุ่มผู้นำทางศาสนา พราหมณ์-ฮินดู ทั้งพระมหाराชาครุ ราชครุ มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์รักษาเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ไว้ และชาวจีนไม่จัดอยู่ชนชั้นทางสังคม มีหน้าที่ค้าขายประจำเรือสำเภากลาง เพื่อสร้างรายได้ให้กับพระราชสำนัก หรือตั้งโรงต้มสุรายาย หรือโรงทำขวานหัวเหล็กขาย เป็นต้น (दन्य षायोरा. 2550 : 118; ประภัสสร บุญประเสริฐ. 2552 : 174-175, 213)

กล่าวได้ว่า ชนชั้นสมัยอยุธยาตอนต้นมี 3 กลุ่ม คือ กลุ่มชนชั้นปกครอง มีหน้าที่ปกครองดูแลบ้านเมือง กลุ่มชนชั้นใต้ปกครอง มีหน้าที่ช่วยเหลือราชการ และช่วยรบยามเกิดศึกสงคราม และกลุ่มนอกชนชั้น เป็นนักบวช ผู้นำทางจิตวิญญาณทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และชาวจีน

การศึกษา

การจัดการศึกษาในสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นการวางระบบพัฒนาการความรู้จากชนชั้นเจ้านายมาสู่ไพร่พลของชาติ จนเกิดความเจริญรุ่งเรืองมาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งสามารถแยกวิเคราะห์ระบบการจัดการศึกษาออกเป็น 2 ปัจจัย คือ

1. สถานศึกษา

แนวทางการจัดการศึกษาในสมัยอยุธยาตอนต้นถูกจัดอยู่ในวงจำกัด โดยผู้สอนมักจะสงวนวิชาการต่างๆ สำหรับคนในวงศ์ตระกูล ต่อมามีการขยายแหล่งการศึกษา หรือสถานศึกษาออกเป็น 3 แห่ง คือ (ธีรโชติ เกิดแก้ว. 2547 : 36)

1.1 วัด เป็นสถานศึกษาสำหรับชนชั้นสูง ผู้เรียนมักเป็นเชื้อพระวงศ์ และเจ้านาย เพื่อให้การศึกษาความรู้ทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรม ผู้สอนมักเป็นนักปราชญ์ประจำอยู่ในพระราชสำนัก

1.2 บ้าน เป็นสถานศึกษาวิชาชีพอของครอบครัวที่มีอยู่ เช่น งานตีเหล็ก งานปั้น งานแกะสลักงานช่าง เพื่อให้บุตรหลานผู้ชายสืบทอดอาชีพตระกูลต่อไป ส่วนผู้หญิงจะให้ศึกษาเกี่ยวกับงานบ้านงานเรือน เช่น การทำอาหาร เย็บปักถักร้อย เพื่อทำหน้าที่ของแม่บ้านต่อไป

1.3 วัด เป็นสถานศึกษาสำหรับบุตรหลานผู้ชายของคนทั่วไป หลักธรรมทางศาสนา ขนบธรรมเนียม การอ่านและเขียน การคำนวณ รวมถึงพื้นฐานวิชาช่าง ทั้งช่างฝีมือ ศิลปกรรม และวิชาเวทมนตร์คาถาอยู่ยงคงกระพัน ผู้เรียนจะต้องบวชเรียนเป็นภิกษุ หรือสามเณร หรือนำบุตรหลานมาฝากเป็นศิษย์วัด ผู้เรียนเป็นบุตรหลานของไพร่ นอกจากนั้น ในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ มีการแต่งวรรณกรรมคำสอน คือ มหาชาติคำหลวง และวรรณกรรมอื่นๆ ทางอาณาจักรล้านนา พระเจ้าติโลกราช รับสั่งให้ทำการสังคยานาพระไตรปิฎกจารึกบนใบลานเป็นอักษรไทยเป็นครั้งแรก

2. รูปแบบการศึกษา

ลักษณะรูปแบบการจัดการการศึกษาในสมัยอยุธยาตอนต้น มีดังนี้ (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 82)

2.1 การศึกษาวิชาสามัญ เป็นการอ่าน การเขียน เรียนรู้เลขคำนวณ เป็นวิชาพื้นฐานสำหรับการประกอบอาชีพของไพร่พลต่างๆ

2.2 การศึกษาทางพระพุทธศาสนา ปี พ.ศ.2025 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงโปรดให้ประชุมราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงจากต้นฉบับภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย นอกจากนั้น เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ หรือเจ้าฟ้ากุ้ง ทรงพระนิพนธ์พระมาลัยคำหลวง และ นันทโศภนันทสูตรคำหลวง (พ.ศ.2278) ในขณะที่ทรงผนวชอยู่เพื่อส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

2.3 การศึกษาวิชาชีพในครอบครัว ผู้ชายเรียนวิชาวาดเขียน แกะสลัก และช่างฝีมือต่างๆ ผู้หญิงเรียนวิชาชีพรีเยนการเรือนการครัว ทอผ้า ตลอดจนกิริยามารยาท แต่ผู้หญิงที่อยู่ในราชตระกูลเรียนภาษาไทยตลอดทั้งการประพันธ์ด้วย ในช่วงอาณาจักรอยุธยาตอนต้นโปรตุเกสเป็นชาติแรก นำวิธีการทำขนมหวานแบบใช้ไข่มาเป็นส่วนผสมเข้ามาเผยแพร่ในสยาม เช่น ทองหยิบ ฝอยทอง จนขนมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ขนมหวานของไทย

2.4 การศึกษาวิชาการทหาร สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงแยกส่วนราชการฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนออกจากกัน พ.ศ.2041 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ระเบียบทางราชการอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจัดทำบัญชีการเกณฑ์คนเข้ารับราชการในสังกัดกรม กอง หรือมูลนาย ปีละ 6 เดือน เรียกว่า ไพร่หลวง โดยผู้ชายอายุ 18 ถึง 60 ปี (วรารคณา นิพัทธ์สุขกิจ. 2560 : 93) พ.ศ.2061 ทรงให้แต่งตั้งตำราพิชัยสงคราม เพื่อฝึกกระเปียบวินัยกำลังพลของชาติ ทั้งเรื่องกลยุทธ์ (strategy) คือ การจัดการกองทัพและการเดินทัพ ยุทธศาสตร์ คือ การตั้งทัพ และยุทธวิธีการสู้รบ รวมถึงการเลือกทำเลที่ตั้งหรือชัยภูมิตั้งทัพเพื่อการสู้รบด้วย

กล่าวได้ว่า การศึกษาสมัยอยุธยาตอนต้น จัดสถานศึกษาเป็นแหล่งเรียนรู้มีวัง ราชสำนัก บ้าน และวัด ส่วนรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาไพร่พล เพื่อการเรียนรู้วิชาสามัญ การศึกษาพระศาสนา การศึกษาวิชาชีพในครอบครัว และการศึกษาวิชาทหารเตรียมความพร้อมกำลังพล

ศาสนาและวัฒนธรรม

ศาสนาและวัฒนธรรมสมัยอยุธยาเป็นบูรณาการทางสังคมจากเมืองเล็กๆ ภายใต้อิทธิพลอาณาจักรสุโขทัยกับละโว้ เกิดปะทะสังสรรค์ทางสังคมของชนชาติสามกลุ่ม พัฒนามาเป็นเมืองศูนย์กลางทางวัฒนธรรมสยามทะเล หรือสยามประเทศ มาสู่การสร้างอารยธรรมใหม่ที่เข้มแข็ง

1. การนับถือศาสนา

การศึกษาเรื่องการนับถือศาสนาของประชาชนในสมัยอยุธยาตอนต้นมีอยู่เพียง 2 ศาสนาคือ (มุลินธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 50, 57, 75, 82; กรมศิลปากร. 2516 : 42-46)

1.1 พระพุทธศาสนา สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง ทรงสร้างพระนครได้เพียงสามปี แล้วทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดพุทไธสวรรย์ เป็นพระอารามหลวงแห่งแรก สร้างพระปรางค์ พระวิหาร พระพุทธรูปตาม

ระเบียงคต และกฤษิสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ ตำแหน่งสังฆราชฝ่ายซ้าย หรือฝ่ายวัดบ้าน (คันถธุระ) ถือเป็นวัดประสิทธิประสาทความรู้วิชาการพิชัยสงครามในสมัยอยุธยา พ.ศ.1900 สร้างวัดพญาไท (วัดใหญ่ชัยมงคล) ถวายแก่คณะสงฆ์วัดป่าแก้วลัทธิลังกาวงศ์ เป็นที่พักของสมเด็จพระวันรัตน์ ตำแหน่งพระสังฆราชฝ่ายขวา หรือฝ่ายวัดป่า (วิปัสสนาธุระ)

ขุนหลวงพระจั่ว ทรงสร้างวัดมหาธาตุเป็นวัดประจำพระนคร มีธรรมเนียมว่า เมืองราชธานีต้องสร้างวัดประจำพระนคร 3 วัด คือ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดราชประดิษฐ์ ส่วนวัดมหาธาตุบรรจุพระบรมธาตุ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช ต่อมาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงศรัทธาสมเด็จพระวันรัต วัดป่าแก้ว ทรงสร้างวัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก พ.ศ.2008 เสด็จออกผนวช เป็นเวลา 8 เดือน 15 วัน พร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชชนัดดา และข้าราชการ จำนวน 2,388 รูป จึงเกิดประเพณีการบวชเรียนของเจ้านายและข้าราชการขึ้นมา

1.2 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง การสร้างราชธานีทรงให้พราหมณ์ประกอบพระราชพิธีกลบขี้สุ่มเพลิง (กลบขี้สุ่มเพลิง) เป็นพิธีอวมงคลเพื่อล้างสิ่งไม่ดี ปกป้องวัตรกำหนดเขตสร้างกรุงตามลัทธิพราหมณ์ว่า “ศุภมัสดุศักราช 712 ปีชาล โทศก วันศุกร์ เดือน 5 ขึ้น 6 ค่ำ เพลา 3 นาฬิกา 9 บาท สถาปนากรุงพระมหานครศรีอยุธยา ชีพพราหมณ์ให้ฤกษ์ตั้งพิธีกลบขี้สุ่มเพลิง ทักขินวัตรต้นหมันขอนหนึ่ง และสร้างพระที่นั่งไพศุรยัมหาปราสาทองค์หนึ่ง พระที่นั่งไพศยนต์มหาปราสาทองค์หนึ่ง แล้วพระเจ้าอู่ทองเสด็จเข้ามาครองราชย์สมบัติ...” (กรมศิลปากร. 2514 : 1) เกิดวัฒนธรรมการปกครองทรงสถาปนาตำแหน่งข้าราชการฝ่ายต่างๆ เช่น พระราชครู ขุนเดโช เป็นต้น อาศัยพราหมณ์ทำหน้าที่อภิบาลองค์พระมหากษัตริย์ ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เพื่อเป็นกษัตริย์โดยชอบธรรม เป็นผู้ใช้พระบรมราชโองการ เป็นเจ้าแห่งแผ่นดินและประชาชน

เมื่อเจ้าสามพระยาทรงยกทัพยึดนครหลวงของขอม กวาดต้อนเจ้านาย ขุนนาง ประชาชน และพราหมณ์ในพระราชสำนักเข้ามาอยู่ในอยุธยา ต่อมาสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตรากฎหมายเทียรบาลเพื่อหลักปฏิบัติของกษัตริย์ให้เป็นลายลักษณ์อักษร และตราพระอัยการตำแหน่งของพลเรือนและทหาร ทรงกำหนดภาระหน้าที่และตำแหน่งพลเรือนและทหารตามหลักการในศาสนาพราหมณ์

1.3 ศาสนาคริสต์นิกายนิกายโรมันคาทอลิก เข้ามาเผยแพร่ในสมัยอยุธยาตอนต้นอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2059 โดย อัลฟงซู คือ อัลบูเกร์ (Alfonso De Albuquerque) อุปราชโปรตุเกสคนที่ 2 เข้ามาเฝ้าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทรงทำสัญญาพระราชไมตรีการค้าฉบับแรกกับ

ชาติตะวันตก พร้อมทั้งอนุญาตให้โปรตุเกสตั้งสถานการค้าภายในอยุธยาเพื่อประโยชน์ทางการค้าขาย และการเผยแพร่พระศาสนา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2556 : 28; วราคณา นิพัทธ์สุขกิจ. 2560 : 60)

2. วัฒนธรรมทางศิลปกรรม

วัฒนธรรมทางด้านศิลปกรรมในสมัยอยุธยาตอนต้นมีอยู่จำนวนมาก ล้วนแล้วได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา แต่ปรากฏหลักฐานที่โดดเด่นมีดังนี้ (กิตติ ต้นไทย. 2550 : 98)

2.1 สถาปัตยกรรม เป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนานิยมสร้างตามแบบสมัยลพบุรี เพราะอิทธิพลวัฒนธรรมขอมยังเข้มอยู่ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงประทับที่เมืองพิษณุโลก ทรงรับเอาศิลปะแบบสุโขทัยมาใช้ในการสร้างพระสถูปเจดีย์ทรงลังกาแบบสุโขทัย แต่ดัดแปลงให้สูงกว่าเดิม เช่น พระเจดีย์ใหญ่ 3 องค์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดใหญ่ชัยมงคล เป็นต้น

2.2 ประติมากรรม เดิมที่เป็นศิลปะแบบขอมก่อน ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสร้างพระพุทธรูปตามแบบสุโขทัย ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เกิดงานศิลปะแบบอยุธยาอย่างแท้จริง เป็นการผสมระหว่างศิลปะแบบอุทงกับแบบสุโขทัยเข้าด้วยกัน คือ พระศรีสรรเพชญ์ เป็นพระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ณ พระอารามหลวงภายในเขตพระราชวัง เป็นพระพุทธรูปยืนสูง 8 วา ใช้ทองคำหุ้มทั้งองค์หนัก 286 ชั่ง

2.3 จิตรกรรม ซึ่งภาพจิตรกรรมได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะลพบุรี สุโขทัย และลังกาปนกัน สีที่ใช้มีอยู่ 3 สี ได้แก่ สีดำ สีขาว และสีแดง มีการปิดทองเล็กน้อย บางภาพจึงมีลักษณะแข็งและหนัก ต่อมาเริ่มใช้สีหลายสี ตามแบบอิทธิพลศิลปะสุโขทัย

2.4 วรรณกรรม ในสมัยอยุธยาตอนต้น มีวรรณกรรมอยู่ 6 เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย มหาชาติคำหลวง นันทโศปันนทสูตรคำหลวง มาลัยคำหลวง และลิลิตพระลอ

3. วัฒนธรรมการแต่งกาย

วัฒนธรรมการแต่งกายสมัยอยุธยาตอนต้นว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการแต่งกายออกเป็น 3 ช่วง คือ (ธิดา สาระยา. 2552 : 232)

ช่วงที่ 1 ปี พ.ศ.1893-2031 การแต่งกายของผู้หญิงเกล้าผม 2 แบบ คือ เก้าไว้ท้ายทอยสูง (หนูนหยิก) มีเครื่องประดับเกียรติมวดยผม ทั้งประดับสร้อยกับตัว สวมสร้อยข้อมือ กำไล ต่างหู นุ่งซิ่นจีบหน้า สวมเสื้อแขนกระบอกคอกลมผ่าหน้า เสื้อยาวเข้ารูป มีผ้าคลุมสะโพกด้านในของตัวเสื้อ แต่ปล่อยชายออกนอกเข้ากับตัวเสื้อ เป็นชายเสื้อลงมา

ส่วนผู้ชาย หากเป็นมหาดเล็กและคนรับใช้ต้องตัดผมสั้น และเกล้าผมกลางกระหม่อม นุ่งกางเกงยาวลงมาแค่หน้าแข้ง ปลายขาเรียวเล็ก นุ่งผ้าหยักริ้วแบบเขมรซ้อนทับกางเกง ชายผ้ายาว

เสมอเข้าใช้ผ้าคาดเอว สวมเสื้อคอแหลมแขนยาวผ่าอก สบซ่ายทับสบชวา มีผ้ากั้นตรงปลายแหลม คอสบหน้า และชายเสื้อ เครื่องประดับจากการชุดวัดราชบูรณะพบว่า ด้านบนมงกุฏครอบมวยพระเศียรของกษัตริย์ทรงพาทูร์ต เครื่องประดับศีรษะถักด้วยลวดทองคำ

ช่วงที่ 2 ปี พ.ศ.2034-2171 ผู้หญิงตัดผมสั้น หวีเสยขึ้นเป็นผมปึก บางคนไว้ผมยาวเกล้า บนศีรษะและเล็กเกล้า นิยมนุ่งกางเกง หรือโจงกระเบน สวมเสื้อแขนกระบอก คอกลมผ่าอก ไม่นิยมใส่สไบ ผู้หญิงชั้นสูงสวมเสื้อคอแหลม มีผ้าคล้องไหล่ 2 ข้าง ห่มสไบมีหลายแบบ เช่น การพันรอบตัว การหนีบทิ้งชาย ห่มแบบสไบเฉียง เป็นการพันรอบอก 1 รอบ แล้วเฉวียงขึ้นบ่าปล่อยชายไว้ข้างหลัง แบบสะพักสองบ่า ใช้ผ้าพันรอบตัวทับกันที่หน้าอกแล้วจึงสะพักไหล่ทั้งสองปล่อยชายไปข้างหลัง ส่วนผู้ชายตัดผมสั้น หวีแสกกลาง เครื่องแต่งกายนุ่งโจงกระเบน ไม่สวมเสื้อ มีผ้าคล้องไหล่

กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาเกี่ยวกับพระราชพิธีของราชสำนัก เพื่อรักษาอำนาจ บารมีพระมหากษัตริย์ มีการพัฒนาสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม วรรณกรรมขึ้นมา จนเกิดวัฒนธรรมการแต่งกายเอกลักษณ์เฉพาะสังคม

เศรษฐกิจ

อาณาจักรอยุธยาตอนต้น เป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง มีการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือ ผลิตเพื่อค้าขายแลกเปลี่ยนกัน และผลิตเพื่อส่งให้ทางราชการเก็บเข้าท้องพระคลังหลวง หรือเสียภาษีอากรจังกอบให้รัฐ นำไปค้าขายหารายได้เข้าประเทศอีกต่อไป

1. การเกษตร

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2556 : 30) กิตติ ต้นไทย (2550 : 99) กล่าวถึงอาณาจักรอยุธยาที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรกรรม มีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นเมืองตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ทำให้เกิดการทับถมตะกอนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าวมาก โดยเฉพาะประชาชนเพาะปลูกข้าวได้จำนวนมาก นำมาเสียภาษีอากรให้แก่รัฐเก็บเข้าท้องพระคลังหลวงไว้สำรองในยามศึกสงคราม ในสมัยอยุธยาตอนต้นนี้ประชาชนเพาะปลูกข้าวแบบยังชีพใช้เทคนิคการผลิตแบบดั้งเดิมต้องพึ่งพาธรรมชาติน้ำฝนและน้ำท่าเป็นหลัก เพราะรัฐไม่ได้ส่งเสริมการเพาะปลูก แต่ในสมัยอยุธยาตอนต้นนี้ข้าวถือเป็นสินค้าการเกษตรที่สำคัญรัฐส่งออกไปขายยังต่างประเทศได้จำนวนมาก ภายหลังปี พ.ศ.2055 เมืองพะโคกลายเป็นแหล่งผลิตและส่งออกข้าวที่สำคัญออกไปขายยังต่างประเทศแทนที่อาณาจักรอยุธยา แต่ประชาชนยังเพาะปลูกพืชอื่นๆ อีก เช่น ผลไม้ ส้มโอ ทุเรียน อ้อย และหมาก

2. การค้าในประเทศ

ประภัสสร บุญประเสริฐ (2552 : 168) กิตติ ตันไทย (2550 : 101) กล่าวถึงการค้าขายภายในประเทศว่า เป็นการนำสิ่งของที่ขาดแคลนมาแลกเปลี่ยนกัน แต่ยังมีการซื้อขายในตลาดการค้าในย่านชุมชนรอบเมืองมากกว่า การค้าขายในหมู่บ้านยังไม่มีผู้ขายชาวสยามเป็นพ่อค้า เพราะติดรับราชการ และผู้หญิงไม่อาจเดินทางค้าขายได้สะดวก จึงเปิดโอกาสให้ชาวจีนที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไพร่ เป็นพ่อค้าคนกลาง นำสินค้าเข้าไปซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

ในสมัยอยุธยาตอนต้น นอกจากเมืองหลวงแล้วยังมีเมืองศูนย์กลางการค้าที่สำคัญตามหัวเมืองคือ นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี มะริด ทวาย ตะนาวศรี และไทรบุรี ในสมัยนั้น การขนส่งสินค้าจากเมืองท่าทางด้านตะวันตกมายังอยุธยา และจากอยุธยาไปเมืองท่าทางด้านตะวันตกใช้เส้นทางบกเพื่อไม่ต้องเสียเวลาแล่นเรืออ้อมแหลมมลายูหลายวัน พ.ศ.2085 สมเด็จพระไชยราชาธิราช ทรงโปรดฯ ให้ขุดปากคลองบางกอกน้อยกับปากคลองบางกอกใหญ่ เรียกว่า “คลองลัดบางกอก” ของแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม เพื่อประโยชน์ในการขนถ่ายสินค้าเข้าสู่อาณาจักรอยุธยาสะดวก ถือเป็นภาระในระยะเวลาการเดินทางเรือเข้าสู่อยุธยาได้ด้วย ในปัจจุบันทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านหน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ท่าพระจันทร์ตรงไปออกยังท่าช้าง ส่วนแม่น้ำเดิมแคบลงกลายเป็นปากคลองบางกอกน้อย คลองบางขุนศรี และปากคลองบางกอกใหญ่ ดังภาพประกอบคลองลัดบางกอกนี้

ภาพที่ 3.3 คลองลัดบางกอก

ที่มา : ร้านภาพพระ. 2558 : ออนไลน์

3. การค้ากับต่างประเทศ

พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล (2555 : 78) กล่าวถึงในสมัยอยุธยาตอนต้นว่า การค้ากับต่างประเทศใช้เรือสำเภาเพื่อติดต่อค้าขายกับจีน ญี่ปุ่น อาหรับ มลายู อินเดีย ชวา และฟิลิปปินส์ แต่อยุธยามีการติดต่อค้าขายกับจีนมากที่สุด พระมหากษัตริย์ ทรงโปรดให้เจ้านาย และขุนนาง มีการค้าของเอกชนบ้าง การค้ากับต่างประเทศในสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นระบบการผูกขาดโดยพระคลังสินค้า แต่ระบบการค้าเสรียังมีอยู่บ้าง พ่อค้าชาวต่างชาติยังสามารถติดต่อค้าขายกับราษฎรและพ่อค้าชาติอื่นๆ ได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านองค์กรของรัฐ คือ พระคลังสินค้า เพราะการค้ากับต่างประเทศเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของอาณาจักรอยุธยา เป็นแหล่งรายได้หลักของรัฐ

4. รายได้และรายจ่ายของรัฐ

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องรายได้และรายจ่ายของรัฐในสมัยอยุธยาตอนต้น สามารถสรุปได้ดังนี้ (ประภัสสร บุญประเสริฐ. 2552 : 215, 231)

4.1 จังกอบ หมายถึงการเรียกเก็บค่าผ่านด่านขนอน ทางบกและทางน้ำ โดยเรียกเก็บสินค้าในอัตราส่วน 1 ซัก 10 หรือเก็บเป็นเงินตามอัตราขนาดยานพาหนะที่ขนส่งสินค้าผ่านด่าน

4.2 อากร หมายถึงการเก็บชั่งส่วนผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพของราษฎร มิใช่การค้าขายโดยตรง เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ ผู้ที่ทำนาจจะต้องเสียหางข้าวให้แก่รัฐ หรือเงินที่พ่อค้าเสียให้แก่รัฐในการได้รับสิทธิต่างๆ เช่น อนุญาตให้เก็บของป่า จับปลาในน้ำ และต้มกลั่นสุรา เป็นต้น อัตราคงที่ 1 ต่อ 10 ของผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้

4.3 ส่วย หมายถึงเครื่องราชบรรณาการที่ได้จากเมืองประเทศราช

4.4 ฤชา หมายถึงเงินค่าธรรมเนียมศาล หรือเรียกเก็บจากราษฎรเฉพาะรายในกิจการอื่นๆ ที่ทางราชการจัดให้ เช่น การออกโฉนดตราสาร หรือเงินปรับไหมที่ฝ่ายแพคดีจะต้องชดใช้ให้แก่ฝ่ายชนะ รัฐบาลจะเก็บให้ครั้งหนึ่งเป็นค่าฤชา เรียกว่า "เงินพินัยหลวง"

4.5 รายได้จากการค้าขายกับต่างประเทศ หมายถึง ผลกำไรจากการนำสินค้าที่เรียกเก็บภาษีจากส่วย หรือหาของป่าไปขาย นำผลกำไรเข้ารัฐ

4.6 รายจ่ายของรัฐ เป็นรายจ่ายในการพัฒนาทั้งก่อสร้างศาสนสถานในเมืองหลวง เช่น วัด กำแพงเมือง ท่อประปา เป็นต้น รายจ่ายในการทำสงครามกับล้านนา ขอม และพม่า และรายจ่ายในราชสำนักเพื่อรักษาเกียรติยศพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์

กล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจอยุธยาตอนต้น เป็นแบบพึ่งพาตนเอง มีการปลูกข้าวไว้บริโภคเป็นหลัก มีการค้าขายภายในประเทศโดยการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน เปิดโอกาสให้พ่อค้าจีนเป็นตัวแทนด้านค้าขายระดับต่างๆ และรัฐอาศัยรายได้จากการเรียนเก็บภาษี

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้น เป็นความสัมพันธ์ทางสงครามและการค้าขาย ได้แก่ จีน อินเดีย อาหรับ ซวา มลายู ลังกา และเปอร์เซีย

1. ความสัมพันธ์กับขอม

พลาตีสย สิทธิธัญกิจ (2554 : 585) มุลินธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (2554 : 68-69) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับขอม ในสมัยพระเจ้าอู่ทอง เป็นความสัมพันธ์เชิงการสู้รบแย่งชิงดินแดนกัน เพราะขอมมีไมตรีกับเมืองสุโขทัย พระองค์มองเห็นอันตรายจะเกิดขึ้น พ.ศ.1912 ทรงโปรดให้พระรามศวร พระราชโอรสไปตีเมืองนครธม แต่สมเด็จพระลำพองศาชาป้องกันเมืองไว้ได้ ทำให้พระรามศวรต้องยกทัพกลับคืน พระเจ้าอู่ทองทรงขอร้องให้ขุนหลวงพะงั่ว เป็นพระเชษฐาของพระมเหสีไปช่วยรบ จึงสามารถยึดเอานครธมมาได้ พร้อมทั้งกวาดต้อนเอาชาวขอมเข้ามาอยู่อยุธยาจำนวนและขุนหลวงพะงั่วทรงแต่งตั้งให้ปาสัต โอรสของสมเด็จพระบรมพงศาชาปกครองในฐานะเมืองประเทศราชของอยุธยา

พ.ศ.1974 พระเจ้าธรรมราชาโคกกษัตริย์ขอม เข้ามากวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองชายแดนสยาม จึงทำให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ทรงยกทัพไปตีเมืองพระนครหลวง (นครธม) พ.ศ.1975 โดยตั้งทัพล้อมเมืองพระนครหลวงอยู่ 7 เดือน สามารถตีเอาเมืองได้ ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระนครินทร์และสมเด็จพระเจ้าพระยาแพรกศรีราชาพระโอรสเป็นผู้ครองเมืองพระนครหลวงตามลำดับ แต่นำพระยาแก้วและพระยาไทย เชื้อพระวงศ์ขอม พร้อมทั้งกวาดต้อนผู้คนนำศิลปกรรมมาไว้ที่อยุธยาจำนวนมาก แต่สยามก็ไม่สามารถรักษาอำนาจเมืองพระนครหลวงไว้ได้ (วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2559 : 52)

2. ความสัมพันธ์กับจีน

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2556 : 12) ธิดา สาระยา (2552 : 54) กล่าวถึงจักรพรรดิหย่งเล่อส่งกองเรือเพื่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีทางด้านการค้าขายมากกว่า 30 เมือง ผ่านมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อินเดีย อาหรับ และแอฟริกา เพื่อขยายอิทธิพลทางการเมืองและการค้าขายของราชวงศ์หมิง โดยนายพลเรือเจิ้งเหอ (หม่าซานเปา ไทยเรียกขำเปากง) เข้ามาพักที่พระนครศรีอยุธยาเพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระอินทราชาธิราช เพื่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีระหว่างจีนกับสยามมาตั้งแต่ปี พ.ศ.1951-1955 นอกจากนั้น ชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่อยุธยาจำนวนมาก และรับราชการอยู่กับฝ่ายสยามในเรื่องสำเภา

ค้าขาย ทำให้อยุธยากลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าระหว่างประเทศทางตะวันตก คือ ยุโรป และประเทศทางตะวันออก คือ จีน

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (2554 : 69) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับจีนในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ทรงส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิฉิน เรียกว่า “จิ้มก้าง” หรือ “จิ้มก้อง” ประกอบด้วย ช้างบ้าน 6 เชือก เต่าหกขา และของพื้นเมืองอื่นๆ โดยจักรพรรดิมีพระบรมราชโองการประทานแพรกิมและแพรดอกขาวอย่างดีแก่กษัตริย์สยาม ซึ่งนักประวัติศาสตร์เชื่อว่าการส่งเครื่องราชบรรณาการ มีจุดประสงค์แฝงทางธุรกิจ เมื่ออยุธยาส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายแล้วก็จะได้รับเครื่องราชบรรณาการกลับมาเป็นมูลค่าสองเท่า ทั้งยังเป็นธุรกิจที่ไม่มีความเสี่ยง มักจะมีขุนนางและพ่อค้าเดินทางไปพร้อมกับการนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายด้วย

2. ความสัมพันธ์กับล้านนา

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 590-592) ธิดา สาระยา (2552 : 54) กล่าวถึงความสัมพันธ์อยุธยาตอนต้นกับล้านนาว่า “เป็นความสัมพันธ์ทางการสู้รบมากกว่า” พ.ศ.1933 พระเจ้าอู่ทองทรงโปรดฯ ให้ขุนหลวงพระงั่ว และพระรามเมศวร ทรงยกทัพตีล้านนาพร้อมทั้งกวาดต้อนผู้คนลงมาทางเมืองพัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราช และจันทบุรี ประมาณ 120,000 คน พร้อมเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองนครลำปางให้ยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ อยุธยาจึงปกครองหัวเมืองเหนือเป็นเมืองประเทศราชเรื่อยมา ต่อมาสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ.1995-2031 แห่งล้านนาเกิดสงครามกับอยุธยาตรงกับสมัยขุนหลวงพระงั่ว มาจนถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะอยุธยาต้องการขยายอำนาจครอบครองล้านนา ในขณะเดียวกัน พระเจ้าติโลกราชต้องการขยายอำนาจมาสู่เมืองสุโขทัย สองแคว และกำแพงเพชร เพื่อความปลอดภัยของล้านนาเองอาจจะถูกอยุธยารุกกรานก็ได้ ทำให้สองฝ่ายทำสงครามยืดเยื้อกันมาหลายปี ไม่มีฝ่ายใดได้รับชัยชนะเด็ดขาด จนถึงกับต้องทำสัญญาสงบศึกกัน

3. ความสัมพันธ์กับตองอู (พม่า)

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (2554 : 92) กล่าวถึงความสัมพันธ์อยุธยากับตองอู พ.ศ.2081 ปรากฏว่าตองอูยกทัพมาตีเมืองเชียงกรานของอยุธยา มอญเรียกว่า "เต็งกรายน" ปัจจุบันอยู่ในพม่าไม่ห่างด่านเมี้ยววะตี เพราะอาณาเขตอยุธยาถึงแม่น้ำสละวิน สงครามนี้ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารพม่า และจดหมายเหตุของปีนโตชาวโปรตุเกสว่า มังตราพม่าเป็นโอรสเจ้าเมืองตองอู ตั้งตัวเป็นใหญ่ได้หัวเมืองรามัญปกครอง แล้วทำพระบรมราชาภิเศกเป็น "พระเจ้าตะเบงชเวตี้" แปลว่า พระเจ้าสุวรรณเอกฉัตร ทรงยกกองทัพเข้ามาตีเมืองเชียงกรานที่อยู่ภายใต้ปกครองของ

อยุธยา แต่สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงยกทัพไปป้องกันเมืองไว้ได้ ยังถือเป็นการทำสงครามระหว่างสยามกับพม่าครั้งที่ 1

4. ความสัมพันธ์กับสุโขทัย

พลาตินัส สิทธิธัญกิจ (2554 : 588-589) กล่าวถึงความสัมพันธ์อยุธยากับสุโขทัย เป็นความสัมพันธ์ทางสงครามและพระญาติ ขุนหลวงพะงั่วครองราชย์ได้ 2 ปี ทรงขยายอำนาจครอบครองอาณาจักรสุโขทัย พ.ศ.1914 ยึดครองเมืองพระบาง และเมืองทางตอนใต้ของสุโขทัย พ.ศ.1916 ยึดเมืองซากังราว ประหารชีวิตพระยาไสแก้ว ส่วนพระยาคำแหงและไพร่พลหนีไปได้ ทรงแต่งตั้งให้ท้าวผาคองครองเมือง พ.ศ.1919 พระยาคำแหงและท้าวผาคอง พากันคิดแข็งเมือง พระองค์ทรงยกทัพไปตีเมืองซากังราวอีกครั้ง แต่ท้าวผาคอง ยกทัพหนีไปเสียก่อน พระองค์จึงยกทัพติดตามตีแตกพ่าย พระองค์ทรงพยายามตีสุโขทัย 2 ครั้ง แต่ไม่สำเร็จ มีกำลังพลล้านนาลงมาช่วยป้องกัน พ.ศ.1917 พระมหาธรรมราชาลิไทยสวรรคตลง พระมหาธรรมราชาที่ 2 ปกครองต่อมาสุโขทัยอ่อนแอ ขุนหลวงพะงั่วจึงยกทัพไปยึดพระมหาธรรมราชาที่ 2 ทรงออกมาต้อนรับยอมเป็นเมืองประเทศราช จึงจัดแบ่งการปกครองสุโขทัยออกเป็น 2 เมือง คือ เมืองสุโขทัยกับเมืองซากังราว

5. ความสัมพันธ์กับล้านช้าง

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (2554 : 50, 75) กล่าวถึงพระเจ้าฟ้ารุ่ง (พ.ศ.1896-1917) ทรงรวบรวมดินแดนลาวเข้าด้วยกัน แล้วสถาปนาเป็นอาณาจักรล้านช้าง ตรงกับสมัยพระเจ้าอยู่ทอง ทั้งสองพระองค์ทรงมีพระราชไมตรีดีต่อกัน โดยใช้แนวเทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาดงพญาเย็น เป็นแบ่งดินแดนกัน เมื่อพระเจ้าฟ้ารุ่งสวรรคต พระเจ้าสามแสนไทยปกครองล้านช้างต่อจากพระราชบิดา พระเจ้าอยู่ทอง ทรงพระราชทานพระนางแก้วยอดฟ้า พระราชธิดาให้เป็นพระมเหสี เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างอาณาจักรสยามกับล้านช้าง ในเวลาต่อมามีการทำสัญญาไมตรีกัน ถือเป็นบ้านพี่เมืองน้อง ด้วยการสร้าง “พระธาตุศรีสองรัก” อำเภอด่านซ้าย เป็นสักขีพยานว่าจะไม่รุกรานกัน แต่พอถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สยามปกครองยึดครองเมืองชวา (ล้านช้าง) เป็นเพียงเมืองประเทศราชสยาม

6. ความสัมพันธ์กับโปรตุเกส

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (2554 : 93) Donald Frederick Lach, Edwin J. (1994 : 520-521) กล่าวถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พระเชษฐาธิราช) พ.ศ.2054 ทรงยึดครองมะละกา ทางโปรตุเกสส่งดูอาร์เต เฟร์นันเดส (Duarte Fernandes) เป็นผู้แทนมาเจรจากับสยาม พร้อมทั้งสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกัน ถือว่าโปรตุเกสเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาสู่สยาม ทางการสยามส่งคณะทูตกลับไปพร้อมกับคณะทูตโปรตุเกส มีของกำนัลและพระราชสาส์นถึง

พระเจ้าโปรตุเกสด้วย ห้าปีให้หลังสยามอนุญาตให้โปรตุเกสตั้งสถานีการค้าในอยุธยา และปัตตานี สยามยังจ้างทหารอาสาชาวโปรตุเกส 120 คน เพื่อถวายพลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์ ช่วยรบในยามศึกสงคราม เรียกทหารอาสาว่า “กองทหารแม่นปืน” และยังสร้างความสัมพันธ์ทางศาสนา อนุญาตให้พ่อค้าโปรตุเกสเผยแพร่ศาสนาและสร้างโบสถ์คริสต์ในเมืองหลวงได้ด้วย

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์กับต่างประเทศของสยามในสมัยอยุธยาตอนต้น มีความสัมพันธ์ทั้งการค้าขายกับประเทศตะวันออก ประเทศตะวันตก และประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งความสัมพันธ์ทางพระญาติเพื่อรักษาอำนาจทางการเมืองการปกครองของสยามไว้ให้มั่นคง

บทสรุป

พระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนาอาณาจักรอยุธยาด้วยการรวมเอาสามเมือง สุวรรณภูมิ อโยธยา และ ศิริธรรมราช เข้าด้วยกัน กลายเป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง และเศรษฐกิจของเมือง ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา อาณาจักรอยุธยาตอนต้นขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง มีกษัตริย์ปกครอง 14 พระองค์ 2 ราชวงศ์ จัดการปกครองเป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 พระเจ้าอู่ทอง แบ่งการปกครองส่วนภายในราชอาณาจักรกับส่วนภูมิภาค ระยะที่ 2 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จัดการปกครองออกเป็น 3 ส่วน คือ การปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น ในฝ่ายพลเรือนตั้งบุคคลช่วยบริหารราชการแผ่นดินเป็น 4 ฝ่าย ระยะที่ 3 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 การปรับปรุงรูปแบบการปกครองทหารและพลเรือนใหม่ มีการจัดตั้งกรมสรรพตี่ขึ้นมาดูแลทำบัญชีไพร่พล

การออกกฎหมายและระเบียบในสมัยอยุธยาตอนต้นมีอยู่ 3 สมัย คือ สมัยพระเจ้าอู่ทอง เป็นการตราพระราชบัญญัติและกฎหมายควบคุมสังคมให้ปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด และใช้เป็นเกณฑ์ป้องกันปัญหาสังคมที่อาจจะเกิดขึ้นมา สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นการออกระเบียบแต่งตั้งคนทำงานราชการตำแหน่งต่างๆ ทั้งส่วนกลางและภูมิภาค สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เป็นการออกระเบียบบังคับไพร่เข้ามาช่วยงานราชการ นำมาสู่การจัดลำดับชนชั้นทางสังคมมีอยู่ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มชนชั้นปกครอง มีหน้าที่ปกครองดูแลบ้านเมือง กลุ่มชนชั้นใต้ปกครอง มีหน้าที่ช่วยเหลือราชการออช่วยรบ และกลุ่มนอกชนชั้น นักบวช ผู้นำทางจิตวิญญาณ ส่วนเรื่องความสัมพันธ์กับต่างประเทศของสยามในสมัยอยุธยาตอนต้น มีทั้งสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าขายกับประเทศตะวันออก และประเทศตะวันตก ส่วนประเทศเพื่อนบ้าน มีทั้งความสัมพันธ์ทางพระญาติอนุญาตให้พระราชโอรสกับธิดาอภิเษกสมรสกัน เพื่อรักษาถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองการปกครองของสยามไว้ให้มั่นคง

คำถามท้ายบท

1. จงวิเคราะห์ประวัติของพระเจ้าอู่ทองว่าเป็นใคร มาจากเมืองใด
2. ชุนหลวงพระเจ้าวชิรายาอาณาเขตได้อย่างไร
3. จงจัดแบ่งพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาตอนต้นมีกี่พระองค์ กี่พระราชวงศ์
4. การปกครองอยุธยาตอนต้นแบ่งเป็นกี่ระยะ และมีรูปแบบอย่างไรบ้าง
5. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ออกระเบียบไต่บังคับคนมาช่วยงานรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ
6. ระบบศักดินาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก่อให้เกิดผลดีทางสังคมอย่างไร
7. ในสมัยอยุธยาบทบาทของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์แตกต่างกันอย่างไร
8. อธิบายรายได้และรายจ่ายของรัฐในสมัยอยุธยาตอนต้นอย่างละเอียด
9. อธิบายลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรสุโขทัยอย่างละเอียด
10. อธิบายลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับโปรตุเกสอย่างละเอียด

บทที่ 4

อาณาจักรอยุธยาตอนกลาง

อาณาจักรอยุธยาตอนกลาง เป็นช่วงเวลาที่ยามประเทศมีความอ่อนแอที่สุด ผลมาจากอิทธิพลทางการเมืองของสตรี หรือขุนท้าวชั้นผู้ใหญ่มีอำนาจเหนือขุนนางในราชสำนักสยาม เพราะความไว้วางพระราชหทัยของสมเด็จพระไชยราชาธิราชที่ปล่อยให้พระสนมเอกเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในที่สุดราชสำนักก็เกิดความแตกแยกกัน แม้ขุนนางช่วยกันปราบปรามเพื่อการเปลี่ยนแปลงพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ก็ยังไม่สามารถรักษาความเป็นเอกภาพทางการเมืองได้ทั้งหมด จนเป็นมูลเหตุให้ต้องเสียเอกราช หรือเสียกรุงครั้งที่ 1 แก่หงสาวดีเป็นเวลายาวนาน แต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงกอบกู้เอกราชกลับคืนมาได้ พร้อมทั้งพัฒนาระบบการปกครองใหม่ และความสำคัญเรื่องการรบฝึกทหารสยามและทหารอาสาชาวต่างๆ จำนวนมาก จนทำให้ระบบการเมืองและการทหารมีความเข้มแข็งสูงสุดอีกครั้งหนึ่ง มีการขยายดินแดนประเทศออกไปอย่างกว้าง และมีเมืองประเทศราชอยู่ทางทิศต่างๆ ยังเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายได้อย่างเสรีตามหัวเมืองและเมืองหลวง หากบุคคลใดต้องการเข้ารับราชการทหาร ทรงอนุญาตให้มาสมัครเป็นทหารอาสาได้

เหตุการณ์สำคัญ

เหตุการณ์สำคัญของอาณาจักรอยุธยาตอนกลาง เป็นช่วงรอยต่อการเมืองระหว่างราชวงศ์สุพรรณภูมิกับราชวงศ์สุโขทัย เป็นผลมาจากความเสื่อมและความอ่อนแอทางการเมืองของราชวงศ์สุพรรณภูมิไม่มีพระมหากษัตริย์ผู้สามารถแก้ไขปัญหาบ้านเมืองภายในประเทศได้ จนบานปลายเป็นเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองระหว่างประเทศ ดังนี้

1. ความเสื่อมในราชวงศ์สุพรรณภูมิ

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 646-647) วุฒิชัย มูลศิลป์ (2547 : 36-37) กล่าวถึงเรื่องความเสื่อมในราชวงศ์สุพรรณภูมิว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นพระสนมฝ่ายซ้ายของสมเด็จพระไชยราชาธิราชได้รับพระราชทานเลี้ยงพระยอดฟ้า เป็นพระราชโอรสองค์โตที่ประสูติจากพระสนมเอกที่เสียชีวิต จึงทำให้พระนางมีฐานะสูงกว่าพระสนมอื่นๆ ต่อมาพระองค์เสด็จไปทำสงครามกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทรงมอบให้พระนางเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากทำสงคราม ทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคต เนื่องจากพระนางลอบใส่ยาพิษลงในอาหาร เพราะกลัวความผิดเรื่องเป็นชู้กับพันบุตรศรีเทพเจ้าหน้าที่เฝ้าหอพระหลวง พระนางทรงแต่งตั้งพระยอดฟ้า พระราชโอรสของพระไชยราชาธิราชรับพระบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์สืบต่อมา

พ.ศ.2089 พระเทียรราชา พระอนุชาต่างมารดาของสมเด็จพระไชยราชาธิราช ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินคู่กับท้าวศรีสุดาจันทร์ แต่พระนางทรงมีอำนาจมากกว่า แม้แต่พระเทียรราชายังถูกกีดกันอยู่ตลอดเวลา จึงต้องเสด็จออกผนวช ณ วัดราชประดิษฐฐาน เปิดโอกาสให้แก่ท้าวศรีสุดาจันทร์ แต่งตั้งผู้รักขึ้นเป็นขุนวรวงศาธิราชสำเร็จราชการแทน พร้อมทั้งทำพิธีราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์อยู่เพียง 42 วัน เมื่อขุนนางผู้ใหญ่มีความขัดแย้งไม่เห็นด้วยกับท้าวศรีสุดาจันทร์จะถูกกำจัดออกหมดส่งผลให้บ้านเมืองวุ่นวายมาก พ.ศ.2091 ขุนพิเรนทรเทพ เจ้ากรมพระตำรวจฝ่ายขวาและคณะได้ทำการกำจัดขุนวรวงศาธิราชและท้าวศรีสุดาจันทร์ พร้อมทั้งเสียบประจาน จึงอัญเชิญพระเทียรราชาให้ลาออกจากผนวช อภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ต่อมาพระองค์ทรงเชิญมหาธาตุนครและพระธรรมนุญมาปรึกษา แล้วปูนบำเหน็จความดีความชอบแก่ขุนนางที่ช่วยขจัดขุนวรวงศาธิราชออกไป ดังนี้

1. ขุนพิเรนทรเทพ ทรงสถาปนาเป็นพระมหาธรรมราชา ครองเมืองพิษณุโลก และพระราชทานพระสวัสดิราชให้เป็นพระอัครมเหสี ในตำแหน่งพระวิสุทธิกษัตริย์ และ ขุนอินทรเทพ ทรงสถาปนาเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ครองเมืองนครศรีธรรมราช
2. หลวงศรีศบ้านลานตาดฟ้า ทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดี สมุหพระกลาโหม
3. หมื่นราชเสน่หา ทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยามหาเทพ และหมื่นราชเสน่หานอกราชการ ทรงแต่งตั้งเป็นพระยาภักดินุชิต
4. พระยาพิชัย ทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาพิชัย และพระยาสุวรรณคโลก ทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยาสุวรรณคโลก

2. วีรสตรีพระสุริโยทัย

เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้กษัตริย์แห่งหงสาวดี เป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งเหมือนกับอาณาจักรอยุธยา พระองค์ทรงเห็นว่า อยุธยาเป็นช่วงเวลาผลัดแผ่นดินจึงยกทัพมาลงกำลังดู เรียกว่า “สงครามพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้” ถือเป็นสงครามครั้งที่ 2 ระหว่างราชวงศ์ต้องอยู่กับราชวงศ์สุโขทัย โดยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงเสด็จนำทัพทำยุทธหัตถีพร้อมด้วยสมเด็จพระสุริโยทัย พระมเหสี พระธิดา พระราชโอรสและราชบุตรเขย (พระมหาธรรมราชา) ทรงชนช้างกับพระเจ้าแปรที่เป็นทัพหน้า (เดวิด เค. วัลยอาจ. 2562 : 139) ในพงศาวดารไทยรบพม่ากล่าวว่า

"...ช้างพระที่นั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสียที สมเด็จพระสุริโยทัยเกรงพระราชสวามีจะเป็นอันตราย จึงขับช้างทรงเข้าขวางช้างข้าศึกเอาไว้ พระเจ้าแปรได้ทีพิน สมเด็จพระสุริโยทัยด้วยสำคัญว่า เป็นชายสิ้นพระชนม์ชบลงกับคอช้าง..." กับพระเจ้าแปรอยู่ ช้างพระที่นั่งของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสียที ทำให้พระเจ้าแปรไล่ชน แต่พระสุริโยทัยได้นำช้างมาขวาง ทำให้สมเด็จพระสุริโยทัยเสด็จสวรรคต (พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 691-692)

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงให้นำปืนใหญ่นาเรนทร์สังหารลงสำเภายิงใส่พม่าล้มตายจำนวนมาก ใกล้ช่วงฤดูฝนและเสบียงอาหารน้อยลง ยังทราบข่าวว่ากองทัพสยามจากหัวเมืองเหนือกำลังยกลงมาช่วยเมืองหลวง พม่าจึงยกทัพกลับทางด้านแม่ละเมา (ตาก) เมื่อกองทัพพระรามศวรและพระมหาธรรมราชา (ราชบุตรเขย) ไหลติดตามไปจนเกือบถึงเมืองกำแพงเพชร ทางฝ่ายพม่าทำอุบายลวงพ้อฝ่ายกองทัพอยุธยาถลำเข้าไปใกล้ จึงล้อมจับพระรามศวร และพระมหาธรรมราชา จึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงยอมแลกกับช้างเผือก 2 เชือก คือ พลายศรีมงคล และพลายมงคลทวีป พร้อมทั้งเงื่อนไขว่ากองกำลังอยุธยาจะไม่ตามซุ่มโจมตีกองทัพพม่าในขณะกำลังถอยทัพกลับเมือง เมื่อพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้กลับถึงหงสาวดี ทรงเสียพระทัยมากที่ไม่สามารถยึดครองอยุธยาได้ พระองค์ทรงตั้งสุรารอย่างหนักและหาความสำราญจนเกินขอบเขต กลายเป็นคนใช้อารมณ์ในการปกครองมากกว่าเหตุผล จนไม่สามารถออกกว่าราชการได้จึงมอบให้พี่เขย คือ “พระเจ้าบุเรงนองออกกว่าราชการแทน” ในที่สุดพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ก็ถูกปลอบปลงพระชนม์โดยราชสำนักของพระองค์ในปี พ.ศ.2094 (เดวิด เค. วัลยาจ. 2562 : 139-140) ส่วนทางอาณาจักรอยุธยานั้นพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสุริโยทัยทรงเสียสละชีวิตปกป้องพระราชสวามีกลับได้รับการสรรเสริญไปยังแคว้นต่างๆ แม้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งล้านช้าง ทรงมีพระราชสาส์นมาถึงสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิว่า

“...ข้าพระองค์ผู้ผ่านพิภพกรุงศรีสัตนาคณหุต ขอถวายอภิวัตน์นามมายังสมเด็จพระปิตุราชาธิราช ผู้ผ่านพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา... ข้าพระองค์ยังไปมีเอกราชราชกัถยาณี ที่จะสืบศรีสุริยวงศ์ ในกรุงศรีสัตนาคณหุตต่อไปได้ ข้าพระองค์ขอพระราชทานพระราชาธิดาอันทรงพระนามพระเทพกษัตริย์ ไปเป็นปิ่นศรีสุรางคณิกฤฎญา ในมหานครศปราจินทิส เป็นทางพระราชสัมพันธ์ไมตรีสุวรรณปฐพีแผ่นดินเดียวกันชั่วกาลปวสาน...” (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 21. 2558)

พระไชยเชษฐาธิราช ทรงปรารถนาพระธิดาที่ประสูติจากสมเด็จพระสุริโยทัยเท่านั้น มาเป็นพระอัครมเหสี ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า พระเทพกษัตริย์ทรงพระประชวรอยู่ ทำให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงพระราชทานพระแก้วฟ้าที่ประสูติจากพระสนมไปแทน แต่พระไชยเชษฐาธิราชทรงถวายพระแก้วฟ้ากลับคืนมา ทรงให้เหตุผลว่า “...เดิมเราจำนงขอพระเทพกษัตริย์ เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระสุริโยทัย อันเสียพระชนม์แทนพระราชสวามีกับคอช้าง เป็นตระกูลวงศ์กัถยาอันประเสริฐ ทรงแต่งตั้งพระยาแสน พระยานคร พระยาทิพมนตรี เป็นทูตมาส่งพระแก้วฟ้าราชบุตรคืน...” เมื่อพระเทพกษัตริย์หายประชวรแล้ว พระองค์ทรงพระราชทานให้แก่กษัตริย์ล้านช้าง แต่ทางพระธรรมหาราชา ราชบุตรเขยมีใจฝักใฝ่เป็นใหญ่หลงคำสรรเสริญทรงส่งข่าวให้พระเจ้าบุเรงนองทราบ แล้วส่งทหารมาดักรอปลับพระเทพกษัตริย์ในระหว่างทางเมืองเพชรบูรณ์ เพื่ออัญเชิญพระเทพกษัตริย์ไปยังกรุงหงสาวดีแทน (เกริกฤทธิ์ ไทศุณธนภพ. 2554 : 13-15; เดวิด เค.วัลยาจ. 2562 : 144)

3. สงครามช้างเผือก

เดวิด เค.วัยอาจ (2562 : 139-141) พลาติคัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 668) เกริกฤทธิ ไทคุณธนภพ (2554 : 37-39) กล่าวถึงสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หรือเรียกว่า “พระเจ้าช้างเผือก” ซึ่งพระนามนี้ได้มาจากพระองค์ทรงมีรับสั่งให้จับช้างป่ามาฝึกใช้งานราชการจนพบช้างเผือก 7 เชือก คือ พระสุริยภุชสร พระคเชนทโรดม พระรัตนากาศ พระแก้วทรงบาศ พระบรมไกรสร ส่วนอีกสองเชือกไม่ปรากฏชื่อ เป็นตาช้างและลูกช้างเผือกในปี พ.ศ.2095 เมื่อพระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์แห่งหงสาวดี เป็นกษัตริย์ผู้มีพระปรีชาสามารถพระองค์ทรงยกทัพออกไปตีเมืองต่างๆ เรื่อยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2094-2102 เช่น อังวะ แสหนวี เชียงตุง เชียงรุ่ง นาย เชียงใหม่ เชียงราย เชียงแสน เป็นต้น จนได้รับการขนานนามว่า “พระเจ้าผู้ชนะสิบทิศ” เพราะมีเมืองประเทศราชอยู่ภายใต้การปกครองถึง 24 หัวเมือง ในปี พ.ศ.2106 พระองค์ทรงหาเหตุผลเพื่อจะรบกับอาณาจักรอยุธยาแล้ว โดยส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พร้อมทั้งทูลขอช้างเผือกว่า “อยุธยามีช้างเผือกหลายเชือก จำเราจะขอไว้เชือกหนึ่ง แม้ช้างเผือกที่พระเจ้าแผ่นดินอยุธยาจะทรงโปรดปรานช้างสักเพียงไร เรายินดีที่ให้เงินจำนวนมากแลกเปลี่ยน หากไม่ยินดีจะต้องใช้เป็นข้ออ้างในการสงครามชิงเอาช้างเผือกเสียคราวนี้”

ในขณะนั้น ขุนนางสยามมีความเห็นออกเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งต้องการให้ส่งช้างเผือกไปถวายแก่พระเจ้าบุเรงนองเพื่อหลีกเลี่ยงการสงคราม แต่อีกฝ่ายหนึ่งมีพระรามศวร พระยาจักรี และพระสุนทรสงคราม ไม่เห็นด้วยกับการส่งช้างเผือกให้แก่พระเจ้าบุเรงนอง ถือเป็น การเสียเกียรติยศพระมหากษัตริย์สยามมากกว่า โดยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีพระบรมราชโองการตอบตามกลุ่มของพระรามศวรไม่ทรงพระราชทานช้างเผือกให้ว่า “ช้างเผือกย่อมเกิดสำหรับบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินนั้นผู้เป็นเจ้าของ เมื่อพระเจ้าหงสาวดีได้บำเพ็ญธรรมให้ไพบุลย์แล้วคงจะได้ช้างเผือกมาสู่บารมีเอง” ทรงรับสั่งให้เตรียมไพร่พลพร้อมรับศึก เชื่อว่าพระเจ้าบุเรงนองทรงยกทัพมาตีอยุธยาแน่นอน ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทั้งทางพม่าและสยามถกเถียงกัน ทั้งสองอาณาจักรต่างมีกระสุนดินปืนและทหารรับจ้างประจำการมีความชำนาญการรบเป็นชาวโปรตุเกสเหมือนกัน ผลการรบกันสยามเป็นฝ่ายแพ้อันต้องเสียช้างเผือกถึง 4 เชือก และสงครามครั้งนี้ห่างจากสงครามพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ราว 15 ปี (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2556 : 51)

4. การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 1

เดวิด เค.วัยอาจ (2562 : 142, 144-146) กล่าวถึงการขยายอำนาจของพระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์หงสาวดีเพื่อการยึดครองหัวเมืองฝ่ายเหนือของสยาม โดยเฉพาะการเข้ายึดครองล้านนาตั้งแต่วันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2101 ในฐานะเมืองประเทศราชพม่า ล้านนากลายเป็นฐานที่มั่นสำคัญของพม่าต่อการรุกคืบเข้าสู่อยุธยากับล้านช้าง เพราะพระเจ้าบุเรงนองสามารถควบคุมหัวเมืองต่างๆ ไปได้มาก นอกจากนั้นพม่าสามารถยกทัพข้ามเทือกเขาตะนาวศรีมาได้แล้ว ยังได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายสยามอีกด้วย คือ

พระมหาดรรมราชา เจ้าเมืองพิษณุโลก ทั้งการเกิดกบฏมลายูจากเมืองปัตตานีในปี พ.ศ.2107 ยิ่งทำให้เกิดความปั่นป่วนในกลุ่มคนสยามมาตลอดเวลา

กิตติ ต้นไทย (2554 : 114-117) สุทธิ ภิบาลแทน สุวัฒน์ แก้วสังข์ทอง (2552 : 50-52) กล่าวถึงสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระองค์ทรงออกผนวชพร้อมด้วยข้าราชการบริวารในปี พ.ศ.2109-2110 ทรงให้สมเด็จพระมหินทราธิราชว่าราชการแทน ในเวลาต่อมาสมเด็จพระมหินทราธิราชเกิดความขัดแย้งกับพระมหาดรรมราชา เพราะพระองค์ทรงสมคบกับพระไชยเชษฐาธิราชไปตีเมืองพิษณุโลก จนเป็นเหตุให้พระองค์มีอากว่าราชการต่อไปได้อีก จึงทูลเชิญสมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้ลาผนวชกลับออกมาว่าราชการตามเดิม ในปี พ.ศ.2111 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงพยายามที่จะรวบรวมหัวเมืองเหนือคืนจากพม่า ฉวยโอกาสในขณะที่พระมหาดรรมราชาไปเข้าเฝ้าพระเจ้าบุเรงนองที่เมืองหงสาวดี ยึดได้เพียงแค่มืองพิษณุโลกเพื่อนำพระวิสุทธิกษัตริ์ และพระเอกาทศรถมาอยู่ในอยุธยา

ในปี พ.ศ.2111 นี้ พระเจ้าบุเรงนองทรงยกทัพเข้ามาทางเมืองเมาะตะมะแบ่งเป็น 5 ทัพ มีไพร่พล 500,000 คน สั่งให้เจ้าเมืองเชียงใหม่คุมกองทัพเรือลำเลียงเสบียงอาหารลงมาส่งยังเมืองตาก (เกณฑ์แรงงานไตใหญ่ ไตลื้อ ลาว และล้านนา) ส่วนทางสยามาเตรียมไพร่พลตั้งรับรออยู่ทางด่านเจดีย์สามองค์ แต่เหตุการณ์ไม่เป็นดังที่คาดการณ์ไว้ เพราะพระเจ้าบุเรงนองทรงยกทัพมาทางด้านแม่ละเมา เข้าตีเมืองตาก กำแพงเพชร สุโขทัย และยึดเมืองไว้ได้หมด ยังมีกองกำลังพระมหาดรรมราชาอีกส่วนเข้ามาให้ความช่วยเหลือพระเจ้าบุเรงนอง เมื่อพม่าประชิดเมืองแล้วทางสยามส่งกองทัพบกและทัพเรือระดมยิงเข้าใส่มากเพียงใด พม่ายังสามารถเข้ายึดป้อมพระยาจักรี (ทุ่งลุมพลี) ป้อมจำปา และป้อมพระยามหาเสนา (ทุ่งหันตรา) ไปได้ ในช่วงเวลานั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงพระประชวรหนักและเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2112 สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงสืบราชสมบัติต่อมา

พระมหาดรรมราชา ทรงมีพระราชสาส์นถึงพระวิสุทธิกษัตริ์รีพระมหเสสิพระองค์ว่า “ให้สมเด็จพระมหินทราธิราช ทรงยอมเป็นเมืองประเทศราชของหงสาวดีเสีย” ในขณะเดียวกันพระยาจักรี ทูลยุยงสมเด็จพระมหินทราธิราชสำเร็จโทษพระศรีเสาวราช พระเจ้าน้องยาเธอ แม้พระองค์ทรงบัญชาการรบอย่างเข้มแข็งก็ตาม นายทหารที่มีมือดีถูกย้ายไปรักษาด่านที่ไม่ข้าศึกเข้ามา แต่พระยาจักรีนำทหารไปรักษาประตูพระนครจำนวนน้อย เป็นฝ่ายเปิดประตูให้ข้าศึกเข้ามาในพระนคร โดยพม่าล้อมพระนครอยู่ 9 เดือน ก็สามารถยึดพระนครได้ในวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.2112 พม่าจึงนำตัวพระรามเสวร พระยาจักรี และพระสุนทรสงครามไปเป็นตัวประกันอยู่หงสาวดี พม่ายังขอเก็บภาษีอากรเมืองมะริด แทนสยาม ทางพระเจ้าบุเรงนองทรงแต่งตั้งพระมหาดรรมราชาปกครองอยุธยาในฐานะเจ้าเมืองประเทศราช (เกริกฤทธิ์ ไทคุณธนภพ. 2554 : 109-114; วุฒิชัย มูลศิลป์. 2547 : 42)

กล่าวได้ว่า การปกครองของอยุธยาตอนกลาง เป็นความอ่อนแอของราชวงศ์สุพรรณภูมิเอง ไม่มีกษัตริ์ที่เข้มแข็ง จึงเป็นมูลเหตุการณเปลี่ยนแปลงมาสู่ราชวงศ์สุโขทัยปกครองต่อเนื่องมา จนเกิดความขัดแย้งในพระราชวงศ์และขุนนาง ในที่สุดอยุธยาต้องตกเป็นเมืองขึ้นของหงสาวดีอยู่ถึง 15 ปี

อาณาเขต

อาณาเขตประเทศสยามสมัยอยุธยาตอนกลาง มีได้มีดินแดนกว้างไกลหนัก ภายหลังจากสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงกอบกู้เอกราชคืนจากหงสาวดีแล้ว พระองค์ได้ขยายอาณาเขตประเทศออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งเมืองมอญ เขมร ไทยใหญ่ และล้านนา ต่างเป็นเมืองขึ้นของสยามประเทศ มีอาณาเขตดังนี้ (พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2544 : 108-109; วุฒิชัย มูลศิลป์. 2547 : 53)

ทิศเหนือ ครอบคลุมถึงเมืองแสนหวิ ห้างหลวง หน่าย เชียงตุง และเชียงรุ่ง

ทิศตะวันออก ครอบคลุมถึงเมืองปากเซ กัมโพธ พระตะบอง โพธิสัตว์ และเสียมราฐ

ทิศตะวันตก ครอบคลุมถึงเมืองเมาะตะมะ ตะนาวศรี มะริด และทะวาย หรือหัวเมืองชนชาติมอญทั้งหมด

ทิศใต้ ครอบคลุมถึงเมืองไชย สงขลา นครศรีธรรมราช ถลาง และปัตตานี

กล่าวได้ว่า การขยายอาณาเขตในสมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นการขยายอำนาจด้วยความสามารถของพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงพระปรีชาสามารถทางการรบ คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช กับสมเด็จพระเอกาทศรถ ส่งผลให้สยามประเทศมีดินแดนประเทศกว้างขวางเรื่อยมา

ภาพที่ : 4.1 อาณาเขตอยุธยาตอนกลาง

ที่มา : พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2544 : 34

พระมหากษัตริย์

อาณาจักรอยุธยาตอนกลาง เป็นช่วงระยะเวลา 81 ปี พ.ศ.2091-2172 มีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา 9 พระองค์ มี 2 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์สุพรรณภูมิ และราชวงศ์สุโขทัย ถือเป็นสมัยที่พระมหากษัตริย์มีบทบาทสำคัญในการขยายอาณาเขตของประเทศสยามออกไปอย่างกว้างไกล มีรายนามพระมหากษัตริย์ดังนี้ (พลาตีย์ สิริธัญกิจ. 2554 : 644-771; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 73-74)

อันดับที่	ราชวงศ์	พระนาม	ขึ้นครองราชย์ปี
1	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พระเทียรราชา) พระอนุชาต่างมารดาของพระไชยราชาธิราช	พ.ศ.2091-2111
2	สุพรรณภูมิ	สมเด็จพระมหินทราธิราช พระราชโอรสของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	พ.ศ.2111-2112
3	สุโขทัย	สมเด็จพระมหาธรรมราชา (ขุนพิเรนทรเทพ)	พ.ศ.2112-2133
4	สุโขทัย	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 2 พระราชโอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชา	พ.ศ.2133-2148
5	สุโขทัย	สมเด็จพระเอกาทศรถ หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 3 พระราชโอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชา	พ.ศ.2148-2153
6	สุโขทัย	สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ หรือ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 4 พระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ (ถูกปลงพระชนม์)	พ.ศ.2153-2153
7	สุโขทัย	สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	พ.ศ.2153-2171
8	สุโขทัย	สมเด็จพระเชษฐาธิราช (ถูกปลงพระชนม์) พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	พ.ศ.2171-2172
9	สุโขทัย	สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ (ถูกถอดออกจากราชสมบัติ) พระราชโอรสลำดับที่ 3 สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (ถูกปลงพระชนม์)	พ.ศ.2172-2172

กล่าวได้ว่า พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาตอนกลางนี้ บางพระองค์ได้รับสถาปนาขึ้นมา เพื่อแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งทางการเมืองของกลุ่มราชวงศ์สุพรรณภูมิเอง เช่น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แต่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงกอบกู้เอกราชและขยายอาณาเขตสยามประเทศออกไป

การปกครอง

การปกครองสมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นการยึดธรรมเนียมตามแบบของอยุธยาตอนต้น ยังคงตำแหน่งสมุหกลาโหม และสมุหนายก มีการปฏิรูปการปกครองเพียงไม่กี่ด้าน เช่น การปรับปรุงทหาร การปรับปรุงกำแพงเมือง การตั้งเมืองใหม่ ซึ่งมีการปรับปรุงการปกครองดังนี้

1. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

คณย์ ไชยโยธา (2551 : 91-92) วุฒิชัย มูลศิลป์ (2547 : 40) กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ พระองค์ทรงโปรดให้ปรับปรุงกำแพงเมืองหลวงใหม่ ด้วยการก่ออิฐและถือปูนตามแบบชาติตะวันตก ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงจากกำแพงดินมาเป็นก่ออิฐถือปูนแทน ทรงรับสั่งรื้อกำแพงเมืองหน้าด่านทั้งทั้งหมด มีเมืองสุพรรณบุรี นครนายก และลพบุรี ถือเป็นการกำแพงเมืองไม่เป็นประโยชน์ต่อการรักษาพระนครหลวง เป็นยุทธศาสตร์ใช้เมืองหลวงตั้งรับและทิ้งเมืองหน้าด่าน ถือเป็นยุทธศาสตร์ที่เสียเปรียบทำให้พม่าเข้าโจมตีและเข้าล้อมถึงพระนครได้ง่าย ยังเป็นสาเหตุทำให้เสียกรุงครั้งที่ 1 โดยพระมหานาคได้ลาสิกขาจากพระออกมาช่วยป้องกันประเทศ มหานาคได้เกณฑ์ญาติพี่น้องมาช่วยกันขุดคลองคูเมืองออกไปถึงทุ่งภูเขาทอง เรียกว่า คลองมหานาค

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงโปรดให้จัดทำบัญชีราษฎรตามหัวเมืองชั้นในใหม่ ทำให้ทราบจำนวนชายฉกรรจ์ชัดเจน ประกาศจัดตั้งเมืองใหม่ขึ้นมา 3 เมือง คือ บ้านตลาดขวัญ เป็นเมืองนนทบุรี บ้านท่าจีน เป็นเมืองสาครบุรี โดยแยกเมืองราชบุรีกับสุพรรณบุรีออกจากกัน แล้วตั้งเมืองนครชัยศรี อีกเมืองหนึ่ง เพื่อเรียกรวมพลได้สะดวกในการเกณฑ์เข้ารับรักษาพระนคร ทรงโปรดให้ตัดแปลงเรือแข่ง เป็นเรือรบใส่ปืนใหญ่ยิงได้ที่บนหัวเรือ และให้จับช้าง ม้ามาฝึกใช้งานราชการด้วย

2. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

คณย์ ไชยโยธา (2551 : 94-95) กิตติ ต้นไทย (2550 : 84) กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเอกาทศรถ เป็นพระมหากษัตริย์ มีศักดิ์เสมอด้วยพระองค์ เรียกว่า “พระมหากษัตริย์คู่” ทรงปฏิรูประบบทหารใหม่รับชาวต่างชาติมาเป็นทหาร เช่น โปรตุเกสเป็นทหารปืนใหญ่ ญี่ปุ่นเป็นทหารรักษาพระองค์ จามเป็นทหารเรือ และแขกมัวร์เปอร์เซียเป็นเจ้ากรมท่า ประกาศยุบเมืองพระยามหานครมิให้พระราชวงศ์ไปปกครอง เพื่อป้องกันความมั่นคงของพระราชบัลลังก์ ดังเช่นการเสียอยุธยาครั้งที่ 1 ส่งพระมหาธรรมราชาไปปกครองเมืองพิษณุโลก จนเกิดความขัดแย้งระหว่างพระราชวงศ์ เมื่อพระมหาธรรมราชาไปเข้ากับพม่าทำให้สยามเสียพระนคร ทรงตั้งเมืองพระยามหานครขึ้นมาแทน แล้วจัดส่งขุนนางไปปกครอง เมื่อพระองค์ขยายอาณาเขตประเทศออกไปอย่างกว้างขวางแล้ว จึงประกาศยุบหัวเมืองพระยามหานครทั้งหมดรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (Centralization) มีตำแหน่งข้าราชการต่างๆ ช่วยกันปกครองแบ่งหัวเมืองออกเป็น 4 ชั้น คือ

2.1 หัวเมืองชั้นเอก มีอยู่ 2 เมือง มีเมืองพิษณุโลก ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาสุรสีห์พิชัยวาธิราช และ เมืองนครศรีธรรมราช ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชชัย เป็นเจ้าเมือง

2.2 หัวเมืองชั้นโท มีเมืองสวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ นครราชสีมา และ ตะนาวศรี

2.3 หัวเมืองชั้นตรี มีเมืองพิชัย พิจิตร นครสวรรค์ จันทบูรณ ไชยา พัทลุง และชุมพร

2.4 หัวเมืองชั้นจัตวา มีเมืองเพชรบุรี ชัยนาท จันทบุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี ลพบุรี สระบุรี อุทัยธานี มโนรมย์ อ่างทอง สวรรค์บุรี กาญจนบุรี ไทรโยค สุพรรณบุรี ศรีสวัสดิ์ นครชัยศรี ราชบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี ทำจัน เป็นต้น

ภาพที่ : 4.2 อนุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรฯ

ที่มา : พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2544 : 57

3. สมเด็จพระเอกาทศรถ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2556 : 33) กิตติ ต้นไทย (2550 : 88) กล่าวถึงสมเด็จพระเอกาทศรถว่า พระองค์ทรงรับชาวต่างชาติเข้ามาเป็นทหารจำนวนมาก เรียกว่า ทหารอาสา โดยจัดแบ่งทหารอาสาออกเป็นกรมตามเชื้อชาติและความชำนาญในการรบของแต่ละชาติ เช่น กรมอาสาญี่ปุ่น กรมอาสาจาม กรมทหารแมนปิ่น (โปรตุเกส) ถือเป็นสมัยที่ประเทศสยามมีชื่อเสียงทางด้านการหล่ออาวุธปืนใหญ่ด้วยสำริดมากที่สุด น่าจะเรียนรู้วิธีการหล่ออาวุธปืนมาจากชาวโปรตุเกส (ช่างหล่อปืนใหญ่ เพราะชาวโปรตุเกสเริ่มหันมาประกอบอาชีพอิสระตั้งแต่ปี พ.ศ.2058) เมื่อมาผสมผสานกับความรู้วิธีการหล่อโลหะของชาวสยาม คือ การหล่อระฆัง และพระพุทธรูป จึงทำให้เกิดการหล่อปืนใหญ่มีคุณภาพสูง เป็นที่ยอมรับของชาวต่างชาติ เช่น โขกุนของญี่ปุ่น มีพระราชสาส์นมาชมเชยคุณสมบัติของปืนใหญ่ของสยาม พร้อมทั้งขอร้องให้สยามช่วยหล่อปืนใหญ่ให้ด้วย

กล่าวได้ว่า การปรับปรุงกำแพงเมืองคันดินมาเป็นอิฐและปูนตามแบบชาติตะวันตก จัดทำบัญชีราษฎรหัวเมืองชั้นใน ยกเลิกการส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครองเมืองลูกหลวง เพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ มีการใช้ทหารต่างชาติในการรักษาความปลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์ และพระราชวัง

กฎหมาย

อาณาจักรอยุธยาตอนกลาง เป็นช่วงระยะเวลาสยามต้องตกเป็นเมืองประเทศราชของเมืองหงสาวดีถึง 15 ปี จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกฎหมายมากมาย โดยใช้ระเบียบกฎหมายที่มีอยู่เดิมเป็นหลัก แต่มีการปฏิรูปกฎหมายเท่าที่จำเป็นกับการบริหารราชการอยู่ 3 สมัย คือ (วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2559 : 97-98; มุลนิธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 134; ภูริชญา วัฒนรุ่ง. 2554 : 215; พลาดีศัย สิทธิธัญกิจ. 2550 : 759)

1. การปฏิรูปกฎหมายสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ และสมเด็จพระเอกทศรถ จนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีการปรับปรุงตรากฎหมายในปี พ.ศ.2167 เรียกว่า “พระธรรมนูญกระทรวงศาล และตราประจำตำแหน่งการปฏิบัติราชการ” ทั้งขุนนางฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน แต่บางตราสารอาจออกโดยพระราชโองการเฉพาะเรื่อง เช่น พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการพระราชทานที่ดิน หรือข้าววัดและที่กัลปนา มอบให้เจ้ากรมอาลักษณ์เป็นผู้ประทับตราเอกสาร เรียกว่า พระตำรา และมอบให้เจ้าพญาศรีธรรมราชาควบคุมดูแลกรมพระคลังอีกชั้นหนึ่ง ถือเป็นกรออกระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อใช้ปกครองบ้านเมืองใหม่ (ยึดตามแบบคัมภีร์ธรรมศาสตร์ และจารีตประเพณีพระพุทธศาสนา) ประเทศสยามในช่วงเวลานั้น มีดินแดนกว้างขวางมาก จำเป็นต้องจัดระเบียบการปกครองใหม่เพื่อบังคับบัญชาหัวเมืองรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง กำหนดตราประจำตำแหน่งขุนนางแบ่งการปกครองออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

1.1 หัวเมืองฝ่ายเหนือ อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าพญาจักรีศรีอรัญราช เป็นตำแหน่งสมุหนายก ถือศักดินา 10,000 ไร่ ใช้ตราพระราชสีห์ เป็นตราประจำตำแหน่ง

1.2 หัวเมืองชายทะเลตะวันออกและหัวเมืองฝ่ายใต้ อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าพญามหาเสนาบดีฯ ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ถือศักดินา 10,000 ไร่ เป็นผู้บังคับบัญชาใช้ตราพระคชสีห์แบบมีฐานรองพื้น เป็นตราประจำตำแหน่ง

1.3 กรมพระคลัง (เดิม) อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าพญาศรีธรรมราชา เป็นตำแหน่งกรมท่ากลาง ใช้ตราบัวแก้ว เป็นตราประจำตำแหน่ง เป็นผู้บังคับบัญชาดูแลกรมพระคลังมีหน่วยงานภายใต้ปกครอง คือ “กรมท่าขวา” ควบคุมดูแลการค้าชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาจากหัวเมืองฝ่ายตะวันตกนับถือศาสนาอิสลาม มีอินเดีย อาหรับ ชาว มลายู แขกมัวร์ ฯ โดยเฉกอะหมัดเป็นกรมท่าขวาคนแรกมีพระราชทินนามว่า “ออกพระจุฬาราชมนตรี” ต่อมากลายเป็นตำแหน่งผู้นำศาสนาอิสลาม และ “กรมท่าซ้าย” ควบคุมดูแลการค้าชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาจากหัวเมืองฝ่ายตะวันออกมีจีน ญี่ปุ่น เวียดนาม ฯ โดยมีชาวจีนเป็นกรมท่าซ้ายมีพระราชทินนามว่า “พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี” (กำพล จำปาพันธ์. 2560 : 86)

1.4 การปกครองในราชธานีขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์

ภาพที่ : 4.3 ตราประจำตำแหน่งการปฏิบัติราชการ

ที่มา : วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2559 : 98

การตรากฎหมายพระอัยการศึกว่า ทหารพลเรือนล้มตายในการสงครามเป็นอันมาก เมื่อรอดชีวิตมา ทรงพระราชทานพูนบำเหน็จความชอบแก่ทหาร ถ้าหนี้สินส่วยสาอากรติดค้างอยู่มากหรือน้อยให้ยกไว้ มีลูกหลานให้รับราชการแทน ถือเป็นประกาศยกเว้นภาษีอากรแก่ทหารที่ตายในสนามรบ เป็นหน้าที่ของรัฐต้องมอบเงินรางวัลแก่ภรรยาตอบแทน ยังมีกฎหมายป้องกันกบฏ และลอบปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์ว่า “...ให้รับราชบาตรฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคตรสถานหนึ่ง ให้รับราชบาตรฆ่าเสีย 7 ชั่วโมงสถานหนึ่ง ให้รับราชบาตรแล้วให้ฆ่าเสีย โคตรนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไปเลย เมื่อประหารชีวิตภายใน 7 วัน จึงให้สิ้นชีวิต เมื่อประหารนั้นอย่าให้โลหิตแลอศมตกลงในแผ่นดิน ให้ใส่แพลอยเสียตามกระแสน้ำ” ถือเป็นข้อกำหนดเด็ดขาด

สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงรับสั่งให้ปรับปรุงระเบียบการจัดเก็บภาษีใหม่ เพื่อจัดระบบการเก็บภาษีและการตรวจสอบง่ายขึ้น ทำให้รัฐมีรายได้มาพัฒนาประเทศอย่างพอเพียง เรียกว่า “ส่วยสด พัฒนาการขนอนตลาด” โดยรวมภาษีอากรทั้งสามประเภทเข้าด้วยกัน มีดังนี้ (กิตติ ต้นไทย. 2550 : 84; มุลินธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุตา. 2554 : 126)

1. ส่วย อนุญาตให้ไพร่ส่งสิ่งของมาแทนแรงงานเข้าเวรราชการ เช่น ไพร่ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในป่าไม้ให้ตัดไม้ที่ต้องการมาใช้ในราชการ เรียกว่า ไม้ส่วย หรือหาของป่ามาส่งรัฐ เมื่อส่งส่วยแล้ว ไม่ต้องเข้าเวรราชการ รัฐนำเอาสิ่งของส่วยมาใช้ในราชการ เช่น ไม้ นำมาปลูกสร้างสถานที่ต่างๆ
2. อากรขนอน เป็นการเก็บภาษีอากรด่านตามทางน้ำและทางบก เรียกว่า “ขนอน” เก็บภาษีด่านจากเรือและเกวียน ด้วยการจ่ายภาษีอากรในอัตรา 10 ซัก 1 ตาม
3. อากรตลาด การเก็บภาษีอากรโรงเรือน (อากรการค้า) ร้านค้ากล่าวว่า ที่ใดราษฎรประชุมกันจัดตั้งตลาดค้าขาย ที่นั่นก็ตั้งให้เก็บภาษีจากร้านค้าของผู้มาขายสิ่งของตามอัตราที่ทางราชการกำหนด

2. การปฏิรูปกฎหมายสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ตรากฎหมายบทบัญญัติในพระธรรมนูญศาลยุติธรรมขึ้น พ.ศ.2165 ถือเป็นกฎหมายตราสามดวง เรียกว่า “พระธรรมนูญ” โดยจัดตั้งศาลพิจารณอรรถคดีแต่ละประเภทถึง 14 ศาล ดังนี้

2.1 ศาลความอุทธรณ์ หรือศาลหลวง ทำหน้าที่พิจารณาคดีเกี่ยวกับตระลาการศาลผู้ถามความ ผู้ถือสำนวน พยานที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำมิชอบฟ้องว่า ตระลาการเป็นใจกับคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทำชู้กับคู่ความ เจ้าหน้าที่ในศาลรับสินบน หรือฟ้องว่าพยานเบิกความเป็นเท็จ

2.2 ศาลอาชญาราษฎร์ หรือศาลราษฎร์ ทำหน้าที่พิจารณาคดีความอาชญาประเภทข่มเหงรังแกกัน เช่น เกาะกุมคุมขังบุคคลโดยมิชอบ บังคับเอาทรัพย์สิน เป็นต้น

2.3 ศาลอาชญาจักร ทำหน้าที่พิจารณาคดีว่าความแทนกัน เช่น อ้างว่าเป็นญาติพี่น้องแล้วว่าความแทนกัน หรือแต่งสำนวนให้ผู้อื่นฟ้องร้อง หรือพิจารณาคดียุยงให้เขาเป็นความกัน

2.4 ศาลความนครบาล หรือกระทรวงนครบาล ทำหน้าที่พิจารณาคดีความนครบาล เช่น ปล้น ฆ่า ยาแฝดยาเมาถึงตาย ทำแท้งถึงตาย เป็นต้น

2.5 ศาลแพ่งวัง ทำหน้าที่พิจารณาคดีต่ำสบประมาท ทะแะโลม ล้วงแย่งเมียและลูกสาวผู้อื่น ข่มขืนมิได้ถึงชำเรา ทบถองตบตีด้วยไม้ หรือมือไม่ถึงสาหัส กู้หนี้ยืมสิน ผัวเมียหย่ากัน ผัวเมียลักทรัพย์กัน พ่อแม่พี่น้องลูกหลานลักทรัพย์กัน เป็นต้น

2.6 ศาลแพ่งกลาง ทำหน้าที่พิจารณาคดีความแพ่งที่จำเลยเป็นสมนอก และเป็นคดีที่กล่าวหาในสถานเบา เช่น ต่ำสบประมาท ทะแะโลม ข่มขืนมิได้ถึงชำเรา เป็นต้น

2.7 ศาลแพ่งเกษม ทำหน้าที่พิจารณาคดีความแพ่งที่จำเลยเป็นสมนอก และเป็นคดีที่กล่าวหาในสถานหนัก เช่น บุกรุกที่ดินเรือกสวน ทำชู้หรือข่มขืนกอดจูบเมียหรือลูกหลานผู้อื่น

2.8 ศาลกรมมรรฎก หรือกระทรวงมรรฎก ทำหน้าที่พิจารณาคดีความมรดกของผู้มีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป

2.9 ศาลความต่างประเทศ หรือกระทรวงกรมท่ากลาง ทำหน้าที่พิจารณาคดีความระหว่างชาวไทยกับชาวต่างประเทศ หรือระหว่างชาวต่างประเทศด้วยกัน

2.10 ศาลกรมนา หรือกระทรวงกรมนา ทำหน้าที่พิจารณาคดีความโภชากร คือ อรรถคดีเกี่ยวกับวัวควาย บุกรุกที่นา วางเพลิงเผาต้นข้าว ขโมยข้าว

2.11 ศาลกรมพระคลัง หรือศาลคลังมหาสมบัติ ทำหน้าที่พิจารณาคดีความพระราชทรัพย์

2.12 ศาลกระทรวงธรรมการ ทำหน้าที่พิจารณาคดีความพระภิกษุสามเณรทำผิดศีล หรือผิดวินัยร้ายแรง เช่น เสพเมถุนธรรม

2.13 ศาลความสังกัด หรือศาลกระทรวงสัสดี ทำหน้าที่พิจารณาคดีความพิพาทเกี่ยวกับหมู่หมายถึงของบ่าวไพร่ การปันหมู่

2.14 ศาลความเวทมนต์ หรือศาลกระทรวงแพทยฯ ทำหน้าที่พิจารณาคดีความกล่าวหาว่าเป็นกระสือกระหัง ทำเวทมนตร์อาคมใส่ว่านยา ทำเสน่ห์ยาแฝด โดยผู้เสียหายไม่ถึงตาย หรือคดีพราหมณ์โยคีเป็นโจทก์จำเลยหาความกัน ถ้าความเกิดในหัวเมืองขุนหมื่นเป็นผู้พิจารณา

การจัดการระบบการศาลในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนี้ เมื่อศาลมีคำพิพากษาออกมาแล้ว คดีความเป็นอันเสร็จสิ้นเด็ดขาด ไม่มีการฟ้องร้องระหว่างคู่ความเดิมด้วยการฎีกาเพื่อขอความเป็นธรรมต่อพระมหากษัตริย์อีก ยกเว้นกรณีคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ตระลาการผู้ถามความ ผู้ถือสำนวน และพยานที่เกี่ยวข้องกับคดีความของตนกระทำมิชอบ หรือไม่ให้ความยุติธรรม อาจจะไปฟ้องร้องกล่าวหาตระลาการผู้ถามความ ผู้ถือสำนวน และพยานต่อศาลหลวงก็ได้ ในสมัยนี้มีคดีความอุทธรณ์ฟ้องต่อศาลหลวง แต่อาจมีราษฎรทูลเกล้าฯ เพื่อถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์บ้าง ในบางคดีความก็มี

กล่าวได้ว่า ลักษณะการตรากฎหมายในสมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นการออกกฎหมายเกี่ยวกับการปกครอง เพื่อวางระเบียบราชการให้เหมาะสมกับการขยายอาณาเขตประเทศ กฎหมายเกี่ยวกับการเก็บภาษีอากร เรียกว่า ขนอน และการจัดวางระบบศาลประเภทต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาระเบียบของประเทศให้เจริญก้าวหน้า

ระบบสังคม

จิตรสิงห์ ปิยะชาติ (2554 : 32-33) เฉลิมพงศ์ มีสมนัย และคณะ (2551 : 42, 45, 50) พลาตศิษฐ์ สิทธิธัญกิจ (2550 : 764) กล่าวถึงระบบสังคมในสมัยอาณาจักรอยุธยาตอนกลางว่า เป็นสังคมแบบเดียวกับสมัยอาณาจักรอยุธยาตอนต้น ยึดตามกฎระเบียบศักดิ์ดินนา มีพระมหากษัตริย์พระราชวงศ์ ขุนนาง ไพร่ ทาส ชาวต่างชาติ และพระสงฆ์ โดยเฉพาะพระสงฆ์ ถือเป็นชนชั้นที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงให้ความเคารพมาก ในคราวที่พระองค์ทรงทำสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาธรรมราชานั้น แม่ทัพนายกองตามเสด็จไม่ทันพระองค์ ทรงรับสั่งโทษอาญาศึกด้วยการสังคุมขังรอประหารชีวิตแก่แม่ทัพนายกอง เมื่อสมเด็จพระวันรัตวัดป่าแก้วทูลขอชีวิตทหารจากโทษประหารชีวิตครั้งนั้น พระองค์ทรงยกโทษให้แก่แม่ทัพนายกองเหล่านั้นให้ทำความดีแก้ตัวใหม่

นอกจากนั้น การจัดระบบชนชั้นทางสังคมของข้าราชการแบบใหม่ สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงรับชาวต่างชาติเข้ามาเป็นทหารจำนวนมาก เรียกว่า ทหารอาสา หรือ ทหารรับจ้าง ตัวอย่างเช่น ทหารอาสาญี่ปุ่นที่มีความสามารถมาก จนพัฒนามาเป็นขุนนางชั้นสูงในพระราชสำนักสยาม มีตำแหน่งเป็นพระยาเสนาบดีภิมุข (ออกญาเสนาภิมุข) โดยพระมหากษัตริย์ยังทรงพระราชทานที่ดินให้กลุ่มชาวต่างชาติสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยใกล้พระนครหลวงและตามหัวเมืองใกล้เคียง จนกลายเป็นชุมชนชาวต่างชาติขนาดใหญ่ มีชุมชนชาวญี่ปุ่น ชุมชนชาวแขกทั้งจาม อาหรับและอินเดีย ชุมชนฝรั่งชาวโปรตุเกส ฮอลันดา และสเปน ชุมชนชาวจีน จนเกิดชื่อย่านชุมชนขึ้นมาตามกลุ่มคนเหล่านั้นมาอาศัยอยู่

การเปลี่ยนชนชั้นข้าราชการในสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ เป็นการปฏิรูประบบข้าราชการใหม่ โดยยุบเมืองลูกหลวง เรียกว่า เมืองพระยามหานคร เพื่อมิให้เชื้อพระวงศ์ไปปกครอง ลดบทบาทของพระญาติ เพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางจัดตั้งเป็นหัวเมืองชั้นเอก ตั้งตำแหน่งผู้ปกครองเป็น “เจ้าพระยา” เพิ่มอำนาจขุนนางส่วนกลางรองลงมาเจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็น “พระยา” ยังมีตำแหน่งสำคัญรองลงมา ปลัดเมืองเป็น “ยกกระบัตรเมือง” ส่งไปจากราชธานีเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการปกครองและกฎหมาย ทำหน้าที่ตรวจสอบเจ้าเมือง เช่น ท้องตราราชการส่งไปจากราชธานี ยกกระบัตรเมืองต้องอยู่รับฟัง มีตำแหน่งจตุสดมภ์เหมือนการปกครองส่วนกลางมีหลวงเมือง หลวงวัง หลวงคลัง หลวงนา และตำแหน่งเจ้าท่าดูแลทางการค้า และสัสดีดูแลเรื่องบัญชีคน โดยให้รับค่าตอบแทนเป็นรายได้จากภาษีในท้องถิ่นของรัฐ ได้แก่

1. ขุนนางได้รับเบี้ยหวัด โดยจ่ายเงินเป็นปีจากราชธานี ขุนนางได้รับจำนวนมากน้อยตามความสำคัญของเมือง
2. ขุนนางได้รับสิ่งของพระราชทานจำพวกเสื้อผ้าแพรพรรณตอบแทน
3. การเก็บภาษีผลผลิตข้าว (ค่านา) เจ้าเมืองได้รับครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งต้องนำส่งเข้าท้องพระคลังหลวงในราชธานี
4. หากขุนนางทำผิดอาญาหลวง ทรัพย์สินที่มีอยู่จะถูกริบตามกฎหมายตกเป็นของเจ้าเมือง
5. เมืองที่มีการค้ากับต่างประเทศ มีการเก็บภาษีขาเข้าตามขนาดปากเรือ ภาษีส่วนหนึ่งจะตกเป็นของเจ้าเมืองด้วย
6. เจ้าเมืองได้รับสิทธิพิเศษ ด้วยการใช้ประโยชน์จากไพร่หลวงที่เกณฑ์มาใช้แรงงานในเมืองที่ปกครองได้

ระบบสังคมข้าราชการสมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นการจัดระเบียบศักดินาข้าราชการอย่างเป็นระบบ ดังนี้

1. ศักดินาหัวเมืองเอก เจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็นเจ้าพระยา ถือศักดินา 10,000 ไร่ เทียบเท่ากับตำแหน่งอัครเสนาบดี แต่ยังมีอภิสิทธิ์น้อยกว่าอัครเสนาบดี ส่วนปลัดเมือง ถือศักดินา 3,000 ไร่ ยกกระบัตรเมือง และทหาร ถือศักดินา 1,600 ไร่
2. ศักดินาหัวเมืองโท เจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็นพระยา ถือศักดินา 10,000 ไร่ เทียบเท่ากับตำแหน่งเมืองชั้นเอก ส่วนจตุสดมภ์ และปลัดเมือง ถือศักดินา 1,200 ไร่
3. ศักดินาหัวเมืองตรี เจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็นพระยา ถือศักดินา 5,000 ไร่ ส่วนปลัดเมือง ถือศักดินา 1,100 ไร่
4. ศักดินาเมืองจัตวา ปกครองโดยหัวเมืองตรี โท เอก ไม่ปรากฏหลักฐานระบบศักดินาชัดเจน เจ้าเมืองน่าจะถือศักดินา 1,100 ไร่ เทียบเท่ากับปลัดเมืองชั้นตรี แต่ทหารอยู่ภายใต้การดูแลของมหาเสนาบดีโดยตรง

กล่าวได้ว่า ระบบชนชั้นสังคมสมัยอยุธยาตอนกลางไม่ชัดเจน อาศัยระเบียบศักดิ์ดินนาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นตัวกำหนดชนชั้นสังคม แต่เป็นสมัยที่ให้ความสำคัญเรื่องชนชั้นขุนนางมากกว่าทุกสมัย โดยอาศัยระบบการปกครองเป็นตัวควบคุมระบบชนชั้นทางสังคมเพื่ออาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ในแต่ละหัวเมืองภายใต้การปกครองพระราชอำนาจกษัตริย์สยาม แม้แต่ชาวต่างชาติยังได้รับการสถาปนาเกียรติยศเป็นขุนนาง

การศึกษา

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา (2554 : 120) ดนัย ไชยโยธา (2551 : 163) กล่าวถึงการศึกษาในสมัยอยุธยาตอนกลางว่า นำระบบการศึกษามาจากสมัยสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น เนื่องจากสยามตกอยู่ในภาวะสงคราม ทั้งยังเป็นเมืองประเทศราชของหงสาวดียาวนานถึง 15 ปี จึงทำให้ไพร่ฟ้าไม่มีเวลาจะศึกษาเล่าเรียน แต่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงแอบฝึกอบบรมชายฉกรรจ์ด้านพิชัยสงครามมาเป็นทหารของพระองค์ เพื่อมาพัฒนาคนมาเป็นทหารและขุนนาง พระองค์ทรงฝึกยุทธวิธีการรบแก้กำลังพลทั้งกระบี่กระบองไว้อย่างเก่งกล้าสามารถ ทั้งเรียนรู้วิธีการสู้รบกับข้าศึกที่มีกำลังมากกว่าได้ เนื่องจากเมืองหงสาวดีว่างเว้นการรบกับสยามในช่วงเปลี่ยนแผ่นดิน เป็นโอกาสให้สยามส่งทหารกล้าเหล่านี้ไปรบยึดเมืองหน้าด่านได้มาจำนวนมาก

นอกจากนั้น สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงส่งเสริมการศึกษาคณะสงฆ์ให้มีการจัดสอบวัดความรู้ทางธรรมของพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร เพื่อป้องกันไพร่แอบหลบหนีราชการเข้ามาบวชเป็นพระสงฆ์ แต่ไม่ศึกษาเล่าเรียนธรรมวินัย ทำให้ไม่มีความรู้ภูมิธรรมเพียงพอที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ อาจทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมเสีย ถือเป็นนโยบายอย่างชาญฉลาดที่จะได้บุคคลที่มีความรู้ทางธรรมเท่านั้นจึงจะสามารถบวชเป็นพระสงฆ์อยู่พระศาสนาได้

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงอุทิศพระที่นั่งจอมทอง 3 หลัง ไว้เป็นสถานที่ถวายหนังสือบาลีแก่พระภิกษุสามเณรที่ผลิตเวียนกันมาศึกษาเล่าเรียนในวังหลวง เมื่อชาวญี่ปุ่นเป็นกบฏยกเข้ามาวังหลวงเพื่อจะจับพระองค์ พระภิกษุสามเณรพากันช่วยป้องกันพระองค์ปลอมตัวเป็นพระภิกษุหนีออกมาได้ ในสมัยนี้มีการประพันธ์วรรณกรรมกาพย์มหาชาติคำหลวงขึ้นมา แต่งเป็นภาษาบาลีและภาษาไทยผสมกัน ถือเป็นยุคสำคัญการศึกษาทางพระพุทธศาสนา

กล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาสมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นการศึกษาตามแบบอยุธยาตอนต้นเป็นหลัก ส่วนมากการศึกษาเน้นทางวิชาการกระบี่กระบอง เพื่อพัฒนากำลังพลทางทหารเป็นสำคัญ เน้นการเรียนรู้เพื่อสร้างชาติ หรือกู้ชาติบ้านเมืองคืนจากหงสาวดี เพื่อการขยายอาณาเขตประเทศให้กว้างขวางออกไป ตลอดทั้งการควบคุมการศึกษาสงฆ์ และการแต่งวรรณกรรมมหาชาติคำหลวง

ศาสนาและวัฒนธรรม

การศึกษาเรื่องศาสนาและวัฒนธรรมในสมัยอยุธยาตอนกลาง เป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์ รัฐให้ความสำคัญเรื่องการทำนุบำรุงศาสนาและวัฒนธรรมมาก เป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาในสังคมสยามประเทศ

1. ด้านศาสนา

อิทธิพลของพระพุทธศาสนากับสังคมในสมัยอยุธยาตอนกลาง มีดังนี้ (दनัย ไชโยธธา. 2551 : 162-163; มุลินธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 105, 126,134)

1. บทบาทของพระสงฆ์และวัดในฐานะเป็นศูนย์กลางทางสังคม ทั้งด้านการศึกษาของกุลบุตร ทุกคนให้ความเคารพนับถือว่า วัดเป็นสถานที่พระราชวงศ์และขุนนางออกบวชเพื่อศึกษาเล่าเรียนและลบลพระราษภัยทางการเมือง ดังเช่น พระเทียรราชาทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินคู่กับท้าวศรีสุตาจันทร์ ในสมัยสมเด็จพระยอดฟ้า ต่อมาพระองค์ทรงเสด็จออกผนวช ณ วัดราชประดิษฐานเพื่อหนีพระราษภัยทางการเมือง เพราะเกรงกลัวอำนาจของท้าวศรีสุตาจันทร์ว่า “บัดนี้เห็นภัยจะเกิดมีเป็นมั่นคง ไม่เห็นสิ่งใดจะเป็นที่พึ่งได้ เห็นแต่พระพุทธศาสนาและผ้ากาสาวพัตร์ เป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์จะเป็นที่พำนักพ้นภัยอุปัทราย” ต่อมาขุนพิเรนทรเทพกับสมัครพรรคพวกได้กำจัดขุนวรรวงศาธิราชและท้าวศรีสุตาจันทร์ แล้วจึงได้อัญเชิญพระเทียรราชาให้ลาผนวชออกมาครองราชย์เป็น “สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ” แต่พระองค์ทรงเสียพระทัยมากอีกครั้ง เมื่อพม่าส่งกำลังมาปล้นชิงตัวพระราชธิดาในระหว่างทางเสด็จไปให้พระเจ้าบุเรงนอง ในขณะที่พระองค์พระราชทานพระราชธิดาเพื่อเป็นพระอัครมเหสีแก่เจ้าเมืองล้านช้าง ด้วยเหตุนี้พระองค์ทรงเสียพระทัยมากจึงเสด็จออกผนวชอีกครั้งหนึ่ง

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงผนวชอยู่วัดระฆัง มีความรอบรู้ทางพระไตรปิฎก จนได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระพิมลธรรมอนันตปริษา ต่อมาจึงมีศรีสรักษ์มาฝากตัวเป็นบุตรบุญธรรม ได้ช่องสุขกำลังอยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุบุกเข้าวังหลวงจับพระศรีเสาวภาคย์ไปสำเร็จโทษ แล้วจึงอัญเชิญพระพิมลธรรมออกมาครองราชย์แทน ต่อมาชาวญี่ปุ่นมีความขัดแย้งเรื่องการลงทุนที่มีความใกล้ชิดกับญี่ปุ่น จึงบุกเข้าในวังจะจับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แต่พระสงฆ์วัดประดู่ได้ช่วยเหลือห้อมล้อมพระองค์แล้วพาเสด็จออกนอกเมือง เมื่อทหารญี่ปุ่นเห็นดังนั้นจึงตกตะลึง ไม่กล้าทำร้ายพระสงฆ์ ต่อมาพระองค์จึงรับสั่งขับไล่ชาวญี่ปุ่นออกไปอยู่นอกพระนครหลวง (กำพล จำปาพันธ์. 2560 : 128)

2. บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการอุทิศพระพุทธรูปศาสนา ดังเช่น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงอุทิศพระตำหนักเดิมสร้างเป็นวัด คือ วัดวังชัย สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงสร้างวัดวรเชษฐาราม เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และอาราธนาพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีมาอยู่จำพรรษา นอกจากนั้น พระองค์ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปปฏิมากรฉลองพระองค์ 5 องค์ นำไปประดิษฐานที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม (พ.ศ.2156) และในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า “สมเด็จพระ

พระเอกาทศรถ ทรงพระราชทานที่กัลปนาเป็นนิตยภัตพระสงฆ์” เรียกว่า กัลปนา หมายถึง พระราชทานผลประโยชน์ในภษีที่คืนเป็นนิตยภัตเลี้ยงพระสงฆ์ ไม่ได้พระราชทานตัวที่คืน และหากว่า วัดหลวงวัดใดที่ยังไม่มีกัลปนามาแต่ก่อน ก็จัดให้มีขึ้นให้เหมือนกับวัดที่มีแล้วให้บริบูรณ์

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงโปรดให้ย้ายพระมณฑปพิตรจากทิศตะวันออก มาไว้ทิศ ตะวันตกของพระราชวัง แล้วสร้างพระมณฑปครอบ ในปี พ.ศ.2161 มีผู้พรอพระพุทธรูปอยู่บนเขา สุวรรณบรรพต แขวงเมืองสระบุรี พระองค์ทรงโปรดให้สร้างศาสนสถานต่างๆ ตามทางเสด็จ และ พระราชทานที่ดินเป็นพุทธมณฑลกว้าง 1 โยชน์ โดยรอบพระพุทธรูป ทรงรับสั่งให้ชาวฝรั่งเศสตัดถนน หลวงกว้างสิบเมตรตั้งแต่เชิงเขาสุวรรณบรรพตจนถึงท่าเรือเสด็จ นอกจากนั้น ทรงโปรดให้ราชบัณฑิต ช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย และทรงโปรดฯ ให้สร้างพระไตรปิฎกจารึกไว้ ในหอพระหลวงด้วย

3. บทบาทของบาทหลวง ซึ่งคณะบาทหลวงฟรานซิสกันเข้ามาเผยแพร่ศาสนาอยู่ก่อนแล้ว มีการขยายตัวทางวัฒนธรรมศาสนาคริสต์ในสมัยตอนกลางอยุธยาเพื่อความมั่นคงมากในปี พ.ศ.2165 มี บาทหลวงชาวโปรตุเกสอยู่ในอยุธยามากถึง 11 รูป มีหน้าที่รับผิดชอบชาวคริสต์งราว 2,000 คน ส่วนมากเป็นลูกครึ่งโปรตุเกสที่เกิดจากหญิงชาวเอเชีย ในชุมชนจะมีโบสถ์คริสต์ชื่อว่า ชาวเปาลู (Sao Paulo) และในปี พ.ศ.2165 ทางบาทหลวงโปรตุเกสได้จัดประกอบพิธีศีลมหาสนิทเพื่อเป็นคริสเตียนแก่ ชาวญี่ปุ่นถึง 400 คน ที่อาศัยอยู่ในชุมชนญี่ปุ่นในอยุธยา ต่อมาในภายหลังคณะบาทหลวงเยซุอิตเดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในปี พ.ศ.2150 โดยเดินทางผ่านเข้ามาทางเมืองตะนาวศรีสู่อยุธยา (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2560 : 44, 59, 62-63)

4. บทบาทของพ่อค้าอิสลาม ชาวมุสลิมอพยพเข้ามาค้าขายในสยามประเทศมาช้านานแล้ว บางกลุ่มอยู่ที่เมืองปัตตานี บางกลุ่มอพยพมาจากมะละกา จาม และเปอร์เซีย เข้ามาสร้างชุมชนอยู่ใน อยุธยาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ เป็นตลาดเฉพาะกลุ่มทางศาสนา เป็นตลาดเอก เรียกว่า ตลาดปากคลอง-คูจามท้ายสุรเา (Surau) แยก ซึ่งสุรเาแยกเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของชาวมุสลิม นอกจากนั้น ผู้นำชาวมุสลิมเอกอะหมัดได้รับราชการเป็นขุนนางแวกกรมท่าขวาในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีการเลื่อนตำแหน่งขึ้นไปเรื่อยๆ จนสูงสุด ส่วนตำแหน่งพระจุฬาราชมนตรีนี้ในเวลาต่อมากลายเป็น ตำแหน่งผู้นำศาสนาอิสลามในสยามประเทศ (วินัย พงศ์ศรีเพียร. 2559 : 127)

2. ด้านวัฒนธรรม

การศึกษาลักษณะศิลปวัฒนธรรมและประเพณีที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางนี้ ถือเป็นเอกลักษณ์ทางสังคม และวัฒนธรรมสยาม บางอย่างมีอิทธิพลถือปฏิบัติกันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ดังนี้ (दनัย ไชโยธา. 2551 : 163)

1. วัฒนธรรมการแต่งกาย ในสำนักผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่น สวมเสื้อผ่าอก คอแหลม แขนกระบอก ยาวจรดข้อมือ หญิงชาวบ้านนุ่งผ้าจีบห่มสบีมี 3 แบบ คือ รัดอก สไบเฉียง และห่ม ตะเบงมาน (ห่มไขว้กัน

แล้วรวบไว้หลังคอ) ซึ่งการแต่งกายที่เหมาะสมกับทำงาน บุกป่า และออกรบ นิยมปักปิ่นทองที่มวยผม สวมแหวนหลายวง สร้อยคอ สร้อยข้อมือ ทรงผม ผู้หญิงในสำนักไว้ผมแบบหญิงพม่าและล้านนาเกล้าไว้บนกระหม่อมคล้องด้วยมาลัย ถัดลงมาปล่อยผมสยายยาว ส่วนหญิงชาวบ้านตัดผมสั้น ตอนบนแล้วถอนผมรอบๆ ไว้ยาวประบ่า เรียกว่า “ผมปัก” บางคนโกนท้ายทอย คนรุ่นสาวไว้ผมดอกกระทุ่ม ไม่โกนท้ายทอยปล่อยยาวเป็นรอกไทร

2. จาริตประเพณี ประเพณีบูชารอยพระพุทธรบาท (วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี) เป็นประเพณีจาริกแสวงบุญในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จนกลายเป็นประเพณีมาถึงทุกวันนี้ ประเพณีทำในช่วงหลังฤดูเกี่ยวข้าว ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ หรือมีนาคมของทุกปี พระองค์ทรงโปรดให้แต่งกายมหาชาติประเภทร่ายยาว ยกคาถาบาลีมาวรรคหนึ่งแล้วแปลเป็นภาษาไทยวรรคหนึ่ง สลับกันไปมา เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเทศมหาชาติ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย และสนใจอยากฟังชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า จนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีเทศมหาชาติมาจนถึงปัจจุบันนี้

3. สถาปัตยกรรม ในสมัยนี้เป็นแบบศิลปะสุโขทัย ปั้นพระพุทธรูปปูนพระพักตร์ พระรัศมีไร พระศกเส้นเล็ก ทำสังฆาฏิขนาดใหญ่ ชายสังฆาฏิตัดเป็นเส้นตรง ส่วนมากนิยมทำพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปนั่งขนาดใหญ่ คือ พระมิ่งมงคลพิตร พระพุทธรูปขนาดกลาง มีฐานชุกชีสูง เป็นพระประธานในพระอุโบสถ วัดไชยวัฒนาราม พระนอนวัดโลกยสุธา หรือการหล่อพระหุ้มทองปางห้ามญาติประดับตกแต่งอย่างงดงาม

กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมมาก นิยมสร้างวัดในเขตพระราชวัง และพระสงฆ์มีบทบาทในการช่วยเหลือพระราชสำนักในยามคับขัน พร้อมทั้งเป็นแหล่งการศึกษากุลบุตร มีวัฒนธรรมการแต่งกายเฉพาะสมัย เกิดงานประเพณีบูชารอยพระพุทธรบาท ประเพณีฟังเทศมหาชาติขึ้นมา นำสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัยมาสร้างศิลปกรรม เป็นเอกลักษณ์เฉพาะสมัย

เศรษฐกิจ

หลังจากสมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงกอบกู้เอกราชจากพม่าแล้ว ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายกับอยุธยาจำนวนมาก พระราชพงศาวดารกล่าวถึงสะพานขายข้าวสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถว่า สยามส่งข้าวไปขายยังเมืองปัตตาเวีย (อินโดเนเซีย) จำนวนมาก รัฐยังไม่ถือว่าข้าวเป็นสินค้าต้องห้าม ประกาศเก็บภาษีจังกอบ และภาษีด่านขนอน เพื่อนำเงินรายได้เข้าท้องพระคลังหลวง เป็นค่าใช้จ่ายพัฒนาประเทศ ซึ่งระบบเศรษฐกิจสมัยอยุธยาตอนกลางแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. การค้าขายภายในประเทศ

วารางคณา นิพัทธ์สุขกิจ (2560 : 99, 100) จิตรสิงห์ ปิยะชาติ (2554 : 37-38) ประภัสสร บุญประเสริฐ (2552 : 168) กล่าวถึงสมัยอยุธยาตอนกลางว่า การค้าขายสยามเจริญรุ่งเรืองในช่วง สมเด็จพระนเรศวรฯ เป็นต้นมา รัฐบาลประกาศควบคุมสินค้าต้องห้าม ซื่อขายได้เฉพาะหน่วยงานรัฐ เพื่อมิให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาซื้อไม้กฤษณา ผาง ดีบุก และดินประสิว (เก็บไว้ทำกระสุนปืน) ประกาศห้ามราษฎรซื้อขายสินค้าต้องห้ามกับชาวต่างเมืองด้วย หากผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษตามกฎหมาย ต่อมาเมื่อ ชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายมากขึ้น การกำหนดประเภทของสินค้าต้องห้ามได้ขยายตัวกว้างออกไป พร้อมทั้งออกกฎข้อบังคับการเก็บภาษีทางการค้าภายในประเทศอย่างเข้มงวดมากกว่าเดิม

สมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ ถึงสมเด็จพระเอกาทศรถ มีการอนุญาตให้มูลนายที่อยู่เมือง ห่างไกลนำไพร่ส่วยที่อยู่ในสังกัดไปหาของป่ามาเป็นส่วยแทนการเกณฑ์แรงงานช่วยราชการ เพราะของ ป่าเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญสุด ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีสินค้าของป่ามาจากแหล่งส่วยเมือง จำนวนมาก เช่น ไม้กฤษณา มาจากเมืองนครราชสีมา จันทบุรี และกัมพูชา นอแรดมาจากเมือง พิษณุโลก นครราชสีมา ตาก เพชรบูรณ์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังแต่งตั้งขุนนาเป็นนายอากรขนอน ออกไปตั้งด่านเก็บอากรขนอนตามลำน้ำทั้ง 4 ทิศของพระนครหลวง เช่น ทางเหนือมีเมืองระแหง เมืองตาก และเรือหางเหยี่ยวเพชรบูรณ์ ยังมีด่านขนอนทางบกคอยเก็บภาษีพ่อค้าที่มาทางบก ตาม หลักฐานอยุธยา มีศูนย์การค้าภายในพระนคร ทั้งย่านตลาดการค้าขายมากกว่า 60 แห่ง แต่ละย่าน การค้าผลิตสินค้าเฉพาะ หรือความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น ย่านผลิตน้ำมันงา ย่านช่างมิด ย่านปั้นหม้อ ย่านทำแป้งหอมธูปกระแจะ เป็นต้น สมัยอยุธยาตอนกลางยังมีตลาดการค้าขนาดใหญ่อยู่นอกเมืองถึง 30 แห่ง และย่านการค้าขายนอกเมืองอีก 52 แห่ง ซึ่งการค้าขายมีความคึกคักเฉพาะบริเวณในตัวเมืองใหญ่ ที่ราษฎรออาศัยอยู่หนาแน่น ในสมัยนี้นิยมทำมาหากินเพียงเพื่อการดำรงชีพภายในครอบครัว

2. การค้าขายกับต่างชาติ

จิตรสิงห์ ปิยะชาติ (2554 : 39-40) ดนัย ไชโยธา (2551 : 98) กล่าวถึงอาณาจักร อยุธยาตอนกลางว่า มีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย เป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศมาก รัฐบาลได้ จัดระบบการค้าต่างประเทศอย่างเป็นระบบ เพื่อรักษาประโยชน์ทางการค้ากับต่างประเทศมากที่สุด โดยมอบหมายให้กรมท่า เป็นหน่วยงานในสังกัดกรมพระคลังมหาสมบัติ เป็นผู้รับผิดชอบ เรียกว่า ระบบผูกขาดการค้า โดยรัฐบาลเอง ซึ่งประเทศสยามมีความมั่นคงทางการเมือง และรัฐเปิดประเทศให้ ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขาย สร้างบ้านเรือนอาศัยภายในเขตพระนคร ชาวต่างชาติเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่สมัย สมเด็จพระนเรศวรฯ จนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ส่งผลให้รัฐบาลแสวงหาผู้ชำนาญเฉพาะด้าน ทางการค้าขายเข้ามาดูแลระบบเศรษฐกิจการค้าของประเทศ จึงเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติเข้ามาสู่

ระบบราชการในราชสำนักสยามด้วยการเลื่อนชนชั้นตำแหน่งสูงขึ้น รัฐมีการจัดตั้งหน่วยงานดูแลกิจการค้าขึ้นมาเป็น 3 กรม ภายใต้กำกับของกรมพระคลังมหาสมบัติ เพื่อเก็บเกี่ยวรายได้เข้ารัฐ ได้แก่

2.1 กรมท่าซ้าย แต่งตั้งขุนนางชาวจีน เป็นดูแลการค้าขายหัวเมืองฝ่ายตะวันออก ตำแหน่งเป็นพระยาโชติกราชเศรษฐี

2.2 กรมท่าขวา แต่งตั้งขุนนางแขก เป็นดูแลการค้าหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ตำแหน่งเป็นพระจุฬาราชมนตรี

2.3 กรมท่ากลาง แต่งตั้งขุนนางชาวฝรั่ง เป็นผู้ดูแลการค้าขายส่วนกลางในเขตราชอาณาจักร แต่ยังไม่ปรากฏหลักตำแหน่งชัดเจน แต่ตำแหน่งเสนาภิมุข เป็นตำแหน่งเฉพาะขุนนางเชื้อสายญี่ปุ่น

พระมหากษัตริย์ ทรงแต่งตั้งขุนนางผู้มีความรู้ความสามารถเข้าควบคุมระบบการค้าขายกับต่างประเทศ โดยเฉพาะการต่อเรือสำเภาเพื่อการค้าขาย มีชาวจีนรับจ้างเป็นนายเรือและลูกเรือควบคุมสินค้าของราชอาณาจักรอยุธยา ส่วนมากเป็นผลิตผลทางการเกษตร เครื่องสังคโลก และของป่าที่หาได้ หรือไพร่ของป่าใช้มาแทนส่วยแรงงานราชการให้รัฐ เช่น งาช้าง หนังสัตว์ ไม้หอม เครื่องเทศ และแร่อัญมณีต่างๆ ส่งผลให้รัฐมีรายได้กำไรมากพอสมควร สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีขุนนางผู้ใหญ่ทำการค้าขายจนร่ำรวยมั่งคั่ง “ออกญาศรีวรวงศ์” เป็นแม่ทัพช้าง 1 ใน 6 ขุนนางสำคัญที่ร่ำรวยมีทาส 2,000 คน ช้าง 200 เชือก ม้าอีกจำนวนมาก เป็นผู้ให้การสนับสนุนพระมหากษัตริย์เพื่อการแต่งตั้งเป็นรัชทายาท และสถาปนาพระมหากษัตริย์ได้สำเร็จ “สมเด็จพระเชษฐาธิราช” ต่อมาดำเนินการกำจัดกลุ่มขุนนางฝ่ายสนับสนุนพระศรีศิลป์ ออกจากแผ่นดินอีกด้วย

เมื่อออกญาศรีวรวงศ์ได้เลื่อนตำแหน่งเป็น ออกญาภราดร ผู้ควบคุมกำลังทหาร ด้วยการสนับสนุนของออกญากำแพงกับออกญาเสนาภิมุข (ยะมะตะ นะงะมะชะ) ได้มอบเงินตอบแทนให้ขุนนางทั้งสองด้วย ภายหลังจากจัดออกญาเสนาภิมุขพันตำแหน่งทางการเมืองภายในพระนคร เพราะอำนาจบารมีและความร่ำรวย จึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทั้งขุนนางและท่านร่วมกันโค่นบัลลังก์สมเด็จพระเชษฐาธิราช และพระอาทิตย์วงศ์

กล่าวได้ว่า อาณาจักรอยุธยาตอนกลาง เป็นยุคแห่งการกอบกู้บ้านเมือง พระมหากษัตริย์ให้ความสำคัญกับชาวต่างชาติมาก ทรงแต่งตั้งดำรงตำแหน่งทางทหารและการค้าขาย ทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศเจริญก้าวหน้า กรมพระคลังมหาสมบัติควบคุมการค้าขายหาเงินรายได้เข้าท้องพระคลังหลวงแล้ว ขุนนางยังมีโอกาสค้าขายจนมีฐานะมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมืองตามมา

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ระหว่างประเทศสยามในสมัยอยุธยาตอนกลาง สามารถแยกความสัมพันธ์กับต่างประเทศออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน

การศึกษาความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในสมัยอยุธยาตอนกลาง สามารถแยกออกเป็น 4 ประเทศ คือ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 106-110)

1.1 ความสัมพันธ์กับพม่า เป็นความสัมพันธ์เชิงสงครามกันมากกว่า สมเด็จพระนเรศวรฯ มีความเข้มแข็งมากจนเมืองต่างๆ และเมืองประเทศราชของพม่ายอมสวามิภักดิ์ แม้มังนรธาซ่อเจ้าเมืองเชียงใหม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ด้วย เพราะพระเจ้านั้นทบุเรง เป็นกษัตริย์ที่ไม่มีความสามารถเข้มแข็ง ดังเช่น พระราชบิดาพระองค์ทรงใช้วิธีควบคุมหัวเมืองแบบบังคับให้แต่ละเมืองให้ส่งโอรสมาเป็นประกัน ทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่พอพระทัยมาก จึงประกาศแข็งเมืองขึ้น

1.2 ความสัมพันธ์กับล้านนา พ.ศ.2142 สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงสั่งให้เจ้าเชียงใหม่ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายและตีมน้ำพิพัฒน์สัตยาแสดงความจงรักภักดีด้วย เป็นธรรมเนียมของเมืองประเทศราชพึงปฏิบัติ ต่อมาสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ พม่ายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ได้ พ.ศ.2157 สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระเจ้าอังวะยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่และลำปาง ทางสยามยกทัพไปช่วยเหลือไม่ทัน เชียงใหม่จึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า แต่ปัญหาเรื่องความสามารถของโปรตุเกสผลิตอาวุธปืนไฟคุณภาพสูง ทำให้พม่าและสยามต้องมีไมตรีติดต่อกัน พ.ศ.2161 เพื่อป้องกันการแทรกแซงของโปรตุเกส โดยสยามยอมยกเมืองเมาะตะมะให้แก่พม่า และพม่ายอมยกเมืองเชียงใหม่ให้แก่สยามตอบแทน แต่หัวเมืองอื่นๆ ยังอยู่ใต้อำนาจของพม่าเช่นเดิม

1.3 ความสัมพันธ์กับเขมร สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิทรงยกทัพไปปราบเขมร และขอพระราชโอรสมาเป็นบุตรบุญธรรมส่งไปปกครองเมืองพิษณุโลก เมื่อสยามเป็นเมืองขึ้นของพม่าทางเขมรคอยคิดซ้ำเติมสยามอยู่ทุกโอกาส เมื่อสมเด็จพระนเรศวรฯ ประกาศอิสรภาพ พ.ศ.2127 เขมรทำที่มาขอเป็นไมตรี แต่สยามไม่ยอมเป็นไมตรีด้วย ยกกำลังเข้าปล้นกวาดต้อนคนไป หลักฐานเขมรว่า “พ.ศ.2128 สมเด็จพระศรีสุริโยพรรณเสด็จเข้าไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีไม่ได้ผล พ.ศ.2129 จึงยกทัพปล้นเมืองปราจีนกวาดเอาผู้คนมาเป็นฉลวยอีกครั้ง” เมื่อพม่าล้อมอยุธยาอยู่นักพระสถิตาสั่งเจ้าฟ้าทะละหะเป็นแม่ทัพมาตีเอาเมืองปราจีนบุรี นครนายก สมเด็จพระนเรศวรฯ ส่งพระยาศรีไสยณรงค์และพระยาสิทธิราชเดโชไปปราบทำให้กองทัพเขมรต้องล่าถอยกลับไป พ.ศ.2130 สมเด็จพระนเรศวรฯ กับพระเอกาทศรถ ยกทัพล้อมเมืองละแวก 3 เดือน ขาดเสบียงอาหารจึงต้องนำทัพกลับอยุธยา แต่พงศาวดารเขมรกลับกล่าวว่า “สยามยกทัพมาโจมตีเมืองพระตะบอง และโพธิสัตว์ แต่ถูกกองทัพเขมรต่อสู้ต้องล่าถอยกลับไป” ความแค้นเขมรทำให้ทั้งสองพระองค์เฝ้าคิดที่จะเอากลับคืนอยู่ตลอดเวลา หลังกอบกู้เอกราชทรงยกทัพไปปราบพระยาละแวก แต่พระยาละแวกทรงหนีไปลี้ภัยที่เมืองลาวใต้ และสวรรคตที่เมืองนั้นด้วย ไซ้มาเลเรีย (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2556 : 57)

1.4 ความสัมพันธ์กับล้านช้าง สมัยสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิ ล้านช้างเจริญสัมพันธ์ไมตรีอันดี มีพระราชสาส์นมาทูลขอพระราชธิดาของกษัตริย์สยามที่เกิดจากสมเด็จพระศรีสุริโยทัย และกษัตริย์ล้านช้างกับสมเด็จพระมหินทราธิราชร่วมกันที่เมืองพิษณุโลก ในบางครั้งช่วยกันรบกับพม่าก็มี

2. ความสัมพันธ์กับประเทศเอเชีย

การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์กับกลุ่มประเทศเอเชียในสมัยอยุธยาตอนกลางมีอยู่ 3 ประเทศ ได้แก่ (จิตสิงห์ ปิยะชาติ. 2554 : 116)

2.1 ความสัมพันธ์กับจีน พ.ศ.2116 เอกสารโบราณของจีนบันทึกเรื่องพันธมิตรทางการทหารสยามอยุธยาส่งคณะราชทูตและเครื่องบรรณาการมาถวายจักรพรรดิเสินจง จดหมายเหตุจีนกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรฯ อาสารบกับญี่ปุ่น เสนาธิการจีนชื่อเซียวเอี้ยนซิง ผู้บัญชาทหารมณฑลกวางตุ้งไม่เห็นด้วยที่จะให้สยามไปรบญี่ปุ่น หากสยามชนะญี่ปุ่นแล้วยุทธการทางทะเลจะตกอยู่ในมือสยาม จักรพรรดิเห็นด้วยกับแนวคิดนี้ ตามเอกสารฮอลันดาบอกว่า “... พ.ศ.2153 สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงส่งเรือกำปั่นหลวงออกเดินทางไปค้าขายกับเมืองกวางตุ้ง ในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา ยังไม่เคยมีเรือกำปั่นสยามไปเมืองจีนเลย ทางเมืองจีนส่งสำเภาจีนมาค้าขายในอยุธยาด้วย” ผู้ควบคุมเรือหลวง คือ ขวัญจินดา ต่อมาเสียชีวิตปี พ.ศ.2155 ตรงกับสมัยพระเจ้าทรงธรรม

2.2 ความสัมพันธ์กับญี่ปุ่น พ.ศ.2149 สมัยโชกุน อิเอयाสึ ญี่ปุ่นมีการซื้ออาวุธปืนใหญ่และไม้หอมจากสยาม ปรากฏหลักฐานอยู่ในหนังสือเบิกกล่องสำเภาของพ่อค้าญี่ปุ่นเมืองนครศรีธรรมราช หล่มมลายู และเมืองปัตตานี พ.ศ.2135, 2147 ซึ่งญี่ปุ่นนำหนังสือเจริญพระราชไมตรีกับสยามมาหลายฉบับ สยามแต่งตั้งคณะทูตเชิญพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการไปยังญี่ปุ่นบ้าง ทำให้การค้าขายดำเนินไปด้วยดี แต่ญี่ปุ่นปิดประเทศ ไม่ค้าขายกับต่างประเทศ ส่งผลให้ชาวญี่ปุ่นอพยพมาอยู่ในอยุธยาจำนวน 700 คน สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถมีความใกล้ชิดกับตระกูลโตกุทสึ อนุญาตให้เรือสำเภาของญี่ปุ่นรับ “ใบเบิกร่องตราแดง” เสมือนใบอนุญาตทางการค้าระหว่างสยาม-ญี่ปุ่น เป็นเวลา 32 ปี ก่อนญี่ปุ่นจะปิดประเทศ มีเรือสำเภาของญี่ปุ่นเข้ามาในอยุธยาถึง 56 ลำ เข้ามาซื้อสินค้าประเภทไม้ฝาง หนังกวาง หนังปลาฉลาม ตะกั่ว ดีบุก เป็นต้น

2.3 ความสัมพันธ์กับอิหร่าน หรือชาวอาหรับเข้ามาติดต่อค้าขายกับอยุธยาและเข้ารับราชการในราชสำนักตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม คือ เฉากะหมัด หรือต่อมาเป็นต้นตระกูลบุณนาค เนื่องจากเป็นตำแหน่งอัครเสนาบดี ต้องคอยตามเสด็จอารักขาพระเจ้าทรงธรรมเพื่อไปนมัสการรอยพระพุทธบาท จึงต้องเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาในภายหลัง

3. ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก

การศึกษาความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกในสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยมากเป็นความสัมพันธ์ทางการค้าขาย และการทำสงครามกับประเทศโปรตุเกส มีรายละเอียดดังนี้ (ประภัสสร บุญประเสริฐ. 2552 : 189-199)

3.1 ความสัมพันธ์กับโปรตุเกส ทางโปรตุเกสประกาศสนับสนุนสมเด็จพระนเรศวรฯ ทำสงครามกับพม่า แต่โปรตุเกสยังกังวลว่าอยุธยาเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีกับฮอลันดา เป็นการตัดไฟแต่ต้นลม พ.ศ.2155 โปรตุเกสยกกำลังเข้าโจมตีเมืองมะริด เพราะสยามยกให้ฮอลันดาดูแลชายฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตก (อันดามัน) เดิมอยู่ในอำนาจของโปรตุเกส แต่สยามมีนโยบายต้อนรับพ่อค้าชาวต่างชาติทุกชาติ พ.ศ.2156 สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงส่งคณะทูตรี้อฟื้นความสัมพันธ์กับโปรตุเกสที่เมืองกัว อนุญาตให้โปรตุเกสมาสร้างป้อมเมืองมะตะมะ ต่อมาปี พ.ศ.2167 โปรตุเกสยึดเรือฮอลันดาในแม่น้ำเจ้าพระยา แต่สยามบังคับให้โปรตุเกสคืนเรือแก่ฮอลันดา ยึดเรือโปรตุเกสตอบแทน แล้วสั่งให้เจ้าหน้าที่ของบริษัทโปรตุเกสออกนอกพระนคร แล้วอนุญาตพ่อค้าโปรตุเกสอยู่ในพระนคร พ.ศ.2159 โปรตุเกสแต่งตั้งบาทหลวงโดมินิกันชื่อฟรานซิสโก ดา อนุงชียาเซา (Francisco da Anunciacao) เป็นทูตเข้ามายังอยุธยาพร้อมพระราชสาส์นของอุปราชเมืองกัวว่า “ชาวฮอลันดาเป็นกบฏ เป็นโจรสลัด เป็นพวกนอกศาสนา ไม่ควรแก่การต้อนรับเป็นมิตรแต่อย่างใด” อย่างไรก็ตาม ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถบรรลุข้อตกลงได้ โปรตุเกสไม่ต้องการสร้างป้อมที่มะตะมะ อาจนำไปสู่สงครามกับพม่า ทางสยามแจ้งว่า “อยุธยาจะไม่ขับไล่ชาวฮอลันดาที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เพราะการคิดกบฏของชาวฮอลันดาต่อสเปนไม่เกี่ยวข้องกับอยุธยา” หากเกิดสงครามกับพม่าขึ้นมา ฮอลันดาตกลงช่วยเหลืออยุธยาทั้งทางบกและทางทะเลด้วย

3.2 ความสัมพันธ์กับฮอลันดา สมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ (พ.ศ.2047) ฮอลันดาส่งคอร์เนเลียส สเปกซ์ เข้ามาติดต่อการค้ากับอยุธยาและขอตั้งสถานีการค้าภายในอยุธยาด้วย นายสเปกซ์เป็นผู้อำนวยการบริษัทดัตช์ อีสต์ อินเดียตะวันออก (United Dutch East India Company) เป็นบริษัทกึ่งราชการของรัฐบาลฮอลันดา สยามกับฮอลันดามีความสัมพันธ์ทางการทูต พ.ศ.2151 สมเด็จพระเอกาทศรถ ทรงส่งคณะทูตไปยังกรุงเฮกเพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้ามอริสแห่งราชวงศ์ออเรนจ์ พ.ศ.2160 สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงเซ็นสัญญาการค้าฮอลันดาฉบับแรก โดยชาวฮอลันดามีอำนาจทางการค้าในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีบริษัทดัตช์อินเดียตะวันออกเมืองท่าอัมสเตอร์ดัมของเนเธอร์แลนด์ ใช้ตัวย่อในภาษาฮอลันดาว่า วี.โอ.ซี.(V.O.C, = Vercenigde Ostindische Compagnie) ก่อตั้งขึ้นวันที่ 20 มีนาคม ค.ศ.1602 (พ.ศ.2145) มีสถานีการค้าประจำภูมิภาคเอเชียอยู่ที่เมืองปัตตาเวีย ทำการค้าขายและแสวงหาอาณานิคมในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก นำเครื่องเทศจำพวกกระวาน กานพลู พริกไทย ส่งไปขายยังยุโรป

3.3 ความสัมพันธ์กับสเปน ชาวสเปนถือเป็นชาวยุโรปชาติที่ 3 เข้ามาสู่อยุธยา พ.ศ.2140 โดยส่งคณะทูตจากกรุงนิลาซีฮวน เตลโล เด อากวีร์เร ตรงกับสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ ซึ่งความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างสยามกับสเปนไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ

3.4 ความสัมพันธ์กับอังกฤษ ชาวอังกฤษเข้ามาติดต่อกับอยุธยาหลังจากฮอลันดา 8 ปี โดยลูกัส เอนทูนิส เข้าเฝ้าสมเด็จพระเอกาทศรถ เพื่อถวายพระราชสาส์นของพระเจ้าเจมส์แห่งอังกฤษ

วันที่ 17 กันยายน พ.ศ.2155 พระองค์จึงพระราชทานถ้วยทองและผ้าผืนเล็กๆ ผืนหนึ่งแก่พ่อค้าอังกฤษทุกคน ทรงอนุญาตให้ชาวอังกฤษเข้ามาทำการค้าขายและตั้งศูนย์การค้าในสยาม และพระราชทานบ้านหลังหนึ่งให้เป็นสถานีการค้า ลูกัส เอนทูนีส เป็นผู้อำนวยความสะดวกการค้าของอังกฤษคนแรกในอยุธยา

3.5 ความสัมพันธ์กับเดนมาร์ก สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เดนมาร์กส่งพ่อค้าเข้ามาติดต่อค้าขายกับสยามที่เมืองมะริด และตะนาวศรี ซึ่งสินค้าที่สยามขายให้แก่ชาวเดนมาร์กบางครั้งก็มีช้าง ส่วนชาวเดนมาร์กขายปืนไฟให้แก่ฝ่ายสยาม

กล่าวได้ว่า อาณาจักรอยุธยาตอนกลางมีระยะเวลา 81 ปี มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เป็นความสัมพันธ์ทางสงครามมากกว่าความเป็นมิตรทางการค้าขายแลกเปลี่ยนกัน ความสัมพันธ์ประเทศเอเชีย เป็นความสัมพันธ์ทางการค้าขายและมิตรไมตรีให้ความช่วยเหลือกันบ้างและสู้รบกันบ้าง ส่วนความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก เป็นความสัมพันธ์ทางการค้าและแลกเปลี่ยนศิลปกรรม ความรู้ทางการทหาร และการแพทย์

บทสรุป

สมัยอยุธยาตอนกลางอยู่ช่วงระยะเวลา 81 ปี มีพระมหากษัตริย์ปกครองมา 9 พระองค์ และ 2 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์สุพรรณภูมิ และราชวงศ์สุโขทัย สาเหตุการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมาจากความขัดแย้งระหว่างราชวงศ์สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิกับพระมาธรรมาชา ราชบุตรเขย เป็นมูลเหตุอยุธยาต้องตกเป็นเมืองขึ้นของหงสาวดี 15 ปี เป็นการสูญเสียอิสรภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง แต่ประเทศสยามสามารถขยายอำนาจออกไปได้ภายหลัง อาศัยพระปรีชาสามารถทางการรบของสมเด็จพระนเรศวรฯ กับสมเด็จพระเอกาทศรถ ในสมัยนี้สมเด็จพระจักรพรรดิทรงสั่งให้ปรับปรุงกำแพงเมืองจากคันดินมาเป็นอิฐและปูนตามแบบชาติตะวันตก ทั้งยังยกเลิกการส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครองหัวเมืองเพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ และหันมาใช้ทหารต่างชาติรักษาความปลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์ มีการออกกฎหมายเกี่ยวกับการปกครองใหม่เพื่อวางระเบียบระบบราชการให้เหมาะสมกับประเทศสยามที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่

สังคมสมัยอยุธยาตอนกลางยึดระบบศักดินาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นตัวกำหนดชนชั้นสังคม คือ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ ทาส พระสงฆ์ และชาวต่างชาติ แต่ให้ความสำคัญเรื่องชนชั้นขุนนางมากกว่าทุกสมัย เจ้าเมืองส่วนใหญ่เป็นน้อง หรือไม่กี่ลูกของเจ้าเมืองคนเก่าไม่ใช่ส่งมาจากส่วนกลาง โดยอาศัยระบบการปกครองเป็นตัวควบคุมระบบชนชั้นทางสังคมเพื่ออาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ในแต่ละหัวเมืองอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์สยาม

การศึกษาสมัยอยุธยาตอนกลาง เน้นทางวิชาการระบือกระบอง เพื่อพัฒนากำลังพลทางทหารเป็นเน้นการเรียนรู้เพื่อสร้างชาติ หรือกู้ชาติบ้านเมืองคืนจากหงสาวดี เพื่อการขยายประเทศ ตลอดจนทั้งการ

ควบคุมการศึกษาพระสงฆ์ทดสอบความรู้ภูมิธรรมเพื่อคัดผู้มีความรู้อยู่ในพระศาสนา ส่วนผู้ไม่มีความรู้ให้สึกออกไปเป็นทหาร มีการแต่งวรรณกรรมมหาชาติคำหลวง และสร้างวัดในเขตพระราชวังเพื่อเป็นที่สักการบูชา จนเกิดประเพณีพระพุทธรูปปางลีลาต่อสังคมาจัดให้วัดเป็นแหล่งการศึกษาแก่กุลบุตร มีวัฒนธรรมการแต่งกายเฉพาะสมัย เกิดงานประเพณีบูชารอยพระพุทธรูปบาท และประเพณีฟังเทศมหาชาติขึ้นมา ทั้งนี้สถาปัตยกรรมแบบสุโขทัยมาสร้างศิลปกรรมเพื่อเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะสมัย พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญกับชาวต่างชาติมาก ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางทหารและการค้าขาย จึงทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศสยามมีความเจริญก้าวหน้า นอกจากกรมพระคลังมหาสมบัติควบคุมการค้าขายหาเงินรายได้เข้าท้องพระคลังหลวงแล้ว ขุนนางยังมีโอกาสค้าขายจนมีฐานะมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมืองตามมา

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายสภาพการณ์ทางการเมืองสมัยอยุธยาตอนกลางโดยละเอียด
2. การปกครองในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นอย่างไรบ้าง
3. จงแสดงอาณาเขตประเทศสยามในสมัยสมเด็จพระนเรศวรฯ โดยละเอียด
4. จงอธิบายลักษณะตราประจำตำแหน่งขุนนางในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมาดู
5. จงอธิบายระบบชนชั้นข้าราชการสมัยอยุธยาตอนกลาง มีจุดเด่นอย่างไรบ้าง
6. ปัจจัยใดทำให้สมเด็จพระนเรศวรฯ ต้องควบคุมระบบพระสงฆ์ให้มีความรู้ศาสนาเท่านั้น
7. จงอธิบายประเพณีพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมจนถึงปัจจุบันนี้
8. รัฐมีแนวนโยบายอย่างไรทำให้เศรษฐกิจของประเทศสยามมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นมา
9. อธิบายความสัมพันธ์กับต่างประเทศสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นอย่างไร
10. อธิบายลักษณะความสัมพันธ์กับประเทศเอเชียเป็นอย่างไรบ้าง

บทที่ 5

อาณาจักรอยุธยาตอนปลาย

อาณาจักรอยุธยาตอนปลาย ในช่วงเวลา 138 ปี ถือเป็นช่วงเวลาที่ยามประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทางด้านเศรษฐกิจ เป็นดินแดนทางผ่านและศูนย์กลางการค้าขายของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นสังคมเปิดกว้างให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการนับถือศาสนาและสร้างชุมชนที่อยู่อาศัยเป็นกลุ่มชนชาติญี่ปุ่น ฮอลันดา และโปรตุเกส ยังเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติเข้ามารับราชการและดำรงตำแหน่งเสนาบดีผู้ใหญ่เป็นสมุหนายก และคุมการค้าขายด้วย ในช่วงสมัยราชวงศ์ปราสาททอง สยามประเทศไม่ค่อยได้ทำสงครามกับประเทศพม่า เป็นช่วงเวลาเดียวกับเศรษฐกิจโลกกำลังเจริญเติบโต ต้องการวัตถุดิบจากเอเชียด้วย ผนวกกับสยามมีเมืองท่าสำคัญที่เป็นทางผ่านของกลุ่มพ่อค้าเหล่านั้น แต่ก็ก้าวเข้าสู่ความเสื่อมทางสังคมและระบบการปกครองที่เด็ดขาด มีการแย่งชิง ราชบัลลังก์ของราชวงศ์บ้านพลูหลวงเอง ทำให้ขุนนางที่มีฝีมือดีถูกประหารชีวิตจำนวนมาก เนื่องจากอยู่กับฝ่ายตรงกันข้าม บ้านเมืองขาดนักรบที่มีความสามารถจนกลายเป็นสาเหตุสำคัญต้องเสียเอกราชครั้งที่ 2 นำมาสู่การสถาปนาศูนย์กลางอำนาจรัฐใหม่ และเปลี่ยนราชวงศ์ไปในที่สุด

เหตุการณ์สำคัญ

เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์อาณาจักรอยุธยาตอนปลายนี้ ถือว่าอยุธยาอยู่ไม่ห่างไกลจากอ่าวไทย เรียกว่า “เมืองท่าตอนใน” เป็นเมืองศูนย์กลางทางเศรษฐกิจภูมิภาค รัฐมีสินค้าจากเครื่องราชบรรณาการ และช่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน มีคนหลากหลายเชื้อชาติ เช่น มอญ ลาว ญวน เขมร จีน ญี่ปุ่น แขกตานิ แขกมัวร์ แขกจาม แขกมกกะสัน โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส (วรารคณา นีพิพัทธ์สุกิจ. 2560 : 167) ซึ่งภายในเมืองอยุธยามีประชากรประมาณ 300,000 คน หรืออาจสูงถึง 1,000,000 คน เป็นนครใหญ่ของโลก บางครั้งเรียกอยุธยาว่า “เวนิสตะวันออก” ซึ่งชาวฝรั่ง หรือชาวตะวันตกที่เข้ามาถึงพระนครได้กล่าวถึงอยุธยาว่ามีแม่น้ำสายสำคัญและคูคลองจำนวนมาก เหมือนกับเมืองเวนิสตะวันตก เพราะผู้คนนิยมสัญจรทางน้ำมากกว่าทางบก (กำพล จำปาพันธ์. 2560 : 12, 33) ซึ่งเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์อาณาจักรอยุธยาตอนปลาย มีดังนี้

1. การเข้ามาของชาติตะวันตก

เดวิด เค.วีย์อาจ (2562 : 167-168) ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2556 : 64, 68, 72-73) สุทธิภิบาลแทน และสุวัฒน์ แก้วสังข์ทอง (2552 : 102-113) กล่าวถึงชาติตะวันตก ถือเป็นกลุ่มประเทศที่เจริญก้าวหน้ามากเข้ามาสู่ประเทศสยามเพื่อการค้าขายเครื่องเทศ พริกไทย ผ้าไหม เครื่องลายคราม อาวุธ และการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ แต่มีอยู่บางชาติเข้ามาเป็นทหารอาสา หรือทหารรับจ้าง ส่งผลให้

อาณาจักรอยุธยาตอนปลายมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและมีอิทธิพลทางการเมืองต่อประเทศสยาม เช่น ชาวโปรตุเกสเข้ามาการค้าขายและเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในอยุธยาและหัวเมือง โดยสินค้าโปรตุเกสที่อยุธยาต้องการมีปืนไฟ และกระสุนปืนในปี พ.ศ.2172 สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงอนุญาตให้ชาวฮอลันดามีสิทธิผูกขาดการค้าเครื่องหนังและสามารถซื้อไม้ฝางภายในเมืองอยุธยาได้ โดยใช้ฮอลันดา กำจัดอำนาจโปรตุเกส ต่อมาพระองค์อนุญาตให้อังกฤษเข้ามาค้าขายถ่วงดุลอำนาจฮอลันดาอีกชั้นหนึ่ง ในวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ.2199 การยึดอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เพื่อปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ก็ได้รับความช่วยเหลือจากชาวต่างชาติ (ฝรั่งเศส) ลูกครึ่งญี่ปุ่น-สยาม แหกปัดตานี และเปอร์เซีย ในปี พ.ศ.2204 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงอนุญาตให้สังฆราชแห่งบิชอป ออฟ เบริต (Bishop of Beryte) ชื่อลัมแบร์ต เดอ ลา มอตต์ (Lamben de La Motte) เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์พร้อมกับพ่อค้าขายชาวฝรั่งเศสได้อย่างเสรี ฝรั่งเศสเกิดความขัดแย้งกับอังกฤษในเวลาต่อมา เพราะฝรั่งเศสมีอิทธิพลทางการค้าขายมากสามารถครอบครองเมืองบางกอกและมะริด จนล่อแหลมที่จะทำให้สยามตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส แต่สมเด็จพระเพทราชา และสมเด็จพระเจ้าเสือ ต้องช่วยกันยึดอำนาจสถาปนาราชวงศ์บ้านพลูหลวงขึ้นมาแทนที่

2. การรักษาตุลอำนาจกับชาติตะวันตก

สุทธิ ภิบาลแทน และสุวัฒน์ แก้วสังข์ทอง (2552 : 104-108) วุฒิชัย มูลศิลป์ (2547 : 64-65) จิตรสิงห์ ปิยะชาติ (2554 : 39-43) กล่าวถึงการรักษาตุลอำนาจระหว่างประเทศเพื่อความมั่นคงทางการเมือง ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงตอนปลายนี้ ด้วยการสนับสนุนของชาวต่างชาติ และชาวสยามเอง โดยชาวต่างชาติเข้ามา มีบทบาท เช่น ออกญาเสนาภิมุข (ยามาตะ นางามาซะ) เป็นผู้นำทหารกรมอาสาญี่ปุ่นมาอารักขาสมเด็จพระเชษฐาธิราชขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เมื่อออกญาศรีวรวงศ์ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นออกญาภักโหม ด้วยการสนับสนุนของออกญากำแพงกับออกญาเสนาภิมุข ต่อมาจึงส่งออกญาเสนาภิมุขไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช เพื่อลดอำนาจขุนนางญี่ปุ่นในเมืองหลวง จนกระทั่งพระอาทิตย์วงศ์ถูกถอดออกจากราชบัลลังก์ และปลงพระชนม์ ปราบดาภิเษกตัวเองเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงปันทอนอำนาจขุนนางลงเพื่ออยู่ในตำแหน่งระดับสูงเพียง 3-4 ปี แล้วหมุนเวียนไปทำตำแหน่งอื่นแทน ยังเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติเข้ามารับราชการได้ง่ายขึ้นกว่าสมัยอื่นๆ

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ชาวอังกฤษบริษัทอินเดียตะวันออก ประเทศอินเดีย มีความขัดแย้งกับผู้จัดการสาขาบริษัทในอยุธยาลาออก แต่เจ้าพระยาวิไชยณรงค์ชักชวนมารับราชการ คือ มาริชาร์ด เบอนาปี เป็นออกพระเจ้าเมืองมะริด และแซมวอล ไวต์ เป็นกรมเจ้าท่าเมืองมะริด เป็นเหตุให้อังกฤษไม่พอใจเรียกคนอังกฤษในสยามกลับหมด แล้วคอยดักปล้นเรือสยามที่ไปค้าขายทางมหาสมุทรอินเดีย ยังแจ้งผ่านพระยาตะนาวศรีว่า สยามต้องชดใช้ค่าเสียหายแก่อังกฤษ 40,000 ปอนด์สเตอร์ลิง ทั้งเข้ามารื้อกำแพงเมืองมะริดและยึดเรือรบสยาม เป็นเหตุให้พระยาตะนาวศรีใช้กำลังปล้นฆ่าชาวอังกฤษตาย

โดยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงประกาศสงครามกับอังกฤษในวันที่ 11 สิงหาคม 2330 หันไปสร้าง ความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสเพื่อนำเอาวิทยาการจากฝรั่งเศสเข้ามาพัฒนาประเทศทางการศึกษา การแพทย์ การทหาร ศาสนา และสร้างระบบประปาในพระนครหลวงครั้งแรก ด้วยการวางท่อดินเผา ว่าจ้างช่าง ฝรั่งเศสมาสร้างกำแพงเมืองธนบุรี ลพบุรี และนครราชสีมา ยังให้บทบาทกองทหารอาสาต่างชาติ เพื่อ รักษาพระราชอำนาจและราชบัลลังก์ ถ่วงดุลอำนาจชาติตะวันตกกันเอง เป็นการป้องกันมิให้ชาติใดชาติ หนึ่งมีอำนาจเหนือประเทศสยามโดยเด็ดขาด

3. มูลเหตุการณืเสียกรุงครั้งที่ 2

อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางอำนาจของสยามมายาวนาน แต่ต้องสูญเสียอำนาจทาง การเมืองให้กับพม่าถึง 2 ครั้ง ได้แก่ ครั้งที่ 1 สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขัดแย้งกับสมเด็จพระมหา ธรรมราชาธิราช (เจ้าเมืองพิษณุโลก) จนนำมาสู่การเสียเอกราช และครั้งที่ 2 สมัยพระเจ้าเอกทัศ สยาม ต้องสูญเสียอาณาจักรอยุธยา (พ.ศ.2310) ให้แก่พม่ามาจากปัญหาเป็นประเด็นดังนี้ (จิตรสิงห์ ปิยะชาติ. 2554 : 53 – 54; พลาดีศัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 868-870)

3.1 ปัญหาทางการเมืองการปกครอง ราชวงศ์ปราสาททองปกครองบ้านเมืองเป็นช่วง บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองสูงสุด พระมหากษัตริย์ทรงลดบทบาทเชื้อพระวงศ์ เพิ่มบทบาทของขุนนาง ต่างชาติมากขึ้น โดยใช้ทหารอาสาต่างชาติเป็นทหารรักษาพระนคร จนเจ้าพระยาวิไชยณรงค์สามารถ สร้างอำนาจทางการเมืองเหนือขุนนางสยาม และสนับสนุนพระปรีโอรสบุญธรรมของสมเด็จพระ นารายณ์ฯ (ชาวต่างชาติ) เป็นมูลเหตุขัดแย้งกับชาวสยาม ในที่สุดกลุ่มพระเพทราชาต้องชิงราช บัลลังก์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แทน ต่อมาเกิดการชิงราชบัลลังก์ของเจ้าฟ้าเอกทัศและเจ้าฟ้าอุทุมพร ยังมี การก่อกบฏขึ้นหลายครั้ง พระมหากษัตริย์ไม่เข้มแข็งจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองอ่อนแอ

3.2 ประสิทธิภาพของทหารต่ำ สยามว่างเว้นทำสงครามกับพม่ามานานถึง 95 ปี ทำให้ ประมาทในเรื่องการรบและฝึกกำลังพล เนื่องจากเป็นชาติใหญ่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ไม่ให้ ความสำคัญเรื่องการฝึกกำลังพลปกป้องประเทศ เมื่อเกิดสงครามกับพม่าขึ้นมา ทหารทำหน้าที่เพียง เพื่อป้องกันพระนครเท่านั้น จึงเป็นมูลเหตุให้เสียกรุงครั้งที่ 2

3.3 การขาดผู้นำที่ดี ในช่วงหลังทางอยุธยาขาดผู้นำประเทศที่มีความเข้มแข็ง ไม่กล้า ตัดสินใจแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ถือเป็นปัจจัยทำร้ายขวัญกำลังใจขุนนาง แม้การป้องกันประเทศสมเด็จพระ เจ้าเอกทัศทรงมอบหมายความรับผิดชอบให้แก่คณะลูกขุนศาลหลวงเป็นหลัก มิได้มอบหน้าที่ ให้แก่สมุหกลาโหม หรือสมุหนายกเป็นผู้บัญชาการทัพเหมือนในสมัยรัชกาลก่อนนั้น

3.4 ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจ ปัญหาการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองรุนแรง ทำให้ เศรษฐกิจของประเทศเสื่อมโทรมไปด้วย แม้แต่การทุจริตภาชีอากรเริ่มก่อนสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จนถึงสมัยพระองค์ว่า “นายระวาง นายอากร นายขนอน กำนันตลาดเสนา กำนันนา มักเบียดบังและ ฉ้อราษฎร์บังหลวงอยู่เสมอ ครั้นตระลาการสอบสวนก็ไม่ค่อยได้ผล” (ประภัสสร บุญประเสริฐ. 2552 :

235) ประกอบกับพม่ามาล้อมอยุธยาอยู่นานตั้งแต่ปี พ.ศ.2309 – 2310 เป็นการปิดกั้นทางเศรษฐกิจของเมืองหลวง ทำให้เกิดขาดแคลนอาหารในราชธานี และพ่อค้าไม่สามารถเข้ามาติดต่อค้าขายได้ ทำให้ประเทศขาดรายได้และเสบียงอาหารในที่สุด

3.5 ขาดการจัดระเบียบทางสังคม สังคมออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มมุลนาย และกลุ่มไพร่ แต่มุลนายไม่สามารถควบคุมและเกณฑ์ไพร่มาช่วยงานรัฐ หรือมุลนาย ปีหนึ่ง 6 เดือน เป็นมูลเหตุสำคัญทำให้ไพร่หนีเข้าป่า ไม่สนใจช่วยชาติบ้านเมือง

กล่าวได้ว่า การเข้ามาของชาติตะวันตก และประเทศเพื่อนบ้าน ส่งผลให้สยามมีความมั่นคงทางการเมือง และเศรษฐกิจ ผู้นำประเทศรู้จักรักษาตุลย์อำนาจทางการเมือง ด้วยการแต่งตั้งชาวต่างชาติมารับราชการ ทั้งกำหนดตำแหน่งศักดินาให้ชาวต่างชาติด้วย ทำให้รักษาอำนาจไว้ได้

อาณาเขต

อาณาจักรอยุธยาตอนปลาย ถือเป็นประเทศที่ยังมีดินแดนกว้างขวาง สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ทรงได้เขมรมาเป็นเมืองประเทศราช ต่อมาชาวโปรตุเกสได้เข้ามาค้าขายและวาดแผนที่ประเทศสยามไว้ ซึ่งกลุ่มพ่อค้าและบาทหลวงมาจากทวีปแอฟริกาผ่านแหลมกู๊ดโฮปเข้ามายังมหาสมุทรอินเดีย ทะเลอันดามัน ผ่านช่องแคบซุนดา (Destroit de La Sonde) เข้ามายังอ่าวสยาม (Golfe de Siam) พบเรือพระที่นั่ง และช้างเผือกคู่บารมีแห่งพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม (Royaume de Siam) มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ (กิตติ ต้นไทย. 2550 : 156; อุดม เขยกิจวงศ์. 2553 : 66)

อาณาเขตทางด้านทิศเหนือ จรดอาณาจักรพะโค (Royaume de Pegu) หรือหงสาวดี โดยศูนย์กลางเมืองหลวงอยู่ที่เกาะตะมะ

อาณาเขตทางด้านทิศตะวันออก จรดอาณาจักรลาว (Lao Royaume) และอาณาจักรกัมพูชา (R.de Camboia) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้เขมรเป็นเมืองประเทศราช

อาณาเขตทางด้านทิศใต้ (รัฐเคดะห์ หรือไทรบุรี (Queda) จรดเมืองปัตตานี ปาหัง เปรัก และมะละกา (Patane, Pahang, Pera, Malaca) เป็นเมืองอยู่นอกอาณาเขตสยาม

อาณาเขตทางด้านทิศตะวันตก จรดอาณาจักรพะโค หรือหงสาวดี และทะเลอันดามัน

ภาพที่ 5.1 อาณาเขตอยุธยาตอนปลาย

ที่มา : พลาตีสัย สิริธัญกิจ. 2554 : 869

พระมหากษัตริย์

อาณาจักรอยุธยาตอนปลาย เป็นช่วงเวลาย่านเมืองเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทางเศรษฐกิจประมาณ 138 ปี พ.ศ.2172 - 2310 มีพระมหากษัตริย์ปกครองราชย์สืบต่อกันมาถึง 10 พระองค์ ใน 2 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์ปราสาททอง และ ราชวงศ์บ้านพลูหลวง มีรายนามพระมหากษัตริย์ของอยุธยาตอนปลาย ดังนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 74; ถนอม อานามวัฒน์ และคนอื่นๆ. 2519 : 129)

อันดับที่	ราชวงศ์	พระนาม	ขึ้นครองราชย์ปี พ.ศ.
1	ปราสาททอง	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พระสรรเพชญ์ที่ 5) พระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ (บุตรบุญธรรมออกญาศรีธรรมราชา)	พ.ศ.2172-2199
2	ปราสาททอง	สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย (พระสรรเพชญ์ที่ 6) พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	พ.ศ.2199 (9 เดือน)
3	ปราสาททอง	สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา (พระสรรเพชญ์ที่ 7) พระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	พ.ศ.2199 (2 เดือน 17 วัน)
4	ปราสาททอง	สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 3) พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	พ.ศ.2199-2231
5	บ้านพลูหลวง	สมเด็จพระเพทราชา เป็นบุตรของพระแม่นมเปรม	พ.ศ.2231-2246

6	บ้านพลูหลวง	สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ) พระราชโอรสของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	พ.ศ.2246-2251
7	บ้านพลูหลวง	สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 9) พระราชโอรสของพระเจ้าเสือ	พ.ศ.2251-2275
8	บ้านพลูหลวง	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระราชโอรสของพระเจ้าเสือ	พ.ศ.2275-2301
9	บ้านพลูหลวง	สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	พ.ศ.2301 (2 เดือน)
10	บ้านพลูหลวง	สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	พ.ศ.2301-2310

การปกครอง

การปกครองในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองให้เหมาะสมกับสภาพทางสังคมการเมือง เพื่อรักษาสถานภาพของเมืองหลวง หมายถึงอยุธยาที่เป็นศูนย์กลางอำนาจไว้ให้มั่นคงดังนี้

1. สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

การปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระองค์ทรงแบ่งอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบของตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่งใหม่ เพื่อการถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองของสมุหกลาโหมกับสมุหนายก ทรงเห็นว่าเจ้าพระยาสมุหกลาโหมเป็นผู้รับผิดชอบด้านทหารทั้งหมดอาจจะก่อการกบฏ หรือเคยก่อการกบฏมาบ่อยครั้งแล้ว พระองค์จึงทรงปฏิรูปการปกครองใหม่ คือ (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2555 : 154)

1.1 การปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ และหัวเมืองฝ่ายอีสานให้อยู่ภายใต้การควบคุมของสมุหนายกทั้งหมด

1.2 การปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ให้อยู่ภายใต้การควบคุมของสมุหกลาโหมทั้งหมด

1.3 การปกครองหัวเมืองฝ่ายกลาง และหัวเมืองชายฝั่งทะเลทางตะวันออกให้อยู่ภายใต้การควบคุมของเมืองหลวงโดยตรง

2. สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร (2557 : 20-22) กิตติ ต้นไทย (2550 : 84) กล่าวถึง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเห็นว่าการแยกส่วนงานทหารและพลเรือนออกจากกัน ไม่สามารถช่วยทำให้ การปกครองบรรลุเป้าหมายได้ เมื่อยามเกิดศึกสงครามต้องเกณฑ์ไพร่พลมาช่วยทำศึกจำนวนมาก ถือเป็น หน้าที่ของชายฉกรรจ์ทุกคนต้องออกรบเพื่อชาติบ้านเมือง ทรงอนุญาตให้ชาวต่างชาติเข้ารับราชการใน ตำแหน่งสูงได้ เน้นเรื่องความสามารถของบุคคลในการทำงานเพื่อรับใช้ชาติบ้านเมืองเพื่อความ เจริญก้าวหน้า ตัวอย่างเช่น เจ้าพระยาวิไชยนทร์ ชาวกรีกรับราชการในตำแหน่งสมุหนายก และกำกับ ดูแลห้องพระคลังหลวง เป็นชาวต่างชาติมีตำแหน่งสูงสุดเป็นเสนาบดีฝ่ายพลเรือน พระองค์ทรงแต่งตั้ง เจ้านาย หรือเชื้อพระวงศ์ผู้มีความรู้ให้ดำรงตำแหน่ง “ทรงกรม” เพื่อให้ช่วยดูแลไพร่ในสังกัด ย่อมทำให้ ง่ายต่อการระดมพลในยามเกิดศึกสงครามขึ้นมา ทรงใช้ทหารชาวต่างชาติ เป็นทหารรักษาพระองค์ (ฝรั่งเศส) เป็นหลัก มีทหารชาวโปรตุเกส อิหร่าน ฝรั่งเศส เป็นต้น นับตั้งแต่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ การปกครองบ้านเมืองอย่างโดดเดี่ยว เพราะมีสถานการณ์ทางการเมืองภายในประเทศไม่ค่อยมั่นคง ยังมี พระราชวงศ์และขุนนางบางส่วนเป็นปรปักษ์คอยวางแผนโค่นล้มลัทธิราชบัลลังก์ และก่อการกบฏอยู่เสมอ เช่น พ.ศ.2200 กบฏพระไตรภูวนาทิตย์ พ.ศ.2220 กบฏพวกขุนนาง ยังมีพระสงฆ์ร่วมด้วย พ.ศ.2229 กบฏมัทกะสัน

3. สมัยสมเด็จพระเพทราชา

การปฏิรูปการปกครองสมัยสมเด็จพระเพทราชา เพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง พระองค์ทรงแบ่งอำนาจของอัครเสนาบดีใหม่ ทรงมอบให้ขุนนางเพื่อถ่วงดุลอำนาจการปกครอง ความ มั่นคงของราชบัลลังก์ และง่ายต่อการเรียกกำลังพลในยามศึกสงคราม คือ (กิตติ ต้นไทย. 2550 : 85)

3.1 เจ้าพระยาสมุหกลาโหม ควบคุมดูแลกิจการทหารภายในเมืองราชธานี และรับผิดชอบ หัวเมืองฝ่ายใต้ ทั้งด้านการทหาร และพลเรือน

3.2 เจ้าพระยาสมุหนายก ควบคุมดูแลกิจการจตุสดมภ์ภายในเมืองราชธานี และ รับผิดชอบหัวเมืองทางเหนือ ทั้งด้านการทหาร และพลเรือน

3.3 พระยาโกษาธิบดี เป็นเสนาบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ ควบคุมดูแลจัดเก็บรายได้ของ แผ่นดิน และการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ทั้งควบคุมหัวเมืองชายฝั่งทะเลทางด้านทิศตะวันออก ทั้ง ด้านการทหาร และพลเรือน

3.4 เพิ่มกำลังทหารให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคล หรือวังหน้า เพื่อช่วยป้องกันการวังหลวง

4. สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

การปกครองสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงหาวิธีลดอำนาจสมุหกลาโหม ปรับเปลี่ยนหน้าที่ใหม่ขุนนางใหม่ พระยาโกษาธิบดีควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ แต่สมุหกลาโหมทำหน้าที่เพียงปรึกษาราชการแผ่นดิน สันนิษฐานว่า สมุหกลาโหมอาจทำผิดร้ายแรงจึงถูกลดอำนาจลง แต่ยังมีปรับปรุงระบบการปกครองเพื่อขยายการแต่งตั้งเจ้านายทรงกรมจากเดิมมีอยู่ 4 กรม เพิ่มมาเป็น 14 กรม เพื่อให้แต่ละกรมมีอำนาจการปกครองไพร่ตนเอง เป็นการถ่วงดุลอำนาจเจ้านายและขุนนางไม่ให้มีอำนาจมาก (กิตติ ตันไทย. 2550 : 85)

กล่าวได้ว่า การปฏิรูปการปกครองในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีเป้าหมายเพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ เป็นการถ่วงดุลอำนาจทางการเมือง เพื่อการควบคุมตำแหน่งขุนนาง ตำแหน่งอัศรมหาเสนาบดีด้านทหารและพลเรือน แม้แต่เสนาบดีกรมคลังยังสามารถควบคุมงานด้านทหารและพลเรือนได้ ในช่วงปลายสมัยให้ความสำคัญบทบาทเจ้านายทรงกรมมาถ่วงดุลอำนาจราชบัลลังก์

กฎหมาย

กฎหมายในสมัยอยุธยาตอนปลายมีอยู่จำนวนมาก เพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาของบ้านเมืองและสังคมได้ มีวิธีการพิจารณาคดีของศาลเพื่อความยุติธรรมในสังคมได้ แต่ยังมีกฎหมายบางส่วนไม่เหมาะสมกับสังคมขนาดใหญ่ และมีขอบเขตของประเทศที่กว้างไกล พระมหากษัตริย์จึงโปรดให้มีการปรับปรุงและตรากฎหมายและระเบียบใหม่ขึ้นบางลักษณะ ดังนี้

1. กฎหมายในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีการประกาศใช้กฎหมายปี พ.ศ.2177 ตรากฎหมายพิกัตเกษียณอายุราชการ เช่น ผู้ชายอายุ 18 ปี ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพร่สม เมื่ออายุ 20 ปี รับราชการเป็นไพร่หลวง รับราชการจนกว่าอายุครบ 60 ปี ถ้ามีบุตรชายแล้วส่งเข้ารับราชการ 3 คน ให้บิดาพ้นหน้าที่ราชการ พ.ศ.2178 ตรากฎหมายลักษณะอุทธรณ์ และกฎหมายพระธรรมนูญกระทรวง พ.ศ.2180 ตรากฎหมายลักษณะทาส พ.ศ.2190 ตรากฎหมายลักษณะอาญาหลวง ห้ามยกลูกสาวให้ชาวต่างชาติ (ภุริชญา วัฒนรุ่ง. 2554 : 211; ดนัย ไชโยธา. 2551 : 131)

2. กฎหมายในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีการประกาศใช้กฎหมายเพิ่มเติมปี พ.ศ.2214 กฎหมายลักษณะการรับฟ้อง โดยมีกฎหมายอยู่ 36 ข้อ ในช่วงปี พ.ศ.2207-2230 ประกาศใช้พระราชกำหนดการฟ้องคดี และห้ามมิให้ช่องเสพเมถุนธรรมกับชาวต่างชาติ (ดนัย ไชโยธา. 2551 : 131)

3. กฎหมายในสมัยสมเด็จพระเพทราชา

สมัยสมเด็จพระเพทราชา การประกาศใช้กฎหมายปี พ.ศ.2233 กฎหมายลักษณะมูลคดี และกฎพระอัยการแผนก ว่าด้วยการแย่งลูกใคร เป็นทหารกรมไหน ถือเป็นการปรับปรุงข้อบกพร่อง ทางด้านการทหาร โปรดให้มีการจัดทำระเบียบสารบัญชีทหารใหม่ โดยแยกทหารออกเป็น 3 กรม ได้แก่ กรมสุรัสวดีกลาง กรมสุรัสวดีขวา และกรมสุรัสวดีซ้าย มีการแก้ไขกฎหมายลักษณะตระลาการ และพระราชกฤษฎีกาจัดคนสังกัดวัดในเมืองพัทลุง (दनัย ไชโยธธา. 2551 : 132)

4. กฎหมายในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ประกาศใช้กฎหมาย พ.ศ.2276 กฎหมายลักษณะมูลคดี วิวาท พ.ศ.2298 กฎหมายลักษณะทาส และพระราชกำหนดขึ้นมาบังคับใช้ จนถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พ.ศ.2302 ต่อจากนั้นก็สิ้นสุทธระบบการใช้กฎหมายในสมัยอยุธยา (दनัย ไชโยธธา. 2551 : 132)

กล่าวได้ว่า การออกกฎหมายในสมัยอยุธยาตอนปลายมีน้อยมาก เนื่องจากการออกกฎหมาย สมัยต้น และสมัยกลางมีมากเพียงพอ มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ปรับปรุงเฉพาะด้านการจัดเก็บภาษีเพื่อเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจ และ สมัย สมเด็จพระเพทราชาเฉพาะด้านการทหาร

ระบบสังคม

สมัยอยุธยาตอนปลายแบ่งระบบสังคมออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่ 1)ชั้นสูง มีพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง มีบทบาททางการปกครองรักษาประเทศ และการค้าขาย 2)ชนชั้นต่ำ มีไพร่ และทาส เป็นชนชั้นได้ปกครอง เป็นกำลังผลิตที่สำคัญของประเทศ ซึ่งฐานะและบทบาทของบุคคล ในสังคมสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ ผู้คนในสังคมจะมีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันตามฐานะของแต่ละบุคคล มีความสัมพันธ์กันในระบบอุปถัมภ์ ดังนี้

1. พระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ เป็นสมมุติเทพห่างไกลจากราษฎรมาก มีการตรากฎหมายเฑียรบาลและระเบียบพิธีการต่างๆ ขึ้นมา เพื่อรักษาความศักดิ์สิทธิ์และความปลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์ พร้อมทั้ง ออกข้อห้ามอย่างเคร่งครัด เช่น ห้ามจับต้ององค์พระมหากษัตริย์ ห้ามแอบยืนดูเวลาพระมหากษัตริย์

เสด็จพระราชดำเนิน ต้องพุดราชาศัพท์กับพระองค์ ถ้าผู้ใดไม่ปฏิบัติตาม หรือล่วงละเมิดต่อองค์พระมหากษัตริย์จะถูกลงโทษ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 75)

2. เจ้านาย

เจ้านาย เรียกว่า พระบรมวงศานุวงศ์ เป็นเชื้อพระวงศ์ หรือพระญาติของพระมหากษัตริย์ หรือเรียกว่า ทรงกรม มีอยู่ 4 ตำแหน่ง คือ กรมพระ กรมหลวง กรมขุน และกรมหมื่น แต่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีการสถาปนาทรงกรมถึง 14 พระองค์ ได้แก่ (กิตติ ตันไทย. 2550. 84-85; พลาติศัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 651-655; ควอริช เวลส์. 2519 : 40-41)

- 2.1 พระองค์ขาว พระราชชายายกเป็นพระอัครมเหสีขวาเป็น “กรมหลวงอภัยนุชิต”
- 2.2 พระองค์ปลับ พระราชชายา ยกเป็นพระอัครมเหสีซ้ายเป็น “กรมหลวงพิพิธมนตรี”
- 2.3 เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) พระราชโอรสประสูติจากกรมหลวงอภัยนุชิตเป็น “กรมขุนเสนาพิทักษ์” ภายหลังสถาปนาเป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระมหาอุปราช
- 2.4 เจ้าฟ้าเอกทัศ พระราชโอรสที่ประสูติจากกรมหลวงอภัยนุชิตเป็น “กรมขุนอนุรักษ์มนตรี” ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์
- 2.5 เจ้าฟ้าอุทุมพร พระราชโอรสที่ประสูติจากกรมหลวงอภัยนุชิตเป็น “กรมขุนพรพินิต” ภายหลังสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร ตามลำดับ
- 2.6 เจ้าฟ้าพระนเรนทร พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเป็น “กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์”
- 2.7 พระองค์เจ้าแขก พระเจ้าลูกยาเธอเป็น “กรมหมื่นเทพพิพิธ”
- 2.8 พระองค์เจ้ามิ่งคุณ พระเจ้าลูกยาเธอเป็น “กรมหมื่นจิตรสุนทร”
- 2.9 พระองค์เจ้ารถ พระเจ้าลูกยาเธอเป็น “กรมหมื่นสุนทรเทพ”
- 2.10 พระองค์เจ้าปาน พระเจ้าลูกยาเธอเป็น “กรมหมื่นเสวกศักดิ์”
- 2.11 เจ้าฟ้าบรม พระราชธิดาเป็น “กรมขุนเสนีย์นุรักษ์”
- 2.12 เจ้าฟ้าอินทสุดาวดี หรือ เจ้าฟ้านุ่ม พระราชธิดา ภายหลังพระราชทานให้เป็นพระอัครมเหสีในกรมพระราชวังบวรเสนาพิทักษ์เป็น “กรมขุนยี่สารเสนี”
- 2.13 เจ้าฟ้าจิต พระองค์เจ้าดำ พระเจ้าลูกยาเธอของสมเด็จพระเพทราชา เจ้าฟ้าเทพพระธิดาของพระเจ้าท้ายสระเป็น “กรมขุนสุรินทรสงคราม”

2.14 เจ้าพระพิไชยสุรินทร์ ราชินิกุล มีความชอบครั้งถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าเสือ เป็น “กรมหมื่นอินทรภักดี”

เป้าหมายการแต่งตั้งเจ้านายเป็นทรงกรมนี้ เพื่อช่วยดูแลไพร่ และระดมพลยามศึกสงคราม เป็นการคานอำนาจกับขุนนาง ซึ่งเจ้านายทรงกรมได้รับสิทธิพิเศษแตกต่างกัน ขึ้นอยู่ที่ฐานันดรศักดิ์เป็นตัวกำหนด เช่น เจ้าฟ้าได้รับเบี้ยหวัดและสิทธิพิเศษมากกว่าฐานันดรศักดิ์ต่ำ แต่หม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวง ไม่จัดอยู่ในพวกเจ้านาย เป็นเพียงเชื้อสายพระราชวงศ์ จึงไม่มีสิทธิพิเศษเหมือนกับเจ้านาย เพียงแต่ได้รับเบี้ยหวัดเล็กน้อย มีสิทธิเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์เหมือนมหาดเล็ก และบุตรขุนนางชั้นสูง

3. ขุนนาง

ตามธรรมเนียมปฏิบัติตำแหน่งขุนนาง เป็นบุตรของขุนนางเก่ามากกว่าบุตรของไพร่ พ.ศ. 2283 รัฐออกพระราชกำหนดการเป็นขุนนางด้วยคุณสมบัติ 4 ประการ คือ ชาตวิบุลย์ วิทยุฉิมมีอายุ 31 ปี ขึ้นไป คุณวิบุลย์ และปัญญาวิบุลย์ โดยขุนนางทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาและช่วยราชการที่ได้รับมอบหมายจากพระมหากษัตริย์ ยังมีหน้าที่ควบคุมดูแลไพร่ในสังกัดด้วย ขุนนางและครอบครัวได้รับสิทธิไม่ต้องถูกสักเลก และเกณฑ์แรงงาน ได้รับเบี้ยหวัดเป็นเงินเพียงเล็กน้อยจากพระมหากษัตริย์ แต่กลับมีความเป็นอยู่ที่ดีมีข้าทาสบริวาร ยังได้รับส่วนแบ่งจากภาษีและรับผิดชอบเก็บภาษีอีกด้วย ขุนนางได้รับเครื่องอิสริยยศตามบรรดาศักดิ์ เช่น ทิบบหมากทอง ทิบบหมากเงิน เรือกำัญญา และที่ดิน ทำให้ขุนนางภาคภูมิใจถือเป็นเกียรติแก่ตนเองและวงศ์ตระกูล แม้พ้นจากตำแหน่งออกไปต้องถวายคืนสิ่งของก็ตาม ทุกคนปรารถนาจะเป็นขุนนางกัน (กิตติ ตันไทย. 2550 : 92; จดหมายเหตุเดอลาลูแบร์, 1691 : 111, 361)

4. ไพร่

ไพร่ถือเป็นแรงงานการผลิตเพื่อพัฒนาประเทศ เป็นกำลังสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของชนชั้นปกครอง ขุนนางใดมีไพร่ในสังกัดมากจะมีอิทธิพลทางการเมืองสูง เป็นที่เคารพยำเกรง ในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้มีการใช้กฎหมายบังคับไพร่ขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายเพื่อประโยชน์ในการเกณฑ์แรงงาน และระดมไพร่พลยามศึกสงคราม ในทุกๆ สิบปีจะมีการชำระบัญชีทางว่าไพร่ในกรม กอง นายหมวด และนายหมู่ หากไพร่ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามถือว่าทำผิดกฎหมาย ไม่ได้รับความคุ้มครองจากรัฐ หากไพร่มีได้ขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนายอย่างพึงรับไว้บังคับบัญชาเป็นอันขาดจะต้องส่งตัวให้แก่กรมสุรัสวดี เอาไปเป็นไพร่หลวงก่อน ซึ่งไพร่ในสมัยนี้มีอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ (วรารคณา นิพัทธ์สุขกิจ. (2560 : 93-95; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. 2559 : 31-33; กิตติ ตันไทย. 2550 : 95-96)

4.1 ไพร่หลวง หมายถึงเป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์ ทรงมอบให้ไปสังกัดขุนนางตามกรม กองต่างๆ ไพร่หลวงจะเป็นสมบัติของพระมหากษัตริย์ โดยเป็นผู้ชายอายุ 18-60 ปี จะถูกเกณฑ์มา ทำงานเพื่อสาธารณะประโยชน์ เช่น ขุดคลอง ทำถนน สร้างกำแพง วัด เป็นต้น รัฐพยายามประกาศ เพิ่มจำนวนไพร่หลวงว่า “ผู้ที่ไม่ได้ลงทะเบียนไว้กับมูลนายต้องเป็นไพร่หลวงทั้งหมด หรือ เมื่อเจ้านาย ตาย ไพร่สมทั้งหมดต้องกลายเป็นไพร่หลวง”

4.2 ไพร่สม หมายถึงเป็นไพร่ในสังกัดมูลนายเพื่อรับใช้มูลนายของตน และไม่ต้องถูกเกณฑ์ แรงแรงงาน ไพร่สมถือเป็นมรดกตกทอดสู่ลูกหลานมูลนาย ซึ่งผู้ที่มีไพร่สมมากที่สุด สมัยนี้คือมหาอุปราช พระปิตุลา พระอนุชา พระราชโอรสและพระราชธิดา หรือเจ้านายทรงกรมพระองค์อื่นๆ เพราะการมี ไพร่สมในสังกัดมูลนายมากเป็นการถ่วงดุลอำนาจการเมือง

4.3 ไพร่ส่วย หมายถึงเป็นไพร่ที่อาศัยอยู่ห่างไกลราชธานีเกินกว่ารัฐจะถูกเกณฑ์มาใช้ แรงแรงงานได้ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงอนุญาตไพร่ส่วย และไพร่หลวงคนใดที่ไม่ต้องการเข้ามา ทำงานให้รัฐสามารถใช้เงินแทนเดือนละ 2 บาท หรือปีละ 12 บาท เรียกว่า ไพร่ส่วยเงิน นอกจากนี้รัฐ ยังอนุญาตให้นำไพร่สิ่งของมาแทนการเกณฑ์แรงงาน เรียกว่า ไพร่ส่วยสิ่งของ

5. ทาส

ทาสเป็นวัตถุและบุคคลตามกฎหมาย หมายความว่า ทาสในฐานะวัตถุ ทาสถูกนำไปขาย และให้เช่าแรงงานได้ด้วย และทาสในฐานะเป็นบุคคล ทาสมีสิทธิไถ่ถอนตัวเองได้ ทาสต้องทำตามคำสั่ง ของนายทุกอย่าง ถึงแม้ว่านายจะมีสิทธิในตัวทาสอย่างเต็มที่ ทั้งสามารถขาย ลงโทษ ฆาตี คุมขังได้ แต่การลงโทษต้องไม่ให้ถึงตาย หากทาสตาย นายต้องชดใช้ด้วยชีวิต และนายจะถูกลงโทษหากเป็นชู้กับ เมียทาส ทาสจะเป็นอิสระเมื่อมีเงินมาไถ่ถอนค่าตัว หรือนายอนุญาตให้บวช หรือมีลูกกับนาย หรือญาติ ของนาย (กิตติ ตันไทย. 2550 : 96)

6. พระสงฆ์

สมัยอยุธยาปลายมีไพร่หนีมาบวชเป็นพระสงฆ์จำนวนมาก ทำให้พ้นการถูกเกณฑ์แรงงาน และไม่ต้องเสียภาษี พระมหากษัตริย์ใช้วิธีควบคุมพระสงฆ์ด้วยการแต่งตั้งสมณศักดิ์และมีศักดิ์นาสูงกว่า ไพร่ ทั้งจัดให้สอบวัดความรู้พระธรรมวินัยแก่พระสงฆ์ด้วย เช่น พระครูไม่รู้อัธยาศัยมีศักดิ์นา 1,000 ไร่ และ พระครูธรรมมามีศักดิ์นา 2,400 ไร่ เป็นกลอุบายชาญฉลาดเพื่อป้องกันคนหนีเข้ามาบวชใน พระพุทธศาสนา เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงประจวบหนักใกล้จะสวรรคตมีกบฏเข้าไปล้อมวังลพบุรี พระองค์ให้คนสนิทไปนิมนต์พระราชอาคันตุกะเข้ามาในวัง 20 รูป เพื่อช่วยเหลือราชการ ผู้ใกล้ชิดกับ

พระองค์ให้บวชหนีภัยจากการถูกจับประหารชีวิต ทรงพระราชทานพระที่นั่งอัญมณมหาปราสาทให้เป็นวิสุคามสีมาด้วย (दनัย ไชโยธยา, 2551 : 160-163; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 97)

กล่าวได้ว่า ระบบสังคมสมัยอยุธยาตอนปลาย จัดเป็นสังคมปกติแบ่งออกเป็น 2 ชั้นใหญ่ คือ ชั้นปกครอง และ ชั้นใต้ปกครอง ส่วนพระสงฆ์ถือเป็นชนชั้นพิเศษอยู่นอกชนชั้น เป็นผู้ที่ได้รับการนับถือของคนทุกชนชั้น แต่ชาวต่างชาติเสมือนอยู่ในชนชั้นปกติทางสังคม หากคนใดมีความสามารถสูงก็เป็นขุนนาง หากผู้ใดมีความสามารถน้อยก็เป็นทหารรับจ้าง หรือทำงานอื่นๆ

การศึกษา

การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของประเทศ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ พ.ศ.2211 มีกลุ่มมิชชันนารีเข้ามาตั้งโรงเรียน เรียกว่า โรงเรียนสามเณร สร้างเป็นศาลาโรงเรียน หรือ บ้านสามเณรใหญ่ อยู่ตำบลมหาพราหมณ์ ผู้ที่ตั้งเป็น “สังฆราช หลุยส์ ลาโน” บาทหลวงคาทอลิกของฝรั่งเศส มีสามเณรเล็กประมาณ 30 คน และสามเณรใหญ่ประมาณ 30 คน เป็นนักเรียนชาวจีน ญวน และชาติตะวันตก ปรากฏหลักฐานว่า โรงเรียนนี้เทียบเท่ากับมหาวิทยาลัยในปารีส ทั้งด้านวิชาความรู้ การเรียนการสอน ใกล้เคียงกับการสอนในวิทยาลัย คือ วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เทวศาสตร์และปรัชญา เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องของโลกและมนุษย์ ส่วนการเรียนด้านภาษาสอนภาษาละติน ภาษาฝรั่งเศส ทั้งยังส่งนักเรียนสยามไปศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อศึกษาวิชาการทำพู่ ช่างเงิน ช่างทอง และการแพทย์ แต่นักเรียนเหล่านี้ ยังไม่ทันเรียนจบกลับมาก็เกิดการเปลี่ยนแปลงแผ่นดิน และสงคราม ทำให้ทุกอย่างหยุดชะงักลงทันที (พระมหากษัตริย์กับงานสิทธิมนุษยชน. 2554 : 34)

1. การจัดการศึกษา

กลุ่มมิชชันนารีจัดตั้งโรงเรียนขึ้นมาเพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาเฉพาะ แตกต่างจากสมัยก่อน แต่รูปแบบการจัดการศึกษายังยึดตามแบบสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลาง โดยส่งเสริมการศึกษาทั้งวิชาสามัญ วิชาชีพ วิชาจริยศึกษา และวิชาพลศึกษา โดยเฉพาะส่งเสริมเรียนรู้ภาษาต่างๆ กันอย่างแพร่หลายว่า (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. 2558 : ออนไลน์)

"ในสมัยนี้ มีการเรียนการสอนทั้งภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ นอกจากบาลี สันสกฤตและเขมรแล้ว ยังมีภาษาฝรั่งเศส พม่า มอญ และจีน มีโรงเรียนสอนหนังสือ แต่เป็นโรงเรียนของพวกบาทหลวงที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ คือ โรงเรียนศรีอยุธยา โรงเรียนมหาพราหมณ์ วิทยาลัยคอนสแตนติน โรงเรียนสามเณร"

รูปแบบการจัดการศึกษาในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ของบุคคลเข้าสู่ความเป็นสากล มีการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาอยู่ 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระองค์ทรงให้เสรีภาพแก่ประชาชนไม่กีดกันการนับถือศาสนา และทรงอุปถัมภ์การสอนศาสนา ถือว่าศาสนาทุกศาสนาต่างสอนให้คนเป็นคนดี ส่งผลให้การศึกษาทางศาสนาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มพระสงฆ์สอนเกี่ยวกับวิชากระบี่กระบอง ภาษาบาลี สันตกถ และขอมเป็นภาษาธรรม กลุ่มมิชชันนารี หรือบาทหลวงสอนเกี่ยวกับวิชาการทางโลกสมัยใหม่ และภาษาต่างประเทศ

ช่วงที่ 2 สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระองค์ทรงกวดขันการศึกษาหลักธรรมของพระพุทธศาสนา มาก มีการกำหนดให้ผู้ชายที่เข้ารับราชการทุกคนจะต้องฝากการบวชเรียนมาแล้ว จึงเกิดประเพณีการอุปสมบทสยามเมื่อผู้ชายอายุครบ 20 ปี และการศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อรับใช้ชาติ

2. วรรณกรรม หรือการประพันธ์

พลาตินัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 651) กิตติ ต้นไทย (2550 : 99) กล่าวถึงวรรณกรรม หรือการประพันธ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ถือเป็นยุคทองวรรณกรรม บ้านเมืองอยู่ในความสงบร่มเย็น ข้าราชการแต่งบทกลอนเก่ง มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตคนสำคัญ เช่น พระโหราธิบดี หรือ พระมหาราชครู และบุตรชายชื่อศรี ได้รับพระราชทานนามว่า “ศรีปราชญ์” เป็นกวีเอกของโลก ท่านสามารถแต่งกลอนได้ตั้งแต่อายุ 7 ขวบ แม้ตอนหลังจะถูกลงโทษประหารชีวิตยังสามารถใช้เท้าเขียนบทกวีนิพนธ์ไว้ เพราะถูกอนุภรรยาของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวหาว่าคิดเป็นชู้กับนาง ยังมีขุนเทพกวี และพระศรีมโหสถ ซึ่งวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยนี้มีจินตตามณี พระมหาราชครูเป็นผู้แต่ง โคลงพาลี สอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์ โคลงสี่สุภาพ พระสมุทโฆษกับนางพินทุมดี มีสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระราชนิพนธ์ 205 บท และพระมหาราชครู แต่งไว้ 1,252 บท และศรีปราชญ์แต่งกำศรวลศรีปราชญ์ และอนิรุทธ์คำฉันท์

สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ทรงวางระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาคนเข้ารับราชการ โดยเฉพาะผู้รับราชการต้องผ่านการบวชเรียนมาก่อน ยังมีกวีคนสำคัญ คือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ หรือ เจ้าฟ้ากุ้ง เป็นพระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทรงพระนิพนธ์ไว้หลายเรื่อง ได้แก่ นันทโศภนันทสูตร คำหลวง ยังปรากฏกวีหญิงอีก 2 ท่าน คือ “เจ้าฟ้ามงกุฎ” และ “เจ้าฟ้ากุนทล” พระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เจ้าฟ้าหญิงมงกุฎทรงพระนิพนธ์กลอนบทละคร เรื่องอิเหนาเล็ก และเจ้าฟ้ากุนทลทรงพระนิพนธ์กลอนบทละครเรื่องดาหลัง หรืออิเหนาใหญ่

กล่าวได้ว่า การประพันธ์วรรณกรรมในสมัยตอนปลายอยุธยา นี้ เพื่อใช้เป็นตำราศึกษาเล่าเรียนของราชสำนักอยุธยาเอง ส่วนการจัดการศึกษาวิชาชีพ ช่างต่างเพื่อนำคนมาเป็นกำลังพัฒนาประเทศ การจัดการศึกษาของโรงเรียนสามเณร เน้นพัฒนาคนมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์เป็นสำคัญ

ศาสนาและวัฒนธรรม

อาณาจักรอยุธยาตอนปลายมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งด้านศาสนาและวัฒนธรรม ยิ่งถือเป็นยุคทองแห่งแผ่นดินสยามเรื่องศิลปวัฒนธรรม และประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิตและการนับถือศาสนามากที่สุด

1. ศาสนา

ศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมอยุธยาตอนปลาย คือ พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะศาสนามีอิทธิพลและบทบาทสำคัญต่อสังคมสยามมาดั่งนี้ (เดวิด เค.วัยอาจ. 2562 : 170; คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557 : 27; มุลนิธิสมพระเทพรัตนราชสุตา. 2554 : 196; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 96-98; ดนัย ไชโยธา. 2550 : 126-127)

1.1 พระพุทธศาสนา ถือเป็นศาสนามีอิทธิพลต่อสังคมทุกชนชั้น เป็นศาสนาประจำชาติ พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญและทำทนายอำนาจพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์มีความใกล้ชิดกับประชาชน เป็นที่เคารพเลื่อมใสศรัทธา เป็นผู้นำชุมชน โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงจะมีผู้มาฝากตัวเป็นลูกศิษย์จำนวนมาก อาจกระทบกระเทือนถึงความมั่นคงราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงควบคุมพระสงฆ์ด้วยการแต่งตั้ง ถอดถอนพระสงฆ์สมณศักดิ์ และอุปภัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อลดการต่อต้านของพระสงฆ์ ทั้งสร้างศาสนสถานและถวายปัจจัยเพื่อการปฏิบัติศาสนกิจของสงฆ์ เช่น ถวายที่ดินเพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด รวมทั้งพระราชทานไพร่ชายและหญิงไว้ปรนนิบัติพระสงฆ์ เป็นต้น

ความเชื่อในสังคมอยุธยาเรื่องบุญกรรมว่า บุคคลมีฐานะเท่าเทียมกันไม่ได้ แต่ละคนสั่งสมบุญและบาปมาแตกต่างกัน คนที่มีฐานะสูงส่ง เช่น พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง อาศัยบุญเก่าส่งเสริมให้มีอำนาจวาสนา ส่วนผู้ที่มีฐานะยากจนเชื่อว่า ต้องชดใช้กรรมเก่าจนกว่าจะหมดสิ้นเวร เพราะความเชื่อนี้ ทำให้ผู้คนในสังคมอยุธยาตอนปลายอยู่กันอย่างมีความสุข แม้ฐานะทางสังคมอาจจะสูงหรือต่ำกว่ากัน แต่ไม่ได้เกิดความขัดแย้งทางสังคมขึ้นมา นอกจากนั้น การเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากสยามสู่ลังกา เนื่องจากพระพุทธศาสนาในลังกาเสื่อมโทรมมาก พ.ศ.2296 พระเจ้ากัณทิสสิริราชสิงห์ส่งคณะราชทูตมาขอพระสงฆ์สยาม สมเด็จพระเจ้าบรมอยู่หัวโกศ ทรงส่งคณะสมณทูตเป็นพระราชาคณะ 2 รูป มีพระอุบาลี และพระอริยมุนี คณะสงฆ์อีก 12 รูป ไปลังกาเพื่อประกอบพิธีบรรพชาอุปสมบทให้ชาวลังกา เรียกว่า “นิกายสยามวงศ์” ถือเป็นนิกายที่ศรัทธาเลื่อมใสของชาวลังกามาก

1.2 ศาสนาคริสต์ สมัยอยุธยาตอนปลายนี้ พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 สนับสนุนการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก เคยมีพระราชสาส์นมาชักชวนสมเด็จพระนารายณ์ฯ เข้ารีตศาสนาคริสต์ด้วยมีบาทหลวงชุดแรกเข้ามาในปี พ.ศ.2205 ต้องการเผยแพร่ศาสนาในจีน เมื่อแวะพักในอยุธยาเห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ขัดขวางการเผยแพร่ศาสนา จึงใช้อยุธาเป็นศูนย์กลางแทนปี พ.ศ.2207 คณะบาทหลวงแห่งเฮลิโอโพลิศ เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระราชทานสิ่งของและที่ดินสร้างโบสถ์ พ.ศ.2216 สังฆราชอัญเชิญพระราชสาส์นจากพระสันตะปาปาคลีเมนต์ที่ 9 มาถวายพระองค์ เพื่อขอบคุณที่อนุญาตให้เผยแพร่ศาสนาว่า พระเจ้ากรุงสยามมีความปรีชาสุ่มรอบคอบ เพื่อเป็นการไม่ให้ขุนช้องหมองใจกับทางพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส จึงมีหนังสืออนุญาตให้บาทหลวงเผยแพร่ศาสนา และอนุญาตให้ประชาชนเข้ารีตศาสนาคริสต์ได้ ดังปรากฏข้อความว่า

1.2.1 อนุญาตให้คณะบาทหลวงสอนศาสนาได้ ไม่มีใครห้ามปราม หรือขัดขวาง

1.2.2 อนุญาตให้คณะบาทหลวงสอนหนังสือ รักษาโรค และรับคนเข้าศาสนาได้ พระเจ้าแผ่นดินเป็นองค์อุปถัมภ์ แต่ห้ามสอนสิ่งที่จะเป็นเหตุให้ราษฎรคิดทรยศต่อรัฐและบ้านเมือง

1.2.3 อนุญาตให้คนสยามถือคริสต์ศาสนาหยุดงานในวันอาทิตย์ และวันนักขัตฤกษ์ของศาสนาคริสต์

1.2.4 อนุญาตให้คนสยามที่เป็นคริสต์เมื่อชรา หรือเจ็บป่วยได้รับการยกเว้นงานหลวง

การสร้างแนวทางลดความขัดแย้งระหว่างศาสนา พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ต้องการให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ นับถือคริสต์ศาสนา พระองค์ทรงส่งพระราชสาส์นมาทูลเชิญพร้อมทั้งเตรียมบาทหลวงมาถวายศีลด้วย แต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงตอบปฏิเสธว่า “ขอบพระทัยพระเจ้าหลุยส์ที่มีพระทัยรักใคร่พระองค์ แสดงพระปรารภนาจะเข้าร่วมศาสนาด้วย แต่เนื่องจากพระองค์ยังไม่ศรัทธาในพระทัย พระเป็นเจ้าประสงคิให้นับถือศาสนาคนละแบบ เช่นเดียวกับที่ทรงสร้างมนุษย์ให้ผิดแผกเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ หรือทรงสร้างสัตว์ให้หลายชนิดหลายประเภท หากพระเป็นเจ้ามีพระประสงค์ให้พระองค์เข้านับถือศาสนาตามลัทธิที่พระเจ้าหลุยส์ทรงนับถือแล้ว พระองค์ก็คงเกิดศรัทธาขึ้นในพระทัย เมื่อนั้นแหละพระองค์ท่านก็ไม่รังเกียจที่จะทำพิธีรับศีลร่วมศาสนาเดียวกัน”

1.3 ศาสนาอิสลาม เมื่อพ่อค้าชาวเปอร์เซียเป็นผู้นำศาสนาอิสลาม คือ เถกอะหมัด เข้ามาค้าขายในอยุธยาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง ดำรงตำแหน่งกรมพระคลังสินค้า “กรมท่าขวา” เป็นผู้ควบคุมการค้าขายกับพ่อค้ามุสลิมมาจากอินเดียและเมืองตะวันออกไกล มีสุราประกอบศาสนกิจของชาวมุสลิม จนได้เลื่อนตำแหน่งขุนนางสูงสุดเป็นสมุหนายก “เจ้าพระยาจุฬาราชมนตรี” มีลูกหลานสืบ

ต่อตำแหน่งของกรมพระคลังสินค้าและการค้าต่างประเทศตามลำดับมีเจ้าพระยาอภัยราชา (ชื่น) พ.ศ.2173 เจ้าพระยาชำนาญภักดี (สมบุญ) พ.ศ.2213 แต่ต้องมาหยุดชะงักลงสมัยตอนต้นของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงแต่งตั้งกรมพระคลังสินค้าให้กับคอนสแตนติน ฟอล คอน นักแสงวงโชคชาวกรีกแทน ต่อมาเมื่อหม้อหมัด สะอิด และ อกา ฮัมหมัด (บุตรชาย) ได้สืบทอดตำแหน่งผู้นำการค้าชาวมุสลิมและตำแหน่งจุฬาราชมนตรีก็กลายมาเป็นผู้นำศาสนาอิสลาม

1.4 ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูกลายมาเป็นลัทธิหนึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาว่า “เทพเจ้าฮินดูกลายเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า สังคมยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิฤทธิ์ของท้องถิ่นให้เทพเจ้าไปสถิตอยู่ในศาลพระภูมิ” ด้วยการใช้ช่องทางธรรมชาติความเชื่อเรื่องศักดิ์สิทธิ์ผ่านพระพุทธรูป ภูเขา แม่น้ำ ช้างเผือก พระธาตุเจดีย์ และผ่านประเพณีพิธีกรรมการเกิด ตัดจุก การแต่งงาน สะเดาะเคราะห์ แม้แต่บุคคลจะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์จะต้องได้รับการยอมรับจากพระสงฆ์ ถือเป็นอำนาจต่อรองทางการเมือง ซึ่งเจ้านายในราชวงศ์นิยมศึกษาคัมภีร์พระเวทควบคู่กับพระไตรปิฎก เช่น สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระองค์ทรงรอบรู้คัมภีร์พระเวทและคัมภีร์คชศาสตร์ เป็นลักษณะของช้างที่ดีตามตำรา การคล้องช้างกลายเป็นกีฬาที่สำคัญและช้างเป็นสินค้าส่งออกไปยังต่างประเทศ

2. วัฒนธรรม

ศิลปกรรมวัฒนธรรมสมัยอยุธยาตอนปลายได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา สร้างความศรัทธาให้แก่สังคมอย่างลึกซึ้งสะท้อนออกมาในประณีตศิลป์ ทั้งผู้สร้างและช่างต่างมีความเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้จะช่วยสืบทอดพระพุทธศาสนา ผลบุญอันยิ่งใหญ่ช่วยให้ผู้กระทำมีความสุข ซึ่งสถาปัตยกรรม และวัฒนธรรมประเพณีสังคม ที่ปรากฏเด่นชัดในสมัยนี้ (อารี วิชาชัย. 2546 : 37-40)

2.1 สถาปัตยกรรม ทั้งพระพุทธรูป สถูป โบสถ์ วิหารเจดีย์ ล้วนได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา สมัยพระนารายณ์ฯ ชาวฝรั่งเศสเข้ามาสร้างตำหนักอาคารก่อด้วยอิฐมีความมั่นคงถาวร และสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศสร้างเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง เช่น เจดีย์วัดภูเขาทอง

2.2 นาฏศิลป์ ศิลปะการแสดงเริ่มในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งโขน ละคร และระบำ ใช้ผู้ชายเป็นผู้แสดง และผู้หญิงฟ้อนรำ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมีการเล่นละครสืบต่อมาอีก 2 ประเภท คือ ละครใน ใช้ตัวละครเป็นหญิง และละครนอกใช้ตัวละครเป็นผู้ชาย

2.3 ประเพณีกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ประเพณีนี้เกิดขึ้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทางราชการจัดกระบวนพยุหยาตราเต็มยศขึ้นมา เรียกว่า กระบวนพยุหยาตราเพชรพวง

2.4 ประเพณีเดือนสิบสอง เมื่อถึงเดือนสิบสองจะประกอบพระราชพิธีจองเปรียงตาม ประทีป (ซึกโคม) จำนวน 15 วัน ทั้งพระนครและนอกพระนคร พอถึงวันขึ้น 15 ค่ำ จัดประเพณีจุลกฐิน หมายถึงการทอผ้าจีวรและเย็บให้แล้วเสร็จในวันเดียว แล้วนำไปถวายพระสงฆ์ผู้อยู่จำพรรษาวัดนั้นครบ ไตรมาส (3 เดือน)

2.5 ประเพณีสงกรานต์ เป็นพระราชพิธีละเล่นสนุก (เถลิงศก) สมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์ เสด็จไปทรงน้ำพระพุทธรูปปฏิมากร ศรีสรรเพชญ์ พระพิฆเนศวร ทรงโปรดให้นิมนต์พระราชาคณะเข้ามา สรงน้ำ รับพระราชทานอาหารบิณฑบาต จดปัจจัยทานในพระราชวัง 3 วัน มีการก่อพระเจดีย์ทรายที่วัด พระศรีสรรเพชญ์ และฉลองพระเจดีย์ทรายด้วย ตั้งโรงทานเลี้ยงพระและราษฎร

2.6 ประเพณีการลงแขก ในสมัยอยุธยาตอนปลาย สยามเป็นประเทศปลูกข้าวที่สำคัญของ ภูมิภาค เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว หากเก็บเกี่ยวไม่ทัน ชาวนาจะขอแรงงานเพื่อนบ้าน เรียกว่า “ลงแขก เกี่ยวข้าว” โดยมีการร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุกสนาน

กล่าวได้ว่า สังคมสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นช่วงเวลาประเทศสยามมีความเจริญรุ่งเรือง เป็น ยุคทองแห่งวรรณกรรมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีนักปราชญ์เกิดขึ้นหลายท่าน และยุคแห่งการสืบ ทอดพระพุทธศาสนาสู่ลังกา ยังเป็นยุคแห่งการเกิดวัฒนธรรมประเพณีของชาติ เพื่อแสดงความเป็นไทย มาจนถึงปัจจุบันนี้

เศรษฐกิจ

สมัยอยุธยาตอนปลายถือว่าประเทศสยามเป็นศูนย์กลางทางด้านคมนาคม การค้าขาย ระหว่างหัวเมือง และต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับอาณาจักรอยุธยาโดยตรง ใช้หัวเมืองประเทศ สยามพักอาศัย หรือตั้งสถานีการค้า เพื่อทำการค้าขายในภูมิภาค ซึ่งระเศรษฐกิจของประเทศสมัย อยุธยาตอนกลาง มีดังนี้

1. การเกษตรกรรม

รัชชชัย องค์กรวิเวทย์ และ วิไลรัตน์ ยังรอด (2546 : 35) กิตติ ต้นไทย (2550 : 99-100) กล่าวถึงประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีการใช้แรงงานสัตว์วัว และควาย ใช้ไถนา และขนส่งสินค้าระยะใกล้ ซึ่งการทำนามักจะใช้แรงงานผู้หญิงชราที่ปลดประจำการและเด็ก เป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรม เพราะชายฉกรรจ์ถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อไปรับใช้รัฐ เจ้านาย และขุนนาง สมัยตอนปลายอยุธยาข้าวมีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาก ถือเป็นสินค้าประเภทหนึ่งที่รัฐผูกขาด มีการ

ออกกฎหมายคุ้มครองการทำนา เช่น ห้ามมิให้ผู้ใดปล่อยสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ม้า ลงไปในนาข้าวของผู้อื่น หากใครฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ ห้ามมิให้ทาสขอไถ่ตัวในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ทำให้นายทาสเกิดขาดแคลนแรงงานในการเก็บเกี่ยวข้าว อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมของรัฐไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร เพราะไม่มีระบบชลประทานที่ดี ทำให้ไม่สามารถป้องกันและแก้ไขความเสียหายที่เกิดจากฝนแล้ง หรือน้ำท่วมพื้นที่นาได้ ถึงแม้ว่าจะมีการขุดคลองมากมาย แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อการคมนาคมและลำเลียงผลผลิตมากกว่าเพื่อการชลประทานโดยตรง

เป้าหมายหลักของการเกษตรกรรม คือ การปลูกข้าวไว้บริโภค และรัฐจัดเก็บภาษีข้าวเข้าท้องพระคลังหลวง แต่ข้าวเหลือจากการบริโภคนำไปขายยังต่างประเทศ มีหลักฐานกล่าวว่า สมัยอยุธยาตอนปลายข้าวเป็นสินค้าสำคัญที่ส่งไปขายยังเมืองจีนปีละ 65,000 หาบ บางปีขายสูงถึง 1.5 ล้านหาบ เนื่องจากเมืองจีนประสบปัญหาทุพภิกขภัย ทำให้จักรพรรดิจีนใช้นโยบายสร้างแรงจูงใจแก่พ่อค้านำข้าวมาขายให้จีนได้ลดหย่อนภาษีสินค้าอื่นที่มาพร้อมข้าวด้วย

2. การค้าขาย

อาณาจักรอยุธยาตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี ไม่ไกลจากทะเลมากนัก ทำให้อยุธยากลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่ติดต่อกับค้าขายกับหัวเมืองใกล้เคียง และทางผ่านไปต่างประเทศ ซึ่งลักษณะเศรษฐกิจการค้าในสมัยอยุธยาตอนปลายมีอยู่ 2 ประการ ดังนี้ (จิตรสิงห์ ปิยะชาติ. 2554 : 164; มุลนิธิสมพระเทพรัตนราชสุตา. 2554 : 154-155; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 101-103, 143; อติสร ศักดิ์สูง. 2546 : 67)

2.1 การค้าภายในประเทศ มีตลาดการค้าภายในประเทศอยู่ 2 ตลาด ได้แก่ (1) ตลาดน้ำขนาดใหญ่มีอยู่ 4 แห่ง (2) ตลาดบก 72 แห่ง โดยมีตลาดที่อยู่ในเขตตัวเมืองอยุธยา 40 แห่ง และตลาดที่อยู่นอกเมือง 32 แห่ง แต่ละชุมชนผู้คนสามารถพึ่งตนเองได้ มีทรัพยากรภายในท้องถิ่นอุดมสมบูรณ์ ไม่จำเป็นต้องซื้อสินค้ามาก ส่วนใหญ่จะซื้อสินค้าจำเป็นในท้องถิ่นขาดแคลน เช่น เกลือ น้ำปลา เป็นต้น การค้าขายจัดขึ้นที่ตลาดการค้าและย่านชุมชนรอบเมืองมากกว่าตามหมู่บ้านชนบท ผู้ค้าขายจะเป็นแม่ค้ามากกว่าพ่อค้า เพราะผู้ชายต้องรับราชการตามระบบไพร่ เนื่องจากแม่ค้าไม่สามารถเดินทางไปค้าขายที่ไกลได้ เพราะความยากลำบากทางคมนาคมและโจรผู้ร้าย ดังนั้นชาวจีนจึงเข้ามามีบทบาททางการค้า ทำหน้าที่เชื่อมการค้าขายระหว่างเมืองต่างๆ ชาวจีนได้รับสิทธิการยกเว้นการเกณฑ์แรงงานไพร่ จึงสามารถเดินทางไปค้าขายได้อย่างสะดวกกว่า

2.2 การค้ากับต่างประเทศ เนื่องจากอยุธยาเป็นทางผ่าน จนกลายเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าของภูมิภาค มีพ่อค้าทั้งชาวตะวันตกและตะวันออกเข้ามาค้าขายจำนวนมาก ในสมัยนี้รัฐเป็นผู้จัดตั้งหน่วยงาน “พระคลังสินค้า” ขึ้นมา 3 กรม คือ กรมท่าขวาดูแลการค้าขายกับอินเดีย และชาติอาหรับ เปอร์เซีย กรมท่าซ้ายดูแลการค้าขายกับจีน และกรมท่ากลางดูแลการค้าขายกับชาติตะวันตก

สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง การค้าขายเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เฟื่องฟูมาก เนื่องจากตลาดโลกต้องการสินค้าประเภทเครื่องเทศ พริกไทย และของป่า รัฐต้องใช้ระบบการผูกขาดสินค้าอย่างเข้มงวด ทำให้พ่อค้าต่างชาติหนีไปอยู่ที่เมืองมะริด และตะนาวศรี มีการค้าเสรี โดยโปรตุเกสวิวาทกับอยุธยามีการยึดเรือสินค้ากัน ทำให้การค้าขายซบเซาลง พ.ศ.2179 อยุธยาส่งสินค้าลงเรือชื่อราแรม และโนร์ทวิท ไปขายยังญี่ปุ่นมูลค่า 67,809.12 ปอนด์สเตอร์ลิง ต่อมาวันวลิตส่งเรือชื่อบอมเมิ้ล และวารมอนต์ บรรทุกสินค้าไปขายที่ไต้หวันมีอีกด้วย

สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพ่อค้าชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายจำนวนมาก รัฐจัดส่งสำเภาหลวงไปค้าขายกับจีนถึง 6 ครั้ง และค้าขายกับญี่ปุ่นปีละ 2-3 ลำ ต่อมาการค้าขายเสื่อมลง พ.ศ.2205 อยุธยาต้องจ่ายเงินจำนวนมากทำสงครามกับล้านนา จึงต้องหาเงินเข้าท้องพระคลัง โดยวิธีการผูกขาดสินค้ามากกว่ารัชกาลก่อน ส่งผลให้การค้าขายได้รับผลกระทบอย่างหนัก ชาวต่างชาติออกไปค้าขายยังเมืองอื่นๆ และบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาต้องร้องเรียนให้รัฐยุติการกระทำดังกล่าวด้วย

สมัยสมเด็จพระเพทราชาการค้าขายกับชาติตะวันตกเสื่อมโทรมลง เพราะความขัดแย้งระหว่างอยุธยากับฝรั่งเศส ประกอบกับพระองค์มีนโยบายไม่คบค้าสมาคมกับชาติตะวันตก ทำให้การค้าขายกับชาติตะวันตกต้องชะงักงันลง อย่างไรก็ตาม การค้าขายกับชาติตะวันออก เช่น จีน ยังคงดำเนินไปด้วยดี ก่อนที่จะยุติลงเมื่ออยุธยาเสียเมืองแก่พม่าใน พ.ศ.2310

การค้าขายกับชาติตะวันออกในสมัยนี้ สินค้าของป่าค่อยลดความสำคัญลง แต่การค้าข้าวได้เข้ามาแทนที่ เพราะจีนงดการซื้อของป่าหันมาซื้อข้าวแทน เนื่องจากเกิดทุพภิกขภัยขึ้นในเมืองจีน และญี่ปุ่นเคยรับซื้อของป่าจากอยุธยาแต่ต้องปิดประเทศ ทำให้การค้าของป่าลดลง แต่ข้าวเริ่มมีบทบาทสำคัญเมื่อการค้าของป่าลดลง ชาติตะวันออกที่ต้องการซื้อข้าวจากอยุธยา เช่น ปัตตาเวีย ฟิลิปปินส์ ลังกา มะละกา และจีน ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงส่งคณะทูตไปเมืองจีนถึง 8 ครั้ง เพื่อขายข้าวให้แก่จีน

3. รายได้ของแผ่นดิน

สมัยอยุธยาตอนปลาย มีการจัดตั้งพระคลังมหาสมบัติขึ้นมา เพื่อควบคุมดูแลรายได้และรายจ่ายของแผ่นดิน พร้อมทั้งจัดตั้งกรมท่าขวา กรมท่าซ้าย และกรมท่ากลาง ควบคุมดูแลการค้าและจัดเก็บรายได้เข้ารัฐ โดยหน่วยงานเดิมจตุสดมภ์ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรภายในประเทศ สำหรับภาษีอากรในสมัยอยุธยาตอนปลายยังคงรูปแบบเดิม มีดังนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 104-105)

3.1 อากร เป็นการเก็บชักส่วนผลประโยชน์จากการทำมาหากินของราษฎร อัตราการเก็บภาษีแตกต่างกัน เช่น อากรค่านา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ เก็บไร่ละ 1 สลึง โดยเก็บจากเจ้าของนาทั้งที่ทำนาและไม่ได้ทำนา เป็นการบังคับให้ราษฎรใช้ทำมาหากินมากที่สุด ส่วนอากรสวน เก็บจากผลผลิตของพืชสวน โดยเรียกเก็บเงินทุกๆ ปี สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ เรียกเก็บอัตรานี้ ทุเรียน ต้นละ 1 บาท มะพร้าวต้นละ 2 สลึง มะม่วง ส้ม มังคุด ต้นละ 1 บาท ต่อไป

3.2 จังกอบ เป็นการชักส่วนผ่านด่านสินค้าจากภายในและภายนอกประเทศ โดยกำหนดพิกัต 10 ชัก 1 ถ้าไม่ถึง 10 ห้ามไม่เก็บ เจ้าพนักงานผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ หรือการเก็บตามขนาดของเรือสินค้า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ เรือลำใดปากกว้าง 6 ศอกขึ้นไป เสียภาษีลำละ 6 บาท

3.3 ฤชา เป็นค่าธรรมเนียมที่รัฐเรียกเก็บจากราษฎร ในกรณีที่ไม่เรียกร้องให้รัฐทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้ เช่น ขอโฉนดตราสารที่ดิน เป็นต้น

3.4 ส่วย เป็นการเรียกเก็บเงิน หรือสิ่งของจากไพร่แทนการเกณฑ์แรงงาน สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีการส่งเงินมาแทนแรงงาน เรียกว่า เงินค่าราชการ สมัยก่อนเก็บภาษีอัตราคนละ 6 บาทต่อปี สมัยนี้เก็บภาษีในอัตราเดือนละ 2 บาท หรือปีละ 12 บาท

4. รายจ่ายของแผ่นดิน

รายจ่ายของแผ่นดิน มีทั้งรายจ่ายป้องกันประเทศและทำสงคราม เกิดขึ้นบ่อยครั้งมาก ไม่ทราบแน่ชัดว่าการทำสงครามแต่ละครั้งต้องมีค่าใช้จ่ายเงินมากเท่าไร เช่น สมเด็จพระนารายณ์ฯ มีการผูกขาดสินค้ามากขึ้นเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายทำสงครามกับล้านนา และการใช้จ่ายในราชสำนัก เพื่อรักษาพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ ต้องใช้จ่ายสูงมากยังมีค่าใช้จ่ายอื่นๆ อีก เช่น การทำนุบำรุงพุทธศาสนา ปรับปรุงพระราชวัง เป็นสิ่งที่น่าสังเกตว่า รายจ่ายส่วนใหญ่ไม่ตกถึงราษฎรโดยตรง การใช้จ่ายเพื่อการกินดีอยู่ดีของราษฎรแทบจะไม่ปรากฏให้เห็น มีหน้าข้าราชการยังถูกระบบภาษีและการเกณฑ์แรงงานซ้ำเติมอีกด้วย ทำให้ไม่สามารถพัฒนาชีวิต และความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นได้ถึงแม้จะมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ก็ตาม (กิตติ ตันไทย. 2550 : 105-106)

กล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจสมัยอยุธยาตอนปลาย มีการเฟื่องฟูมาก แต่เป็นรัฐร่ำรวย คือ พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ด้วยการเก็บผลประโยชน์รายได้เข้าท้องพระคลัง ส่วนขุนนาง และชาวต่างชาติบางส่วนร่ำรวย แต่ประชาชนกลับยากจน เพราะต้องทำงานให้กับรัฐและขุนนาง ทำให้ไม่มีโอกาสแสวงหาสมบัติสร้างฐานะครอบครัวให้มั่นคง

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

การศึกษาความสัมพันธ์กับต่างประเทศในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นความสัมพันธ์ทางการเมือง และทางสังคมเพื่อติดต่อกัน ถือเป็นการสร้างอิทธิพลทางอำนาจรัฐ ทั้งทางการทูต การทหาร การแสวงหาพันธมิตรทางการเมืองและเศรษฐกิจ บางครั้งมีการใช้กำลังบีบบังคับ กำหนดหลักปฏิบัติร่วมกัน

1 ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน

ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีลักษณะเป็นมิตรต่อกัน และการต่อสู้เพื่อชิงความเป็นใหญ่เหนือประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งตามสถานการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มีดังนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 116-120)

1.1 ความสัมพันธ์กับล้านนา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ สยามยกทัพเข้ายึดล้านนาและหัวเมืองพม่า ทั้งเมืองสิริเยม ย่างกุ้ง แปร ตองอู และหงสาวดี โดยเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นแม่ทัพ ล้านนาจึงตกเป็นเมืองประเทศราชของสยามอยู่ 10 ปี ต่อมาพม่ายกทัพมาตีล้านนาไปในปี พ.ศ.2207 และล้านนาเริ่มแข็งเมืองต่อพม่าจนสามารถแยกเป็นเอกราชได้

1.2 ความสัมพันธ์กับเขมร ในสมัยนี้ความสัมพันธ์มีการเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากญวนเข้ามาแทรกแซง ส่งผลให้ผลเขมรแตกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่หนึ่งพึ่งญวน เกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันระหว่างนักร้องโสรั (อนุชา) อาศัยกองทัพญวนมาชิงราชสมบัติจากนักร้องคัจฉันท์แต่ถูกจับไปยังเมืองญวน สิ้นพระชนม์ที่นั่น ส่วนนักร้องโสรัย้ายราชธานีมาตั้งที่เมืองบันทายเพชร ฝ่ายที่สองพึ่งอยุธยาตั้งเมืองอยู่ อุดงลือไชย หรืออุดงภาไชย พึ่งบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์อยุธยาในปี พ.ศ.2210 เมื่อญวนยกทัพเข้าเพื่อยึดครองเขมร สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงให้ยกทัพไปป้องกันไว้ หลังจากนั้นได้เกิดสงครามระหว่างอยุธยากับญวนอีกหลายครั้ง เพื่อแย่งชิงอำนาจเหนือดินแดนเขมร ต่างฝ่ายต่างผัดกันเข้าครอบครองเขมร

1.3 ความสัมพันธ์กับพม่า สยามกับพม่าทำสงครามกันมาตลอด ในระยะเวลา 229 ปี (พ.ศ.2081-2310) ยุทธยารบกับพม่าถึง 24 ครั้ง ส่วนใหญ่ฝ่ายพม่าเป็นฝ่ายรุกราน ซึ่งสาเหตุของสงครามสรุปได้ 2 ประการ ได้แก่

1.3.1 การแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์ ทั้งพม่าและสยามไม่มีพรมแดนติดต่อกัน ทางทิศตะวันตกมีเมืองมอญคั่นอยู่ ทางเหนือมีล้านนาคั่นอยู่ ต่อจากล้านนาเป็นพวกล้านนาใหญ่ หากเมืองมอญและไทยใหญ่เป็นอิสระ โอกาสสยามกับพม่ารบกันเป็นไปได้ยาก แต่มอญอยู่ติดชายฝั่งทะเลมีเมืองท่าที่สำคัญ คือ เมาะตะมะ เป็นที่ต้องการครอบครองทั้งอยุธยาและพม่า เพื่อการส่งสินค้าไปยังประเทศแถบชายฝั่งมหาสมุทรอินเดีย

1.3.2 การแย่งชิงความเป็นใหญ่ระหว่างพม่าและอยุธยา ทั้งสองประเทศมีอำนาจทางการเมืองเท่าเทียมกัน เป็นคู่แข่งแย่งชิงความเป็นใหญ่ในดินแดนแถบนี้ โดยพม่าต้องการมีอำนาจเหนืออยุธยา ถือเป็นกาเพิ่มพูนเกียรติยศของราชวงศ์ ทำให้ประเทศราชของพม่าเกรงกลัวและยอมรับในอำนาจไม่กล้าแข็งเมืองต่อพม่า

2. ความสัมพันธ์กับประเทศเอเชีย

สยามสร้างความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชียหลายประเทศ ทั้งความสัมพันธ์ทางการค้าขาย และการเข้ามารับราชการ หรือประกอบอาชีพอื่นๆ มีดังนี้ (ศิริเพ็ญ วรปีสสุ. 2553 : 4-5; จิตรสิงห์ ปิยะชาติ. 2554 : 182-183)

2.1 ความสัมพันธ์กับจีน สยามส่งคณะราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นและบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีน และทางจักรพรรดิจีนให้สิทธิพิเศษทางการค้ากับมาตลอด นำสินค้าจากสยามไปขายที่เมืองจีนได้อย่างเสรี ตอนขากลับนำสินค้าจากจีนกลับมาขายในอยุธยา ซึ่งสยามกับจีนต่างต้องการสินค้าเหมือนกัน สยามต้องการสินค้าจากจีนจำพวกผ้าไหม ผ้าแพร เครื่องเคลือบ ส่วนจีนต้องการสินค้าจากสยามจำพวกเครื่องเทศ ฝรั่ง ข้าว พริกไทย ต่อมาปี พ.ศ.2207 ฮอลันดาห้ามสยามจ้างชาวจีนประจำเรือไปมาค้าขายกับต่างประเทศ และไม่นำชาวจีนเข้ามาสยาม ถ้าฮอลันดาพบเรือสินค้าสยามมีลูกเรือชาวจีนจะยึดเรือทันที และไม่จ่ายค่าเสียหายใดทั้งสิ้น ผลของสัญญาดังกล่าวทำให้การค้าขายของสยามกับจีนได้รับความกระทบกระเทือนมาก เป็นสาเหตุหนึ่งทำให้การค้าสยามกับจีนลดลง

2.2 ความสัมพันธ์กับญี่ปุ่น สมเด็จพระเจ้าปราสาททองส่งคณะทูตไป 5 ครั้ง แต่ไม่ได้รับการต้อนรับจากญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นปิดประเทศมาตั้งแต่ พ.ศ.2182 ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับญี่ปุ่นสิ้นสุดลง แต่ชาวญี่ปุ่นชื่อยามาตา นางามาซา เข้ามารับราชการในอยุธยาเป็นพระเสนาภิมุข เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น และเลื่อนตำแหน่งเป็นออกญาเสนาภิมุข เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช และเสียชีวิตที่เมืองปัตตานี หลังจากออกญาเสนาภิมุขเสียชีวิตแล้วหมู่บ้านญี่ปุ่นถูกเผา แต่ชาวญี่ปุ่นยังได้รับอนุญาต

ให้อยู่ในอยุธยาเพื่อค้าขายหนังสัตว์ เป็นคู่แข่งทางการค้ากับฮอลันดา สันนิษฐานว่า ชาวญี่ปุ่นอาศัยอยู่ในอยุธยาประมาณ 300-400 คน ก่อนที่ญี่ปุ่นจะปิดประเทศไม่คบค้าสมาคมกับชาติใด จึงทำให้ญี่ปุ่นในอยุธยาที่เคยค้าขายหันไปเป็นลูกจ้างในเรือสำเภาสฮอลันดาแทน บางส่วนเป็นทหารรับจ้างในอยุธยา

2.3 ความสัมพันธ์กับอิหร่าน หรือเปอร์เซีย อาหรับ และอินเดีย ซึ่งอิหร่านส่งคณะทูตมาเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับสยาม แต่กลับถูกออกญาวิชเยนทร์ หรือ คอนสแตนติน ฟอลคอน ขุนนางผู้ใหญ่ชาวกรีกคอยกีดกันทางการค้า นอกจากนั้นชาวอาหรับที่เข้ามาติดต่อกับค้าขายในสมัยอยุธยาตอนปลายมีหลายชนชาติ ตามบันทึกของลาลูแบร์กลุ่มแขกมัวร์ มีแขกอาหรับ ฮินดู จาม ชวา กลุ่มแขกเหล่านี้จะประกอบอาชีพต่างกัน ทั้งเป็นทหาร พ่อค้า และชาวนาชาวไร่ก็มี

3. ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก

อาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้า มีท่าเรือสินค้าเป็นที่ต้องการของชาวตะวันตก ทั้งหนังสัตว์ เครื่องเทศ ไม้หอม และสินค้าฟุ่มเฟือยบางชนิด ชาวตะวันตกต้องการเผยแพร่คริสต์ศาสนา พระมหากษัตริย์อยุธยาให้เสรีภาพแก่ราษฎรนับถือศาสนา เป็นปัจจัยดึงดูดชาวตะวันตกเข้ามาค้าขาย ซึ่งความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกสมัยอยุธยาตอนปลาย มีดังนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 121-133)

3.1 ความสัมพันธ์กับโปรตุเกส สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โปรตุเกสโจมตีเรือกำปั่นหลวงของสยามในน่านน้ำสากล สยามจึงตอบโต้ด้วยการยึดเรือโปรตุเกสและจับกุมลูกเรือเป็นเชลย ภายหลังสยามยอมคืนลูกเรือให้โปรตุเกส ทั้งสองฝ่ายพยายามฟื้นฟูความสัมพันธ์กัน แต่ความสัมพันธ์ไม่เหมือนเดิม

3.2 ความสัมพันธ์กับฮอลันดา ฮอลันดายึดเรือของสยามที่ซัดธงโปรตุเกสในมาเก๊า เพราะเข้าใจผิดว่าเป็นเรือชาวโปรตุเกส ทำให้สินค้าในเรือได้รับความเสียหาย สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเรียกค่าเสียหายจากฮอลันดาเป็นเงินสูงมาก ปี พ.ศ.2206 ฮอลันดาทะเลาะวิวาทกับจีนยังเชื่อว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีส่วนรู้เห็นกับชาวจีนด้วย ทำให้ฮอลันดาปิดสถานีการค้าลง แล้วส่งเรือรบสองลำลาดตระเวนปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อคอยจับเรือสินค้าสยามที่มีลูกเรือเป็นชาวจีน เมื่อการสู้รบในยุโรปยุติลงทั้งสองฝ่ายยอมทำสัญญากันปี พ.ศ.2207 สยามยอมให้ฮอลันดาผูกขาดหนังสัตว์เพียงชาติเดียว แต่ฮอลันดาห้ามเรือสยามใช้ลูกเรือชาวจีน ฮอลันดาเห็นว่าสยามไม่ชำนาญในการเดินเรือ ถ้าไม่มีชาวจีน สยามไม่สามารถค้าขายทางเรือกับต่างประเทศได้ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงส่งทูตไปเจรจากับข้าหลวงใหญ่ฮอลันดาที่เมืองปัตตาเวียในปี พ.ศ.2208 เพื่อลดหย่อนข้อห้ามชาวจีนเป็นลูกเรือ ฮอลันดายอมผ่อนปรนทำให้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจอยุธยาฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง ในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฮอลันดาเสื่อมลง แล้วเข้าไปติดต่อกับประเทศตะวันตกอื่นๆ เช่น อังกฤษ

ฝรั่งเศส เพื่อถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา พ.ศ.2229 ส่งทูตไปปิดตาเวียเพื่อกล่าวโทษชาวฮอลันดา ประพฤติตัวไม่เหมาะสม ในที่สุดฮอลันดาปิดสถานีการค้าในอยุธยา แม้ว่ากษัตริย์พระองค์ต่อมาจะพยายามฟื้นฟูความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ แต่ประสบความสำเร็จ

3.3 ความสัมพันธ์กับอังกฤษ เป็นความสัมพันธ์การค้าควบคู่กับการเมือง สยามใช้อังกฤษ ถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา อังกฤษได้รับสิทธิทำการค้าดีบุกตามหัวเมืองชุมพร พังงา พัทลุง โดยสยามยัง อนุญาตให้สร้างป้อมปราการที่เมืองปัตตานี แต่อังกฤษเห็นว่าปัตตานีมีการรบกันอยู่ จึงขอทำสัญญาซื้อ สินค้าจำนวนแน่นอนเป็นประจำทุกปี แต่ทางสยามปฏิเสธเพราะเสียประโยชน์มาก พ.ศ.2227 บริษัท การค้าอังกฤษต้องปิดสถานีการค้าลง เพราะเจ้าหน้าที่ไม่ใช่คนของบริษัท โดยเฉพาะจอร์จ ไวท์ (George White) เคยรับราชการในสยามมียศเป็นหลวงวิจิตรราชสคร และน้องชายชื่อแซมมวล ไวท์ (Samuel White) เป็นนายท่าเมืองมะริด ลาออกจากกรมพระคลังสินค้ามาทำงานในบริษัทของอังกฤษ ตามคำเชิญของฟอลคอล สมคบกับตัวแทนบริษัทนายริชาร์ด เบอร์นาบี ซื้อสินค้าในพระคลังสินค้านาม บริษัทไปขายได้กำไรมาแบ่งกัน ทำให้สินค้าบริษัทอังกฤษขาดทุน พ.ศ.2229-2230 มีเรือโจรสลันเรือ สินค้าในอ่าวเบงกอลและซังโงงเรือของสยาม ทำให้การค้าของอังกฤษได้รับความเสียหาย จึงเรียกร้อง ค่าเสียหายจากสยาม ระหว่างรอคำตอบจากสยามเกิดการรบระหว่างข้าราชการฝ่ายสยามประจำอยู่ที่ เมืองมะริดกับคนของบริษัทอังกฤษ ทำให้เกิดความเสียหายกันทั้งสองฝ่าย สยามจึงประกาศสงครามกับ บริษัทอังกฤษ พ.ศ.2230 เชื่อว่าอังกฤษไม่กล้าทำเพียงแสดงท่าที เนื่องจากสยามมีฝรั่งเศสเป็นพันธมิตร

3.4 ความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงยอมให้ฝรั่งเศสส่งทหารมาประจำ ที่ป้อมบางกอก และมะริด พระองค์ใช้ฝรั่งเศสถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา พ.ศ.2223 บริษัทอินเดีย ตะวันออกของฝรั่งเศสขออนุญาตตั้งสถานีการค้าในอยุธยาเพื่อซื้อดีบุก พริกไทย และสินค้าที่มาจาก เมืองจีน ญี่ปุ่น และเมืองต่างๆ ส่งเข้ามาขายในอยุธยา เพื่อนำไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง ทางสยามแต่งตั้ง ราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสเข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และเพื่อทราบความเจริญของ ฝรั่งเศสอีกด้วย ทูตชุดนี้เรือไปอับปางที่ฝั่งตะวันออกของเกาะมาดากัสการ์

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์กับต่างประเทศสมัยนี้จำแนกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก ความสัมพันธ์ กับประเทศเพื่อนบ้าน มีทั้งมิตรต่อกันและต่อสู้ชิงความเป็นใหญ่ ผสมผสานกันตามสถานการณ์ในแต่ละ ช่วงเวลา กลุ่มที่สอง ความสัมพันธ์กับประเทศจีนและญี่ปุ่น เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ กลุ่มที่ สาม ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดความขัดแย้งกันอยู่เสมอ เพื่อชิงความได้เปรียบทั้งจากประเทศตะวันตกด้วยกันเองและสยาม

บทสรุป

ประเทศสยามมีความมั่นคงทางการเมือง และเศรษฐกิจ ประมาณ 138 ปี พ.ศ.2172-2310 มีพระมหากษัตริย์ปกครองราชย์สืบต่อกันมาถึง 10 พระองค์ มี 2 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์ปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวง โดยเฉพาะผู้นำประเทศรู้จักรักษาดุลอำนาจทางการเมืองด้วยการแต่งตั้งชาวต่างชาติมารับราชการ แต่อำนาจก็อยู่ภายใต้ความล่าช้าลง เพราะความแตกแยกของราชวงศ์เอง นำมาสู่ความแตกแยกของคนในชาติ สยามประเทศต้องเสียเอกราชแก่พม่าในที่สุด แม้การปฏิรูปการปกครองเพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ เพื่อถ่วงดุลอำนาจทางการเมือง โดยเฉพาะการควบคุมตำแหน่งขุนนางในตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทหารและพลเรือน ในช่วงปลายรัชสมัยใช้เจ้านายทรงกรมมาถ่วงดุลอำนาจราชบัลลังก์ ทางด้านกฎหมายสมัยอยุธยาตอนปลายมีเพียงการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ปรับปรุงเฉพาะด้านการจัดเก็บภาษี เพื่อเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจ และสมัยสมเด็จพระเพทราชาเฉพาะทางด้านการทหาร เท่านั้น

การจัดชั้นทางสังคมสมัยนี้ มีชนชั้นปกครอง พระมหากษัตริย์ ขุนนาง และชนชั้นใต้ปกครอง ราษฎร หรือไพร่ ชาวต่างชาติเสมือนอยู่ในชนชั้นปกติทางสังคม หากคนใดมีความสามารถสูงก็เป็นขุนนาง หากผู้ใดมีความสามารถน้อยเป็นทหารรับจ้าง หรือทำงานอื่นๆ ส่วนพระสงฆ์ถือเป็นชนชั้นพิเศษอยู่นอกชนชั้น ในสมัยนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา การศึกษาของวัด การศึกษาของราชสำนัก ส่วนการจัดการศึกษาวิชาชีพ ช่างต่างเพื่อนำคนมาเป็นกำลังพัฒนาประเทศ และการศึกษาของโรงเรียนสามเณร เน้นพัฒนาคนมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์เป็นสำคัญ นอกจากนั้น ความสัมพันธ์กับต่างประเทศมี 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน มีทั้งมิตรีตื้อกันและต่อสู้ชิงความเป็นใหญ่เพื่อครอบครองเมืองทำการค้าขาย ผสมผสานกันตามสถานการณ์ในแต่ละช่วงเวลา กลุ่มที่สองความสัมพันธ์กับประเทศจีนและญี่ปุ่น เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ กลุ่มที่สามความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตก เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดความขัดแย้งทางผลประโยชน์การค้าอยู่เสมอ บางครั้งเกิดการแย่งชิงความได้เปรียบทั้งจากประเทศตะวันตกด้วยกันเองมีผลกระทบมาถึงประเทศสยามในฐานะเมืองศูนย์กลางทางการค้า

คำถามท้ายบท

1. สมัยอยุธยาตอนปลายประเทศสยามมีการรักษาตุลาอำนาจระหว่างประเทศอย่างไร
2. สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสยามได้ชาติใดมาเป็นเมืองประเทศราช
3. จงอธิบายความเสื่อมของราชวงศ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายว่า เป็นอย่างไรบ้าง
4. การปรับปรุงการปกครองสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นอย่างไร
5. ลักษณะการปรับปรุงกฎหมายสมัยอยุธยาตอนปลายเพื่อประโยชน์เป็นหลัก
6. จงอธิบายการศึกษาสมัยใหม่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นอย่างไร
7. วรรณกรรมใดสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศที่โดดเด่นมาจนถึงปัจจุบันนี้
8. อธิบายการค้าขายกับจีนสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นอย่างไร
9. จงอธิบายบทบาทของพระคลังสินค้าในสมัยอยุธยาตอนกลาง
10. จงอธิบายความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกในสมัยอยุธยาตอนกลาง

บทที่ 6

อาณาจักรธนบุรี

เมื่ออาณาจักรอยุธยาเสียแก่พม่าปี พ.ศ.2310 ถือเป็นช่วงเวลาเกิดช่องว่างทางอำนาจการเมืองในประเทศไทย ทำให้คนสยามที่มีฝีมือและมีกำลังไพร่อยู่จำนวนมาก ตั้งเป็นชุมนุมขึ้นมาตามหัวเมืองอยู่ถึง 5 ชุมชน หรือกล่าวได้ว่า สยามแตกเป็นห้าก๊ก ได้แก่ ชุมนุมเจ้าพิษณุโลก (เรือง) ชุมนุมเจ้าตาก (สิน) ชุมนุมเจ้าพิมาย (กรมหมื่นเทพพิพิธพระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช (หนู หรือพระปลัดผู้รั้งเมือง) และชุมนุมเจ้าพระฝาง (ภิกษุเรือน) แต่ชุมนุมเจ้าตากสินมีความเข้มแข็งมากกว่าทุกชุมนุมอื่นๆ รวบรวมผู้คนได้ยกกำลังเข้าตีพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นได้ในวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ.2310 ถือเป็นวันที่ชาวสยามประกาศอิสรภาพจากพม่า ทำให้คนสยามที่หลบซ่อนอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เริ่มออกมาอยู่กับชุมนุมเจ้าตากสินเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ เมื่อเจ้าตากสินขับไล่พม่าออกจากเมืองหลวงอยุธยาหมดแล้ว มีการปรึกษาหารือกัน เพื่อจะหาที่สร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ และที่เหมาะสมกับกำลังของเจ้าตากสินจะรักษาได้ หากพม่ายกทัพมาตีอีกสู้รบไม่ได้ก็จะหนีออกทางทะเลเพื่อไปรวบรวมคนกลับมาสู้ชาติใหม่อีกครั้ง

เหตุการณ์สำคัญ

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เป็นผู้นำประเทศไทยตลอดระยะเวลา 15 ปี มีเหตุการณ์สำคัญที่สังคมไทยจดจำทางประวัติศาสตร์ จนสถาปนาพระองค์เป็น “มหาราช” ถือว่าพระองค์เป็นผู้กอบกู้เอกราชและขยายดินแดนประเทศไทยให้กว้างขวางออกไป

1. การสถาปนาอาณาจักรธนบุรี

อาณาจักรธนบุรี เป็นช่วงรอยต่อระหว่างการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายกับสงคราม จำเป็นต้องปราบชุมนุมต่างๆ เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของบ้านเมือง และขจัดอิทธิพลของพม่าออกจากดินแดนสยามประเทศ พร้อมทั้งการฟื้นฟูสถาบันทางสังคมให้มีความเข้มแข็งขึ้นมา เจ้าตากสินทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ.2311 ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 แต่นิยมเรียกว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หรือสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี” สิ่งแรกพระองค์ทรงตระหนัก คือ เรื่องการเลือกที่ตั้งราชธานีใหม่เพื่อเป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐ แทนการฟื้นฟูอาณาจักรอยุธยาเป็นราชธานี แต่พระองค์ทรงพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมของปัญหาเดิมอาณาจักรอยุธยาอยู่ 7 ประการ คือ (พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล. 2555 : 97-98; ขจร สุขพานิช. 2518 : 25)

1.1 อยุธยาอยู่ในสภาพทรุดโทรมมาก บ้านเมืองเต็มไปด้วยซากปรักหักพัง และซากศพกองสุมกันมากมาย

1.2 ออยุธยาเป็นเมืองที่ล้อมโตรมมากยากต่อการฟื้นฟู เพราะราษฎรอยู่ในสภาพของความอดอยาก

1.3 ออยุธยาได้รับความเสียหายจากการรบแบบกองโจรของพม่ามากเกินไปจนจะบูรณะขึ้นมาใหม่

1.4 ออยุธยาใช้อาณาเขตกว้างขวางเกินกว่ากำลังของพระองค์ที่จะรักษาเมืองหลวงไว้ได้อย่างมั่นคง

1.5 ข้าศึกรู้จักภูมิประเทศของพระนครหลวงอยุธยาเป็นอย่างดี ทำให้ฝ่ายสยามเสียเปรียบเมื่อต้องรบกัน

1.6 ที่ตั้งของพระนครหลวงอยุธยาทำให้ข้าศึกสามารถโจมตีได้ทั้งทางบกและทางน้ำ

1.7 พระนครหลวงอยุธยาตั้งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำมากเกินไป ไม่เหมาะแก่การค้าทางทะเล นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยสำคัญทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงเลือกเมืองธนบุรีมาเป็นศูนย์กลางอำนาจ เพราะเมืองธนบุรีอยู่ในสภาพที่เหมาะสมหลายประการ คือ (กิตติ ต้นไทย. 2550 : 136; บังอร ปิยพันธ์. 2538 : 185-186)

1. ธนบุรีอยู่ใกล้ทะเล มีป้อมปราการทั้งสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่แล้ว คือ ป้อมวิไชยประสิทธิ์ และป้อมวิไชยรินทร์ สามารถใช้ป้องกันศัตรูเข้ามารุกรานทางเรือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

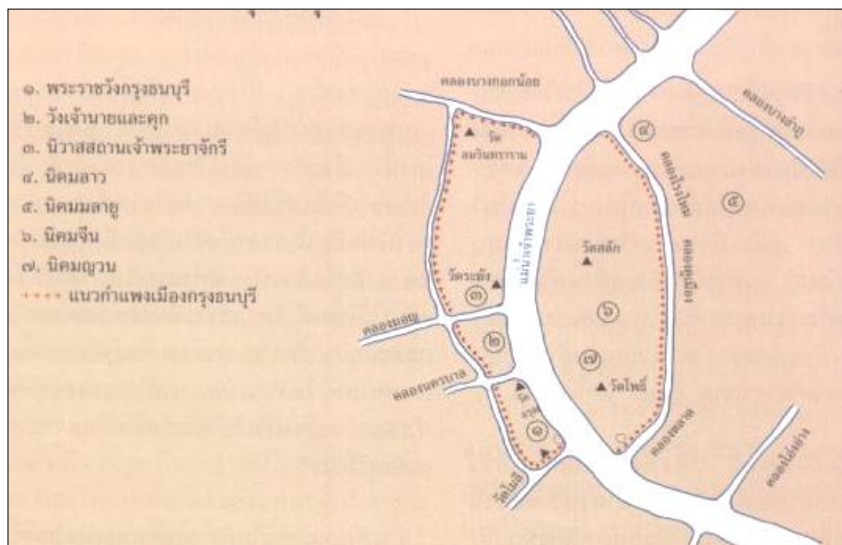
2. ธนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านควบคุมการเดินเรือจากทะเล เป็นเมืองที่ควบคุมหัวเมืองเหนือได้ในการติดต่อซื้ออาวุธจากต่างชาติ ยังสามารถเลือกหาซื้ออาวุธมาสะสมไว้ใช้เองได้

3. ธนบุรีมีทางหนีทีไล่ที่ดี เมื่อเกิดศึกสงครามบ้านเมืองอยู่ในภาวะคับขันจนไม่สามารถป้องกันไว้ได้ ก็สามารถพาไพร่พลหลบหนีไปอยู่ที่เมืองจันทบุรี และหัวเมืองชายทะเลได้สะดวก

4. ธนบุรีมีป้อมปราการ คือ ป้อมวิไชยรินทร์และป้อมวิไชยประสิทธิ์ ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ภายในกำแพงเมืองมีขนาดเล็กอยู่ในสภาพที่จะเข้าอยู่อาศัยได้ทันที โดยไม่ต้องเสียเวลาซ่อมแซมมากนัก จึงเหมาะแก่กองกำลังของพระองค์ ในอนาคตสามารถขยายเมืองออกไปทางฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาได้ เมื่อมีประชากรมากขึ้น เพราะมีป้อมวิไชยรินทร์อยู่แล้ว

5. ธนบุรีเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจ เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้ทำเลที่เหมาะสมแก่การค้าขายพ่อค้าต่างชาติและพ่อค้าสยามสามารถนำเรือเข้ามาค้าขายสะดวก

กล่าวได้ว่า พระนครหลวงเก่า หรือ เมืองอยุธยาหมดสภาพที่จะสร้างเป็นพระนครหลวง หรือ เมืองศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจแล้ว โดยพระเจ้าตากสินจึงเลือกเมืองธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ มีชัยภูมิเหมาะสมกับสภาพกำลังของพระองค์ ยังเป็นเมืองอยู่ใกล้กับทะเล หากข้าศึกยกมาประชิดเมืองไม่สามารถสู้รบได้ จะอพยพผู้คนหนีไปทางทะเลได้ง่ายกว่า ดังแสดงภาพประกอบสภาพที่ตั้งอาณาจักรธนบุรีต่อไปนี้

ภาพที่ 6.1 สภาพที่ตั้งอาณาจักรธนบุรี

ที่มา : โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 24. 2538

2. การสร้างความมั่นคงภายในชาติ

दनัย ไชยโยธา (2551 : 191-192) บังอร ปิยพันธ์ุ (2538 : 187-188) กล่าวถึงภายหลังการเสียกรุงครั้งที่ 2 บ้านเมืองอยู่ในสภาพระส่ำระสายขาดผู้นำ หรือเมืองศูนย์กลางอำนาจ เนื่องจากพระเจ้ามังระกษัตริย์พม่าคอยติดตามกลุ่มคนสยามที่ตั้งตนเป็นใหญ่ รัชสั่งให้เจ้าเมืองทวายยกทัพมาปราบถึงเมืองบางกุ้ง ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า มีกำลังพล 2,000 นาย สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เสด็จนำทัพออกรบกับพม่าจนแตกพ่ายที่บางกุ้ง กิตติศัพท์ที่รบชนะทำให้พระราชอำนาจทางการเมืองเข้มแข็ง ต่อมาพระองค์ทรงเร่งสร้างเอกภาพและความมั่นคงภายในประเทศ พระองค์ทรงดำริที่จะปราบชุมนุมใหญ่และเข้มแข็งก่อน ถ้าปราบสำเร็จทำให้ชุมนุมเล็กๆ ยอมอ่อนน้อมตาม เมื่อปี พ.ศ.2311 พระองค์ได้ทรงยกทัพไปตีชุมนุมเจ้าเมืองพิษณุโลกก่อน แต่พระองค์ถูกกระสุนปืนที่พระชงฆ์ (หน้าแข้ง) ข้างซ้ายบาดเจ็บสาหัส จึงเลิกทัพกลับเมืองหลวง (ธนบุรี) ความล้มเหลวครั้งนี้ทำให้พระองค์ต้องปรับยุทธการปราบชุมนุมใหม่ เลือกรวบชุมนุมเล็กก่อน โดยยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพิมายซึ่งหนีไปได้ แต่ถูกขุนชนะชาวเมืองนครราชสีมาจับตัวมาถวาย ทรงปูนบำเหน็จให้เป็นพระยากำแหงสงครามครองเมืองนครราชสีมา และสั่งประหารชีวิตเจ้าพิมายเสีย เพื่อไม่ให้เป็นเสี้ยนหนามต่อไป

พ.ศ.2312 พระองค์ทรงยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แต่เจ้าเมืองหนีไปอยู่เมืองปัตตานี และพระยาปัตตานีจับตัวมาถวายที่เมืองสงขลา พระองค์เห็นว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้เป็นกบฏ เพราะตั้งตัวเป็นใหญ่ในช่วงบ้านเมืองแตกแยกกัน จึงไม่ถือโทษทรงโปรดให้รับราชการในเมืองหลวง ส่วนเมืองนครศรีธรรมราช ทรงแต่งตั้งพระเจ้าหลานเธอเจ้านราสุริยวงศ์เป็นเจ้าเมืองแทน

เมื่อเจ้านราศุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ.2319 ทรงโปรดให้กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม ในฐานะเมืองประเทศราช

ส่วนเมืองพิษณุโลกเมื่อเจ้าเมืองเดิมถึงแก่กรรมลง พระอินอากรน้องชายเป็นเจ้าเมืองแทน แต่ไม่มีความสามารถในการรบ จึงถูกกบฏไพร่เจ้าพระฝางยึดเมืองได้ก่อน (นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2559 : 150) ต่อมาเจ้าพระยาจักรีจึงยกทัพขึ้นไปตีเมืองอุทัยธานี ชัยนาท และหัวเมืองทางเหนือมาอยู่ภายใต้ อาณาจักรธนบุรี และยกทัพไปตีเมืองสว่างคบุรีของพระเจ้าฝางได้ในปี พ.ศ.2313 ถือเป็นปีสุดท้ายที่ พระองค์สามารถปราบชุมนุมต่างๆ ได้หมด ทรงใช้เวลาปราบปรามอยู่ 3 ปี จึงสามารถรวบรวมแผ่นดิน สยามได้อย่างมั่นคง

3. การจลาจลตอนปลายรัชกาล

วิชา คลายนาทร (2555 : 79) พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ (2554 : 890) นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536 : 417, 447-499) ขจร สุขพานิช (2518 : 9-13) สนั่น เมืองวงษ์ (2518 : 78-81) กล่าวถึง ช่วงเวลา 15 ปี ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงทำสงครามและปรับเปลี่ยนยุทธวิธีรบด้วยการส่งกองทัพ ออกไปรบตามหัวเมืองต่างๆ แทนการตั้งรับในราชธานี ทำให้บ้านเมืองไม่บอบช้ำจากภาวะสงคราม เพราะการตั้งรับเข้าศึกภายในราชธานี ถ้าพ่ายแพ้หมายถึงการล่มสลายของบ้านเมือง ดังเช่นในสมัย อยุธยา เหตุการณ์ที่เมืองเชียงใหม่ให้ร้ายในปี พ.ศ.2319 และสภาพร่างกายร่วงโรยของพระองค์ สร้าง ความกังวลและไม่สบายพระทัยให้พระองค์เป็นอย่างยิ่ง เป็นแรงกดดันสร้างความเครียดถึงปฏิบัติ พระองค์ผิดปกติ พระองค์ทรงเชื่อว่า “พระมหากษัตริย์ที่ดีจะต้องนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มา ใช้การปกครองบ้านเมืองจึงเกิดสันติสุข” บาทหลวงฝรั่งเศสบันทึกไว้ว่า พระองค์ทรงรับสั่งอยู่เสมอว่า พระองค์สามารถทะเลาะได้ มุ่งมั่นเจริญกรรมฐานอย่างหนักในพระอุโบสถวัดบางยี่เรือได้ มาตั้งแต่ พ.ศ.2319 การเจริญกรรมฐานเคร่งมากเกินไป และผิดหลักการพระพุทธศาสนามีสติพื้นเพือน (สัญญาวิปลาส) สำคัญพระองค์ว่าบรรลุนิเวศน์ จึงตรัสถามพระราชาคณะว่า ภิภุจะไหว้คฤหัสถ์ที่เป็น โสดาบันได้หรือไม่ เมื่อพระราชาคณะทูลว่า ไม่ได้ก็ทรงพิโรธถอดออกจากพระราชาคณะและสมณศักดิ์ แล้วให้เขียนตีรวมทั้งพระลูกวัดด้วย พระสงฆ์เมื่อเข้าเฝ้าต้องถวายบังคมดั่งเช่นฆราวาส การทำขัดต่อ ขนบประเพณีที่พระมหากษัตริย์พึงปฏิบัติ จากพระสติพื้นเพือนพระองค์สั่งประหารชีวิตผู้ที่ไม่มีความผิด หลายครั้ง ทั้งพระชายา เจ้าจอมของพระองค์ และน้ำของเจ้าพระยาจักรี ทรงยกย่องพี่เลี้ยงของพระราชา บุตรและพระราชาชิตว่าเป็น “สมศรีสมทรง” (เมียเจ้า) ทำให้บ้านเมืองเกิดความสับสนวุ่นวาย มีกลุ่ม บุคคลต่อต้านพระองค์มากยิ่งขึ้น ในขณะที่อำนาจของพระองค์กลับอ่อนแอลงไปเรื่อยๆ

พ.ศ.2324 พระองค์ทรงสั่งให้พระยาสรศักดิ์ไประงับการจลาจลในอยุธยา ไม่ทราบว่าเป็นหัวหน้า ผู้ก่อความวุ่นวายชื่อขุนแก้วน้องชายของพระยาสรศักดิ์เอง นอกจากพระยาสรศักดิ์ไม่ปราบผู้ก่อความ วุ่นวายแล้ว ยังอาศัยช่วงจังหวะที่กลุ่มขุนนางไม่พอใจและต่อต้านพระองค์ ตัดสินใจร่วมมือกับพวกก่อ การจลาจล ยกกำลังมายึดอำนาจจากพระองค์ได้สำเร็จ พร้อมบังคับให้พระองค์ทรงผนวช จับพระบรม

วงศานวงศ์มาจงจำ ตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการ ประกาศถวายราชสมบัติให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ต่อมาพระยาสรศักดิ์เปลี่ยนใจจะครองราชย์สมบัติเอง จึงเตรียมกำลังไว้ต่อสู้กับสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกที่จะกลับจากเขมร โดยพระยาสรศักดิ์สั่งให้กรมขุนอนุรักษ์สงครามยกทัพไปโจมตีค่ายพระยาสุริยະอภัย หลานของสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกที่ยกทัพมาจากนครราชสีมาเพื่อมารักษาเมืองหลวงตามคำสั่งของสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ทั้งสองฝ่ายรบกันแต่กรมขุนอนุรักษ์สงครามเป็นฝ่ายพ่ายแพ้และถูกจับได้ พระยาสรศักดิ์คิดว่าเรื่องที่ตนสั่งไปตีค่ายพระยาสุริยະอภัยเป็นความลับ จึงวางตัวนิ่งเฉยอยู่ในวัง แต่พระยาสุริยະอภัยรู้ความจริงทั้งหมดจากกรมขุนอนุรักษ์สงครามแล้ว จึงเข้าควบคุมสถานการณ์ไว้ แล้วให้สีกสมเด็จพระเจ้าตากสิน ๆ นำไปจงจํารอสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกตัดสินคดีความต่อไป

สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเสด็จมาถึงเมืองหลวง วันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2325 พระองค์ทรงประชุมขุนนาง พร้อมกับสอบถามความเห็นว่าจะจัดการกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน ๆ อย่างไร ที่ประชุมเห็นว่าควรจะสำเร็จโทษพระเจ้าตากสินเสีย เพื่อไม่ให้เป็นที่ภัยต่อความมั่นคงของแผ่นดินต่อไป ส่วนพระยาสรศักดิ์ถูกประหารชีวิตในภายหลัง จากนั้นขุนนาง ข้าราชการ และราษฎร พร้อมใจกันทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ และสถาปนาราชวงศ์ใหม่ “ราชวงศ์จักรี” ทรงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยาแทน

กล่าวได้ว่า สภาพบ้านเมืองอยู่ในภาวะแตกแยกเป็นขุมนุมนุญ อยากต่อการรักษาบ้านเมือง จึงเลือกเมืองธนบุรีตั้งอยู่ใกล้ปากน้ำเจ้าพระยา หากเกิดศึกไม่สามารถสู้ข้าศึกได้หนีออกทางทะเล หลังจากพระองค์สถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ทรงใช้เวลาสามปีปราบชุมนุมรวมบ้านเมืองเป็นปึกแผ่น และขยายดินแดนประเทศออกไป จนเกิดจลาจลช่วงปลายรัชกาล การเจริญกรรมฐานจนพระสติพ้นเพื่อนไม่สามารถว่าราชการได้

อาณาเขต

อาณาเขตประเทศสยามในสมัยกรุงธนบุรีนี้ มีดินแดนกว้างใหญ่ โดยการรวบรวมหัวเมืองต่างๆ เข้ามาในพระราชอาณาจักร ได้แก่ ธนบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี ลพบุรี อุทัยธานี นครสวรรค์ ฉะเชิงเทรา นครนายก ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด นครชัยศรี นครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรี สมุทรสาคร สมุทรสงคราม เพชรบุรี กาญจนบุรี และประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งตอนหลังสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงสั่งขยายอาณาเขตครอบครองไปยังเมืองใกล้เคียงที่มีความขัดแย้งกัน หรือเข้ารุกรานคนในเขตปกครองของสยาม พระองค์จึงใช้เป็นมูลเหตุขยายอาณาจักรธนบุรีออกไปอย่างกว้างขวางดังนี้ (กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. 2558 : 31; ดันย โขโยธา. 2551 : 196-197; มาตยา อิงคนารถ. 2546 : 107)

ทิศเหนือ ครอบครองถึงเมืองหลวงพระบาง และเวียงจันทน์ โดยอาศัยมูลเหตุความขัดแย้งกลุ่มผู้นำอาณาจักรล้านช้างเอง และพระวอกับพระตาสองพี่น้องที่เป็นขุนนางเก่าในเขตอาณาจักรล้านช้าง หนีกลับเข้ามาอยู่ในเขตหนองบัวลำภูบ้านเกิดเมืองนอน ทำให้พระเจ้าสิริบุญสารโกรธแค้นมากส่งกำลังปราบเสียชีวิตหมด สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ไม่ทรงพอพระทัยจึงส่งกำลังเข้าปราบหัวเมืองลาวทั้งหมด

ทิศตะวันออก ครอบครองถึงเมืองลาว (จำปาศักดิ์) และเขมรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง จดกับดินแดนญวน โดยอาศัยมูลเหตุความขัดแย้งของเจ้านายเขมรเข้าช่วยรบแล้วปกครองในฐานะเมืองประเทศราชของอาณาจักรสยาม

ทิศใต้ ครอบครองถึงเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และปัตตานี

ทิศตะวันตก จดดินแดนของพม่า เมืองเมาะตะมะ ทวาย และตะนาวศรี

กล่าวได้ว่า สยามเสียเอกราชให้แก่พม่า พ.ศ.2310 แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงนำกำลังทหารฝีมือดีกอบกู้เอกราช พร้อมทั้งขยายอาณาเขตให้กว้างขวางไปกว่าเดิม ทำให้สยามมีความมั่นคงจนถึงปัจจุบันดังแสดงภาพประกอบอาณาเขตอาณาจักรธนบุรีนี้

ภาพที่ 6.2 อาณาเขตอาณาจักรธนบุรี
ที่มา : วิชาการคอม. 2551 : ออนไลน์

การปกครอง

การจัดการปกครองประเทศในสมัยอาณาจักรธนบุรีนี้ นำรูปแบบการปกครองในสมัยอาณาจักรอยุธยาเป็นต้นแบบเพื่อบูรณาการปกครอง โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. การปกครองส่วนกลาง

การจัดระบบการปกครองส่วนกลาง หรือ การปกครองในส่วนราชธานี พระมหากษัตริย์ทรงปกครองเอง และทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช โดยจัดระเบียบการปกครองใหม่แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย มีขุนนางผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าบังคับบัญชาสูงสุดดำรงยศ หรือตำแหน่งเป็น “อัครมหาเสนาบดี” คือ (1) อัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือน ดำรงยศเป็น "เจ้าพระยาจักรีศรีอโศก" หรือ "ออกญาจักรี" หรือ “เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์” (กรมศิลปากร. 2561 : 12-13) (2) อัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร ดำรงยศเป็น "เจ้าพระยามหาเสนา" หรือ "ออกญาภักดี" แต่ยังคงดำรงตำแหน่งการปกครองแบบจตุสดมภ์ไว้เหมือนเดิม ขึ้นตรงเสนาบดีฝ่ายพลเรือน มีตำแหน่งเป็นพระยา ทำหน้าที่การปกครองดูแลบ้านเมือง คือ (दनัย ไชโยธา. 2551 : 200; กิตติ ตันไทย. 2550 : 155)

1.1 กรมเมือง หรือ นครบาล ตำแหน่งพระยายมราช มีหน้าที่ปกครองภายในเขตราชธานี เพื่อการบำบัดทุกข์ บำรุงสุขของราษฎร และปราบโจรผู้ร้าย

1.2 กรมวัง หรือ ธรรมาธิกรณ์ ตำแหน่งพระยาธรรมาธิกรณ์ มีหน้าที่ดูแลงานภายในราชสำนัก และพิพากษาอรรถคดีในเขตพระราชฐาน

1.3 กรมพระคลัง หรือ โกษาธิบดี ตำแหน่งพระยาโกษาธิบดี มีหน้าที่ดูแลรายรับและจ่ายเงินของแผ่นดิน และติดต่อทำการค้ากับต่างประเทศ

1.4 กรมนา หรือ เกษตราธิการ ตำแหน่งพระยาพลเทพ มีหน้าที่ดูแลเรียกสวนไร่นา และเสบียงอาหาร ตลอดจนดูแลที่นาหลวง เก็บภาษีค่านา เก็บข้าวขึ้นฉางหลวง และพิจารณาคดีความเกี่ยวกับเรื่องโค กระบือ และที่นา

หากเป็นเมืองขึ้นจัตวาสังกัดการปกครองส่วนกลาง มีเมืองพระประแดง นนทบุรี สามโคก จะแต่งตั้งผู้รั้งเมืองไปดูแลเมือง แต่ตำแหน่งจตุสดมภ์ในส่วนกลาง เป็นคณะกรรมการนโยบายดูแลสั่งการให้ผู้รั้งเมืองต้องปฏิบัติตามคำสั่ง

2. การปกครองส่วนภูมิภาค

การปกครองส่วนภูมิภาค หรือ การปกครองหัวเมืองชั้นนอก หรือ เมืองพระยามหานคร ในสมัยอาณาจักรธนบุรีนี้ แบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็น 4 ชั้น ได้แก่ (दनัย ไชโยธา. 2551 : 200; กิตติ ตันไทย. 2550 : 155)

2.1 หัวเมืองชั้นเอก จัดส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ออกไปเป็นเจ้าเมือง เพื่อทำหน้าที่ดูแลแทนต่างพระเนตรพระกรรณ ได้แก่ พิษณุโลก และ จันทบูรณ

2.2 หัวเมืองชั้นโท จัดส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ออกไปเป็นเจ้าเมือง ได้แก่ สวรรคโลก ระยอง และเพชรบูรณ์

2.3 หัวเมืองชั้นตรี จัดส่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ออกไปเป็นเจ้าเมือง ได้แก่ พิษณุโลก และนครสวรรค์

2.4 หัวเมืองชั้นจัตวา จัดส่งขุนนางชั้นผู้น้อยออกไปเป็นผู้ดูแลเมือง เรียกว่า ผู้รั้ง หรือ จำเมืองดูแลเรื่องอาชญากรรมคล้ายตำรวจในปัจจุบัน เพราะไม่มีเจ้าเมืองผู้ปกครอง ได้แก่ ไชยบาดาล และชลบุรี ซึ่งการปกครองเมืองชั้นจัตวาจำเมืองจะต้องฟังคำสั่งจตุสดมภ์เหมือนกัน

3. การปกครองเมืองประเทศราช

การปกครองเมืองประเทศราช เป็นการปกครองโดยคนต่างชาติต่างภาษาที่อยู่ห่างไกลออกไปติดชายแดน บางเมืองมีกษัตริย์ปกครองเอง แต่จะต้องได้รับการแต่งตั้งจากเมืองหลวงก่อน และต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งหัวเมืองประเทศราชในสมัยธนบุรีนี้ มีเมืองเชียงใหม่ (ล้านนา) เมืองลาว (หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์) เมืองกัมพูชา (เขมร) และเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งช่วงเวลาที่สยามธนบุรีขยายอำนาจไปยังเมืองประเทศราช ได้แก่ (กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. 2558 : 31; ดนัย ไชโยธา. 2551 : 200)

3.1 การขยายอำนาจไปยังเขมร สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ จึงโปรดให้ยกทัพไปปราบปรามครั้งแรกยังไม่สำเร็จ พ.ศ.2314 ทรงโปรดให้ยกทัพไปตีเมืองเขมรได้สำเร็จ ต่อมาปี พ.ศ.2323 ได้เกิดกบฏในเขมร จึงโปรดให้ยกทัพไปปราบปรามอีกครั้ง แต่ยังไม่ทันสำเร็จเกิดการจลาจลขึ้นในเมืองหลวงก่อน จึงต้องยกทัพกลับคืนมาสู่พระนคร

3.2 การขยายอำนาจไปยังลาว พ.ศ.2322 สืบเนื่องมาจากลาวยกทัพเข้ามาทำร้ายประชาชนในเขตสยามก่อน (เจ้าเมืองเวียงจันทน์ส่งคนมาจับพระวอ) เป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ถือเป็นข้ออ้างยกทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ แต่เมืองจำปาศักดิ์ยอมอ่อนน้อม ผลของการตีเมืองเวียงจันทน์ครั้งนี้ ทำให้สยามนำเอาพระพุทธรูปที่สำคัญมา 2 องค์ คือ พระแก้วมรกต และพระบาง พร้อมทั้งกวาดต้อนราษฎรลาวมาจำนวนมาก

กล่าวได้ว่า การปกครองส่วนกลางพระมหากษัตริย์ทรงปกครองเอง แต่มีผู้ช่วยเหลือดูแลราชการภายในจนถึงหัวเมืองชั้นจัตวาที่ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง การปกครองส่วนภูมิภาคส่งขุนนางไปดูแล และการปกครองเมืองประเทศราชแต่งตั้งเจ้านายไปปกครอง ส่วนเมืองที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาให้แต่งตั้งเจ้านายในพื้นที่ปกครองดูแล

กฎหมาย

สมัยอาณาจักรธนบุรีไม่ได้ร่างกฎหมายขึ้นมาใหม่ ยังคงใช้กฎหมายเดิมในสมัยอยุธยา ทั้งตัวบทกฎหมายและวิธีพิจารณาคดี โดยแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ (ฎริชญา วัฒนรุ่ง. 2554 : 217; กิตติ ตันไทย. 2550 : 167; บังอร ปิยะพันธุ์. 2538 : 198)

ฝ่ายที่ 1 การรับฟ้อง ตรวจสอบ และลงโทษเป็นหน้าที่ของพนักงานที่เป็นคนไทย

ฝ่ายที่ 2 การพิจารณาคดีตัดสินคดี เป็นหน้าที่ของพราหมณ์ที่เชี่ยวชาญด้านนิติศาสตร์ เรียกว่า ลูกขุนศาลวังหลวง จำนวน 12 คน เพื่อทำหน้าที่ตัดสินคดีความ

ตามหลักฐานกล่าวว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงนิยมใช้ศาลทหารตัดสินคดีความประกาศเป็นพระราชโองการ ไม่ปรึกษาลูกขุน มักมีโทษอื่นควบคู่ไปด้วย เช่น ให้เชียน 50 ที ตระเวนบก 3 วัน ตระเวนน้ำ 3 วัน” สักหน้าแล้วประหาร ซึ่งการลงโทษแบบนี้ บางครั้งไม่ได้ประหารชีวิตทุกคน เมื่อหายจากกริ้วจะรับสั่งให้หาตัวบุคคลนั้นมาเข้าเฝ้า แล้วให้ไปทำราชการศึกแก้ตัวเพื่อลบล้างความผิดก็มี

สมัยธนบุรี มีการออกกฎหมายเพียงฉบับเดียว เรียกว่า “กฎหมายสักเลก” เป็นกฎหมายเรื่องการลงโทษเบียดเบียนราษฎรเพื่อรับราชการทหาร บังคับไพร่ต้องสักข้อมือเพื่อแสดงสังกัดมูลนายที่อยู่ชัดเจน ป้องกันการหลบหนีของไพร่เมื่อยามศึกสงคราม หากผู้ใดหลบหนีมีโทษหนัก คำว่า เลก หมายถึง การสักไพร่ชายเพื่อแสดงหมวดหมู่ว่าสังกัดกรม กองใด ยังประกาศบังคับคาดโทษประหารผู้หญิงห้ามมีสามีเป็นต่างชาติ การแก้ไขกฎหมายว่าด้วยการพนัน ประกาศยกเลิกกฎหมายว่าด้วยการจุกช่องล้อมวง การเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ด้วย

กล่าวได้ว่า กฎหมายสมัยธนบุรีใช้กฎหมายเดิมของสมัยอยุธยาเป็นหลัก ด้วยการแต่งตั้งคณะลูกขุนพิจารณาคดีความ ทั้งการลงโทษมักนิยมใช้ศาลทหารตัดสิน ออกเพียงกฎหมายสักเลกเพื่อควบคุมการจัดระเบียบบ้านเมืองให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสามัคคี

ระบบสังคม

การจัดระบบสังคมในสมัยอาณาจักรธนบุรี ยังคงยึดหลักการระบบสังคมตามแบบสมัยอยุธยา โดยแบ่งคนออกเป็น 5 กลุ่ม แต่เพิ่มมาอีกหนึ่งกลุ่ม คือ กลุ่มคนพิเศษ รวมเป็น 6 กลุ่ม ดังนี้ (ปรามินทร์ เครือทอง. 2555 : 37; กิตติ ตันไทย. 2550 : 90-95)

1. พระมหากษัตริย์ ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของชีวิตและเจ้าแผ่นดิน ทำให้คหิตความเชื่อเทวราชาลดลง โดยพระมหากษัตริย์ยึดคติธรรมราชาเป็นหลักในการปกครองประเทศ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับราษฎรใกล้ชิดกันมาก พระองค์จะต้องปฏิบัติตนดุจพระโพธิสัตว์คอยช่วยเหลือเกื้อกูลและให้ความคุ้มครองราษฎร ในสมัยนี้มีการยกเลิกประเพณีที่กีดกันพระองค์ให้ห่างเหินจากราษฎร ทรงรับฟังความทุกข์ยากของราษฎรเป็นหลัก

2. พระบรมวงศานุวงศ์ หมายถึง เชื้อพระวงศ์ หรือพระญาติของพระมหากษัตริย์ มีอิสริยยศแตกต่างกันออกไป ในสมัยธนบุรีนี้มีการแบ่งอิสริยยศออกเป็น 4 ชั้น ได้แก่

ชั้นที่ 1 กรมพระ เป็นอิสริยยศของพระพันปีหลวง (พระมารดา) พระมหากุปราช และวังหลัง เช่น กรมพระเทพามาตย์ (นกเอี้ยง) สมเด็จพระมหากุปราช กรมขุนอินทรพิทักษ์ (พระองค์เจ้าฟ้าจุ้ย) ฯ

ชั้นที่ 2 กรมหลวง เป็นอิสริยยศของพระมเหสี หรือ เจ้านายฝ่ายใน เช่น กรมหลวงบาทบริจา (สอน) กรมบริจารักดีศรีสุตารักษ์ (ฉิม) ฯ

ชั้นที่ 3 กรมขุน เป็นอิสริยยศของพระราชโอรส หรือ พระราชนัดดา เช่น กรมขุนกษัตริย์นคร (หม่อมเหม็น) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทัศพงศ์ หรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงปญญาปปี หรือ พระเจ้าหลานเธอเป็นกรมขุนอนุรักษสงคราม ฯ

ชั้นที่ 4 กรมหมื่น เป็นอิสริยยศของพระญาติ หรือพระโอรส หรือพระธิดาที่ประสูติจากพระสนม เช่น พระองค์เจ้าอัมพวัน พระองค์เจ้าทองอิน หรือ กรมหมื่นนราเทเวศร์ ฯ

3. ขุนนาง เป็นกลุ่มบุคคลช่วยเหลือพระมหากษัตริย์ในการบริหารราชการ สมัยธนบุรีเกิดสงครามขึ้นบ่อยครั้ง จึงทำให้ขุนนางล้มตายจำนวนมาก แต่ขุนนางยังได้รับสิทธิพิเศษ ไม่ต้องไปศาลด้วยตนเอง โดยตั้งนายสุคติแทน ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ยังได้รับพระราชทานเครื่องประดับยศประจำตำแหน่ง ทั้งได้รับพระราชทานไพร่ไว้ใช้สอยตามศักดินา หรืออิสริยยศ (เจ้านายมีเจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น พัน และราชทินนามมีจักรี ธรรมาธิปติ และโกษาธิปติ) โดยมีผู้คนคอยแทนตำแหน่งระดับบารมี เป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูล ทุกคนจึงปรารถนาจะเป็นขุนนางกันมาก

4. ไพร่ หมายถึง ราษฎรสามัญทั่วไป สมัยธนบุรีมีการออกกฎหมายบังคับไพร่ว่าทุกคนจะต้องถูกสักเลขแสดงสังกัดมูลนาย โดยแบ่งไพร่ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ไพร่หลวง ไพร่สม และไพร่ส่วย ภายหลังจากเสียอยุธยา ไพร่ได้แตกกระจัดกระจายหนีไปอยู่ตามที่ต่างๆ บางส่วนรวมตัวกันเป็นชุมชนเพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายและการโจมตีของพม่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงปราบปรามพม่าและชุมชนต่างๆ สำเร็จแล้ว พระองค์ยังไม่ทราบจำนวนไพร่ที่แท้จริง พยายามตรวจสอบจำนวนไพร่ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด ทรงออกพระราชกำหนดการสักเลขที่ท้องแขนและเพิ่มข้อมูลมากกว่าในอดีตด้วยการสักนามเมือง และชื่อมูลนาย เพื่อไม่ให้แย่งกรรมสิทธิ์เหนือไพร่มาครอบครอง แต่ช่วยให้รัฐได้ประโยชน์มากกว่า ทราบจำนวนไพร่สมที่อยู่ในมือขุนนางตามหัวเมือง ชัดเจน ยังเรียกเกณฑ์ส่วยแรงงานช่วยได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น รัฐจึงต้องออกกฎหมายกำหนดโทษผู้ปลอมเข็มสัก หรือสักไพร่ปลอมจะต้องได้รับโทษถึงตาย ทำให้การสักไพร่ปลอมจึงค่อยลดลง

5. ทาส ลักษณะของทาสตามกฎหมายในสมัยธนบุรี เหมือนกับสมัยอยุธยา โดยแบ่งทาสออกเป็น 7 ประเภท ได้แก่ ทาสสินไถ่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่ได้มาแต่บิดามารดา ทาสท่านให้ ทาสที่ช่วยมาจากทัพพิษ ทาสที่เลี้ยงไว้เมื่อเกิดทุกข์ภัย และทาสเชลย

6. กลุ่มชนชั้นพิเศษ เป็นกลุ่มบุคคลที่อยู่นอกระบบชั้นชั้นทางสังคม ได้แก่ นักบวช หรือ พระภิกษุสงฆ์ ผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนประชาชนทั่วไป และพราหมณ์ ผู้ทำหน้าที่ ด้านพิธีกรรม และ กฎหมาย ส่วนชาวจีนมีบทบาทเป็นผู้นำทางด้านการค้าขาย เพื่อนำรายได้เข้ามาฟื้นฟูบ้านเมือง

กล่าวได้ว่า สังคมสมัยธนบุรี ผู้มีบทบาทสำคัญ คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และ ขุนนาง เป็นผู้ทำหน้าที่กอบกู้และรวบรวมชาติบ้านเมือง ทั้งการควบคุมระบบไพร่เพื่อเป็นกำลังช่วยในการทำสงครามรักษาชาติบ้านเมืองให้มั่นคง ส่วนทาสเกิดจากระบบธรรมเนียมสังคม

การศึกษา

दनัย ไชยโยธา (2550 : 206) กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยธนบุรีที่บ้านเมืองยังอยู่ในภาวะ สงคราม การศึกษาจึงยึดแบบในสมัยอยุธยาเป็นหลัก อยู่ในสำนักราชบัณฑิต และวัดเป็นศูนย์กลาง การศึกษา ผู้ชายมีโอกาสรับการศึกษามากกว่าผู้หญิง เพราะต้องอยู่กับพระที่วัดเรียนหนังสือจินตามณี เน้นการแต่งกายกอลอน ทั้งเรียนรู้พระธรรม ภาษาบาลีสันสกฤต และเขมร เพื่อประโยชน์ในการอ่าน คัมภีร์พระพุทธศาสนา

การศึกษาวิชาทหาร และวิชาเลข เน้นมาตรา ชั่ง ตวง วัด มาตราเงินไทย และการคิดหน้าไม้ เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน มีวิชาช่างฝีมือสำหรับเด็กโต ส่วนใหญ่เกี่ยวกับงานช่างก่อสร้าง เพื่อ ประโยชน์ในการบูรณะซ่อมแซมเสนาสนะ และสิ่งก่อสร้างภายในวัด สำหรับการเรียนวิชาชีพอโดยตรง เป็นหน้าที่ของพ่อแม่มีอาชีพอะไร ถ่ายทอดวิชานั้นให้แก่ลูกหลานตามสายตระกูล เช่น วิชาแพทย์แผน โบราณ วิชาช่างปั้น ช่างถม ช่างแกะสลัก ช่างปูนปั้น ช่างเหล็ก ช่างเงิน ช่างทอง ส่วนการศึกษาสำหรับเด็กหญิงยึดถือตามประเพณีนิยม การเย็บปักถักร้อย ทำกับข้าว การจัดบ้านเรือน และการฝึกอบรม มารยาทของกุลสตรี สังคมช่วงนี้ไม่นิยมให้ผู้หญิงเรียนหนังสือ จึงมีคนจำนวนน้อยที่อ่านออกเขียนได้

วรรณกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยธนบุรีนี้ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน ได้แก่ รามเกียรติ์ 4 เล่ม พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ได้แก่ เล่ม 1 ตอนพระมงกุฎ เล่ม 2 ตอนหนุมานเกี่ยววารี จนท้าวมาลีวราชมา เล่ม 3 ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษา เล่ม 4 ตอนทศกรรฐ์ตั้งพิธีทรายกรด พระลักษณะ ต้องหอกกบิลพัสดุ์ จนผูกผมทศกรรฐ์กับนางมณโฑ ลิลิตเรื่องเพชรมงกุฎ ฉันทวีคติเหเนาคำฉันทของ หลวงสรวิชาติ (हन) นิราศเมืองกวางตุ้งของพระยามหานุภาพ กฤษณาสอนน้องคำฉันทของพระยาราชา สภาวดี และพระภิกษุอินทร์เมืองนครศรีธรรมราช และโคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ของ นายสวนมหาดเล็ก

กล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาในสมัยธนบุรีนี้อยู่ที่สำนักราชบัณฑิต และวัด ผู้ที่ได้รับการศึกษา มักจะเป็นกลุ่มผู้ชาย ส่วนผู้หญิงจะศึกษาเฉพาะวิชาการเย็บปักถักร้อย การจัดบ้านเรือน และฝึกอบรม มารยาทกุลสตรี เนื่องจากบ้านเมืองไม่ได้อยู่ในภาวะปกติสุข

ศาสนาและวัฒนธรรม

สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูศาสนาและศิลปวัฒนธรรมของชาติมาก จึงทำให้ศิลปวัฒนธรรมไทยมีการสืบต่อมาอย่างมั่นคง ดังนี้

1. การศาสนา

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ และรับสั่งให้ข้าราชการฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนร่วมกันสร้างพระอุโบสถ และพระวิหารของวัดต่างๆ ดังนี้ (दनัย ไชยโยธา. 2551 : 204-205; วิชรา คลายนาทร. 2555 : 40-43)

1.1 วัดอรุณราชวราราม เดิมชื่อวัดมะกอก เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เสด็จมาถึงวัดนี้ในตอนรุ่งอรุณเพื่อหาสถานที่ตั้งพระนคร เรียกว่า วัดแจ้ง สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงให้พระยามหากษัตริย์ศึกตีเมืองเวียงจันทน์ได้ อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ที่วิหารน้อยวัดนี้ เป็นเวลา 3 ปี (พ.ศ.2322)

1.2 วัดระฆังโฆสิตาราม เดิมชื่อวัดบางหว้าใหญ่ สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงให้อาราธนาพระอาจารย์ศรีจากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาประจำอยู่ที่วัดนี้ และสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชด้วย

1.3 วัดโมลีโลกยาราม เดิมชื่อวัดท้ายตลาด เพราะอยู่ต่อจากตลาดเมืองธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงสถาปนาราชธานีแล้ว รับสั่งให้รวมอุปัฏฐากวัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) และวัดท้ายตลาดเข้าในพระบรมมหาราชวัง เป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์มาจำพรรษาตลอดรัชกาล

1.4 วัดอินทาราม เดิมชื่อวัดบางยี่เรือนอก หรือวัดสวนพลู เป็นวัดหลวงประจำรัชกาลพระองค์ มีพระเจดีย์กู่ชาตึกตั้งอยู่หน้าพระอุโบสถหลังเก่า เชื่อกันว่าบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ และพระอัครมเหสี ส่วนพระอุโบสถหลังเก่ามีพระพุทธรูปปางตรัสรู้ เป็นพระประธานของพระอุโบสถบรรจุพระบรมราชสรีรังคาร หรือ ถ้ำกระดูกของพระองค์

1.5 วัดราชคฤห์วรวิหาร เดิมชื่อวัดมอญ วัดบางยี่เรือใน เป็นวัดที่สร้างโดยนายกองมอญในสมัยอยุธยาตอนปลาย

1.6 วัดอมรินทราราม เดิมชื่อวัดบางหว้าน้อย สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ แล้วสถาปนาเป็นพระอารามหลวง

การจัดการระบบสงฆ์ เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นไปยังหัวเมืองทางเหนือตีชุมนุมเจ้าพระฝางได้ ทรงรับสั่งให้จัดระเบียบสังฆมณฑลของพระสงฆ์ใหม่ ทรงแต่งตั้งพระราชาคณะขึ้นไปจำพรรษาเผยแผ่ศาสนาทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ ได้แก่ พระพิมลธรรม พระธรรมโคตม พระธรรมเจติ พระพรหมมุนี พระเทพกระวี และพระโพธิวงศ์ ทำให้พระสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือฟื้นความมัวหมอง ทรงรับสั่งให้สืบหาและคัดลอกพระไตรปิฎกมาจากเมืองต่างๆ โดยเฉพาะพระไตรปิฎกฉบับวัดมหาธาตุ นครศรีธรรมราช นำมาคัดลอกเป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวงเก็บไว้ในกรุงธนบุรี ทั้งยังจัดระเบียบข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคณฤชระกับฝ่ายวิปัสสนาธุระ นำแนวคิตทางพระพุทธศาสนามาใช้เป็นหลักจัดระเบียบสังคัมด้วย

เมื่อ พ.ศ.2310 พระนครหลวงอยุธยาถูกพม่ายึดได้แล้ว ชุมชนชาวโปรตุเกสและชาวคริสต์ตั้ง ทั้งสังฆราชบริโกต์และบาทหลวงบางส่วนยอมแพ้ จึงถูกพม่ากวาดต้อนไปอยู่เมืองทวาย ประเทศพม่า แต่มีบางส่วนที่เป็นชาวสยามเชื้อสายโปรตุเกสเข้ามาพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เป็นทหารอาสา เพื่อปกป้องเอกราชกลับคืนมาได้ เมื่อสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นศูนย์กลางพระนครหลวงสยามแห่งใหม่แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงพระราชทานที่ดินให้ชาวสยามเชื้อสายโปรตุเกสนับถือศาสนาคริสต์ตั้ง รกรากในบริเวณที่เรียกว่า “ชุมชนกุฎีจีน” ในปี พ.ศ.2310 เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ มีทหาร ราชองครักษ์ 79 นาย ทรงพระราชทานที่ดินให้บาทหลวงกอร์ (Gorr) สร้างโบสถ์ เรียกว่า วัดซางตา ครุส ในปี พ.ศ.2312 เพื่อเป็นศาสนสถานประกอบพิธีกรรมชาวสยามที่นับถือศาสนาคริสต์ รวมชาว สยามเชื้อสายโปรตุเกส 413 คน ชาวโปรตุเกสหนีภัยสงครามมาเข้าอีก 379 คน และชาวเวียดนามเข้า มาอีกประมาณ 580 คน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2556 : 78-79-80)

2. ศิลปกรรม

ศิลปกรรมที่ปรากฏในสมัยอาณาจักรธนบุรีนี้ ถือเป็นมรดกทางสังคมของประเทศที่สืบทอด กันมา ได้แก่ (दनัย ไชโยธา. 2550 : 208-209)

2.1 จิตรกรรม เป็นงานประณีตศิลป์มีสมุทภาพไตรภูมิพระร่วง วัดระฆังโฆสิตาราม ใช้ช่าง เขียนจำนวน 4 คน

2.2 สถาปัตยกรรม เป็นตุ้ลายรดน้ำ จำนวน 4 ตุ้ ทั้งหมดเก็บรักษาอยู่ในหอชिरญาณ หอสมุดแห่งชาติ ส่วนงานแกะสลัก มีพระแท่นบรรทม วัดอินทาราม พระแท่นเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน และพระปรารค์ วัดอรุณราชวราราม ฯ

2.3 นาฏศิลป์ การฟื้นฟูนาฏศิลป์ด้วยการนำตัวละครผู้หญิงของเจ้านครศรีธรรมราชเข้ามา เป็นครุฝึกหัดร่วมกับครุฝึกละครที่รวบรวมมาจากพื้นที่ต่างๆ ของประเทศ เพื่อสร้างเป็นศิลปะการละคร ของชาติ ในปี พ.ศ.2322 สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางจากเมือง เวียงจันทน์มาประดิษฐานในกรุงธนบุรี มีการจัดงานสมโภชยิ่งใหญ่ ถือเป็นงานฟื้นฟูการเล่นตามแบบ ประเพณีอยุธยา มีการแสดงโขน การเล่นมโหรี พิณพาทย์ การเล่นบทร้องสรว้อยสัควา ทรงโปรดฯ ให้ เจ้านครศรีธรรมราชจัดละครมาร่วมงานด้วย เพื่อประชันกับละครหลวง

กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญทางสังคมของชาติ เป็นบ่อเกิดจารีตประเพณี วัฒนธรรม ศิลปกรรมด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และนาฏศิลป์การแสดงต่างๆ มีการ หลอมรวมศิลปะการแสดงท้องถิ่นเข้าด้วยกัน จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของชาติขึ้นมา

เศรษฐกิจ

สมัยกรุงธนบุรีเป็นพระนครหลวงระบบเศรษฐกิจรายได้ เป็นปัจจัยสำคัญในความอยู่รอดของประเทศ เพราะเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำสุด ส่งผลทำให้ประเทศมีรายได้ไม่เพียงพอจ่าย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเร่งแก้ไขปัญหาย่างรีบด่วน มีดังนี้

1. การเกษตรกรรม

ดุษฎี ไชโยธา (2551 : 201-204) ภาสกร วงศ์ดาวัน (2555 : 51) กล่าวถึงสภาวะสงครามพม่ายกทัพมาล้อมอยุธยาตั้งแต่ปี พ.ศ.2309 เมื่อพม่ายึดอยุธยาได้พร้อมทั้งกวาดต้อนผู้คนไปจำนวนมาก ทำให้สยามขาดแคลนแรงงานการผลิต และราษฎรไม่สามารถทำนาทำสวน และเลี้ยงสัตว์ได้ อาหารจึงมีไม่เพียงพอต่อการบริโภค ผนวกกับสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงส่งคนไปเกลี้ยกล่อมราษฎรอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงธนบุรี จนเกิดภาวะขาดแคลนอาหาร ผู้คนอดอยากทั้งอาหารมีราคาแพงมาก บาทหลวงฝรั่งเศสบันทึกไว้ว่า “อาหารการกินในเมืองธนบุรีแพงอย่างที่สุด ข้าวสารขายทะนานละ 2 เหรียญครึ่ง ผู้ที่หาเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้าง ถึงจะขยันเพียงใดก็ไม่สามารถซื้ออาหารรับประทานได้” ความอดอยากรุนแรงนี้ สร้างความวิตกให้สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ จนถึงกับทรงปรารภว่า บุคคลที่มีฤทธิ์ทำให้ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ขึ้นมาได้ให้สัตว์โลกเป็นสุข แม้ผู้นั้นต้องการพาหาของพระองค์ข้างหนึ่งก็ทรงยอมสละให้

พระองค์ทรงแก้ไขปัญหาการขาดแคลนอาหารเฉพาะหน้า ด้วยการสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ซื้อข้าวสารราคาสูงกว่าตลาดถึงถึงละ 3-5 บาท มาแจกราษฎร เมื่อพ่อค้าทราบข่าวนำข้าวสารมาขายมาราคาข้าวสารจึงลดลง ทำให้การขาดแคลนอาหารก็ผ่อนคลายลง พระองค์ทรงสนับสนุนเจ้านายและขุนนางให้ทำนาใกล้พระนครปีละ 2 ครั้ง ทรงปลดปล่อยผู้คนที่รักษาเชิงเทินพระนครให้กลับไปทำนา เพื่อป้องกันมิให้ข้าราชการไปแย่งแจกจ่ายข้าวสารแก่ราษฎร ยังประกาศให้ข้าราชการและราษฎรจับหนูส่งกรมพระนครบาล (กรมเวียง) ทุกวัน เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องหนูรบกวนนาข้าวอีกด้วย

2. การค้าขาย

ภาสกร วงศ์ดาวัน (2555 : 66) พลาตศิษฐ์ สิทธิธัญกิจ (2554 : 896) กล่าวถึงสมัยธนบุรีมีการค้าขายกับต่างประเทศ 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มประเทศเอเชีย โดยจัดส่งเรือสำเภาไปค้าขายยังประเทศจีน และอินเดีย ซึ่งการค้าขายกับจีนใช้ระบบรัฐบรรณาการตามจารีตประเพณี ส่วนกลุ่มประเทศตะวันตกที่เข้ามาติดต่อค้าขายมีอังกฤษ โปรตุเกส และฮอลันดา โดยลักษณะสินค้าที่ส่งออกของประเทศ มีแร่ดีบุก ดินประสิ่วขาว แห้งตะกั่ว พริกไทย ครั่ง และไม้หอมต่างๆ ในขณะที่เดียวกันจีนก็นำสินค้าพื้นเมืองแต่้จิวเข้ามาค้าขาย จึงส่งผลดีต่อเศรษฐกิจของประเทศให้มีความมั่นคงอย่างรวดเร็ว และราษฎรอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเขตเมืองหลวง และบริเวณใกล้เคียงเพิ่มมากขึ้น

3. การเก็บภาษีอากร

การเก็บภาษีอากรในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2311-2324 ภายหลังจากที่บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปกติแล้ว รายได้ของรัฐที่เก็บจากราษฎรและพ่อค้า มีเมืองท่าที่สำคัญ คือ เมืองธนบุรี และเมืองกลาง อยู่ทางฝั่งตะวันตก โดยรายได้ของรัฐมาจากการเก็บภาษี ดังนี้ (ภาสกร วงศ์ดาวัน. 2555 : 73)

- 3.1 จังกอบ หมายถึง ภาษีผ่านด่านที่เรียกเก็บจากผู้นำสินค้าเข้ามาขาย
- 3.2 อากร หมายถึง ภาษีที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ประกอบอาชีพทุกชนิด ยกเว้นการค้าขาย
- 3.3 ฤชา หมายถึง ค่าธรรมเนียมที่เรียกเก็บจากราษฎรที่ใช้บริการของรัฐ เช่น การออกโฉนดที่ดิน ค่าปรับผู้แพศดี ฯ
- 3.4 ส่วย หมายถึง เงิน หรือ สิ่งของที่เรียกเก็บแทนการเกณฑ์แรงงานของราษฎรที่ต้องเข้าเวรราชการ

กล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจเพื่อความมั่นคงของชาติมาจากการผลิตภาคการเกษตรกรรม การค้าขาย และการเรียกเก็บภาษีอากร ทำให้รัฐมีรายได้เพียงพอบริหารประเทศ ซึ่งการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจสมัยธนบุรี คือ การซื้อข้าวสารแจกจ่ายราษฎร และการแต่งเรือสำเภาไปค้าขายยังต่างประเทศ ดังรูปวาดการเก็บภาษีอากรสมัยธนบุรีนี้

ภาพที่ : 6.3 รูปวาดการเก็บภาษีอากร

ที่มา : วิชาการคอม. 2551 : ออนไลน์

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ลักษณะความสัมพันธ์ของอาณาจักรธนบุรีกับต่างประเทศนี้ มีทั้งความสัมพันธ์ทางการเมือง เพื่อประกาศอำนาจอันเหนือรัฐอื่น และความสัมพันธ์ทางการค้าขาย แสดงรายละเอียดได้ดังนี้ (กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาคสังคมศาสตร์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. 2558 : 32; พลาติศัย สิทธิชัยกิจ. 2554 : 886, 893; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 153, 155; อุดม เขยกิจวงศ์. 2553 : 255; ทรงคุณ จันทจร. 2551 : 199)

1. ความสัมพันธ์กับลาว หรือราชอาณาจักรล้านช้าง ศูนย์กลางการปกครองอยู่หลวงพระบาง ภายหลังพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชสวรรคตแล้วเกิดการแย่งชิงอำนาจของราชวงศ์ลาวแตกเป็น 3 ก๊ก หรืออาณาจักร คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ เมื่อล้านช้างอ่อนกำลังลง สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงหาข้ออ้างเพื่อทำศึกกับล้านช้าง จำนวน 2 ครั้ง ได้แก่

พ.ศ.2319 การตีเมืองจำปาศักดิ์มาจากพระยานางรองเกิดขัดแย้งกับเจ้าเมืองนครราชสีมา คิดกบฏต่อสยามไปขอขึ้นกับเจ้าโอ เจ้าเมืองจำปาศักดิ์ สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงรับสั่งให้เจ้าพระยาจักรีไปเกลี้ยกล่อมไม่สำเร็จ เจ้าเมืองนางรองถูกประหารชีวิต ทำให้เมืองจำปาศักดิ์ เมืองอัตตะปือ ตกเป็นเมืองขึ้นของธนบุรี หลังจากเสร็จศึกพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรีเป็น “สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก พิทักษ์วิมา ทุกนัคราเดชะ นเรศวรราชสุริยวงศ์” ดำรงตำแหน่งสมุหนายก

พ.ศ.2321 การตีเมืองเวียงจันทน์มาจากพระวอและพระตาเป็นเสนาบดีของเจ้าสิริบุญสาร แห่งเมืองเวียงจันทน์ เกิดวิวาทกับเจ้าสิริบุญสาร พระวอจึงหนีมาอยู่ที่ตำบลดอนมดแดง (จังหวัดอุบลราชธานี) และขอสวามิภักดิ์ต่อสยาม แต่เจ้าสิริบุญสารส่งกองทัพมาปราบจับพระวอฆ่าเสีย สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ รับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าพระยาจักรีและพระยาสุรสีห์ไปตีเมืองเวียงจันทน์ ในขณะที่สยามยกทัพไปเจ้าผู้ครองหลวงพระบางมาขอสวามิภักดิ์ส่งกำลังมาช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ เจ้าสิริบุญสารสู้ไม่ได้จึงหลบหนีในปี พ.ศ.2322 สมเด็จพระเจ้าพระยาจักรีได้จัดการปกครองลาวใหม่ คือ เมืองเวียงจันทน์แต่งตั้งให้พระยาสุโขทัยรักษาการ เมืองหลวงพระบางแต่งตั้งให้เจ้าสุริยวงศาปกครอง และเมืองจำปาศักดิ์แต่งตั้งให้เจ้าไชยกุมารปกครอง จึงอัญเชิญพระแก้วมรกตกับพระบางขึ้นมาเมืองหลวง

2. ความสัมพันธ์กับมลายู สมัยธนบุรีตอนต้นเมืองปัตตานี และไทรบุรี ยอมสวามิภักดิ์ แต่มาแข็งข้อภายหลัง สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงยกทัพไปปราบเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง แต่มิได้ยกทัพไปปราบหัวเมืองมลายู มีแต่คิดอุบายให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชไปยืมเงินเมืองปัตตานี และไทรบุรี เพื่อซื้อเครื่องศัตราวุธเมืองละ 1,000 ชั่ง เป็นการหยั่งท่าทีพระยาไทรบุรี และพระยาปัตตานี แต่ทั้งสองเมืองไม่ยอมให้ยืม พระองค์มิได้ทรงยกทัพไปตี ทรงพิจารณาเห็นว่า ยังไม่จำเป็นที่จะยกทัพไปปราบ จึงปล่อยให้หัวเมืองมลายูเป็นอิสระต่อไป

3. ความสัมพันธ์กับจีน สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงส่งคณะทูตไปและเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีน เพื่อให้จีนยอมรับฐานะทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ และยอมลดภาษีให้ พระองค์ส่งอนุญาตให้ชาวจีนเข้ามาอยู่ในพระนคร ชาวจีนมีความชำนาญการค้าขายและการเดินเรือ พระองค์ส่งเรือไปค้าขายกับจีนปีละ 15 ลำ และเรือสำเภาจีนเข้ามาติดต่อค้าขายตลอดรัชกาล

พ.ศ.2324 พระองค์ทรงส่งคณะทูตมีเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช เป็นหัวหน้าคณะออกไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเฉียนหล้า (ต้าจิ้งแห่งปักกิ่ง) เพื่อขอให้ยกเว้นค่าจังกอบและขอซื้อสิ่งของบางอย่างทั้งอิฐ เพื่อนำมาใช้สร้างพระนคร ขอให้ทางจีนช่วยหาต้นหนสำเภาแต่งเรือออกไปซื้อทองแดงที่ญี่ปุ่น เข้ามาใช้สร้างพระนคร ปรากฏว่าคณะทูตสยามคุมเรือสำเภาออกไป 11 ลำ เพื่อเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับจักรพรรดิ

จีน จดหมายเหตุจีนกล่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงออกพระนามของพระองค์เป็นภาษาจีนว่า “แต่เจียว” มีคำเต็มว่า เสียมหลอก๊กเจียงแต่เจียว โดยจีนส่งสินค้าพื้นเมืองจากแต้จิ๋วมาขาย คือ เครื่องลายคราม ผ้าไหม ผักตอง และเสื่อ เป็นต้น ขากลับซื้อสินค้าจากสยามไป อาทิ ข้าว เครื่องเทศ ไม้สัก ดีบุก ตะกั่ว กลับไปยังเมืองจีนด้วย พ.ศ.2320 มีหนังสือจีนฉบับหนึ่งในสมัยราชวงศ์ ได้เซ่งแห่งแผ่นดินเฉิงหลง ปีที่ 42 บันทึกไว้ว่า “สินค้าของสยามมีอำพันทอง ไม้หอม งาช้าง กระวาน พริกไทย ทองคำ หินสีต่างๆ ทองคำก้อน ทองคำทราย พลอยหินต่างๆ และตะกั่วแข็ง เป็นต้น

4. ความสัมพันธ์กับพม่า สยามกับพม่ามีความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งตลอดรัชกาล ด้วยการทำสงคราม หลังจากได้รับเอกราชแล้ว สยามเป็นฝ่ายตั้งรับการรุกรานของพม่า ทำสงครามกันถึง 10 ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่ 1 พ.ศ.2310 รบกันพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น ก่อนจะสถาปนากรุงธนบุรี สยามได้ชัยชนะ

ครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 พม่ายกทัพมาที่บางกุ้ง (สมุทรสงคราม) สยามขับไล่พม่าออกไปได้

ครั้งที่ 3 พ.ศ.2313 พม่ายกมาตีเมืองสวรรคโลก สยามสามารถตีทัพพม่าแตก

ครั้งที่ 4 พ.ศ.2313 สยามยกไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก สยามเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เพราะขาดเสบียงอาหาร

ครั้งที่ 5 พ.ศ.2315 พม่ายกทัพมาตีเมืองพิชัย เนื่องจากไปสุพลาแม่ทัพยกทัพไปช่วยเมืองเวียงจันทน์รบกับหลวงพระบาง ขากลับแวะตีเมืองพิชัย แต่ไม่สำเร็จสยามได้ชัยชนะ

ครั้งที่ 6 พ.ศ.2316 พม่ายกมาตีเมืองพิชัย เป็นครั้งที่ 2 แต่พม่าตีไม่สำเร็จ พระยาพิชัยได้สร้างวีรกรรมไว้ เรียกว่า “พระยาพิชัยดาบหัก”

ครั้งที่ 7 พ.ศ.2317 สยามยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้งที่ 2 สยามชนะยึดเมืองเชียงใหม่กลับมาได้ ชาวล้านนาออกมาสวามิภักดิ์ต่อสยาม โดยแต่งตั้งให้พระยาจำบ้านเป็น พระยาวิเชียรปราการ ปกครองเมืองเชียงใหม่ พระยาภาววิละ ปกครองเมืองลำปาง พระยาลำพูนเป็น พระยาวิชัยสงคราม ปกครองเมืองลำพูน

ครั้งที่ 8 พ.ศ.2318 พม่ายกทัพมาที่บางแก้ว ราชบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงรับสั่งว่า ในขณะที่เดินทัพอย่าให้ผู้ใดแวะบ้านเรือนเด็ดขาด แต่พระยาโยธาฯได้รับสั่งแวะเข้าบ้าน เมื่อพระองค์ทรงทราบ พระองค์พิโรธ ทรงตัดศีรษะพระยาโยธาด้วยพระองค์เอง นำศีรษะไปเสียบประจานที่ป้อมวิชัยประสิทธิ์ พม่าสู้ไม่ได้แตกทัพกลับไป

ครั้งที่ 9 พ.ศ.2319 ศีกอะแซหวุ่นกี้ตีหัวเมืองเหนือ เป็นแม่ทัพผู้เชี่ยวชาญศึก ทางฝ่ายสยามมีเจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์ พิษณุวาธิราช (บุญมา) พม่ายกพลมา 30,000 นาย ล้อมเมืองพิษณุโลก และล้อมเมืองสุโขทัย 5,000 นาย ส่วนเมืองพิษณุโลกมีพลประมาณ 10,000 นาย สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงยกทัพไปช่วย แต่อะแซหวุ่นกี้ต้องยกทัพกลับ เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินพม่าสวรรคต กองทัพพม่าที่ตามกลับไม่ทันจึงถูกกองทัพทหารสยามจับได้

ครั้งที่ 10 พ.ศ.2319 พม่ายกมาที่เชียงใหม่ พระเจ้าจิงกูจาสั่งเกณฑ์ทัพพม่า และมอญ 6,000 นาย ยกมาตีเชียงใหม่ พระยาวิเชียรปราการพิจารณาว่า เชียงใหม่ไม่มีพลเพียงพอจะป้องกัน จึงให้อพยพราษฎรลงมาอยู่ที่เมืองสวรรคโลก สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ รับสั่งให้พระยาสุรสีห์คุมกองทัพเมืองเหนือไปสมทบกับพระยาภาวึละยกไปตีเมืองเชียงใหม่คืนสำเร็จ แต่ให้เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองร้าง

5. ความสัมพันธ์กับเขมร พ.ศ.2312 พระนารายณ์ราชา (นักร้องตน) แย่งชิงอำนาจกับพระรามราชา (นักร้องน) พระมหาอุปราช ทางพระนารายณ์ราชาขอกำลังญวนมาช่วย ส่วนพระรามราชาขอความช่วยเหลือจากสยาม สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ถือโอกาสจะยึดเขมรมาเป็นเมืองขึ้น ทรงส่งพระราชสาส์นให้แก่พระนารายณ์ราชาว่า “บัดนี้ กรุงศรีอยุธยาได้กลับเข้าสู่ภาวะปกติแล้วขอให้กรุงกัมพูชาจัดส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองพร้อมเครื่องราชบรรณาการมาถวายตามราชประเพณี” แต่เขมรปฏิเสธโดยอ้างว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมิใช่เชื้อสายกษัตริย์อยุธยา พระองค์ทรงกริ้วมากจึงรับสั่งให้พระยาอภัยรัตนฤทธิ์ (ทองด้วง) และพระยาอนุชิตราชา (บุญมา) ตีเมืองเสียมราฐ และพระยาโกษาธิบดีตีเมืองพระตะบอง ในที่สุดตีได้เมืองเสียมราฐ พระตะบอง และโพธิสัตว์ กำลังจะเข้าตีเมืองพุทไธเพชร (บันทายเพชร) ทางเขมรปล่อยข่าวว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ สวรรคตแล้ว กองทัพสยามจึงต้องยกทัพกลับไป

พ.ศ.2314 หลังจากปราบชุมนุมต่างๆ แล้ว พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ไปตีเขมรอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) เป็นแม่ทัพใหญ่ไปทางเมืองปราจีนบุรี พาสมเด็จพระรามราชาไปด้วย สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงคุมทัพเรือ มีพระยาโกษาธิบดี เป็นแม่ทัพหน้าทางทะเลยกเข้าไปตีเมืองกำพงโสม บันทายมาศ และพนมเปญ ตามลำดับ โดยทัพบกตีเมืองพระตะบอง โพธิสัตว์ บริบูรณ์ และพุทไธเพชร ทำให้เขมรตกเป็นเมืองขึ้นตามเดิม ส่วนสมเด็จพระนารายณ์ราชาหนีไปญวน ต่อมาขอคืนดีกับสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงสถาปนาพระรามราชาขึ้นเป็นกษัตริย์ พระนารายณ์ราชา เป็นพระมหาอุปราช และนักร้องธรรม เจ้านายอีกองค์หนึ่งเป็นพระมหาอุปราช

พ.ศ.2323 เขมรเกิดลอบฆ่าพระมหาอุปราช และพระมหาอุปราชประชนวนสิ้นชีวิตลง ทำให้เหล่าขุนนางระแวงกันว่า สมเด็จพระรามราชาเป็นผู้บงการฆ่าเจ้านายทั้ง 2 พระองค์ จึงก่อกบฏจับตัวสมเด็จพระรามราชาไปถ่วงน้ำ โดยอัญเชิญนักร้องเอง พระชนมายุเพียง 4 พรรษา พระโอรสของพระมหาอุปราชขึ้นครองราชย์ โดยมีฟ้าทะละหะ (มู) เป็นผู้สำเร็จราชการ หลังจากนั้น เขมรหันไปพึ่งญวน สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงรับสั่งให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) เป็นแม่ทัพใหญ่ เจ้าพระยาสุรสีห์ เป็นแม่ทัพหน้า และเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ เป็นกองหนุน ในขณะที่กำลังตีเขมรอยู่มีข่าวว่า เกิดการกบฏในกรุงธนบุรี สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก จึงต้องเลิกทัพกลับไปปราบกบฏแทน

6. ความสัมพันธ์กับฮอลันดา พ.ศ.2313 ชาวฮอลันดาจากเมืองปัตตาเวีย (อินโดนีเซีย) และแขกเมืองตรังกานู ได้เข้ามาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ พร้อมทั้งนำปืนคาบศิลาถวาย จำนวน 2,200 กระบอก พร้อมต้นไม้เงินต้นไม้ทอง เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีการค้าขาย

7. ความสัมพันธ์กับอังกฤษ พ.ศ.2319 ร้อยเอกฟรานซิส โลท์ นำปืนนกสับ จำนวน 1,400 กระบอก มาขายให้สยามพร้อมเครื่องราชบรรณาการมาถวาย สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงพระราชทานยศเป็น “พระยาราชกัปตัน” ทำให้ร้อยเอกฟรานซิส โลท์นำสินค้ามาขายในกรุงธนบุรีแล้ว เป็นผู้นำสินค้าสยามใส่เรือสำเภาไปขายยังอินเดียด้วย ส่งผลให้ความสัมพันธ์สยามกับอังกฤษดีขึ้นตามลำดับ

8. ความสัมพันธ์กับโปรตุเกส พ.ศ.2322 ชาวโปรตุเกสและแขกมัวร์จากเมืองสุร์ตน์ในอินเดีย เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับสยาม สยามส่งเรือสำเภาหลวงไปค้าขายยังประเทศอินเดีย จนถึงเมืองกัวและสุร์ตน์ เป็นอาณานิคมของโปรตุเกส แต่ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับโปรตุเกสในขณะนั้น ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางการทูตเพื่อมาเจริญพระราชสัมพันธ์มิตรต่อกัน

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในสมัยธนบุรีนี้ เป็นความสัมพันธ์ที่แตกต่างจากยุคอื่นมาก ได้แก่ ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านส่วนมากอยู่ในการทำสงครามกัน ส่วนความสัมพันธ์กับจีนและอินเดีย และประเทศตะวันตกเน้นความสัมพันธ์ทางการค้าขาย

บทสรุป

ภายหลังกู้ชาติบ้านเมืองได้แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงเห็นสภาพบ้านเมืองอยู่ในภาวะแตกแยกกันเป็นชุมชน อยากรักษาบ้านเมืองไว้ และอยู่ยงก็เสื่อมโทรม แต่เมืองธนบุรีตั้งอยู่ใกล้ปากน้ำเจ้าพระยา หากเกิดศึกสงครามไม่สามารถสู้รบกับข้าศึกได้อพยพผู้คนหนีออกทางทะเลได้ดีกว่า หลังจากพระองค์สถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ทรงใช้เวลาสามปีปราบชุมนุมต่างๆ รวมบ้านเมืองเป็นปึกแผ่น และขยายดินแดนประเทศออกไปยังทิศต่างๆ แต่มาเกิดจลาจลช่วงปลายรัชกาล เพราะพระองค์เจริญกรรมฐานจนพระสติฟั่นเฟือนไม่สามารถว่าราชการได้

การปกครองสมัยธนบุรีแบ่งออกเป็น 3 ส่วน โดยส่วนกลางพระมหากษัตริย์ทรงปกครองเอง แต่มีผู้ช่วยเหลือดูแลว่าราชการภายในเขตเมืองหลวง จนถึงหัวเมืองชั้นจัตวาที่ขึ้นตรงต่อเมืองหลวง การปกครองส่วนภูมิภาคส่งขุนนางไปดูแล และการปกครองเมืองประเทศราชเมืองเคยส่งคนไปปกครอง ตั้งแต่สมัยอยุธยา พระองค์ทรงแต่งตั้งเจ้านายจากเมืองหลวงไปปกครอง ส่วนเมืองประเทศราชที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาให้แต่งตั้งเจ้านายในพื้นที่ปกครองดูแล ทางด้านกฎหมายในสมัยธนบุรีใช้กฎหมายเดิมของสมัยอยุธยาเป็นหลัก มีการแต่งตั้งคณะลูกขุนพิจารณาคดีความ ทั้งการลงโทษมักนิยมใช้ศาลทหารตัดสิน ทำให้เกิดความผิดพลาดบ่อยครั้ง แต่เพื่อควบคุมการจัดระเบียบบ้านเมืองให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสามัคคี เพราะสังคมในสมัยธนบุรีนี้ ผู้มีบทบาทสำคัญ คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง เป็นผู้ทำหน้าที่ในการกอบกู้และรวบรวมชาติบ้านเมือง ทั้งการควบคุมระบบไพร่เป็นกำลังช่วยทำสงครามรักษาชาติบ้านเมืองให้มั่นคง ส่วนทาสเกิดจากระบบธรรมเนียมสังคมเดิม แต่มี

ทาสที่เป็นชาวต่างชาติที่ได้มาจากการยกทัพไปตีหัวเมืองต่างๆ ก็มี แต่ส่วนมากมักนำมาเป็นพลเมืองของชาติให้ไปสร้างบ้านเมืองตามจุดต่างๆ ของประเทศ

การจัดการศึกษาในสมัยธนบุรีอยู่ที่สำนักราชบัณฑิต และวัด ผู้ที่ได้รับการศึกษามักจะเป็นกลุ่มผู้ชาย เพื่อเรียนรู้วิชาป้องกันตัว หรือการรบ เป็นกำลังสำคัญของชาติ ส่วนผู้หญิงจะศึกษาเฉพาะวิชาการเย็บปักถักร้อย การจัดบ้านเรือน และฝึกรบมารยาทกุลสตรี เนื่องจากบ้านเมืองไม่ได้อยู่ในภาวะปกติสุข ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นพื้นฐานสำคัญทางสังคม เป็นบ่อเกิดจารีตประเพณี วัฒนธรรม ศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และนาฏศิลป์การแสดงต่างๆ มีการหลอมรวมศิลปะการแสดงท้องถิ่นต่างๆ ของชาติเข้าอยู่ที่ธนบุรี จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของชาติขึ้นมา นอกจากนั้น การสร้างระบบเศรษฐกิจเพื่อแก้ไขปัญหาและสร้างความมั่นคงของชาติมาจากการส่งเสริมภาคการเกษตรกรรม การค้าขาย และการเรียกเก็บภาษีอากร ทำให้รัฐมีรายได้เพียงพอบริหารประเทศ ซึ่งการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจสมัยธนบุรี คือ การซื้อข้าวสารแจกจ่ายราษฎร และการแต่งเรือสำเภาไปค้าขายยังต่างประเทศ ทั้งเมืองธนบุรีมีความสัมพันธ์ต่างประเทศที่แตกต่างจากยุคสมัยอื่นมาก ได้แก่ ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านส่วนมากเป็นความสัมพันธ์เชิงสงครามกันทุกชาติ เป็นช่วงเวลาที่กู้ชาติมาใหม่ๆ ย่อมต้องใช้กำลังปราบจึงจะได้ครอบครองคืน ส่วนความสัมพันธ์กับจีนและอินเดีย และประเทศตะวันตกเน้นความสัมพันธ์ทางการค้าขายเป็นหลัก

คำถามท้ายบท

1. เมื่ออาณาจักรล่มสลายแล้วคนสยามแตกเป็นก๊ก ก๊กใดบ้าง
2. มูลเหตุใด สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงเลือกเมืองธนบุรีเป็นราชธานี
3. สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงขยายอาณาเขตขึ้นไปทางเหนือถึงเมืองใด
4. การปกครองสมัยธนบุรีแบ่งเป็นกี่ส่วน อะไรบ้าง
5. สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงออกกฎหมายสักเลกเพื่อเป้าหมายใด
6. วรรณกรรมสมัยธนบุรีมีอะไรบ้าง
7. ลักษณะการศึกษาในสมัยธนบุรีเป็นอย่างไรบ้าง
8. สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศอย่างไร
9. จงอธิบายลักษณะเด่นที่สยามมีกำลังน้อยกว่าพม่าแต่สามารถรบชนะตลอด
10. ความสัมพันธ์สยามกับโปรตุเกสเป็นอย่างไรในสมัยนี้

บทที่ 7

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ถือเป็นหลักการธรรมเนียมในการปกครองของประเทศสยาม หรืออริยประเทศ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์ หรือพระเจ้าแผ่นดินสยามองค์ใหม่ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงที่ประทับขององค์พระประมุขของประเทศเสมอ ดังเช่น วังเดิมของพระเจ้าตากสินฯ อยู่ฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา เรียกว่า อาณาจักรธนบุรี แต่วังใหม่ของรัชกาลที่ 1 อยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เรียกว่า อาณาจักรรัตนโกสินทร์ หรือสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ถือเป็นยุคแห่งการฟื้นฟูบ้านเมืองอยู่ในระหว่างปี พ.ศ.2325-2394 เป็นการย้ายเมืองหลวงจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ เพื่อสร้างศูนย์กลางอำนาจของรัฐใหม่ให้มีอาณาเขตกว้างขวางเพียงพอที่จะขยายพื้นที่ของวังหลวงได้ในวันข้างหน้า ถือเป็นเมืองหลวงที่สร้างขึ้นในฝั่งพื้นที่ทางการเกษตรกรรม ไม่มีวัดล้อมรอบ หรือชนากับวังหลวง ทำให้พระมหากษัตริย์สามารถวางแผนผังเมืองหลวงได้อย่างสบายพระราชหฤทัย มีต้องกังวลเรื่องสร้างวังทับพื้นที่วัดที่เป็นอยู่อาศัยของพระสงฆ์อีกต่อไป

เหตุการณ์สำคัญ

เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นมูลเหตุให้รัชกาลที่ 1 ทรงเลือกทำเลที่สร้างเมืองหลวงแห่งใหม่มาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อสถาปนาเป็นราชธานี หรือเมืองหลวงของประเทศไทย มาจนปัจจุบันนี้ เป็นเมืองศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และวัฒนธรรมของประเทศ มีความเจริญรุ่งเรืองมาก 200 กว่าปี

1. พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ วันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2325 ทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” เป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี” ทรงมีพระราชโองการ ฯ ให้สร้างราชธานีใหม่ในบริเวณคู้่งน้ำ (หัวโค้ง) แม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันออก โดยใช้แรงงานก่อสร้างพระราชวังมาจากการเกณฑ์ไพร่หลวง ไพร่สม ทั้งชาวลาว และชาวเขมร เพื่อเข้ามาช่วยกันก่อสร้างพระบรมมหาราชวังจนเสร็จเรียบร้อยในปี พ.ศ.2328 พระองค์ทรงโปรดฯ ให้จัดงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามธรรมเนียมประเพณีโบราณ มีการสมโภชพระนครเป็นเวลา 3 วัน โดยมีการแสดงต่างๆ อย่างสนุกสนาน ทรงพระราชทานนามราชธานีว่า “กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” แต่นิยมเรียกว่า “กรุงรัตนโกสินทร์ หรือ กรุงเทพมหานคร” ชาวต่างชาติ เรียกว่า บางกอก (Bangkok) เป็นการสร้างบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนในสมัยอยุธยา จึงพยายามรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี หรือรูปแบบการปกครอง และ

สิ่งก่อสร้างต่างๆ ตามแบบของอยุธยาให้มากที่สุด (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2555 : 190; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 145)

2. สาเหตุการย้ายราชธานี

การศึกษาถึงปัจจัยที่เป็นสาเหตุทำให้รัชกาลที่ 1 ทรงมีพระราชโองการฯ ให้ย้ายราชธานีหรือเมืองหลวงมาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีดังนี้ (กิตติ ต้นไทย. 2550 : 154)

2.1 เนื่องจากสภาพของเมืองธนบุรีตั้งอยู่ในทำเลที่ไม่เหมาะสม ไม่สามารถพัฒนาให้เป็นราชธานีขนาดใหญ่ และถาวรได้ในวันข้างหน้า

2.2 เนื่องจากสภาพของเมืองธนบุรีตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นบริเวณค้ำน้ำ ทำให้เกิดน้ำไหลเซาะตลิ่งพังอยู่ตลอดเวลา อาจเป็นอันตรายต่อพระราชวังได้ในวันข้างหน้า

2.3 เนื่องจากสภาพที่ตั้งพระราชวังเดิมคับแคบ และมีวัดขนานอยู่สองข้าง ได้แก่ วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) และวัดท้ายตลาด (วัดโมฬีโลกยาราม) เมื่อบ้านเมืองหรือราชธานีต้องขยายขึ้นมา ย่อมทำให้ยากแก่การขยายพระบรมมหาราชวังในวันข้างหน้า

2.4 เนื่องจากพระองค์ไม่ทรงโปรดตัวเมืองธนบุรีที่แบ่งเมืองออกเป็นสองเขต ยังมีแม่น้ำไหลผ่ากลางตัวเมืองเหมือนกับเมืองพิษณุโลก เมื่อคราวเกิดศึกสงครามแล้วข้าศึกมีกำลังมากกว่าสามารถบุกเข้ามาในตอนกลางระหว่างเมืองทั้งสองฝั่งได้ง่าย ยังสามารถเลือกยิงทำลายบ้านเมืองทั้งสองฝั่งได้พร้อมกัน เมื่อต้องรบจะประสบปัญหาความยากลำบากในการลำเลียงทหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ ดังเช่น ที่เคยประสบมาแล้วที่เมืองพิษณุโลก

2.5 เนื่องจากพระองค์ทรงโปรดราชธานีทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามากกว่า เพราะสามารถขยายตัวเมืองได้ในวันข้างหน้า และอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูเมืองทางทิศตะวันตก ส่วนทิศตะวันออกมีชายขอบเมืองเป็นที่ลุ่มลึก หากข้าศึกรุกประชิดเข้ามาก็ไม่สามารถรุกได้เต็มที่

2.6 เนื่องจากการสร้างราชธานีใหม่ ตั้งอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีสภาพพื้นที่กว้างขวาง ยังไม่มีปัญหาเรื่องน้ำเซาะตลิ่งพังเหมือนเช่นสมัยเมืองธนบุรี

3. สภาพการเมือง

กิตติ ต้นไทย (2550 : 157) อุดม เขยกิจวงศ์ (2553 : 43) กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า สมัยรัชกาลที่ 1 “เกิดความขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้า” วังหน้า คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาพิชิตพัฒนพิบูล (บุญมา) พระอนุชาของพระองค์ ซึ่งเคยร่วมรบกันมาจนได้รับการยกย่อง เป็นผู้มีอิทธิพลทั้งหัวเมืองและราชธานี ทรงมีสิทธิแต่งตั้งขุนนางทำทนายอำนาจของวังหลวง จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกัน นำไปสู่วิกฤตการณ์ทั้งสองฝ่ายเกือบจะปะทะกัน เมื่อวังหน้าเข้าเฝ้าวังหลวงขอรับเงินเบี้ยหวัดรายปีไปแจกจ่ายให้กับข้าราชการวังหน้า แต่วังหลวงไม่ทรงพระราชทานให้ เพราะเงินมีไม่เพียงพอกับรายจ่าย ทำให้วังหน้าขัดเคืองพระทัยมาก ไม่ยอมมาเข้าเฝ้า

อีกนาน ฝ่ายวังหน้ามีการเกณฑ์คนของวังหน้าเอาปืนใหญ่ขึ้นตั้งบนป้อม เพื่อป้องกันอันตรายอาจจะเกิดขึ้นได้ ฝ่ายวังหลวงก็ขนปืนใหญ่ขึ้นตั้งป้อมบ้าง จึงทำให้เกิดการเผชิญหน้ากันและมีท่าทีว่าจะบานปลายกลายเป็นสงครามกลางเมือง แต่ยังมีพระพี่น้องทั้ง 2 พระองค์ เสด็จมาระงับเหตุปัญหาคือคลี่คลายลง ทั้งสองฝ่ายสามารถปรับความเข้าใจกันได้

สมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์ทรงเห็นปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองของข้าราชการวังหลวงและวังหน้า อาจส่งผลกระทบต่อราชบัลลังก์ได้ ทรงแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการแต่งตั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระอนุชาขึ้นเป็นวังหน้า พระราชทานข้าราชการให้ด้วย ทำให้ข้าราชการมีความจงรักภักดีทั้งสองฝ่าย

สมัยรัชกาลที่ 3 ทรงตั้งพระปิตุลา กรมพระราชวังบวรมหาดิศัยพลเสพย์ ขึ้นเป็นวังหน้า แต่ไม่ได้พระราชทานข้าราชการ (ไม่มีอิทธิพล) จึงหาคนมารับราชการในส่วนของวังหน้าได้ยากมาก ในช่วงเวลาต่อมาวังหน้ามักจะสิ้นพระชนม์ก่อนวังหลวง ทำให้ความขัดแย้งทางการเมืองไม่มี

เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงยกเลิกกฎเกณฑ์คุณสมบัติการเป็นขุนนาง ถูกใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ทำให้ไพร่ หรือสามัญชนที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาเป็นขุนนาง มีอำนาจทางการเมืองมากขึ้น ด้วยการสั่งสมและสืบทอดอำนาจต่อไปยังลูกหลานวงศ์ตระกูล บางตระกูลมีอำนาจและอิทธิพลเหนือสถาบันพระมหากษัตริย์ในเวลาต่อมา เช่น ตระกูลขุนนาค มีบทบาทและอิทธิพลมากได้เป็นประธานที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พิจารณาผู้ที่จะขึ้นเสวยราชสมบัติตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ทำให้ตระกูลนี้มีอิทธิพลและบารมีแผ่ขยายออกไป โดยมีคนมาอยู่ในสังกัดมากจนถึงขั้นสามารถทำทลายอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้

กล่าวได้ว่า รัชกาลที่ 1 ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ เนื่องจากพระเจ้าตากสินถูกขุนนางยึดอำนาจ พระองค์ขึ้นครองราชย์ เพื่อรักษาความมั่นคงของชาติ ทรงส่งย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา รongรับการขยายตัวของบ้านเมือง ยังแก้ไขปัญหาคัดแย้งภายในราชวงศ์ ด้วยการแต่งตั้งพระญาติที่ไม่มีอิทธิพลมาเป็นมหาอุปราช และไพร่ผู้มีความรู้เป็นขุนนางมากขึ้น

อาณาเขต

รัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงร่วมกอบกู้ชาติและขยายดินแดนกับสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เพื่อขับไล่พม่าออกจากประเทศสยาม และสถาปนารัฐขึ้นมาใหม่ ทำให้สยามมีดินแดนประมาณ 1,294,992 ตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ.2335 พระองค์ทรงขับไล่พม่าออกจากล้านนาเข้ายึดครองหลวงพระบาง จำปาศักดิ์ และเขมร มาอยู่ภายใต้การปกครอง สถาปนาความเป็นเจ้าสยามเหนือดินแดน มีอาณาเขตครอบครองดังนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 144, ดนัย ไชยโยธา. 2551 : 146, 257)

ทิศเหนือ ครอบครองเหนือดินแดนเมืองแสนวี พง เชียงตุง เชียงรุ่งของพม่า ทั้งสิบสองปันนาของจีน

ทิศตะวันออก ครอบครองเหนือดินแดนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และ สิบสองจุไทย (ญวน)

ทิศใต้ ครอบครองเหนือดินแดนเกาะหมาก (ปีนัง) เปร็ด ปะลิส และกัณฑ์ตันของมาเลเซีย

ทิศตะวันตก ครอบครองเหนือดินแดนเมือง เมาะตะมะ ทวาย และตะนาวศรีของพม่า

ภาพที่ : 7.1 อาณาเขตสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : ดนัย ไชยโยธา. 2551 : 146

การศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์เรื่องการเสียดินแดนประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือเป็นการสูญเสียหัวเมืองสำคัญจำนวน 5 ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ 1 พ.ศ.2329 เสียเกาะหมาก (ปีนัง และสมาไพร) ให้กับอังกฤษ มีพื้นที่ 375 ตารางกิโลเมตร สมัยรัชกาลที่ 1 พระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกุลัมชะ) ให้อังกฤษเช่าเพื่อหวังให้อังกฤษคุ้มครอง เนื่องจากกลัวสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล ยกทัพมาจัดระเบียบหัวเมืองปักษ์ใต้

ครั้งที่ 2 พ.ศ.2336 เสียมะริด ทวาย ตะนาวศรี ให้กับพม่า มีพื้นที่ 55,000 ตารางกิโลเมตร ในสมัยรัชกาลที่ 1 เนื่องจากมั่งสัจจา เจ้าเมืองทวายเป็นไส้ศึกให้พม่า

ครั้งที่ 3 พ.ศ.2363 เสียบันทายมาศ (ฮาเตียน) สยามยกเมืองให้ญวนในสมัยรัชกาลที่ 2

ครั้งที่ 4 พ.ศ.2368 เสียแสนหวี พง และเชียงตุง ให้กับพม่า มีพื้นที่ 62,000 ตารางกิโลเมตร ในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากเกิดกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ และกบฏทางหัวเมืองปักษ์ใต้ (กัณฑ์ตัน ไทรบุรี)

ครั้งที่ 5 พ.ศ.2369 เสียรัฐเปร็ดให้กับอังกฤษ สมัยรัชกาลที่ 3

กล่าวได้ว่า ประเทศสยามขยายอาณาเขตกว้างขวางสมัยพระเจ้าตากสินฯ และรัชกาลที่ 1 เพราะพระมหากษัตริย์ และขุนนางมีฝีมือดีหลายท่าน เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (บุญมา) พระยาโกษาธิบดี เจ้าพระยาจักรี พระยายมราช ถือเป็นกำลังสำคัญเป็นแม่ทัพหน้า และแม่ทัพหลวง

เข้ายึดครองหัวเมืองและเมืองประเทศราชต่างๆ เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองสยาม จึงทำให้มีดินแดนประเทศที่กว้างใหญ่

พระมหากษัตริย์

กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นยุคแห่งการฟื้นฟู มีช่วงระยะเวลา 69 ปี (พ.ศ.2325-2394) มีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา 3 พระองค์ คือ (มูลนิธิสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา. 2555 : 189, 195, 200; พลาตศิษฐ์ สิทธิชัยกิจ. 2554 : 905-906)

รัชกาลที่ 1 “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” เสวยราชสมบัติปี พ.ศ.2325-พ.ศ.2352 ทรงประสูติวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ.2279 เป็นบุตรพระอักษรสุนทรศาสตร์ มารดาดาวเรือง มีพระญาติ 5 คน คือ 1.สา (พระเจ้าพี่นางเธอกรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี) 2.ขุนรามณรงค์ (ถึงแก่กรรมก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2) 3.แก้ว (พระเจ้าพี่นางเธอกรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์) 4.ด้วง (รัชกาลที่ 1) 5.บุญมา (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล มหาสุรสิงหนาท) ถวายตัวเป็นมหาดเล็กสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอนุกรมพร (ขุนหลวงหาเวด) พระชนมายุ 21 พรรษา ออกบวชที่วัดมหาธาตุ กลับมาถวายตัวเป็นมหาดเล็กในแผ่นดินพระเจ้าอนุกรมพร

เมื่อรัชกาลที่ 1 พระชนมายุ 25 พรรษา เป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีในสมัยพระที่นั่งสุริยามรินทร์ และวิวาทกับนางนาค ธิดาของเศรษฐีทองกับนางส้ม เมื่อพระชนมายุ 32 พรรษา ต่อมารับราชการอยู่กับสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ได้เลื่อนตำแหน่งตามลำดับ ดังนี้

พระชนมายุ 33 พรรษา พ.ศ.2312 เป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ การปราบชุมนุมเจ้าพิมาย

พระชนมายุ 34 พรรษา พ.ศ.2313 เป็นพระยายมราชที่สมุหนายก ปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง

พระชนมายุ 35 พรรษา พ.ศ.2314 เป็นเจ้าพระยาจักรี เป็นแม่ทัพไปตีเขมรครั้งที่ 2

พระชนมายุ 41 พรรษา พ.ศ.2321 เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เป็นแม่ทัพใหญ่ไปตีเมืองลาวตะวันออก

พ.ศ.2323 เป็นแม่ทัพใหญ่ไปปราบเขมรเป็นครั้งที่ 3 เกิดจลาจลในเมืองหลวง ทรงยกทัพกลับมา พ.ศ.2325 ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ พระราชดำริให้ขุดหีบพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ขึ้นตั้ง ณ เมรุวัดบางยี่เรือ พระราชทานพระสงฆ์บังสุกุล และถวายพระเพลิงพระบรมศพ

รัชกาลที่ 2 “พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” ทรงเสวยราชสมบัติปี พ.ศ.2352 ถึง พ.ศ.2367 พระนามเดิมว่า ฉิม (สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร) พระราชสมภพเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2310 เป็นพระราชโอรสลำดับที่ 4 ของรัชกาลที่ 1 กับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

รัชกาลที่ 3 “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” เสวยราชสมบัติเมื่อปี พ.ศ.2367 ถึง พ.ศ.2393 เป็นพระราชโอรสพระองค์โตของรัชกาลที่ 2 ประสูติเมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2330 จากเจ้าจอม

มารดาเรียม ภายหลังได้รับการสถาปนาเป็นกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระราชชนนี เมื่อสมเด็จพระราชชนกเสด็จขึ้นครองราชย์ ปี พ.ศ.2352 พระองค์ได้เลื่อนฐานันดรศักดิ์เป็นพระองค์เจ้าชั้นเอกพระนามว่า “พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าชายทับ” พ.ศ.2356 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงกรมเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

กล่าวได้ว่า รัชกาลที่ 1 ทรงพระปรีชาสามารถทางการรบเพื่อขยายอำนาจต่อจากสมเด็จพระเจ้าตากสิน ต่อรัชกาลที่ 2 ทรงควบคุมบ้านเมืองให้อยู่ในความสงบ มีพระราชโอรสเป็นกำลังสำคัญ ควบคุมการค้าขายนำรายได้มาพัฒนาประเทศ ทำให้เศรษฐกิจมั่นคง เมื่อรัชกาลที่ 3 ขึ้นครองราชย์ ทรงใช้วิธีแข็งกร้าวควบคุมบ้านให้อยู่ในความสงบ

การปกครอง

รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาราชธานีใหม่แล้ว สยามยังต้องทำศึกสงครามกับพม่าหลายครั้ง จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 พม่าได้ทำสงครามกับอังกฤษ ในปี พ.ศ.2367 โดยอังกฤษขอให้สยามช่วยรบกับพม่า และสยามตอบตกลงส่งทหารเข้าช่วยอังกฤษรบ ในต้นปี พ.ศ.2368 อังกฤษรบชนะพม่าส่งผลให้สงครามระหว่างสยามกับพม่าต้องยุติลงด้วย ในขณะเดียวกัน สยามมีการจัดการปกครองที่รัดกุมมากกว่าเดิม เพื่อรักษาความเป็นประเทศใหญ่ของภูมิภาคที่ประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตก ยังเกรงใจไม่รุกราน ดังนั้น การจัดการปกครองประเทศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยึดตามกฎระเบียบแบบแผน ในสมัยอยุธยา โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 3 ส่วน คือ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2559 : 30-31; พลาตศิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. 2555 : 45; กิตติ ต้นไทย. 2550 : 155; ดนัย ไชโยธธา. 2551 : 162-164)

1. การปกครองส่วนกลาง สมัยรัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่ง ได้แก่

1.1 สมุหกลาโหม มีพระราชทินนามว่า เจ้าพระยามหาเสนา ใช้ตราคชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่ง มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมด ทั้งด้านการทหารและพลเรือน

1.2 สมุหนายก มีพระราชทินนามไม่แน่นอน เช่น เจ้าพระยาจักรีบริดินทร์เดชาอนุชิตร์ตนาพิพิธ ฯ ใช้ตราราชสีห์เป็นตราประจำตำแหน่ง มีอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและอีสาน

สมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีมาเป็น “ผู้กำกับราชการ” ต่อมาเปลี่ยนเป็น “เสนาบดีที่ปรึกษา” แต่ยังมีเสนาบดีเดิมอยู่ภายใต้บังคับบัญชา เรียกว่า จตุสดมภ์ทั้ง 4 ตำแหน่ง ได้แก่

1. กรมเวียง หรือ กรมเมือง เป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ “พระนครบาล” มีพระราชทินนามว่า เจ้าพระยาอมราช โดยใช้ตราพระยมทรงสิงห์เป็นตราประจำตำแหน่ง มีหน้าที่ดูแลกิจการทั่วไปภายในพระนคร

2. กรมวัง เป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ “พระยารัชมารชกร” โดยใช้ตราเทพยดาทรงพระนนทิการ (พระโค) เป็นตราประจำตำแหน่ง มีหน้าที่ดูแลพระบรมหาราชวัง และชำระคดีภายในเขตพระบรมหาราชวัง

3. กรมคลัง หรือกรมท่า เป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ “พระโกษาธิบดี” โดยใช้ตราบัวแก้ว เป็นตราประจำตำแหน่ง ทำหน้าที่ปกครองหัวเมืองฝั่งตะวันออก ประกอบด้วย นนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม สาครบุรี ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี และตราด ยังมีเสนาบดีทำหน้าที่รับผิดชอบรองลงมาอีก ได้แก่

3.1 ฝ่ายการเงิน เป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ “พระยาราชภักดี”

3.2 ฝ่ายการต่างประเทศ เป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ “พระยาศรีพิพัฒน์”

3.3 ฝ่ายตรวจบัญชี เป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ “พระยาพระคลัง”

4. เสนาบดีกรมนา เป็นตำแหน่งเสนาบดีที่ “พระเกษตราธิบดี” มีพระราชทินนามว่า พระยาพลเทพ โดยใช้ตราพระพิรุณทรงนาค เป็นตราประจำตำแหน่ง มีหน้าที่ดูแลนาหลวง เก็บภาษีข้าว และพิจารณาคดีความเกี่ยวกับเรื่องที่ดิน

2. การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งขอบเขตการปกครองออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

2.1 หัวเมืองชั้นใน หรือเมืองจัตวา เดิมเรียกว่า เมืองลูกหลวง หรือ เมืองหน้าด่าน ได้แก่ หัวเมืองที่กระจายอยู่รายล้อมเมืองหลวง ถือเป็นเมืองบริวารของเมืองหลวง ไม่มีฐานะเป็นเมือง เพราะไม่มีเจ้าเมือง มีเพียงแต่งตั้งผู้รั้ง ไม่มีอำนาจอย่างเจ้าเมือง ต้องคอยฟังคำสั่งจากเมืองหลวง

2.2 หัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ เมืองพระยามหานคร เป็นหัวเมืองชั้นนอก ได้แก่ พิษณุโลก นครราชสีมา นครศรีธรรมราช ถลาง และสงขลา รวมทั้งหัวเมืองชั้นโท ตรี และจัตวา พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขุนนางทุกตำแหน่งที่มีศักดินา 400 ขึ้นไป (รัชกาลที่ 1 ทรงออกพระราชกำหนดการแต่งตั้งขุนนางทุกตำแหน่งเพื่อแสดงความจงรักภักดี) แต่ให้ขุนนางทั้งหมดขึ้นตรงกับเจ้านายทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายขุนนางส่วนกลาง และฝ่ายขุนนางส่วนภูมิภาค

2.3 หัวเมืองประเทศราช พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองประเทศราชด้วยพระองค์ แต่เมืองประเทศราชต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้เมืองหลวง 3 ปีต่อ 1 ครั้ง ถ้าเป็นเมืองที่อยู่ไกลราชธานี เช่น อุบลราชธานี เขมร ไทรบุรี เชียงใหม่ และหลวงพระบาง ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาให้เมืองหลวงปีละครั้ง เมื่อเกิดศึกสงครามขึ้นเมืองประเทศราชจะต้องส่งทหารมาช่วยรบทันที ในยามภาวะปกติเมืองหลวงอาจเกณฑ์แรงงานราษฎรในเมืองประเทศราชมาช่วยปรับปรุงเมืองหลวง ซึ่งการปกครองเมืองประเทศราชในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ กลุ่มหัวเมืองล้านนา (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงแสน) กลุ่มหัวเมืองลาว (หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์) กลุ่มหัวเมืองเขมร (พระตะบอง เสียมราฐ) และกลุ่มหัวเมืองมลายู (ปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู) นอกจากนั้น ยังมีการแก้ไขปัญหาการปกครองหัวเมืองมลายู เพื่อป้องกันการก่อกบฏของเจ้าเมืองด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ 1 จัดการปกครองเมืองปัตตานีออกเป็น 7 หัวเมือง คือ ปัตตานี ยะหริ่ง หนองจิก สายบุรี ยะลา รามัน และระแง และสมัยรัชกาลที่ 3 จัดการปกครองเมืองไทรบุรีออกเป็น 3 หัวเมือง คือ เมืองสตูลขึ้นกับเมืองสงขลา เมืองปะลิสขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองไทรบุรีให้เจ้าเมืองปกครองกันเอง

3. การปกครองส่วนท้องถิ่น ในสมัยนี้การปกครองส่วนท้องถิ่นถูกแบ่งออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล แขวง และเมือง ตามลำดับ มีข้าราชการช่วยกันดูแลตั้งแต่กรมการเมือง ปลัดเมือง จางวางกอง นายกอง และเจ้าหมู่

กล่าวได้ว่า รูปแบบการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมี 3 รูปแบบ คือ การปกครองส่วนกลาง อำนาจอยู่ที่พระมหากษัตริย์ แต่การปกครองส่วนภูมิภาค อาศัยมอบอำนาจให้มหาเสนาบดี สมุหนายกปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ และสมุหกลาโหมปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ และพระโกษาธิบดีปกครองหัวเมืองฝั่งตะวันออก

กฎหมาย

นิตยสารยุทธโกษา (2556 : 2) กิตติ ต้นไทย (2550 : 156) กล่าวถึงการปรับปรุงกฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า สมัยรัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงโปรดฯ ให้ชำระกฎหมายใหม่ เพราะความไม่ยุติธรรมในคดีฟ้องหย่าของราษฎรชื่อ “อำแดงป้อม” ฟ้องหย่านายบุญศรี ช่างเหล็กหลวง ตนเองเป็นคู่กับนายราชาอรรด และศาลพิพากษาให้หย่าได้ตามที่อำแดงป้อมฟ้อง โดยอาศัยพิจารณาคดีตามตัวบทกฎหมายว่า “ชายหาผิดมิได้ หญิงขอหย่า ท่านว่าเป็นหญิงหย่าชาย หย่าได้” ผลการตัดสินคดีนี้ นายบุญศรีนำเรื่องขึ้นทูลถวายฎีกาต่อพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงเห็นด้วยกับฎีกาว่า คำพิพากษาของศาลขัดกับหลักความยุติธรรม ทรงมีพระบรมราชโองการให้เทียบกฎหมายทั้ง 3 ฉบับ คือ ฉบับที่ศาล ฉบับที่หอหลวง และฉบับที่ห้องเครื่อง แต่ปรากฏข้อความตรงกัน จึงมีพระราชดำริว่า กฎหมายไม่เหมาะสมหลักความยุติธรรม อาจมีความคลาดเคลื่อนจากการคัดลอก สมควรที่จะชำระสะสางกฎหมายใหม่

การชำระกฎหมายให้ถูกต้องตามตัวบทกฎหมาย มีการแต่งตั้งคณะบุคคลมาชำระ จำนวน 11 คน คือ อาลักษณ์ 4 ลูกขุน 3 ราชบัณฑิต 4 นำตัวบทกฎหมายที่ใช้ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์มาชำระปรับปรุงแก้ไขให้มีความยุติธรรมและเหมาะสมกับยุคสมัย ประกาศใช้เมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ.2347 นอกจากการนำกฎหมายเก่าที่ใช้กันมาในสมัยอยุธยาชำระแล้ว ยังได้ตรากฎหมายใหม่เพิ่มเติมอีกด้วย

คำว่า กฎหมายตราสามดวง หมายถึง ประมวลกฎหมายสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงโปรดฯ ให้ชำระกฎหมายเก่า แล้วรวบรวมเป็นประมวลกฎหมายขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2347 เรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง” ให้อาลักษณ์ชุบเส้นหมึกสามชุด แต่ละชุดประทับตรา 3 ดวง คือ ตราพระราชสีห์ เป็นตราประจำตำแหน่งของสมุหนายก ตราพระคชสีห์ เป็นตราประจำตำแหน่งของสมุหกลาโหม และตราบัวแก้ว เป็น

ตราประจำตำแหน่งพระโกษาธิบดี หมายถึงพระคลังหลวงที่ดูแล รวมทั้งกิจการด้านต่างประเทศ กฎหมายทุกเล่มเก็บไว้ ณ ห้องเครื่องชุดหนึ่ง หอหลวงชุดหนึ่ง และศาลหลวงอีกชุดหนึ่ง

สมัยรัชกาลที่ 2 พ.ศ.2354 มีการตรากฎหมายห้ามมิให้ซื้อฝิ่นขายฝิ่น และสูบฝิ่น และปรับปรุง และออกกฎหมายต่างๆ ได้แก่ สัญญาเกี่ยวกับการซื้อขายที่ดิน พินัยกรรม และกฎหมายอาญาอื่นๆ เช่น ความผิดเกี่ยวกับการลงโทษ

สมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ.2380 ตรากฎหมายโจรห้าเส้นว่า หากมีคดีอาญาปล้นเกิดขึ้นที่ใด ราษฎร ผู้เป็นเพื่อนบ้านมีหน้าที่ต้องช่วยกันติดตามจับกุมผู้ร้ายได้ถือเอาเขตรังวัด 5 เส้น โดยรอบจากบ้านที่เกิดเหตุ เมื่อคนร้ายที่จับกุมได้จะไม่ลงอาญาโดยทารุณ แต่ชี้ให้เห็นบาปบุญคุณโทษ พระองค์ต้องการปราบทั้งฝิ่น และอั้งยี่ (เงินค้ำฝิ่นและตั้งสมาคม) ทรงมีพระราชประสงค์ปราบฝิ่นให้หมดไปจากแผ่นดิน ไม่ต้องการ เห็นคนไทยชี้เกี้ยว ขาดคุณภาพเพราะติดฝิ่น ทรงส่งเสริมศีลธรรมให้ออกกฎหมายเรื่องการพนันตาม หลักธรรมพระศาสนา เช่น การเลี้ยงปลากัดและไก่ชน เป็นการพนันมีแต่โทษ เป็นเหตุให้มีการตีชิงวิ่งราว

กล่าวได้ว่า การชำระกฎหมายตราสามดวงของรัชกาลที่ 1 ถือเป็นการปรับปรุงกฎระเบียบ บ้านเมือง โดยตั้งเป็นคณะบุคคลมาชำระกฎหมายที่ไม่เหมาะสม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2-3 มีการ บัญญัติกฎหมายเพิ่มเติม เพื่อควบคุมราษฎร และชาวต่างชาติ มิให้มาก่อความวุ่นวายได้

ระบบสังคม

โครงสร้างระบบสังคมสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ คล้ายคลึงกับสังคมสมัยอยุธยา แต่ ฐานะความเป็นอยู่แตกต่างกัน บุคคลสามารถเลื่อนฐานะได้ด้วยเมื่อทำความดีความชอบ หรือมี ความสามารถ เช่น สามัญชนมีโอกาสเลื่อนฐานะขึ้นเป็นขุนนางได้ด้วยการศึกษามีความรู้ความสามารถ ซึ่งการจัดระบบชนชั้นทางสังคมมีดังนี้ (กฤษณา วิเชียรเพชร. 2553 : 28-29; บังอร ปิยะพันธ์. 2538 : 202-203; นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2557 : 52-64)

1. พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นประมุขสูงสุดของประเทศ ได้รับยกย่องจากพสกนิกรว่า “เป็น สมมติเทพ” ตามลัทธิความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู “เป็นธรรมราชา” ตามลัทธิความเชื่อใน พระพุทธศาสนา

2. พระราชวงศ์ หมายถึงกลุ่มเจ้านายที่เป็นพระญาติของพระมหากษัตริย์ เรียกว่า “พระ บรมวงศานุวงศ์” ตำแหน่งพระบรมวงศานุวงศ์แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ สกุลยศกับอิสริยยศในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นสกุลยศมีเพียง 3 ตำแหน่ง คือ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า และหม่อมเจ้า ส่วนอิสริยยศที่ ทรงโปรดฯ ให้เลื่อนชั้น คือ ตำแหน่งมหาอุปราช แม้ตำแหน่งทรงกรมถือเป็นอิสริยยศด้วยเหมือนกัน ได้แก่ กรมหมื่น กรมขุน กรมหลวง และกรมสมเด็จพระ

3. ขุนนาง หมายถึงบุคคลที่รับราชการแผ่นดิน มีศักดินา ยศ ราชทินนาม และตำแหน่งเป็นตัว บงชี้ถึงอำนาจและเกียรติยศ และขุนนางเป็นบรรดาศักดิ์ของข้าราชการมีศักดินา 400 ไร่ขึ้นไป ได้รับ

โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ถ้าศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ ได้รับการแต่งตั้งจากเสนาบดี โดยยศของขุนนางมี 8 ลำดับ คือ สมเด็จเจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น และพิน นอกจากนี้ ยังมีตำแหน่งขุนนางปกครองในระดับภูมิภาคมีตำแหน่งเฉพาะเจ้าเมือง กรมการเมือง ปลัดเมือง จางวางกอง นายกอง ปลัดกอง และระดับท้องถิ่นนายบ้าน กำนัน และนายแขวง ตามลำดับชั้น

4. ไพร่ หมายถึงราษฎรที่เป็นชายฉกรรจ์มีความสูงเสมอไหล่ 2 ศอกครึ่ง มุลนายเอาชื่อมาเข้าบัญชีไว้เพื่อเกณฑ์แรงงานไปช่วยราชการ โดยไพร่แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

4.1 ไพร่หลวง หมายถึงไพร่ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานแก่กรมกองต่างๆ มีอยู่ 2 ประเภท คือ ไพร่หลวงต้องมารับราชการตามเวลาที่ทางการกำหนด และไพร่หลวงที่จ่ายเงินแทนไม่ต้องมารับราชการ เรียกว่า “ไพร่ส่วยหลวง”

4.2 ไพร่สม หมายถึงไพร่ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้แก่เจ้านายและขุนนาง ซึ่งการควบคุมไพร่ของมุลนาย หมายถึงการได้รับผลประโยชน์ตอบแทน เช่น ส่วนลดการเก็บเงินค่าราชการของกำนันจากไพร่ เป็นต้น

สมัยรัชกาลที่ 1 ทรงเห็นว่าการปล่อยให้มีไพร่สมมากเกินไปอาจเป็นอันตรายได้ ทรงตั้งไพร่สมมาเป็นไพร่หลวงมากขึ้น เพื่อความมั่นคงของราชบัลลังก์ ดีกว่าให้ไพร่สมอยู่ในสังกัดของขุนนางที่จงรักภักดี แต่เพียงอย่างเดียว พระองค์ทรงรวบรวมคนที่ไม่ได้สังกัดขุนนางให้มาสังกัดเข้าสังกัดตั้งแต่ปีแรกที่ทรงขึ้นครองราชย์ จนกลายเป็นประเพณีถือปฏิบัติมาถึงสมัยรัชกาลที่ 2 ทรงแต่งตั้งข้าราชการชั้นสูงจากราชธานีไปสักเลกไพร่ทั่วราชอาณาจักร โดยใช้มาตรการทางกฎหมายบังคับไพร่ให้สักเลก เป็นไพร่หลวงมากขึ้น และลดเวลาเข้าเวรราชการจากปีละ 6 เดือน เหลือ 4 เดือน

5. ทาส หมายถึงบุคคลที่มีได้มีกรรมสิทธิ์ในแรงงานและชีวิต แต่กลับตกเป็นทาสของนาย จนกว่าจะได้รับการไถ่ตัวพ้นจากความเป็นทาส มีสภาพบังคับตามกฎหมาย นายมีสิทธิซื้อขายทาส และลงโทษทุบตีทาสได้แต่ไม่ถึงตาย หากตายนายทาสมีความผิด โดยทาสมีศักดินา 5 ไร่

6. พระภิกษุสงฆ์ หมายถึงผู้บวชเพื่อการสืบทอดพระพุทธศาสนา ได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เป็นที่เคารพนับถือของราษฎร โดยพระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชและตำแหน่งพระสงฆ์ตั้งแต่พระครูเลื่อนขึ้นไปจนถึงตำแหน่งพระราชาคณะ

7. ชาวต่างชาติ ลักษณะชาวต่างชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนี้ บางกลุ่มหนีราชภัย หรือสงคราม และความอดอยากมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เช่น ชาวมอญ เวียดนาม และจีน บางกลุ่มถูกกวาดต้อนมาเพื่อแก้ไขปัญหาทางการเมือง หรือเพิ่มจำนวนประชากรของประเทศสยาม เช่น ลาวกลุ่มต่างๆ และเขมร

กล่าวได้ว่า สภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นการจัดระบบชนชั้นทางสังคมออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เจ้านายกับไพร่และทาส ส่วนชาวต่างชาติต่างภาษาเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันโดยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เป็นผู้ดูแลทาสให้ความอุปถัมภ์ในฐานะประชากรของชาติ

การศึกษา

दनัย ไชยโยธา (2551 : 223) กล่าวถึงการจัดการศึกษาในสมัยนี้ว่า มีลักษณะคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยาตอนปลายและธนบุรีมาก มีศูนย์กลางการศึกษาอยู่ที่วัด วัง และสำนักของราชบัณฑิต ใช้หนังสือจินตามณีเป็นแบบเรียน รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดฯ ให้ชำระพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของชาติ คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์ ในเนื้อหาพระราชพงศาวดารเน้นให้เห็นว่า การขึ้นครองราชย์ของราชวงศ์บ้านพลูหลวง ไม่เพียงแต่ไม่ชอบธรรม ยังเป็นไปอย่างเหี้ยมโหด มีการฆ่าฟันฝ่ายตรงข้ามล้มตายเกินความจำเป็น พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า ความเสื่อมของราชวงศ์บ้านพลูหลวง เกิดจากพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงอ่อนแอ ขาดเหตุผล ไม่ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม มีนิสัยชอบล้างผลาญชีวิต ไม่ประพฤติตนเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกแก่พระศาสนา นำไปสู่การเสื่อมพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ ทำให้บ้านเมืองจึงสับสนวุ่นวาย จนต้องเสียเมืองไปในที่สุด

ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 หมอบรัดเลย์ มิชชันนารีชาวอเมริกันเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ได้จัดพิมพ์หนังสือจินตามณี และหนังสือประถม ก กา ถือว่าหมอบรัดเลย์เป็นผู้นำการศึกษาสมัยใหม่ของประเทศไทย เป็นผู้นำทางการแพทย์เข้ามาสู่สังคม โดยเฉพาะการรักษาโรคด้วยการผ่าตัดเข้ามามีบทบาทสำคัญภายในประเทศ

แต่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3 ประเทศไทยยังไม่มี การจัดตั้งโรงเรียนอย่างเป็นทางการ เมื่อต้องการเรียนต้องไปเรียนยังสำนักต่างๆ เช่น สำนักเจ้าพระยาศรีธรรมราช สำนักสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯ ให้จาริกตำราแพทย์แผนโบราณ และยารักษาโรคไว้ตามผนังรอบบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ถือเป็นวิทยาลัยแห่งแรกในประเทศไทย การศึกษาช่างสิบหมู่ เช่น ช่างถม ช่างทอง ช่างปั้น ช่างแกะสลัก มีอยู่ตามแหล่งต่างๆ แสดงภาพประกอบหนังสือฉบับหมอบรัดเลย์ต่อไปนี้

ภาพที่ : 7.2 หนังสือฉบับหมอบรัดเลย์

ที่มา : บังอร ปิยะพันธุ์. 2538 : 202

กล่าวได้ว่า การศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 1 ชี้ให้เห็นความเสื่อมของสถาบันพระมหากษัตริย์ การศึกษาเน้นตามแบบอย่างสมัยอยุธยา และธนบุรี ดำรงใช้จินตตามณี มาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 เปิดประเทศรับการศึกษาสมัยใหม่ ตามแบบประเทศตะวันตก

ศาสนาและวัฒนธรรม

สังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประชาชนมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา มาก โดยความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของประเทศ ล้วนได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ก่อให้เกิดจารีตประเพณีวัฒนธรรมสังคม

1. พระพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2556 : 84) สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 20 (2538) กล่าวถึงเรื่องการสังคายนาว่าในปี พ.ศ.2331 รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดฯ ให้สังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ใช้เวลาทำการชำระพระไตรปิฎกอยู่ 5 เดือน ตามพระราชประสงค์ของพระองค์ เมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ทรงประกาศว่า “ตั้งใจจะอุปถัมภ์ยกย่องพระพุทธศาสนา และมีการออกกฎหมายเพื่อควบคุมพระสงฆ์ที่ปฏิบัติผิดพระธรรมวินัย” พระองค์ทรงใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หรือคตินิยมราชามาใช้ในการสร้างความชอบธรรมทางการปกครอง

สมัยรัชกาลที่ 2 พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชกุศลยิ่งใหญ่ในวันวิสาขบูชา เหมือนดังที่เคยทำในสมัยอยุธยา มีการทำบุญกัน 3 วัน สัตว์ที่เคยถูกฆ่าเป็นอาหารโปรดให้ปล่อยให้หมดภายใน 3 วัน มิให้มีการฆ่าสัตว์โดยเด็ดขาด

สมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา มาก ทำนุบำรุงพระสงฆ์ และปฏิสังขรณ์วัดวาอารามด้วยพระองค์เองถึง 17 วัด ทรงโปรดฯ ให้สร้างใหม่ 3 วัด ทรงส่งเสริมให้ข้าราชการและขุนนางสร้างวัดขึ้นมาใหม่ พร้อมทั้งประกาศยกฐานะเป็นวัดหลวงจำนวนมาก โดยเฉพาะพระเจ้านั่งยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ 4) ทรงผนวชมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ประทับอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร (พ.ศ.2370-2394) ทรงศรัทธาพระเถระชาวมอญ (ชาย พุทธวังโส หรือพระสุเมธมุนี) ปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด พ.ศ.2372 ทรงเข้ารับการอุปสมบทซ้ำพระนามว่า วชิรญาณ มีการจัดตั้งพระพุทธศาสนานิกายใหม่ขึ้นในปี พ.ศ.2376 เรียกว่า "ธรรมยุตินิกาย"

การเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเริ่มมาตั้งแต่สมัยธนบุรีสร้างวัดวัดข้างตาคูรูส ต่อมารัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงพระราชทานที่ดินริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้สถานทูตโปรตุเกสในปัจจุบันนี้ให้สร้างวัดกาลวาริโอ พ.ศ.2329 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 สังฆราชปัลเลอกัวซ์ (Pallegoix) เป็นผู้นำในการเผยแผ่ศาสนานิกายนี้ ส่วนนิกายโปรเตสแตนต์เข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ.2371 โดยมีชื่อนารีชาวยุโรปชื่อ คาร์ล กุสลาฟ (Karl Gutzlaff) และเจคอบ ทอมลิน (Jacob Tomlin) พ.ศ.2374 มีชื่อนารีอเมริกันชื่อ หมอบรัดเลย์ และหมอสมิธ พร้อมทั้งเผยแผ่วัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาสู่ประเทศสยาม

2. วัฒนธรรม

วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมต่างๆ รวมทั้งศิลปะการแสดงและวรรณกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้ (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 14. 2538; ดนัย ไชโยธา. 2550 : 153)

รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดฯ ให้มีการตกแต่งลวดลายทั้งปูนและไม้แกะสลัก เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทั้งพระที่นั่งต่างๆ เช่น พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นต้น พระองค์ทรงสนพระทัยทางวรรณคดี ทั้งรามเกียรติ์ มีการแปลมาเป็นภาษาไทย เช่น หนังสือสามก๊กราชาธิราช เป็นต้น

รัชกาลที่ 2 ทรงสร้าง "สวนขวา" ในพระบรมมหาราชวัง พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม (สำเร็จในสมัย ร. 3) พระปรางค์ตกแต่งด้วยถ้วยและชามจีนทุบ ติดกับฝาทำเป็นลวดลายรูปต่างๆ เช่น ดอกไม้ ทรงมีพระปรีชาสามารถทางการแกะสลักประติมากรรมพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ประติมากรรมสุทัศน์เทวาราม ทรงโปรดการฟ้อนรำและปรับปรุงจังหวะและทำรำด้วยพระองค์เอง พระราชานิพนธ์บทละครขึ้นใหม่และเรื่องเดิม จำนวน 7 เรื่อง มีละครเรื่องอิเหนาพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ ส่วนอีก 6 เรื่อง ทรงให้กวีแต่งขึ้น ถือเป็นยุคทองของวรรณคดี มีกวีคนสำคัญและมีชื่อเสียง เป็นกวีเอกของโลก คือสุนทรภู่ เกิดขึ้นในสมัยนี้ด้วย

รัชกาลที่ 3 มีการผลิตงานศิลปกรรมที่โดดเด่น การซ่อมแซมและปรับปรุงปราสาทมากกว่าการสร้างใหม่ ทรงสร้างวัดด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ขึ้น 5 วัด นักจิตรกรเอกที่มีชื่อเสียงและสร้างผลงานในสมัยนี้ มีหลวงวิจิตรเจษฎา (ครูทองอยู่) และครูคง (คงแป๊ะ)

กล่าวได้ว่า นาฏศิลป์การแสดงทั้งโขน ละคร ระบำ หุ่น และหนังใหญ่ มีความรุ่งเรืองมากสมัยรัชกาลที่ 1 ทั้งเจ้านายและขุนนางประชุมจัดทำตำราทำรำเป็นแบบต้นฉบับ ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอุณรุฑ รามเกียรติ์ อิเหนา และดาหลัง สมัยรัชกาลที่ 2 มีโขนละครราชสำนัก สมัยรัชกาลที่ 3 ละครอยู่ตามวังเจ้านายและบ้านขุนนาง โดยเฉพาะเจ้าพระยาอนุชาต ฝึกหัดละครโนราห์ชาตรีของปักษ์ใต้ ยังมีการพัฒนาเครื่องดนตรี จนเกิดวงปี่พาทย์เครื่องคู่และวงมโหรีเครื่องคู่ขึ้นมา

เศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจในสมัยนี้ให้ความสำคัญเรื่องส่วยและภาษีอากรมาก ถือเป็นรายได้หลักของประเทศ แต่รัฐไม่สามารถเก็บรายได้เพียงพอกับรายจ่ายของประเทศ จำเป็นต้องเร่งปรับปรุงการจัดเก็บภาษีอากรใหม่ ดังนี้

1. การเก็บส่วย

คำว่า ส่วย หมายถึงเงิน หรือสิ่งของที่เรียกเก็บจากไพร่หลวงส่งมาให้รัฐแทนการเกณฑ์แรงงานเป็นสิ่งของที่ทำได้ตามธรรมชาติ เช่น ไม้หอม กระวาน งาช้าง ดีบุก ฯ รัฐนำสิ่งของเหล่านี้มาใช้

ประโยชน์และเพื่อการค้าขาย เป็นสินค้าที่ได้มาโดยไม่ต้องลงทุน ปี พ.ศ.2369 รัฐทำสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษ อนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษสามารถติดต่อซื้อขายกับพ่อค้าสยามได้อย่างเสรี ยกเว้นสินค้าควบคุมมีข้าวสาร และข้าวเปลือก ผลของสัญญาทำให้พระคลังสินค้าที่เคยผูกขาดสิ่งของที่เป็นสินค้าหลักของรัฐลดความสำคัญลง ประกอบกับรัฐต้องการเงินจำนวนมาก เพื่อใช้ในการก่อสร้าง และจ้างแรงงานจีนทำงานที่มีประสิทธิภาพมากกว่าแรงงานเกณฑ์ รัฐจึงอนุญาตให้ไพร่ส่งเงินมาแทนสิ่งของได้ตามอัตราที่ทางราชการกำหนด เรียกว่า ส่วยเงิน ทำให้รัฐมีรายได้เป็นเงินตราเพียงพอรายจ่ายของแผ่นดิน ส่วนระบบเศรษฐกิจในระดับครัวเรือน เป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ หรือแบบเลี้ยงตนเอง มีการผลิตใช้เองเป็นสำคัญ ทุกครัวเรือนจะผลิตแทบทุกอย่างเพื่อใช้บริโภคเอง หรือมีการค้าขายแลกเปลี่ยนในสัดส่วนที่น้อยมาก (กิตติ ตันไทย. 2550 : 159-60)

2. การเก็บภาษีอากร

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือเป็นยุคการฟื้นฟูประเทศ รัฐพยายามหารายได้เข้าประเทศ ด้วยการเรียกเก็บภาษีอากร 4 ประเภท ได้แก่ (ประภัสสร บุญประเสริฐ. 2552 : 513; กิตติ ตันไทย. 2550 : 160)

2.1 จังกอบ หมายถึงการเก็บภาษีผ่านด่านจากเรือ เกวียน หรือเครื่องบรรทุกที่ผ่านด่านมาในเส้นทาง เช่น ภาษีปากเรืออัตราราวละ 1,700 บาท ส่วนเรือที่ไม่บรรทุกสินค้าเก็บวาละ 1,500 บาท

2.2 อากร หมายถึงการเก็บภาษีอากรจากราษฎรที่มีใช้ประกอบอาชีพค้าขาย รัฐจะเรียกเก็บอากรตามอาชีพที่ทำ เช่น ค่าน้ำ และสุรา สมพัตสร (ไม้ล้มลุก) การเดินสวน เดินนา ฯ

2.3 ฤชา หมายถึงการเก็บภาษีค่าธรรมเนียมบริการที่ทางราชการทำให้แก่ราษฎร เช่น ออกโฉนด ค่าธรรมเนียมศาล เป็นต้น

2.4 ส่วย หมายถึงการเก็บภาษีเงิน หรือสิ่งของไพร่หลวงผู้ที่ไม่ต้องเข้าเวร ส่งสิ่งของมาตอบแทนการเข้าประจำการ

2.5 ระบบเงินตรา โดยใช้เงินพดด้วง “Bullet Coin” แต่ผลิตไม่เพียงพอ จึงใช้เบี้ยหยอน นำมาจากเกาะมัลดีฟส์ ซึ่งเงินพดด้วงยังมีตราประจำพระองค์ คือ รัชกาลที่ 1 ตราบัวอุณาโลม และตราตรีศูล รัชกาลที่ 2 ตราครุฑ และรัชกาลที่ 3 ตราพระมหาปราสาท

กล่าวได้ว่า สมัยรัชกาลที่ 1 การเก็บภาษีไม่เพียงพอกับรายจ่ายของประเทศ รัฐจึงต้องหารายได้เพิ่มจากการค้ากับต่างประเทศ และการผูกขาดสินค้า ในสมัยรัชกาลที่ 2 ขยายฐานเก็บภาษีเพิ่ม คือ ภาษีที่ดิน สุรา การพนัน การตลาด ค่าน้ำ และผูกขี้จัน รัฐให้สัมปทานผูกขาดแก่ชาวจีนทั้งพริกไทย ดีบุก ฯ ซึ่งครอว์ฟอร์ดบันทึกรายงานการเก็บภาษีสยามได้ปีละ 2,226,000 บาท ยังไม่เพียงพอกับรายจ่ายปีละ 7,344,000 บาท รัฐต้องส่งเสริมการค้าเพื่อหารายได้ถึงปีละ 5 ล้านบาท โดยเก็บภาษีกานาเป็นทางข้าว ในอัตรา 2 ถังครึ่งต่อไร่ คือ นาดอนอาศัยน้ำฝนทำนา เรียกว่า นาฟางลอย เรียกเก็บโดยดูจากตอฟางที่เก็บเกี่ยวข้าวแล้ว เจ้าพนักงานจะออกไปจองให้ ส่วนนาลุ่มทำได้ทั้งน้ำฝนและน้ำท่า เรียกว่า นาคูโค เรียก

เก็บภาษีตามจำนวนโคที่ใช้ในการไถนา (ใช้โคคู่หนึ่งทำนาได้ ปีละกี่ไร่) รัฐจะเรียกเก็บค่านาไม่ว่าราษฎร จะทำนา หรือไม่ก็ตาม เพื่อบังคับให้ชาวนาเร่งผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมากขึ้น

สมัยรัชกาลที่ 3 สยามต้องทำสงครามกับญวนหลายครั้ง ต้องใช้จ่ายสูงมาก พระองค์ทรง ปรับปรุงการเก็บภาษีอากรให้รัดกุมและมีประสิทธิภาพ จำนวน 38 ชนิด เรียกเก็บในรูปของเงินตรา เช่น ค่านา อัตราไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง มีการปรับปรุงการเก็บภาษีโดยวิธีการประมูล ผู้ใดเสนอเงินให้รัฐ มากกว่าเป็นผู้ได้เก็บภาษี ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าชาวจีนเรียกผู้ประมูลว่า เจ้าภาษีนายอากร โดยรัฐจะตั้ง เป็นขุนนางมีศักดินา 400 ไร่ เพื่อให้สามารถตั้งหน่วยแก้ต่างแทนในกรณีเกิดคดีความฟ้องศาล เจ้าภาษี นายอากรไม่ต้องไปศาลทำให้มีเวลาจัดเก็บภาษีได้เต็มที่ ทำให้รัฐมีรายได้จากภาษีแน่นอน ไม่ต้องเสีย ค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บอีกด้วย

3. การค้าขาย

กิตติ ตันไทย (2550 : 161) ประภัสสร บุญประเสริฐ (2552 : 516-519) กล่าวถึงการค้าขาย อยู่ในกลุ่มพระคลังสินค้าและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ โดยพระคลังสินค้านี้มีอยู่ 2 ประเภท คือ สินค้าผูกขาดกับ สินค้าต้องห้าม โดยรัฐส่งเรือสำเภาไปค้าขายกับจีน อินเดีย และอาหรับ สมัยรัชกาลที่ 2 การค้ามีการ ขยายตัวมาก เพราะพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (รัชกาลที่ 3) เป็นกำลังสำคัญจนได้รับ สมญาว่า "เจ้าสัว" มีการค้าขายกับชาติตะวันตกทั้งโปรตุเกส อังกฤษ อเมริกา นอกจากนั้น ชาวจีนเริ่ม เข้ามาควบคุมเป็นพ่อค้าคนกลาง พ่อค้ารายย่อย พ่อค้าเร่ จนกลายเป็นผู้มีฐานะในสังคม ส่วนคนสยาม มีเพียงร้านค้าแผงลอย หรือกระเดียดมาขาย ผลการขยายตัวทางการค้า ทำให้ราษฎรหันมาปลูกพืช เศรษฐกิจ เช่น อ้อย และพริกไทยมากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด

การค้าขายกับประเทศอาณานิคมอังกฤษในมลายู อยู่ในรูปแบบการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน คือ สยามนำสินค้าจากจีนไปขายในประเทศเขมร และญวน ในขณะเดียวกันซื้อสินค้าของป่ามาขายจีน อีกต่อหนึ่ง มีเรือสินค้าขนาดเล็กเข้าไปค้าขายปีละ 20-50 ลำ โดยสินค้าที่ส่งไปขายเป็นสินค้าทาง การเกษตร เช่น น้ำตาล ยาสูบ โดยเฉพาะน้ำตาล เป็นสิ่งที่ต้องการของตลาดยุโรปและเอเชียมาก

กล่าวได้ว่า รัฐมีรายได้หลักจากการเก็บภาษีอากรต่างๆ การเก็บส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน ทั้ง การค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้ประเทศมีรายได้สูงปีละ 5 ล้านบาท รัฐสามารถนำรายได้มาพัฒนา ประเทศ แม้เกิดภาวะสงครามกับญวน รัฐยังสามารถเก็บภาษามาได้เพียงพอต่อการทำสงคราม

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นยุคการฟื้นฟูบ้านเมือง ถือเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมครั้งสำคัญทางประวัติศาสตร์เรื่องความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยมีเหตุการณ์สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. ความสัมพันธ์กับญวน

พ.ศ.2325 ญวนเกิดสงคราม โดยกบฏไต้เซ็นยึดอำนาจ องเชียงสือเจ้าเมืองไช่จ๋องหนีภัยสงครามเข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 1 ทรงให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างดียกทัพไปช่วยปราบกบฏไต้เซ็นในปี พ.ศ.2326 และ พ.ศ.2327 แต่ไม่สำเร็จ เมื่อองเชียงสืออยู่ในสยามได้อาสาไปรบกับพม่าที่ชัยนาท และสมเด็จพระราชวังบวรฯ ที่นครศรีธรรมราช จึงเป็นที่โปรดปรานของราชกาลที่ 1 มาก พ.ศ.2330 องเชียงสือลอบหนีออกไปอยู่เกาะกูด เพราะได้รับพระราชสาส์นจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ว่า จะส่งเรือ 50 ลำ มาช่วยรบกับบ้านเมือง แต่ฝรั่งเศสไม่ได้ส่งกำลังมาตามที่ตกลงกันไว้ แต่รัชกาลที่ 1 พระองค์ไม่ทรงถือโทษที่องเชียงสือหนีไปโดยไม่ทูลลา กลับให้ความช่วยเหลือ พระราชทานเรือรบและอาวุธช่วยเหลือ พ.ศ.2331 กบฏไต้เซ็นเกิดทะเลาะวิวาทกัน องเชียงสือเห็นเป็นโอกาสกู้บ้านเมืองคืนได้ จึงยกทัพเข้าตีเมืองไช่จ๋อง เว้ และฮานอยได้ ในปี พ.ศ.2334 องเชียงสือ สถาปนาเป็นกษัตริย์ญวน ทรงพระนามว่า พระเจ้ายาลอง และความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับญวนในช่วงนี้ดีมาก แต่สมัยราชกาลที่ 2 ญวนต้องการขยายอิทธิพลเข้ามาในเขมรและลาว ทำให้เกิดสงครามกับสยามเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จึงเกิดสงครามที่รุนแรงและสูญเสียกันทั้งสองฝ่าย จึงยอมเจรจาสงบศึกเพื่อให้เขมรส่งเครื่องราชบรรณาการให้ทั้งสองฝ่าย (ขจร สุขพานิช. 2518 : 94)

2. ความสัมพันธ์กับเขมร

พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 568-571) กล่าวถึงความสัมพันธ์ของสยามกับเขมรเป็นการทำสงครามและการเมือง เนื่องจากเขมรเป็นดินแดนที่สยามกับญวนแย่งชิงอำนาจเข้าครอบครอง รัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งกษัตริย์ปกครองเมืองเขมร ปี พ.ศ.2325 เกิดความไม่สงบในเขมร พระยายมราช (แบน) จึงพานักงเอง รัชทายาทของเขมรเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารรัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงรับไว้เป็นราชบุตรบุญธรรม พ.ศ.2327 ทรงโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) อดีตขุนนางเขมรยกทัพไปปราบจลาจลในเขมร แล้วแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการ พ.ศ.2337 ทรงโปรดให้นักงเองไปปกครอง ทรงพระนามว่า สมเด็จพระนารายณ์รามาริบัติ แต่ขอเมืองพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ และมณฑลบุรี ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ปกครองและขึ้นตรงต่อสยาม โดยนักงเองครองราชย์อยู่ 3 ปี สิ้นพระชนม์ รัชกาลที่ 1 ทรงแต่งตั้งให้นักงจันทรปกครองต่อมา ทรงพระนามว่า พระอุทัยราชา

สมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อพระอุทัยราชาหนีไปพึ่งญวน และไม่ยอมรับอำนาจจากกรุงเทพฯ ทางสยามจึงแต่งตั้งนักงสงวนเป็นพระมหากษัตริย์ (วังหน้า) เพื่อถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองในเขมร ซึ่งเขมรต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้ทั้งสยามและญวน พ.ศ.2376 เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ถึงแก่อสัญกรรมรัชกาลที่ 3 ทรงแต่งตั้งให้นักงอิมเป็นเจ้าเมือง เพราะญวนสนับสนุนทำให้พระอุทัยราชายกทัพไปตีเมืองพระตะบองเพื่อรวมเขมร ทำให้รัชกาลที่ 3 ต้องการขจัดอิทธิพลของญวนออกจากเขมร ทรงโปรดให้ยกทัพไปตีญวนผ่านทางดินแดนเขมร ทั้งสองฝ่ายรบกันอย่างหนัก กองทัพสยามถูกญวน

โจมตีแตกพ่ายยับเยิน ผลของสงครามทำให้ญวนมีอิทธิพลในเขมรมากขึ้น สามารถสถาปนากษัตริย์เขมรได้ตามใจชอบ

พ.ศ.2378 พระอุทัยราชาสิ้นพระชนม์ ญวนเกลี้ยกล่อมนักงอิมได้สำเร็จ แต่ญวนกลับไม่แต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์เขมร เพราะต้องการรวมเขมรเป็นส่วนหนึ่งของญวน ทำให้ชาวเขมรต่อต้านญวนมาก รัชกาลที่ 3 ทรงเห็นโอกาสเข้าไปมีอำนาจในเขมร จึงส่งกองทัพบกและทัพเรือไปรบกับญวนในเขมรอีกครั้งหนึ่ง โปรดให้นักงอิม พระอนุชาของนักงอิมร่วมไปกับกองทัพด้วย เพื่อรอรับตำแหน่งกษัตริย์เขมร สงครามครั้งนี้ ไม่มีฝ่ายใดได้รับชัยชนะ แต่สยามสามารถแต่งตั้งนักงอิมเป็นกษัตริย์เขมรได้สำเร็จในปี พ.ศ.2384 ส่วนสงครามระหว่างสองฝ่ายก็ดำเนินต่อไป จนในที่สุดก็ตกลงสงบศึกกันปี พ.ศ.2387 โดยเขมรต้องเป็นประเทศราชของสยามและญวน ส่งเครื่องราชบรรณาการให้ทั้งสองฝ่าย โดยญวนยังคงกำลังทหารไว้ที่เมืองโจกฏ ส่วนสยามคงกำลังไว้ที่เมืองโพธิสัตว์ และอุดงฤชัย

3. ความสัมพันธ์กับลาว

พลาติศัย สิทธิธัญกิจ (2554 : 572-574) กล่าวถึงเจ้าเมืองหลวงพระบางหันไปพึ่งพม่า (พ.ศ.2334) รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดให้เจ้าเมืองเวียงจันทน์ไปปราบปราม แล้วจับเจ้าเมืองหลวงพระบางส่งตัวมาที่กรุงเทพฯ แต่รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดให้กลับไปปกครองเมืองหลวงพระบางดังเดิม ต่อมาปี พ.ศ.2362 เกิดกบฏที่เมืองสาละวัน หัวหน้ากบฏชื่ออ้ายสาเกียดโง้ง รวบรวมชาวลาวและชาวเขมร ยกเข้ามาตีเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าเมืองสู้ไม่ได้หนีเข้ามาอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี รัชกาลที่ 2 ทรงโปรดให้เจ้าเมืองนครราชสีมาและเมืองเวียงจันทน์ยกทัพไปปราบจนราบคาบ ทำให้เจ้าอนุวงศ์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์มีความชอบ รัชกาลที่ 2 จึงให้เจ้าไย้ ราชบุตรของเจ้าอนุวงศ์ ไปปกครองเมืองจำปาศักดิ์ตามที่เจ้าอนุวงศ์ ทูลขอมา

เมื่อเจ้าอนุวงศ์ต้องการจะรวมเมืองเวียงจันทน์ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ เข้าเป็นอาณาจักรเดียวกันไม่เป็นเมืองขึ้นของสยาม ในปี พ.ศ.2369 เจ้าอนุวงศ์สั่งยกทัพมากวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองทางอีสานของสยาม มาจนถึงเมืองนครราชสีมา ในขณะที่เจ้าเมืองนครราชสีมาไปราชการที่เมืองซุซันส์ แต่คุณหญิงโมกับชาวเมืองนครราชสีมาได้ต่อสู้กับทหารลาวจนแตกพ่ายไป ทางกรุงเทพฯ ได้จัดส่งกองทัพขึ้นมาปราบ ช่วยปลดปล่อยหัวเมืองภาคอีสานที่ถูกทหารเจ้าอนุวงศ์ยึดไว้และตามไปโจมตีจนถึงดินแดนลาว สามารถเข้ายึดเมืองเวียงจันทน์ไว้ได้ ภายหลังคุณหญิงโม ได้รับพระราชทานนามว่า “ท้าวสุรนารี” ปี พ.ศ.2370 เจ้าอนุวงศ์ได้ย้อนกลับมาโจมตีสยามอีก สยามจึงส่งกองทัพเข้าไปตีเมืองเวียงจันทน์และยึดครองได้สำเร็จ เจ้าอนุวงศ์หนีไปเมืองพวน แต่ถูกจับส่งมาให้สยามในกรุงเทพฯ จนสิ้นพระชนม์ที่กรุงเทพฯ

4. ความสัมพันธ์กับมลายู

สมัยรัชกาลที่ 1 ทรงส่งกองทัพไปปราบหัวเมืองมลายูที่เคยเป็นเมืองขึ้นได้สำเร็จ ในสมัยรัชกาลที่ 2 เจ้าเมืองไทรบุรีเอาใจออกห่างไปเข้ากับพม่า สยามจึงยกทัพไปปราบอีกครั้งหนึ่ง โดยแต่งตั้ง

พระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) เป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ในปี พ.ศ.2374 ไทรบุรีเป็นกบฏเนื่องจากอังกฤษปล่อยให้
 ตนกูปะแงรัง อดีตเจ้าเมืองไทรบุรีหนีจากมะละกามาอยู่สมารังไพรเป็นเขตเช่าของอังกฤษ ซึ่งตนกูปะแงรัง
 กับตนกูเดนหลานชายเข้าตีเมืองไทรบุรี โดยพระยาอภัยธิเบศร์ (แสง) เจ้าเมืองไทรบุรีหนีไปอยู่เมือง
 พัทลุง การสูญเสียเมืองไทรบุรีทำให้หัวเมืองมลายูอื่นๆ ก่อการกบฏ แต่ถูกเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
 ปราบปรามได้ และตนกูเดนถูกฆ่าตัวตาย พ.ศ.2381 ตนกูปะแงร่วมกับหลานชายชื่อตนกูมหมัดสหัส
 เข้ายึดเมืองไทรบุรีอีก แต่ถูกปราบปรามจนราบคาบ รัชกาลที่ 3 ทรงอภัยโทษพร้อมกับอนุญาตให้ตนกู
 ปะแงรังกลับมาปกครองไทรบุรี พ.ศ.2385 ทรงเห็นว่าการให้คนต่างเชื้อชาติไปปกครอง ยากที่จะทำ
 ให้เกิดความสงบบ้านเมือง (พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. 2554 : 575-576)

5. ความสัมพันธ์กับพม่า

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประเทศสยามทำสงครามกับพม่าถึง 10 ครั้ง คือ สมัยรัชกาลที่ 1
 จำนวน 7 ครั้ง สมัยรัชกาลที่ 2 จำนวน 1 ครั้ง และสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวน 2 ครั้ง มีรายละเอียดดังนี้
 (วุฒิชัย มูลศิลป์. 2547 : 96-97)

สมัยรัชกาลที่ 1 เรียกว่า “สงครามเก้าทัพ” พม่ายกทัพมาตีสยามจัดทัพออกเป็น 9 ทัพ ใน
 สมัยพระเจ้าปดุง (พ.ศ.2328) ได้แก่

ทัพที่ 1 ทัพบกและทัพเรือ ทัพบกเข้าตีหัวเมืองปักษ์ใต้ตั้งแต่ชุมพรถึงสงขลา ทัพเรือตีหัว
 เมืองชายทะเลทางฝั่งตะวันตกตั้งแต่ตะกั่วป่าถึงเมืองกลาง แล้วมารวมกับทัพที่ 2 ที่ชุมพร

ทัพที่ 2 รวมพลที่ทวายเข้าตีทางด้านบ้องตี้ (ราชบุรี) ตีราชบุรี เพชรบุรี

ทัพที่ 3 ตีหัวเมืองทางเหนือลงมาแล้วมาบรรจบทัพหลวงที่กรุงเทพฯ

ทัพที่ 4, 5, 6, 7, 8 รวมทัพที่เกาะตะมะ แล้วเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ลงมาถึงกรุงเทพฯ

ทัพที่ 9 ตีหัวเมืองเหนือ ตั้งแต่ตาก กำแพงเพชร แล้วให้มารวมกับทัพหลวงที่กรุงเทพฯ

ส่วนสยามมีการจัดทัพดังนี้

ทัพที่ 1 ทางทิศเหนือให้วังหลัง (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข) เป็นแม่ทัพคอยตั้งรับ

ทัพที่ 2 ทางด้านเจดีย์สามองค์ให้วังหน้า (กรมพระราชวังบวรสถานมงคล) เป็นแม่ทัพ

ทัพที่ 3 ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ให้คอยต้านทัพพม่าที่จะยกขึ้นมาทางด้านใต้ โดย
 เจ้าพระยาธรรมาภัยกับเจ้าพระยาอมรรราชเป็นแม่ทัพ

ทัพที่ 4 เป็นทัพหลวง รัชกาลที่ 1 ทรงคุมเองอยู่ที่เมืองหลวง ทำหน้าที่เป็นกองหนุน คีทหนัก
 ด้านใดจะยกทัพไปช่วย

สมัยรัชกาลที่ 2 พ.ศ.2352 พม่าได้ยกทัพเข้ามาโจมตีหัวเมืองภาคใต้ของสยามตั้งแต่เมือง
 ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ถลาง ระนอง กระบี่ และชุมพร แต่กองทัพสยามจากกรุงเทพฯ และกองทัพจาก
 นครศรีธรรมราชมาช่วยกันขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จ

สมัยรัชกาลที่ 3 สยามทำสงครามกับพม่า เพื่อแย่งชิงเหนือหัวเมืองทางเหนือ ได้แก่ สงครามเมืองเชียงรุ่ง พ.ศ.2386 และสงครามเมืองเชียงตุง พ.ศ.2392 ผลที่สยามดำเนินต่อพม่าอย่าง แข็งกร้าว และไม่ยอมจำนนต่อการรุกรานของพม่า ในขณะเดียวกันอังกฤษขอให้สยามช่วยรบกับพม่า สยามตอบตกลงและส่งกำลังไปช่วยอังกฤษรบ แต่ยังไม่ทันได้รบกลับผิดใจกับอังกฤษก่อน สยามจึงส่ง ยกกำลังกลับคืนมา แต่อังกฤษก็สามารถยึดครองพม่าได้ ส่งผลให้สงครามระหว่างสยามกับพม่ายุติลง

6. ความสัมพันธ์กับจีน

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวจีนเป็นชนกลุ่มน้อยมีฐานะร่ำรวยจากการค้าขายทั้งภายใน และต่างประเทศ รัฐให้การสนับสนุนทางการค้าขายได้รับอภิสิทธิ์หลายอย่าง เช่น ไม่ถูกเกณฑ์แรงงาน ได้รับอนุญาตให้เดินทางทั่วราชอาณาจักร เสียภาษีแทนการเกณฑ์แรงงานก็เสียในอัตราที่ต่ำ ในสมัย รัชกาลที่ 2 เสียในอัตรากนละ 1.50 บาททุก 3 ปี ความร่ำรวยช่วยให้ชาวจีนเชยิบฐานะทางสังคมได้ อย่างรวดเร็ว โดยอาศัยความสัมพันธ์กับเจ้านายและขุนนางอุปถัมภ์ ด้วยการแต่งตั้งคนจีนเป็นเจ้าภาษี นายอากร โดยออกระเบียบบังคับให้เจ้านาย หรือขุนนางเป็นนายประกัน และเจ้านายและขุนนาง ยอมรับคนจีนมาอยู่ในความอุปถัมภ์ เพราะคนจีนมีฐานะร่ำรวยนำผลประโยชน์ให้มากมาย ซึ่งผู้ที่เป็น เจ้าภาษีนายอากรได้รับการแต่งตั้งเป็นขุนนางมีศักดินา 400 ไร่ เพื่อให้สามารถตั้งทนายขึ้นศาลแทน ตนเอง บางคนมีความรู้สามารถเป็นที่ไว้วางพระทัยของพระมหากษัตริย์ได้การเลื่อนฐานะเป็นเจ้าเมืองก็มี เช่น เจ้าเมืองสงขลา เป็นต้น (พลาดีศย์ สิทธิธัญกิจ. 2554 : 578-579)

7. ความสัมพันธ์โปรตุเกส

กิตติ ต้นไทย (2550 : 159) ถือว่าโปรตุเกสเป็นฝรั่งชาติแรกที่เข้ามาติดต่อกับสยาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยอันโตนิโอ เดอ วิเซนท์ (Antonio de Veesent) คนทั่วไปมักเรียกว่า “องคนวิเซน” อัญเชิญพระราชสาส์นจากกษัตริย์กรุงลิสบอน โดยรัชกาลที่ 1 ทรงจัดต้อนรับอย่าง ยิ่งใหญ่ และจัดพระราชสาส์นตอบให้เดอ วิเซนท์ นำกลับไปด้วย

พ.ศ.2361 รัชกาลที่ 2 ส่งเรือชื่อ มาลาพระนคร ออกไปค้าขายกับโปรตุเกสที่เมืองมาเก๊า ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ขากลับข้าหลวงโปรตุเกสที่มาเก๊าได้ส่ง คาร์ลอส มานูแอล ซิลเวียรา (Carlos Manuel Silveira) เป็นทูตอัญเชิญพระราชสาส์นเข้ามาขอเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม พร้อมทั้งส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายรัชกาลที่ 2 พระองค์ทรงให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ทรงมีพระ ประสงค์จะซื้ออาวุธปืนคาบศิลาให้ไทยถึง 400 กระบอก จากโปรตุเกส

พ.ศ.2363 อุปราชโปรตุเกสประจำอินเดียต้องการจะจัดตั้งสถานกงสุลในประเทศสยาม จึงส่งคาร์ลอส มานูแอล ซิลเวียรา มาเป็นกงสุลโปรตุเกสประจำประเทศสยาม ถือเป็นกาจัดตั้งสถานกงสุล ต่างประเทศแห่งแรกในรัชกาลที่ 2 พระองค์ทรงพระราชทานยศให้คาร์ลอส เดอ มานูแอล ซิลเวียรา เป็น “หลวงอภัยพานิช” และทรงอนุญาตให้บ้านบังกองชาติโปรตุเกสได้ต่อมากลายเป็นสถานทูต โปรตุเกสประจำประเทศไทย (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2556 : 87)

8. ความสัมพันธ์กับอังกฤษ

กฤษณา วิเชียรเพชร (2553 : 79-81) กล่าวถึงพระยาไทรบุรี ชื่ออับดุลละ โทกูรัมชะ ตกลงเซ็นสัญญาให้อังกฤษเช่าเกาะหมาก (ปีนัง) และสมารังไพร ปีละ 1,000 เหริยญู (พ.ศ.2329) ซึ่งอยู่ในความดูแลของสยาม เหตุที่พระยาไทรบุรีให้อังกฤษเช่าเพื่อหวังพึ่งการคุ้มครอง พ.ศ.2365 มาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquis Hestings) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียส่งนายจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Craeford) หรือ “การะพัด” นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายรัชกาลที่ 2 ทรงยอมรับการเช่าเกาะหมากและสมารังไพร ขอให้ไทยลดหย่อนภาษีบางอย่าง อังกฤษยังต้องการศึกษาประเทศสยามเพื่อจัดทำแผนที่เกี่ยวกับพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ประชากร สภาพบ้านเมือง และระดับปากอ่าวไทยของสยาม

แต่ปรากฏว่าการเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จ และสยามไม่ยอมรับเรื่องเมืองไทรบุรีด้วย ต่อมาครอว์เฟิร์ดส่งผู้สำเร็จราชการประจำสิงคโปร์มาปรากฏว่า สยามมีการค้าขายกับอังกฤษดีขึ้น พ่อค้าอังกฤษเข้ามาตั้งร้านค้าในกรุงเทพฯ ชื่อ โรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) เป็นพ่อค้าชาวตะวันตกคนแรกที่ตั้งร้านค้าในประเทศสยาม ต่อมานายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอาวุธวิเศษ คนสยามนิยมเรียกว่า “นายหันแตร์” ต่อมาลอร์ด แอมเฮิร์สต์ (Lord Amgerst) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียส่งร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Henry Berney) เป็นทูตเข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญากับสยาม เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2369 เพื่อขอให้สยามส่งกองทัพช่วยอังกฤษรบพม่า ยอมรับเรื่องเมืองไทรบุรีและหัวเมืองมลายู ชักชวนทำสนธิสัญญาทางการค้าด้วย เป็นสนธิสัญญาฉบับสมบูรณ์กว่าฉบับแรก เรียกว่า “สนธิสัญญาเบอร์นี” มีสาระสำคัญดังนี้

- 8.1 สยามกับอังกฤษจะมีไมตรีอันดีต่อกัน ไม่คิดร้ายหรือรุกรานดินแดนกัน
- 8.2 เมื่อเกิดคดีความขึ้นภายในอาณาเขตสยาม ขอให้สยามตัดสินตามกฎหมายและขนบธรรมเนียมและประเพณีของสยาม
- 8.3 ทั้งสองฝ่ายจะอำนวยความสะดวกในด้านการค้ากัน และอนุญาตให้ฝ่ายตรงข้ามเช่าที่ดินเพื่อตั้งโรงสินค้า ร้านค้า หรือบ้านเรือนได้
- 8.4 อังกฤษยอมรับว่าดินแดนไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู เประ เป็นของสยาม ส่วนสนธิสัญญาฉบับที่ 2 เป็นการทำสนธิสัญญาทางการค้า มีสาระสำคัญดังนี้
 1. ห้ามนำฝิ่นเข้ามาขายในสยาม และห้ามนำข้าวสาร ข้าวเปลือกออกนอกประเทศ
 2. อาวุธและกระสุนดินดำที่อังกฤษนำมาต้องขายให้แก่รัฐแต่ผู้เดียว ถ้ารัฐไม่ต้องการต้องให้นำออกไป
 3. เรือสินค้าที่เข้ามาต้องเสียภาษีเบิกร่องหรือภาษีปากเรือ
 4. อนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษค้าขายโดยเสรี
 5. ถ้าพ่อค้าหรือคนในบังคับอังกฤษ พุดจากคูหมิ่น หรือไม่เคารพขุนนางสยาม อาจถูกขับไล่ออกจากประเทศได้ทันที

สนธิสัญญาทั้ง 2 ฉบับนี้ ทำให้สยามกับอังกฤษมีความเท่าเทียมกัน ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ พ.ศ.2393 อังกฤษต้องการสิทธิในอาณาเขตโดยลอร์ด ปาเมอร์สตัน (Lord Palmerston) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศส่งเซอร์ เจมส์ บรูค (James Brooke) เป็นทูตมาขอแก้ไขสนธิสัญญาขอลดภาษีปากเรือ และขอตั้งสถานกงสุลในประเทศสยาม ขอนำฝิ่นเข้ามาขาย ขอนำข้าวออกไปขายนอกประเทศ ในขณะที่รัชกาลที่ 3 กำลังทรงพระประชวรอยู่ จึงไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าเพื่อแก้ไขสัญญากัน

9. ความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา

ความสัมพันธ์สยามกับสหรัฐอเมริกา เริ่มสมัยรัชกาลที่ 2 พ.ศ.2364 พ่อค้าอเมริกันชื่อ กัปตันแฮน (Captain Han) เดินทางเข้ามาค้าขายที่กรุงเทพฯ เป็นชาวอเมริกันคนแรกที่เดินทางเข้ามายังประเทศสยาม นำปืนคาบศิลามาถวายแต่รัชกาลที่ 2 จำนวน 500 กระบอก พระองค์ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น หลวงภักดีราช หรือหลวงภักดีราชกปิตัน พระราชทานสิ่งของให้คุ้มค่างับราคาปืน ทั้งยังโปรดดเว้นการเก็บภาษีจังกอบอีกด้วย ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 ทางประธานาธิบดีแอนดรูว์ แจคสัน (Andrew Jackson) ส่งนายเอ็ดมันด์ โรเบอร์ต (Edmund Robert) คนไทยเรียกว่า “เอมินราบัด” เป็นทูตเข้ามาทำสนธิสัญญาการค้า เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2375 และ พ.ศ.2393 สหรัฐอเมริกาส่งนายโจเซฟ บัลเลสเตอร์ (Joseph Balestier) เข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาฉบับเก่า แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ (กฤษณา วิเชียรเพชร. 2553 : 75)

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบ่งความสัมพันธ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ ความสัมพันธ์การค้าขายกับความสัมพันธ์ทางการเมือง ทำสงครามขยายอำนาจ ยังสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มประเทศเอเชียด้วยกัน และความสัมพันธ์กับประเทศยุโรป

บทสรุป

รัชกาลที่ 1 ทรงปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ เพื่อรักษาความมั่นคงของชาติ ทรงย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา รongรับการขยายตัวของบ้านเมือง พระองค์ทรงขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางกว่าสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ทรงมีพระปรีชาสามารถทางการรบ ยังมีขุนนางฝีมือดีอยู่หลายท่าน เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (บุญมา) เจ้าพระยามรราช พระยาอภัยภูเบศร์ (แบน) ถือเป็นกำลังสำคัญเป็นแม่ทัพเข้ายึดครองหัวเมืองและเมืองประเทศราช ทั้งวางระบบการปกครองบ้านเมืองอย่างรัดกุม พร้อมทั้งพัฒนาการศึกษาไพร่สุ่ตำแหน่งราชการที่มีความรู้ความสามารถ ทั้งชำระกฎหมายตราสามดวงเพื่อปรับปรุงกฎระเบียบบ้านเมือง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2-3 มีการครากฎหมายเพิ่มเติม เพื่อควบคุมราษฎร และชาวต่างชาติ

การจัดระบบชนชั้นทางสังคมมี 2 กลุ่ม คือ เจ้านายกับไพร่ ส่วนชาวต่างชาติต่างภาษาเข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันโดยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ เป็นผู้ดูแลให้ความอุปถัมภ์ในฐานะราษฎร

ชำระวรรณกรรมการศึกษาสมัยอยุธยาเพื่อชี้ให้เห็นความเสื่อมของสถาบันพระมหากษัตริย์ ตำราการศึกษาใช้จินตตามณี สมัยรัชกาลที่ 3 เปิดประเทศรับการศึกษาสมัยใหม่ ตามแบบประเทศตะวันตก ทั้งส่งเสริมนาฏศิลป์การแสดงโขนละคร และหนังใหญ่ ที่รุ่งเรืองมากสมัยรัชกาลที่ 1 ฝึกหัดโขนของฝ่ายใน ทั้งเจ้านายและขุนนางประชุมพวกครูละครจัดทำตำราทำรำเป็นแบบต้นฉบับ มีบทละครเรื่องอุณรุทธ รามเกียรติ์ อิเหนา และดาหลัง สมัยรัชกาลที่ 2 โขนละครในราชสำนักมีแบบแผนที่ซับซ้อน และสมัยรัชกาลที่ 3 ละครอยู่ตามวังเจ้านาย และบ้านขุนนาง มีการฝึกหัดละครหญิง ละครโนราชาตรีของปักษ์ใต้ และพัฒนาเครื่องดนตรี จนเกิดวงปี่พาทย์เครื่องคู่และวงมโหรีเครื่องคู่ขึ้นมา

การปรับปรุงด้านการเก็บภาษีอากรของประเทศนั้น ด้วยการเก็บภาษีอากรส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน ทั้งการค้าขายกับต่างประเทศโดยเจ้านายควบคุมการค้าเอง ทำให้ประเทศมีรายได้สูงปีละ 5 ล้านบาท รัฐบาลรายได้มาพัฒนาประเทศ และสงครามกับญวน รัฐบาลยังสามารถเก็บภาษีมาได้เพียงพอต่อการทำสงครามและรายจ่ายอื่นๆ รัฐบาลเริ่มให้ความสำคัญกับการค้าและการเมืองระหว่างประเทศมากขึ้น เพราะจักรวรรดินิยมเริ่มเข้ามาล่าเมืองขึ้น สยามต้องควบคุมระบบการปกครองอย่างรัดกุม บางครั้งต้องใช้นโยบายแข่งคราว เพราะเป็นชาติใหญ่เพียงเดียวในภูมิภาคที่ไม่ตกเป็นอาณานิคมตะวันตก

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายมูลเหตุการณ์ย้ายราชธานีของรัชกาลที่ 1 โดยแยกออกเป็นประเด็นปัญหา
2. จงบอกชื่อขุนนางที่มีฝีมือดีทำให้รัชกาลที่ 1 ขยายอาณาเขตได้อีก
3. จงอธิบายตำแหน่งมหาเสนาในสมัยรัชกาลที่ 1 กับรัชกาลที่ 2 มีบทบาทแตกต่างกันอย่างไร
4. รัชกาลที่ 3 ทรงใช้นโยบายการปกครองบ้านเมืองอย่างไร ทำให้รักษาอำนาจไว้ได้
5. จงอธิบายลักษณะกฎหมายตราสามดวงเป็นอย่างไร
6. บุคคลใดได้รับการยกย่องว่า เป็นผู้นำการศึกษาแผนใหม่สู่กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
7. จงอธิบายการพัฒนาศิลปะการแสดงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างไร
8. ระบบเศรษฐกิจสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างไร
9. ปัจจัยใดบ้างที่เป็นสาเหตุให้สยามกับญวนแย่งอำนาจครอบครองเขมร
10. บอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษเป็นอย่างไร

บทที่ 8

สมัยรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ

การศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ ถือเป็นช่วงเวลาในประเทศไทยสยาม อยู่ในช่วงวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ และการเมืองประเทศราชที่พยายามหาช่องทางแยกตัวออกห่างจากการปกครองของสมัยรัตนโกสินทร์อยู่ตลอดเวลา โดยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 (พ.ศ.2313 หรือ ค.ศ.1770) แต่เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับประเทศอังกฤษประสบผลสำเร็จทางด้านอุตสาหกรรม ประเทศมีความเจริญรุ่งเรือง จึงแผ่ขยายอำนาจอิทธิพลทางเศรษฐกิจและทางทหาร ด้วยการดำเนินนโยบายต่างประเทศตามลัทธิจักรวรรดินิยม เพื่อแสวงหาประเทศอาณานิคม หาแหล่งวัตถุดิบและตลาดการค้าขายใหม่ เพื่อสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และอำนาจทางการเมืองการปกครองของอังกฤษ จึงทำให้ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาทางด้านจากประเทศอังกฤษ และฝรั่งเศส โดยพระมหากษัตริย์สยามทรงพยายามดำเนินนโยบายต่างประเทศอย่างระมัดระวัง เพื่อหาช่องทางถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองระหว่างประเทศ แต่จะต้องใช้นโยบายเด็ดขาดกับการปกครองหัวเมืองประเทศราช เพื่อสามารถรักษาอำนาจภายในประเทศไทยไว้

เหตุการณ์สำคัญ

เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของสมัยรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศนี้ สยามต้องเผชิญกับปัญหาลัทธิจักรวรรดินิยมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 มีปัญหามากขึ้นตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 3 จุดมุ่งหมายการเข้ามาของประเทศจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส และอังกฤษ เพื่อต้องการยึดครองดินแดนประเทศไทยหวังผลทางเศรษฐกิจ การเมือง และการเผยแพร่อารยธรรมสมัยใหม่

1. อิทธิพลจักรวรรดินิยมในสมัยรัชกาลที่ 4

ศิริพร สุเมธรัตน์ (2556 : 2) กล่าวถึงประเทศไทยเป็นเพียงประเทศเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของจักรวรรดินิยมอังกฤษ และฝรั่งเศส รัชกาลที่ 4 ทรงพยายามทุกวิถีทางเพื่อจะรักษาเอกราชของประเทศไว้ ทรงตระหนักว่า “การเมืองการปกครอง การทหาร เศรษฐกิจ และสังคมสยามอยู่ในสภาพอ่อนแอไม่สามารถจะต่อต้านการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมได้” จำเป็นจะต้องเร่งปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครอง ตามแบบอย่างชาติตะวันตก เพื่อลดแรงกดดันและการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม

ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีประเทศไทยไม่เคยผ่อนปรนให้กับอังกฤษ ทำให้อังกฤษเปลี่ยนจากการใช้นโยบายทางการทูตมาใช้ “เรือปืนไฟ” เพื่อบีบบังคับแทน เป็นช่วงการเปลี่ยนพระมหากษัตริย์ของอังกฤษและสยามพอดี และรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีสายพระเนตรกว้างไกล รู้จักท่าทีประนีประนอมมากกว่ารัชกาลที่ 3 ในที่สุดทั้งสองประเทศสามารถเจรจากันเพื่อการลงนาม

เรียกว่า สัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 ผลจากการทำสัญญาการค้าฉบับนี้ ทำให้ประเทศสยามถูกบีบบังคับจากประเทศตะวันตกอื่นๆ จะต้องทำสัญญาการค้าเสรีให้เหมือนอังกฤษกับสยามทำไว้ก่อนแล้ว

2. อิทธิพลจักรวรรดินิยมสมัยรัชกาลที่ 5

สมัยรัชกาลที่ 5 การพัฒนาประเทศมาสู่เสรีนิยมมากขึ้น พระองค์ทรงปฏิรูปบ้านเมืองเพื่อความทันสมัย รับแนวความคิดตะวันตกเข้ามาพัฒนาทางการเมืองการปกครอง การศึกษา และเศรษฐกิจ ทำให้ประเทศรอดพ้นเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก ชาวตะวันตกที่เข้ามามีทั้งพ่อค้าและมิชชันนารี เรียกร้องให้สยามเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมประเพณีที่ล้าหลัง ขอบกพร่องในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute monarchy) การสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ถนน รถไฟ ไฟฟ้า ประปา ฯ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ได้รับรู้วิชาการมาจากชาติตะวันตก ทั้งพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้านายและบุตรหลานของขุนนางที่มีอิทธิพล เช่น ตระกูลขุนนาค มองเห็นความก้าวหน้าของโลกตะวันตก และการคุกคามของจักรวรรดินิยมได้เป็นอย่างดี จึงจำเป็นต้องพัฒนาประเทศ ถ้าสยามไม่เร่งปรับปรุงประเทศให้ทัดเทียมอารยประเทศ ในที่สุดจะตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษ และฝรั่งเศส (ศิริพร สุเมธรัตน์. 2556 : 3)

3. การแก้ไขปัญหาลัทธิจักรวรรดินิยมสมัยรัชกาลที่ 6

บังอร ปิยะพันธ์ (2538 : 289) ศิริพร สุเมธรัตน์ (2556 : 32) กล่าวถึงรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ พระองค์ทรงเข้าใจหลักการปกครองระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขดี พระองค์ทรงสนพระทัยเรื่องการปฏิรูปประเทศมาก ส่งผลให้เกิดกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองครอง เป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีพระราชนัดและปัญญาชน หรือปัญญาชนสามัญชน เช่น ก.ศ.ร. กุหลาบ เทียนวรรณ ทวีความรุนแรงขึ้นมาเรื่อยๆ จนเกิดกบฏในสมัยรัชกาลที่ 6 เรียกว่า กบฏ ร.ศ.130 (พ.ศ.2455) เรียกว่า กบฏเก้าก่อกบฏ หรือ กบฏน้ำลาย เป็นนายทหารและปัญญาชน “เพื่อต้องการโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการพระราชทานอภัยโทษให้ด้วยเห็นว่า ไม่ได้คิดประทุษร้ายแก่พระองค์ ยังเป็นช่วงเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 มีประเทศเข้าร่วมสงครามอยู่เพียง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายพันธมิตร หรือมหาอำนาจกลาง มีเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี และตุรกี และฝ่ายสัมพันธมิตร มีอังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย (จักรวรรดิรัสเซีย) อิตาลี ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และสยาม ถือเป็นตัวบีบบังคับให้รัชกาลที่ 6 ต้องเลือกฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อเข้าร่วมสงครามด้วย ต่อมาเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก แต่ประเทศสยามยังประสบภัยทางธรรมชาติ คือ เกิดปัญหาฝนแล้งหนึ่งปี และเกิดน้ำท่วมอีกหนึ่งปีตามมา

กล่าวได้ว่า จักรวรรดินิยมอังกฤษ และฝรั่งเศส ต้องการครอบครองประเทศในเอเชียได้ แต่สยามรักษาตัวรอดพ้นมาได้ เพราะอังกฤษมีแนวคิดเอาสยามเป็นรัฐกันชนด้วย รัชกาลที่ 4 ทรงยอมทำตามความต้องการของอังกฤษเซ็นสัญญาการค้าด้วย รัชกาลที่ 5 ต้องเสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อ

แสวงหาพันธมิตรทางการเมือง และรัชกาลที่ 6 ส่งทหารเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 เพื่อหวังผลประโยชน์ขอแก้ไขสัญญาไม่เป็นธรรมกับอังกฤษและยุโรปชาติอื่นด้วย

อาณาเขต

การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับประเทศสยามในยุคปฏิรูปประเทศ เดิมที่เป็นประเทศที่ยังมีอาณาเขตที่กว้างใหญ่ไพศาล แต่ประเทศสยามต้องเสียดินแดนให้กับประเทศจักรวรรดินิยมอังกฤษ และฝรั่งเศสในยุคปฏิรูปประเทศเป็นจำนวนมาก ดังต่อไปนี้ (ธารงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. 2552 : 134; Greene, Stephen Lyon Wakeman. Absolute Dreams. 1999)

ทิศเหนือครอบครองพื้นที่ถึงเมืองสิบสองปันนาในสาธารณรัฐประชาชนจีน ทั้ง 13 หัวเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำสาละวินของพม่า

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือครอบครองพื้นที่ถึงเมืองหลวงพระบาง จำปาศักดิ์ ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และสิบสองจุไท (ไล เชียงค้อ) ในเวียดนาม

ทิศตะวันออกครอบครองพื้นที่ถึงเมืองพระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ เขมรส่วนนอกกับหมู่เกาะทั้ง 6 และเมืองพนมศกของกัมพูชา

ทิศตะวันตกครอบครองพื้นที่ถึงเมืองราชบุรี เพชรบุรี ตลอดเทือกเขาตะนาวศรี

ทิศใต้ครอบครองพื้นที่ถึงหัวเมืองมลายู มีรัฐกัณฑ์ ตรัง กานู ไทรบุรี และปรีส

การสูญเสียอาณาเขต หรือดินแดนในยุคการปฏิรูปประเทศ หรือการปฏิรูปบ้านเมือง จำนวน 8 ครั้ง ได้แก่

ครั้งที่ 1 พ.ศ.2397 เสียสิบสองปันนาให้กับจีน มีพื้นที่ 90,000 ตารางกิโลเมตร สมัยรัชกาลที่ 4 ดินแดนอยู่ในน่านตอนใต้ของประเทศจีน มีเมืองเชียงรุ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจ

ครั้งที่ 2 พ.ศ.2410 เสียดินแดนเขมรและเกาะอีก 6 เกาะ ให้กับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 4 มีพื้นที่ 124,000 ตารางกิโลเมตร เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้บัญชาการกองทัพเรือสวรรคต ทำให้ฝรั่งเศสบังคับเขมรให้ยอมเซ็นสัญญา เพื่อรับความคุ้มครองจากฝรั่งเศส

ครั้งที่ 3 พ.ศ.2431 เสียดินแดนสิบสองจุไท (เมืองไล เชียงค้อ) ให้กับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพื้นที่ 87,000 ตารางกิโลเมตร ชาวฮ่อก่อกบฏขึ้นมา สยามส่งกองทัพเข้าไปปราบปราม แต่สองแม่ทัพไม่ถูกกัน ฝรั่งเศสจึงฉวยโอกาสส่งทหารเข้าเมืองไลอ้างว่ามาช่วยสยามปราบชาวฮ่อ เมื่อปราบฮ่อเสร็จ ฝรั่งเศสไม่ยอมยกทัพกลับคืน อ้างว่าเมืองไล และเชียงค้อ เคยเป็นดินแดนของญวนมาก่อน

ครั้งที่ 4 พ.ศ.2433 เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำสาละวิน จำนวน 13 เมือง ให้กับพม่าในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพื้นที่ 30,000 ตารางกิโลเมตร เป็นการสูญเสียเชิงภูมิศาสตร์ และเศรษฐกิจ

ครั้งที่ 5 พ.ศ.2436 เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หรือลาวให้กับฝรั่งเศส ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพื้นที่ 143,000 ตารางกิโลเมตร เคยเป็นดินแดนสยามมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สยามถูกฝรั่งเศสยึดจันทบุรีและตราดไว้ และยอมยกเมืองหลวงพระบางให้ฝรั่งเศส

ครั้งที่ 6 พ.ศ.2446 เสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงเมืองจำปาศักดิ์ และไชยบุรี ให้กับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพื้นที่ 25,500 ตารางกิโลเมตร เพื่อแลกกับเมืองจันทบุรี นอกจากนี้ ฝรั่งเศสยังนำเอาศิลาจารึกที่เจดีย์ศรีสองรักซ์ไปด้วย

ครั้งที่ 7 พ.ศ.2449 เสียมณฑลบูรพา มีเมืองพระตะบอง เสียมณฑล ศรีโสภณ ให้กับฝรั่งเศสในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพื้นที่ 51,000 ตารางกิโลเมตร เพื่อแลกกับเมืองตราด เกาะกง ด่านซ้าย แต่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากตราด และด่านซ้าย แต่ไม่ยอมคืนเกาะกงให้สยาม

ครั้งที่ 8 พ.ศ.2451 เสียหัวเมืองมลายู ได้แก่ รัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และปรีส ให้กับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพื้นที่ 80,000 ตารางกิโลเมตร เพื่อแลกกับสิทธิออกอาณาเขตและการกู้เงิน มาสร้างทางรถไฟสายใต้มูลค่า 4 ล้านปอนด์สเตอร์ลิง พร้อมดอกเบี้ยร้อยละ 4 ต่อปี ต้องชำระหนี้ให้หมดภายในเวลา 40 ปี

กล่าวได้ว่า การสูญเสียอาณาเขต หรือดินแดนประเทศในยุคปฏิรูปประเทศนี้ เป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของชาติ เนื่องจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกต้องการครอบครองเพื่อแสวงหาทรัพยากร ทำให้สยามต้องยอมเสียเปรียบเพื่อรักษาเอกราชความเป็นไทยไว้

ภาพที่ 8.1 การสูญเสียอาณาเขต

ที่มา : ชำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. 2552 : 134

พระมหากษัตริย์

สมัยรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ อยู่ในช่วงเวลา 78 ปี (พ.ศ. 2394-2468) โดยมีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา 3 พระองค์ คือ (กรมศิลปากร. 2550 : 5; พิพัฒน์ พงศ์พีพร. 2547 : 25; มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 207-212)

รัชกาลที่ 4 พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ พระราชสมภพเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2347 พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 43 และลำดับที่ 2 ของรัชกาลที่ 2 กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เมื่อพระชนมายุได้ 21 พรรษา (พ.ศ.2367) ทรงผนวชและพระราชบิดาเสด็จสวรรคตในปีนั้น จึงทรงผนวชอยู่ต่อ 27 พรรษา และทรงศึกษาภาษาอังกฤษจนมีพระปรีชาสามารถ

เมื่อรัชกาลที่ 3 เสด็จสวรรคตลง พระราชวงศ์และเสนาบดีประชุมกัน ถวายราชสมบัติให้แก่พระองค์ และมอบหน้าที่ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เข้าเฝ้าพระองค์ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.2394 พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชโอรสและพระราชธิดา 82 พระองค์ เสด็จสวรรคตวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2411 รวมพระชนมพรรษา 64 พรรษา ในรัชกาลนี้ สถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 2 ด้วย

รัชกาลที่ 5 พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎลงกรณ์ พระราชสมภพเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ.2396 เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 9 ในรัชกาลที่ 4 กับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี และทรงสถาปนาเป็น สมเด็จพระราชชนนีพันปีหลวง ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงครองราชย์ปี พ.ศ.2411 พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรคตเมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 มีพระชนมพรรษา 58 พรรษา ทรงครองราชย์อยู่ 42 ปี พระองค์ทรงโปรดการเสด็จประพาสต้นเพื่อทราบความเป็นอยู่ของราษฎรจนได้รับพระราชสมัญญานามว่า “พระปิยมหาราช” หมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของปวงชน ก่อนที่รัชกาลที่ 4 จะเสด็จสวรรคตพระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาไว้ว่า "... เจ้านายสืบพระราชวงศ์ต่อไปภายหน้า พระเจ้าน้องยาเธอก็ได้ พระเจ้าลูกยาเธอก็ได้ พระเจ้าหลานเธอก็ได้ ให้ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ปรึกษากันจงพร้อม สุดแล้วแต่จะเห็นดีพร้อมกัน ท่านผู้ใดมีปรีชาควรจะรักษาแผ่นดินได้ให้เลือกดูตามสมควร" เมื่อรัชกาลที่ 4 เสด็จสวรรคตแล้ว มีการจัดประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และพระสงฆ์ เพื่อคัดเลือกพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ คือ “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ” ในขณะนั้นพระองค์ทรงมีพระชนมายุเพียง 15 พรรษา ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแต่งตั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทน จนกว่าพระองค์มีพระชนมพรรษครบ 20 พรรษา

รัชกาลที่ 6 พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ พระราชสมภพเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2423 เป็นพระราชโอรสลำดับที่ 29 ในรัชกาลที่ 5 กับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงครองราชย์ปี พ.ศ.2453 พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 ทรงพระราชนิพนธ์บทร้อยแก้วและบทร้อยกรองเป็นพันเรื่อง มีพระราชสมัญญาว่า "สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า"

กล่าวได้ว่า การเป็นพระมหากษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ แห่งราชวงศ์จักรีนี้ อยู่ในเวลาที่สยามต้องปฏิรูปประเทศ ทรงใช้พระปรีชาสามารถส่วนพระองค์ขึ้นนำประเทศ เพื่อการปรับตัวในความอยู่รอดของประเทศ ทำให้ประเทศรอดพ้นเป็นอาณานิคมของอังกฤษ และฝรั่งเศส

การปกครอง

กรุงรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศนี้ ถือเป็นช่วงเวลาแห่งการปรับตัวของประเทศสยาม เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงระบบสังคมโลก ในสมัยรัชกาลที่ 4-5 จักรวรรดินิยมใช้กำลังทหาร ระเบียบสัญญา กฎหมาย และอารยธรรมสมัยใหม่เข้ามาเป็นข้ออ้างรุกรานอาณาเขตของสยาม เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 6 โลกเริ่มเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองมาเป็นลัทธิคอมมิวนิสต์กับลัทธิประชาธิปไตย มีผลกระทบต่อการปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาก สยามมีความจำเป็นจะต้องปฏิรูปประเทศตามอังกฤษ และฝรั่งเศส

1. สมัยรัชกาลที่ 4

บังอร ปิยะพันธ์ (2538 : 43) กล่าวถึงรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงยึดมั่นรูปแบบการปกครอง “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาด แต่เปลี่ยนแปลงรายละเอียดปลีกย่อย เช่น การปกครองหัวเมืองชั้นนอก เรียกว่า หัวเมืองชั้นกลาง แต่การปกครองส่วนภูมิภาคยังใช้รูปแบบเดิม มีตำแหน่งเจ้าเมือง กรมการเมือง ปลัดเมือง และกองการเมือง ๆ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 2 ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งการจัดตั้งตำรวจพระนครบาล หรือโปลิส (Polis) ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2404 โดยจ้างครูฝึกชาวยุโรปและชาวมลายูฝึกสอน เพื่อป้องกันชีวิตและทรัพย์สินชาวยุโรป และรักษาความสงบภายในพระนคร เริ่มปฏิบัติงานครั้งแรกที่ตลาดสำเพ็ง

พ.ศ.2394 ประเทศสยามมีการฝึกทหารบกแบบยุโรป โดยจ้างร้อยเอกชาเปียน อิมเปย์ (Captain Impey) ทหารนอกประจำการของอังกฤษมาเป็นครูฝึก เรียกชื่อยศ ตำแหน่ง บอกรถเป็นภาษาอังกฤษ เรียกว่า ทหารเกณฑ์หัตถ์อย่างยุโรป หรือหัตถ์อย่างฝรั่ง เพื่อฝึกมาเป็นทหารประจำพระองค์ (ทหารรักษาพระองค์) จำนวน 2 กอง ได้แก่ กองทหารรักษาพระองค์ปืนปลายหอกข้าหลวง และกองทหารหน้า ปี พ.ศ.2395 จ้าง ร้อยเอกโทมัส ยอร์ช นอกซ์ เข้ามาฝึกทหารในวังหน้า จ้างชาวฝรั่งเศสชื่อ ลามาสมาฝึกทหาร ตอนปลายรัชกาลทรงโปรดฯ ให้ต่อเรือรบ และจัดตั้งกรมเรือกลไฟขึ้นมา

2. สมัยรัชกาลที่ 5

รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนมายุเพียง 15 พรรษา สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแทน จึงมีอำนาจและอิทธิพลสามารถคัดค้านพระองค์ได้ในบางเรื่อง เช่น พระองค์ต้องการเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ.2415 แต่สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ไม่เห็นด้วย ทูลแนะนำให้พระองค์เสด็จประพาสอินเดีย ซวา และสิงคโปร์ แทน พระองค์ทรงเปรียบเทียบว่า

เหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว มีศัตรูรอบข้างภายในและภายนอก....ญาติฝ่ายมารดา ก็ล้วนแต่โลเล เหลวไหล หรือไม่โลเลเหลวไหลก็ได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใด เป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อ คือ เจ้านายทั้งปวง ตกอยู่ในอำนาจของสมเด็จพระเจ้าพระยาและต้องรักษาชีวิตอยู่กันทุกคน ที่ไม่เอื้อเพื่อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก...(กรมศิลปากร. 2504 : 14)

การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 แบ่งออกเป็น 2 ระยะ ได้แก่ (วุฒิชัย มูลศิลป์. 2553 : 52; ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์. 2522 : 46-48)

การปฏิรูปการปกครองระยะที่ 1 ผู้นำทางการเมืองแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 “กลุ่มสยามหนุ่ม” รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นผู้นำ มีเจ้านายและขุนนางอายุน้อยที่ได้รับการศึกษามาจากประเทศตะวันตก กลุ่มที่ 2 “กลุ่มสยามอนุรักษ์นิยม” มีสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นหัวหน้า และกลุ่มที่ 3 “กลุ่มสยามโบราณ” มีกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเป็นหัวหน้า และทั้งสองกลุ่มมีเจ้านายและขุนนางที่มีอายุมารับราชการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลก่อน ต้องการรักษาสถานภาพเดิมไว้ มีการละเมิดอำนาจรัชกาลที่ 5 เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นประธานประชุม เลือกรวมหมื่นบวรวิชัยชาญ โอรสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เป็นวังหน้า ไม่ฟังเสียงคัดค้านของผู้ใด อำนาจการแต่งตั้งวังหน้าเป็นของพระมหากษัตริย์ เพราะกรมหมื่นบวรวิชัยชาญมีไพร่ในสังกัดมาก จนทำทลายอำนาจของพระองค์นำไปสู่ “วิกฤตการณ์วังหน้า” แต่พระองค์ทรงดึงอำนาจคืนมาด้วยการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) วันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2417 มีสมาชิก 12 คน เป็นผู้มีความรู้ด้านนิติบัญญัติ ตุลาการ ถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดินตามแต่พระราชทานลงมา ผลงานเด่นในเรื่องเลิกทาส ปรับปรุงการเก็บภาษี คดีขุนนางไม่ส่งเงินรายได้ให้หอรัษฎากรพิพัฒน์ การลงโทษพระยาอาหารบริรักษ์ (นุช บุนนาค) หลานสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และการลงโทษประหารชีวิตพระปรีชาภักดี (สำอาง อมาตยกุล) เป็นที่ปรึกษาของพระองค์และเป็นบุตรเขยนายร้อย กงสุลอังกฤษ ประจำประเทศสยาม ได้ก่อกบฏเมืองปราจีนบุรีและทุจรีตเรือ่งเหมืองทองคำ ทั้งสองคดีมีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศ ดังนี้

คดีที่ 1 การเผชิญหน้าของกลุ่มสยามหนุ่มกับกลุ่มขุนนางเก่าที่ทรงอิทธิพล เพราะลงโทษพระยาอาหารบริรักษ์ ส่งผลกระทบต่อฐานะและอำนาจของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมฯ โดยตรง ที่ไม่สามารถช่วยเหลือหลานได้ ถือเป็นกรำการอำนาจ และอิทธิพลของกลุ่มขุนนางลง

คดีที่ 2 คดีทูลกระหม่อมเจ้าเมืองปราจีนบุรี เป็นคดีเกือบบานปลายกลายเป็นปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ เมื่อสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินชำระคดีความปรากฏว่าพระปรีชาภักการผิดจริง และถูกนำตัวไปขังคุกที่กรุงเทพฯ เพื่อรอการประหารชีวิต นายน็อกซ์ยื่นคำขาดต่อสมเด็จพระยาฯ ให้ปล่อยตัว ถ้าไม่ปล่อยจะเรียกเรือรบเข้ามา และจะจับสมเด็จพระยาฯ เป็นตัวประกัน ท่านต้องหนีไปอยู่เมืองราชบุรี พ.ศ.2422 เรือรบอังกฤษเข้ามาถึงกรุงเทพฯ สยามต้องแต่งตั้งราชทูตไปชี้แจงยังอังกฤษจนเป็นที่เข้าใจ ในที่สุดนายน็อกซ์ถูกเรียกตัวกลับประเทศ แต่พระปรีชาภักการถูกประหารชีวิต

การจัดตั้งสภาที่ปรึกษาในพระองค์ (Privy Council) วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2417 มีสมาชิก 49 ท่าน เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ 13 พระองค์ ที่เหลือเป็นขุนนาง สมาชิกสภามีศักดินาสูงสามารถเดินหน้าข้าราชการที่มีศักดินาเท่ากันได้ และเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ในท้องพระโรงเป็นการส่วนพระองค์ได้ แม้ไม่มียศตำแหน่งอื่นก็ตาม การดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาในพระองค์จะอยู่ไปจนกว่าพระมหากษัตริย์ที่ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสวรรคตแล้ว 6 เดือน จึงจะถือว่าพ้นจากตำแหน่ง

การปฏิรูปการปกครองระยะที่ 2 (พ.ศ.2430-2453) หลังจากสมเด็จพระยาบรมฯ ถึงแก่พิราลัย และวังหน้าทิวคตแล้ว พระองค์จึงเร่งปฏิรูปการปกครองทรงส่งพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เสด็จไปศึกษาดูงานการปกครองของอังกฤษ (งานฉลองรัชกาลสมเด็จพระบรมราชินีวิคตอเรียครบ 50 พรรษา) ยุโรป ขากลับเสด็จเยือนสหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น เมื่อเสด็จกลับมาพระเจ้านั่งยาเธอฯ ได้ถวายนโยบายการปฏิรูปประเทศในด้านการปกครองดังนี้

1. การปกครองส่วนกลาง พระองค์ทรงทดลองการปกครองส่วนกลางใหม่อยู่ 4 ปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2430 เป็น “กรมรูปแบบใหม่ เป็น 12 กระทรวง 12 กรม” เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบพลิกแผ่นดิน “Revolution” ได้แก่

1.1 กรมมหาดไทย ดูแลงานเดิมของสมุหนายก และดูแลหัวเมืองเหนือและเมืองลาวประเทศราช

1.2 กรมพระกลาโหม ดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันออกตะวันตก และเมืองมลายูประเทศราช

1.3 กรมท่า ดูแลการค้าต่างประเทศ

1.4 กรมวัง ดูแลพระราชวังและกรมใกล้เคียงกับราชการในส่วนพระมหากษัตริย์

1.5 กรมเมือง ดูแลการโปลิศและการบัญชีคน คือ กรมสุรัสวดี และดูแลนักโทษ

1.6 กรมนา ดูแลการเพาะปลูก การค้าขาย และบ่อแร่

1.7 กรมพระคลัง ดูแลการเก็บภาษีอากร และรายรับ-จ่ายของแผ่นดิน

1.8 กรมยุติธรรม ดูแลศาลชำระความทั้งคดีแพ่ง อาญาอาชญากรรม อุทธรณ์

1.9 กรมยุทธนาธิการ ดูแลกรมทหารบก ทหารเรือ

1.10 กรมธรรมการ ดูแลพระสงฆ์ โรงเรียน โรงพยาบาลทั่วราชอาณาจักร

1.11 กรมโยธาธิการ ดูแลการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลอง ไปรษณีย์ โทรเลข รถไฟ

1.12 กรมมุรธาธิการ ดูแลรักษาลัญจกร พระราชกำหนด กฎหมาย และหนังสือราชการ

การปฏิรูปการปกครองส่วนกลางเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2435 ทรงมีพระราชโองการ จัดตั้งเป็น 12 กระทรวง โดยเจ้ากระทรวงมีฐานะเป็น “เสนาบดี” ทั้งประกาศยกเลิกตำแหน่งอัคร เสนาบดีทั้งสองตำแหน่ง คือ เจ้ากรมพระกลาโหม กับ เจ้ากรมมหาดไทย ซึ่งรายนามกระทรวงและชื่อ เสนาบดี มีดังนี้ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2541 : 390-391; รายนามและนามเสนาบดี ระหว่างปี พ.ศ.2435-2475 (รัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7). 2522 : 1-11)

1. กระทรวงมหาดไทย สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
2. กระทรวงกลาโหม เจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม ศรีไชยันต์)
3. กระทรวงการต่างประเทศ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ
4. กระทรวงวัง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
5. กระทรวงนครบาล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์
6. กระทรวงเกษตราธิการ พระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)
7. กระทรวงคลัง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์
8. กระทรวงยุติธรรม พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ สวัสดิวัฒนวิศิษฐ์)
9. กระทรวงยุติธรรม นายพลเอกเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
10. กระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)
11. กรมโยธาธิการ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสงวนสិทธิประสงศ์
12. กระทรวงมุรธาธร สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยาลาภพฤติธาดา

พ.ศ.2437 ทรงประกาศให้กระทรวงมหาดไทยดูแลทั่วราชอาณาจักร ยกเว้น กรุงเทพมหานครมอบให้กระทรวงนครบาลดูแล แต่ในช่วงปลายรัชกาลพระองค์ทรงประกาศยุบรวม กรมยุติธรรมการ รวมทั้งกรมกลาโหม และกรมมุรธาธิการรวมกับกรมวัง คงเหลืออยู่ 10 กระทรวง

2. การปกครองส่วนภูมิภาค การปกครองหัวเมืองชั้นใน-ชั้นนอก และเมืองประเทศราช มีส่วนทำลายความเป็นชาติ เพราะผู้นำท้องถิ่นผูกพันกับท้องถิ่นมากกว่ารัฐส่วนกลาง ซึ่งการแต่งตั้งระบบ “กินเมือง” หรือเจ้าเมือง เป็นปัญหาต่อการจัดเก็บภาษี เกณฑ์แรงงาน ตัดสินคดี บังคับบัญชาราษฎรในท้องถิ่น ทั้งเปิดโอกาสให้เจ้าเมืองสืบทอดตำแหน่งไปยังบุตรหลานในตระกูล พ.ศ.2437 จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล โอนการบังคับบัญชาหัวเมืองไปอยู่กรมมหาดไทย แล้วแต่งตั้งข้าหลวงเทศาภิบาล ควบคุมดูแลแต่ละมณฑล ประกอบด้วย ข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นหัวหน้าคณะ และขุนนางอีก 5 คน มี

ข้าหลวงมหาดไทย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงคลัง เลขาญการ และแพทย์ มีหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้ราษฎร ใช้เวลาจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลอยู่ 12 ปี มีดังนี้

1. มณฑลลาวเฉียง (มณฑลพายัพ)	10. มณฑลลาวพวน (มณฑลอุดร)
2. มณฑลลาวกาว (มณฑลอีสาน)	11. มณฑลลาวกลาง (มณฑลนครราชสีมา)
3. มณฑลเขมร (มณฑลบูรพา)	12. มณฑลภูเก็ต
4. มณฑลพิษณุโลก	13. มณฑลปราจีนบุรี
5. มณฑลราชบุรี	14. มณฑลนครชัยศรี
6. มณฑลนครสวรรค์	15. มณฑลกรุงเก่า
7. มณฑลฝ่ายทะเลตะวันตก	16. มณฑลนครศรีธรรมราช
8. มณฑลชุมพร	17. มณฑลปัตตานี
9. มณฑลไทรบุรี	18. มณฑลจันทบุรี

การจัดการปกครองมณฑลเทศาภิบาลประสบความสำเร็จ จึงตราข้อบังคับการปกครองหัวเมือง ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) กำหนดโครงสร้างการปกครองเป็นระบบเดียวกัน คือ มณฑลเทศาภิบาล เมือง อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน โดยมีข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้บังคับบัญชาตลันกัน รวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเมืองหลวง เมื่อเกิดปัญหาต่อความมั่นคง รัชกาลที่ 5 ทรงเร่งสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างราชธานีกับหัวเมืองกรุงเทพฯ – นครราชสีมา เพื่อป้องกันการคุกคามของฝรั่งเศส เมื่อเกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ จึงสร้างทางสายรถไฟสายเหนือเพื่อควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือ

3. การปฏิรูปการปกครองท้องถิ่นและท้องถิ่น ปี พ.ศ.2435 ประกาศพระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่น จัดให้มีการเลือกกำนันที่แขวงบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาขึ้นเป็นครั้งแรก พ.ศ.2448 ประกาศพระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาล โดยจัดตั้งสุขาภิบาลตำบลท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาครเป็นสุขาภิบาลแห่งแรก

3. สมัยรัชกาลที่ 6

เบนจามิน เอ.บัทสัน และคณะ (2543 : 20-24) กิตติ ดันไทย (2550 : 180) กล่าวถึงการเรียกร้องประชาธิปไตยของชนชั้นกลางสมัยรัชกาลที่ 6 มีเทียนวรรณ หรือ ต.ว.ส. วัฒนาโก และ ก.ศ.ร. กุหลาบ ทั้งสองคนเป็นสามัญชนมีการติดต่อกับชาติตะวันตก ยังเคยเดินทางไปต่างประเทศ เมื่อครั้งทำงานอยู่ในบริษัทการค้าต่างประเทศ ทั้งสองคนนี้มีบทบาททางการเมืองในยุคปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต้นรัชกาลที่ 6 มีวิธีเรียกร้องประชาธิปไตยแตกต่างจากกลุ่มพระราชวงศ์และขุนนาง โดยใช้วิธีเรียกร้องและเผยแพร่ความคิดในหนังสือพิมพ์ เช่น แนวคิดของเทียนวรรณ เน้นความชอบธรรมการปกครองขึ้นอยู่กับราษฎร เพราะราษฎรเปรียบเสมือน “สายโลหิตแห่งแผ่นดิน” พลังของราษฎรเป็นพื้นฐานประชาธิปไตย ส่วนแนวคิดของ ก.ศ.ร.กุหลาบ วิพากษ์วิจารณ์สังคม กระทบชนชั้นสูงที่ชอบทำตัวฟุ้งเฟ้อ

แต่แนวคิดมีอิทธิพลต่อผู้ปกครองประเทศและราษฎรไม่มาก ซึ่งสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงปฏิรูประบบการปกครองใหม่ดังนี้

3.1 การปฏิรูปการปกครองส่วนกลาง แยกกรมทหารเรือออกจากกระทรวงกลาโหม ตั้งกระทรวงทหารเรือ และกระทรวงมรุธาธร สถาปนาเผยแผ่พาณิชย์ รวบรวมกรมช่างสิบหมู่ จัดตั้งเป็นกรมศิลปากร ปรับปรุงกระทรวงโยธาธิการ เป็นกระทรวงคมนาคม โอนกรมธรรมการไปขึ้นกับกระทรวงวัง เปลี่ยนชื่อกระทรวงธรรมการ เป็นกระทรวงศึกษาธิการ รวมกระทรวงนครบาลเข้ากับกระทรวงมหาดไทย สร้างสนามบินดอนเมือง และตั้งกองบินวันที่ 27 มีนาคม พ.ศ.2457 ให้มีฐานะเทียบเท่ากับกรม สังกัดกองทัพบก ขยายงานมาเป็นกรมอากาศยาน และกองทัพอากาศ

3.2 ปรับปรุงระเบียบบริหารราชการส่วนภูมิภาค รวมมณฑลที่อยู่ใกล้กันจัดตั้งเป็น “ภาค” แต่ละภาคมีอุปราช มีอำนาจตรวจตราเหนือสมุหเทศาภิบาลในภาค ยังทำหน้าที่เป็นสมุหเทศาภิบาลประจำมณฑล ตั้งเป็นสำนักงานภาคมีตำแหน่งอุปราช และสมุหเทศาภิบาลขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ไม่ต้องขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทย

3.3 กรุงเทพมหานคร มีศักดิ์เสมอด้วยมณฑลหนึ่ง ให้มีสมุหเทศาภิบาล เป็นหัวหน้าขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย

3.4 สภาตุลาการเป็น การจำลองรูปแบบประชาธิปไตย มีการเลือกตั้ง และพรรคการเมือง ประชาชนที่อาศัยอยู่ในนครดุสิตธานี เรียกว่า ทวยนาคร ทำหน้าที่เลือกตั้งผู้แทน เข้าไปเป็นกรรมการ เรียกว่า เซษฐบุรุษ เลือกตั้งคณะรัฐบาลบริหารนคร เรียกว่า คณะนคราภิบาล พระราชทานรัฐธรรมนูญให้ เรียกว่า ธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาล พุทธศักราช 2461 บทบัญญัติว่าด้วยการเก็บภาษีอากร ภาษีที่ดิน ประปา ไฟฟ้า ฯ เพื่อนำไปทำนุบำรุงนครดุสิตธานี

กล่าวได้ว่า การปกครองสมัยรัชกาลที่ 4 เน้นรูปแบบเดิม ปรับปรุงเรื่องการฝึกฝนทหาร และการรักษาความสงบในเขตเมืองหลวง แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5-6 เน้นการปฏิรูปการปกครอง เพื่อพัฒนาการบริหารงานราชการเข้าสู่ส่วนกลาง

กฎหมาย

อารยธรรมตะวันตกเข้ามามีบทบาทมากขึ้น กฎหมายตราสามดวงไม่สามารถนำมาบังคับใช้ได้ เพราะชาวตะวันตกมักใช้เป็นข้ออ้างอยู่เสมอว่า กฎหมายสยามป่าเถื่อนล้าสมัย และกฎหมายบางมาตราไม่ยุติธรรม หรือบางครั้งลงโทษรุนแรงเกินกว่าเหตุ

1. สมัยรัชกาลที่ 4

สมัยรัชกาลนี้ มีการตรากฎหมายขึ้นใหม่เกือบ 500 ฉบับ ประกาศต่างๆ มีผลบังคับใช้เป็นกฎหมาย เช่น ประกาศให้ชาวกรุงรับจ้างฝรั่งได้ ประกาศห้ามนำคนในบังคับของชาวต่างชาติมาเป็นทาส ประกาศให้ราษฎรและขุนนางสามารถเป็นเจ้าของละครผู้หญิงได้ เป็นต้น ทรงโปรดฯ จัดตั้งโรงพิมพ์หลวง

ในพระบรมมหาราชวังนามว่า “โรงอักษรพิมพ์การ” ใช้พิมพ์เอกสารทางราชการ เป็นหนังสือพิมพ์แถลงข่าวสารทางราชการ หรือระเบียบ กฎหมายต่างๆ (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. 2554 : 208)

2. สมัยรัชกาลที่ 5

กิตติ ตันไทย (2550 : 183) กล่าวถึงประกาศใช้ “พระราชบัญญัติพิทักษ์กระเชียรอายุลูกทาสลูกไทย” พ.ศ.2417 ทำแบบค่อยเป็นค่อยไป ลดกระแสการต่อต้านจากนายทาสกำหนดว่า “ลูกทาสลูกไทที่ถูกขายตัวลงเป็นทาส ถ้าเกิดปีมะโรง พ.ศ.2411 ปีที่ขึ้นครองราชย์ เมื่ออายุครบ 21 ปี ให้พ้นจากความเป็นทาส” ส่วนทาสที่เกิดก่อนปีมะโรง พ.ศ.2411 ให้เป็นทาสต่อไปตามกฎหมายเดิม ถ้าลูกทาสที่เกิดปีมะโรง พ.ศ.2411 หากต้องการเป็นอิสระก่อนอายุ 21 ปี สามารถไถ่ถอนตนเองได้ ห้ามลูกทาสลูกไทที่เกิดปีมะโรง พ.ศ.2411 เมื่ออายุครบ 21 ปี ห้ามขายตัวเป็นทาสอีก

พ.ศ.2429 ทรงสถาปนาตำแหน่งมกุฎราชกุมารขึ้นมาเพื่อการสืบราชบัลลังก์ เป็นการเปลี่ยนแปลงตามแบบอารยประเทศให้พระราชโอรสมีสิทธิสืบราชบัลลังก์ต่อจากพระมหากษัตริย์ พ.ศ.2394 พระราชบัญญัติมรดกสินเดิมและสินสมรส พ.ศ.2402 พระราชบัญญัติพระสงฆ์สามเณรและศิษย์วัด

พ.ศ.2440 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราบุรีดิเรกฤทธิ์ (พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์) ทรงศึกษาวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้รับยกย่องว่าเป็น “พระบิดาแห่งกฎหมายและการศาลไทย” ตั้งโรงเรียนสอนวิชากฎหมายขึ้น ต่อมาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตั้งคณะกรรมการตรวจชำระและร่างกฎหมาย ได้แก่ กฎหมายลักษณะอาญา พ.ศ.2451 เป็นกฎหมายฉบับใหม่และทันสมัยที่สุดฉบับแรกของสยาม ยังประกาศใช้กฎหมายอีกหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ.116 พระราชบัญญัติสิทธิผู้แต่งหนังสือ ร.ศ.120 พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 พ.ศ.2445 พระราชบัญญัติฉบับนี้มีลักษณะเป็นธรรมนูญการปกครองคณะสงฆ์ที่กำหนดโครงสร้างการบริหารและการจัดการองค์กรไว้อย่างเป็นระบบ

พ.ศ.2448 ประกาศใช้ “พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124” โดยไพร่อายุ 18 ปี บริบูรณ์ ต้องเข้ามาคัดเลือกเป็นทหาร ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกจะต้องเป็นทหารประจำการอยู่ 2 ปี จึงปลดเป็นกองหนุน และไม่ต้องเสียเงินค่าราชการ ส่วนผู้ที่ไม่ได้รับการคัดเลือกต้องเสียเงินค่าราชการแทนหรือรอเกณฑ์ในปีต่อไป ประกาศใช้ที่ละมณฑลจนครบทุกมณฑลในปี พ.ศ.2459 ต่อมา พ.ศ.2468 เหยิบอายุการเกณฑ์ทหารจาก 18 ปี ขึ้นเป็น 20 ปี

3. สมัยรัชกาลที่ 6

ขจร สุขพานิช (2519 : 87-89) กิตติ ตันไทย (2550 : 185) กล่าวถึงการปฏิรูปกฎหมายและการศาล พ.ศ.2455 แยกหน้าที่ของราชการในกระทรวงยุติธรรมออกเป็นฝ่ายตุลาการกับฝ่ายตุลาการให้ศาลฎีกามาสังกัดกระทรวงยุติธรรม จัดตั้งตำแหน่งอธิบดีศาลฎีกาขึ้นมา และตราพระราชบัญญัตินามสกุลขึ้นมาใช้

พ.ศ.2466 ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ส่งเสริมการศึกษาวิชาการกฎหมาย และยกฐานะโรงเรียนกฎหมายสังกัดกระทรวงยุติธรรม เป็นสถานนิติศึกษา มีหน้าที่จัดระเบียบหลักสูตรการศึกษา และจัดตั้งเนติบัณฑิตยสภา เป็นสภาในพระบรมราชูปถัมภ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชาการกฎหมายและการว่าความ ควบคุมจรรยาความประพฤติของทนายความ

พ.ศ.2467 ตรากฎหมายเทียบรางวัลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ และประกาศกำหนดค่านำหน้านาม สตรีที่ยังโสดใช้ค่านำหน้าว่า “นางสาว” สตรีที่มีสามีแล้วใช้ค่านำหน้าว่า “นาง” ผู้ชายใช้ค่านำหน้าว่า “นาย” ส่วนเด็กผู้ชายค่านำหน้าว่า “เด็กชาย” เด็กผู้หญิงค่านำหน้าว่า “เด็กหญิง” ยังมีค่านำหน้าสตรีมีฐานันดรศักดิ์ว่า “คุณหญิง” และ “ท่านผู้หญิง” อีกด้วย

กล่าวได้ว่า สมัยรัชกาลที่ 4 ประกาศเอกสารทางราชการถือเป็นกฎหมายอย่างเหมือนกัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5-6 จึงมีการตราเป็นกฎหมายบังคับใช้ควบคุมสังคม พร้อมทั้งจัดตั้งสถาบันทางกฎหมายชาติขึ้นมาด้วย

ระบบสังคม

สังคมสยามสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ มีการปรับตัวทางสังคมของประเทศ เพื่อให้เข้ากับระบบสังคมของประเทศตะวันตก เพื่อให้สามารถรักษาประเทศชาติรอดพ้นจากภัยในการคุกคามประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกได้

1. สังคมสมัยรัชกาลที่ 4

สมัยรัชกาลที่ 4 นี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเริ่มจากระบบของขุนนางในราชสำนักก่อน แล้วค่อยขยายไปสู่ราษฎร เพื่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้คนในวงศักระบอบ จนเป็นที่ยอมรับของชาวตะวันตกมีดังนี้ (ภูริชญา วัฒนรุ่ง. 2554 : 221; พชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล. 2555 : 141)

1.1 อนุญาตให้ขุนนางสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า เพราะคนที่ไม่สวมเสื้อนั้น ร่างกายชुरะเป็นเกลื่อนกลาด หรือเห้ง้ออก โสโครกนิก ประเทศที่พัฒนาแล้วเขาก็สวมเสื้อกันทุกคน

1.2 ประกาศยกเลิกการรักษาความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ ห้ามทหารยิงกระสุนใส่ราษฎรที่แอบดูขบวนเสด็จ ทรงโปรดให้เข้าเฝ้ารับเสด็จแทนในปี พ.ศ.2400

1.3 อนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าถวายฎีกาได้เดือนละ 4 ครั้ง ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

1.4 อนุญาตให้บรรดาเจ้าจอมกราบถวายบังคมลาไปอยู่ที่อื่น หรือไปแต่งงานใหม่ได้

1.5 ประกาศห้ามบิดามารดา หรือสามีขายบุตรภรรยาไปเป็นทาสโดยที่เจ้าตัวไม่สมัครใจ

1.6 อนุญาตให้สตรีที่บรรลุนิติภาวะแล้วมีสิทธิเลือกสามีได้ โดยบิดามารดาจะบังคับให้แต่งงานมิได้

1.7 อนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ช่วยให้ไพร่มีเวลาทำงานสะสมทรัพย์เพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจครอบครัว

2. สังคมสมัยรัชกาลที่ 5

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ปฏิรูประบบสังคมทั้งประเทศจนเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมสยามครั้งแบ่งออกเป็น 2 ชั้น (พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล. 2555 : 143-144; เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. 2504 : 6-7)

2.1 ชั้นปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงการเลื่อนฐานะเป็นขุนนางและราชตามความรู้ทางการศึกษาเป็นเกณฑ์ตัดสินคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการ ยังเปิดโอกาสให้สามัญชนที่ได้ศึกษาเลื่อนฐานะทางสังคม

2.2 ชั้นผู้ถูกปกครอง ประกอบด้วย ทาส และไพร่ชาติตะวันตกถือว่าระบบทาสและไพร่ขัดต่อหลักการมนุษยธรรม ชั้นเหล่านี้ เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ถูกพันธนาการทำให้ไม่มีอิสระในการประกอบอาชีพ เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศ ยิ่งกว่านั้น ไพร่ทุกคนต้องสังกัดเจ้าขุนมูลนาย ทำให้มูลนายสะสมอำนาจอิทธิพล เป็นภัยต่อความมั่นคงของบ้านเมือง พระองค์ทรงเร่งดำเนินการประกาศเป็นพระราชบัญญัติขึ้นมาบังคับใช้ควบคุมสังคมเพื่อยกเลิกระบบทาส และไพร่

3. สังคมสมัยรัชกาลที่ 6

การปฏิรูปทางสังคมสมัยรัชกาลที่ 6 เน้นให้การศึกษาเพื่อให้ประชาชนเกิดความรู้สึกความเป็นชนชาติเดียวกัน เพราะการศึกษาช่วยผสมผสานกลมกลืนในกลุ่มชนชาติทั้งชาวจีน ชาวไทยอิสลาม และประชาชนในมณฑลต่างๆ ที่มีภาษาถิ่นแตกต่างกันให้เกิดความเป็นชาติเดียวกัน โดยใช้หลักสูตรและหนังสือแบบเรียนตามที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้เรียนทั่วราชอาณาจักร ยกเว้นแต่การเรียนภาษาจีน หรือภาษาอิสลาม กระทรวงศึกษาธิการจะอนุญาตให้สอนได้เฉพาะในโรงเรียนเท่านั้น (กรมศิลปากร. 2555 : 51)

กล่าวได้ว่า การปฏิรูปสังคมในยุคนี้ เริ่มให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรทั้งการศึกษา การเลือกคู่ครอง การเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ได้ การเลิกทาส ใช้การเกณฑ์ทหารแทนการรับราชการทหาร เสียภาษีแทนระบบไพร่ส่วย ใช้การศึกษาสร้างระบบความสัมพันธ์ของราษฎรในชาติว่า เป็นคนสยาม

การศึกษา

การคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกด้วยการเผยแพร่วิทยาการสมัยใหม่ การจัดตั้งโรงเรียนสอนศาสนา และการรักษาโรคตามวิชาการแพทย์สมัยใหม่ ล้วนเป็นแรงผลักดันให้ประเทศสยามต้องเร่งจัดการศึกษาชาติ

พัชรินทร์ ศิริอำพันธ์กุล (2555 : 157-158) อารี วิชาชัย (2547 : 68-69) กล่าวถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงอนุญาตให้คณะผู้สอนศาสนาคริสต์เข้าไปสอนภาษาอังกฤษให้แก่สตรีในวัง พ.ศ.2408 จ้างนางแอนนา เลียวโนเวนส์ สตรีชาวอังกฤษเข้ามาสอนภาษาอังกฤษให้กับพระราชโอรสและพระราชธิดา ทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อการศึกษาของลูกหลานขุนนาง ยังจัดส่ง

ข้าราชการไปศึกษาตุงานต่างประเทศ เพื่อนำความรู้และประสบการณ์มาปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย เช่นส่ง หวาด บุนนาค บุตรพระอภัยสงครามไปฝึกหัดวิชาทหารเรือ ส่ง เนตรบุตรพระยาสมุหบุรารักษ์ ไปเรียนภาษาอังกฤษที่สิงคโปร์ ส่ง พร บุนนาค ไปเรียนที่อังกฤษ เป็นต้น

พ.ศ.2427 รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้ตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดมหรณพาราม กรุงเทพฯ เพื่อจัดการศึกษาของราษฎร พ.ศ.2428 จัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามมณฑลเพื่อขยายการศึกษาสู่ท้องถิ่นต่างๆ พ.ศ.2430 ตั้งกรมศึกษาธิการ พ.ศ.2432 เปลี่ยนเป็นกรมธรรมการ รวมเอากรมธรรมการ กรมสังฆการี กรมพยาบาล และกรมพิพิธภัณฑสถาน เข้าด้วยกัน ยกฐานะกรมธรรมการเป็นกระทรวงธรรมการ มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดีคนแรก พ.ศ.2435 จัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้น และยกฐานะเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยเปิดสอนอยู่ 4 คณะ ได้แก่ คณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ และ คณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์

สมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2464 ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา ทำให้เด็กอายุ 7 ปีบริบูรณ์ ต้องเข้าเรียนหนังสืออยู่จนถึงอายุ 14 ปีบริบูรณ์ ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน โดยจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลของประชาชนในท้องที่ด้วยทุนส่วนตัว อยู่ในความดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ เงินค่าใช้จ่ายโรงเรียนประชาบาลเรียกเก็บจากประชาชนเป็นรายปี เรียกว่า เงินค่าศึกษาพลี จากชายที่มีอายุ 18-60 ปี เก็บอย่างน้อยปีละ 1 บาทแต่ไม่เกิน 3 บาท ผู้ที่ได้รับการยกเว้น ไม่ต้องเสียเงินค่าศึกษาพลี คนที่ไม่มีงานทำ พระภิกษุสามเณร บาทหลวง ทหาร และตำรวจ โดยจัดตั้งโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ 4 แห่ง ได้แก่

1. โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพฯ ตั้งขึ้นปี พ.ศ.2453 รับเฉพาะนักเรียนกินนอน เป็นโรงเรียนประจำ
2. โรงเรียนราชนิกูลวิทยาลัย ตั้งอยู่ที่ตำบลบางขวาง จังหวัดนนทบุรี
3. โรงเรียนพรานหลวง ตั้งอยู่ที่สวนมัสกวัน เป็นโรงเรียนประถมโดยเฉพาะ
4. โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ ตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่

การจัดตั้งการศึกษาอาชีวศึกษาเพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชาชีพเริ่มปี พ.ศ.2455 จัดตั้งโรงเรียนพาณิชยการ พ.ศ.2456 จัดตั้งโรงเรียนเพาะช่าง โรงเรียนฝึกหัดครูสตรี ต่อมาพระราชทานนามว่า โรงเรียนเบญจมราชาลัย พ.ศ.2461 ตราพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ เรียกว่า “โรงเรียนเฉลยศักดิ์” ขึ้นมา ส่วนหนังสือเรียนที่ใช้มีทั้งหมดมีอยู่ 6 เล่ม ได้แก่ มูลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ และพิศาลกานต์

กล่าวได้ว่า สมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มเปิดให้มีการศึกษาภาษาอังกฤษ จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัง สมัยรัชกาลที่ 5 จัดตั้งโรงเรียนเพื่อพัฒนาคนเป็นข้าราชการ และโรงเรียนเพื่อการศึกษาแก่ราษฎรไปยังมณฑลต่างๆ มาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ ในระดับประถมศึกษาแก่เด็กตั้งแต่อายุ 7 ปีบริบูรณ์

ศาสนาและวัฒนธรรม

ศาสนาและวัฒนธรรมถือเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศชาติ แสดงถึงความรุ่งเรืองทางศิลปะ วัฒนธรรม วรรณกรรม และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมประเทศสยาม ถือเป็นประเทศหนึ่งที่มีการพัฒนาอารยธรรมมาช้านาน

1. ศาสนา

กิตติ ตันไทย (2550 : 191) อธิษโธติ เกิดแก้ว (2547 : 71-80) กล่าวถึงความสำคัญของศาสนาในสมัยปฏิรูปประเทศว่า การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาของรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงผนวชอยู่ 27 พรรษา จึงเสด็จออกมาครองราชย์สมบัติ ทรงสร้างวัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดพุทธรังษาราม และวัดราชประดิษฐ์ พ.ศ.2436 รัชกาลที่ 5 ทรงสถาปนาสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ เรียกว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือ มหาธาตุวิทยาลัย เป็นสถานศึกษาฝ่ายมหานิกาย และ มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นสถานศึกษาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ต่อสถาบันการศึกษาสงฆ์ทั้งสองแห่งพัฒนามาเป็น มหาวิทยาลัยสงฆ์ พระองค์ยังสร้างวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงนิพนธ์หนังสือพระพุทธศาสนาเรื่องเทศนาเสือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร พ.ศ.2454 จัดสอบบาลีสนามหลวงด้วยปากเปล่า และเปลี่ยนมาเป็นข้อเขียน พ.ศ.2469 จัดการศึกษาพระปริยัติธรรม เรียกว่า "นักธรรม" จัดสอบครั้งแรกเดือนตุลาคม พ.ศ.2454 เรียกว่า "องค์ของสามเณรรู้ธรรม" พ.ศ.2462-2463 จัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกและอรรถกถาชาดก เช่น วิสุทธิมรรค คัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นต้น

การอุปถัมภ์ศาสนาคริสต์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ประกาศพระราชกฤษฎีกาให้เสรีภาพแก่ราษฎรนับถือศาสนา อนุญาตให้มิชชันนารีเข้ามาสอนภาษาอังกฤษในพระบรมมหาราชวัง ควบคู่กับการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ทำให้ข้าราชการส่วนหนึ่งหันไปนับถือศาสนาคริสต์ และอนุญาตคณะมิชชันนารีชาวอเมริกันซื้อที่ดินสร้างโรงเรียน สมัยรัชกาลที่ 5 พระราชทานเงินช่วยสร้างโรงเรียนของบาทหลวง โดยรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานนามว่า โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน และรัชกาลที่ 5 ทรงรับรองคณะมิสซังโรมันคาทอลิกเป็นนิติบุคคล พระราชทานเงินช่วยสร้างโรงเรียนอัสสัมชัญในปี พ.ศ.2420 (ค.ศ.1877) ต่อมาการจัดตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญคอนแวนต์ โรงเรียนเซนต์ฟรังซิสเซเวียร์ และโรงเรียนพยาบาลเซนต์หลุยส์

2. วัฒนธรรม

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคปฏิรูปประเทศ เป็นการปรับตัวทางวัฒนธรรมสังคมตามประเทศที่เจริญแล้ว มีดังนี้ (ธนาภิต เรียบเรียง. 2541 : 28)

2.1 ขนบธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ การแต่งกาย สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงมีประกาศให้ขุนนางสวมเสื้อผ้า สมัยรัชกาลที่ 5 การแต่งกายแบบสากลสวมเสื้อนอกแบบคอผูกเน็คไท หรือโบว์แบบหูกกระต่าย ยังคงนุ่งผ้าม่วง สวมถุงเท้าและรองเท้า ต่อมาเครื่องแบบราชการ คือ สวมเสื้อนอกสีขาวยอดปิด ลูกกระดุมตลอดคอรวมห้าเม็ด เรียกราชแปดแตง (Raj Pattern) เปลี่ยนเป็น “ราชปะแตน” ใช้ผ้าม่วง

สีกรมท่า ส่วนการแต่งกายสตรี นุ่งผ้าซิ่น หรือนุ่งผ้าถุงแทนการโจงกระเบน สวมเสื้อกระบอกแขนยาว ชายเสื้อสั้นเพียงบันเอว ห่มสไบเฉียงบ่าทับบนเสื้ออีกชั้นหนึ่ง แต่ยังคงนุ่งโจงกระเบนอยู่ สวมถุงเท้าและ รองเท้า ส่วนราษฎรทั่วไปทั้งชายและหญิงแต่งกายสวมเสื้อแขนกระบอกเรียบมักจะนุ่งผ้าพื้น ต่อมาสมัย รัชกาลที่ 6 การแต่งกายของขุนนางในราชสำนักและข้าราชการชั้นสูงเปลี่ยนแปลงเป็นแบบตะวันตก

ทรงผมผู้ชาย จากทรงผมมหาดไทยมาเป็นแบบรองทรง ส่วนผู้หญิงเลิกไว้ผมจากทรง ปีกเปลี่ยนมาไว้ผมยาวตัดเป็นดอกกระทุ่ม โดยประกาศยกเลิกการโกนผมไว้ทุกข์ เมื่อพระมหากษัตริย์ สวรรคตอีกด้วย นอกจากนั้น สตรีนิยมไว้ผมยาวเกล้าเป็นมวย หรือไว้ผมบ๊อบแบบชาวตะวันตก

2.2 การเข้าเฝ้า สมัยรัชกาลที่ 5 ยกเลิกประเพณีการหมอบคลานเข้าเฝ้ามาเป็นยืนเฝ้า หรือนั่งเก้าอี้แทน และถวายค่านับแบบตะวันตก ประกาศยกเลิกอย่างเป็นทางการในพระราชพิธีบรม ราชาภิเษกครั้งที่ 2 พ.ศ.2416 ยกเว้นการเข้าเฝ้าของคนไทย ยังคงหมอบคลานเข้าเฝ้าตามเดิม

2.3 การเปลี่ยนแปลงตามหลักสากล สมัยรัชกาลที่ 6 ประกาศใช้ปฏิพุทธศักราชในราชการ สมัยรัชกาลที่ 5 ใช้รัตนโกสินทร์ศก ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 6 เปลี่ยนมาใช้ปี พ.ศ. แทน และให้วันที่ 1 เมษายน ตามวันทางสุริยคติเป็นวันขึ้นปีใหม่ (พ.ศ.2456) ส่วนการนับเวลา เริ่มตั้งแต่เที่ยงคืน เป็นเวลา เปลี่ยนวันใหม่ ระยะเวลาหนึ่งให้เปลี่ยนเป็นนาฬิกา (เที่ยงคืนถึงเที่ยงวัน) เหมือนกับ A.M (เที่ยงวันถึง เที่ยงคืน) เหมือนกับ P.M. การใช้เวลามาตรฐานสากลถือเอาเวลาเมืองกรีนิชในอังกฤษ โดยตำแหน่งทาง ภูมิศาสตร์ของสยาม

3. ศิลปกรรม

ธีรโชติ เกิดแก้ว (2547 : 2) กล่าวถึงศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า เป็นสถาปัตยกรรม แบบตะวันตก มีพระราชวังสราญรมย์ และ สถาปัตยกรรมแบบไทย มีพระปฐมเจดีย์ พระมหาเจดีย์ ในวัดพระเชตุพนฯ พระบรมบรรพต (ภูเขาทอง) พระสมุทรเจดีย์ ส่วนจิตรกรรมภาพเขียนฝาผนังในพระ อุโบสถและวิหารวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นภาพเหมือนพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมฯ ฝีมือวาดของขรัวอินโข่ง

สมัยรัชกาลที่ 5 สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่สร้างขึ้นมาก มีพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอนันตสมาคม พระรามราชนิเวศน์ จังหวัดเพชรบุรี ศาลว่าการกระทรวงกลาโหม วัดนิเวศน์ ธรรมประวัติ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสถาปัตยกรรมแบบไทย มีวัดเบญจมบพิตรฯ วัดราชบพิธร วัดเทพศิรินทราวาส พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ พระราชวังบางปะอิน ส่วนจิตรกรรมภาพเขียน เรื่องมหาเวสสันดรชาดกในพระอุโบสถวัดราชาธิวาส และนาฏกรรมละคร มีทั้งละครพันทาง ละคร ดึกดำบรรพ์ ละครร้อง และละครพูด

สมัยรัชกาลที่ 6 สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก มีพระราชวังสนามจันทร์ พระราชวังพญาไท (โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า) และสถาปัตยกรรมแบบไทย มีหอประชุมโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ตึก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุสาวรีย์ทหารอาสา ส่วนจิตรกรรมภาพเขียนที่ผนังวิหาร

พระปฐมเจดีย์ ภาพเขียนผนังมีพระที่นั่งอนันตสมาคม จัดตั้งโรงเรียนหลวงสอนนาฏศิลป์ คณะละคร โรงละคร พระราชินีพันธุทละครพุด ผักหัดประชาชนให้เล่นโยน มีทั้งโยนสมัครเล่น โยนบรรดาศักดิ์ และโยนเฉลยศักดิ์

กล่าวได้ว่า พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ต่างให้ความอุปถัมภ์ทุกศาสนา มีการปฏิรูปวัฒนธรรม ตามศาสนาด้วย เพื่อสร้างความเป็นเอกราชในประเทศ และความสามัคคีระหว่างประเทศ มีการสนับสนุน สรรสร้างศิลปกรรมของชาติสืบต่อมาภายภาคหน้าด้วย

เศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจในสมัยปฏิรูปประเทศนี้ มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหม่ของประเทศจากระบบ เศรษฐกิจการค้าที่ควบคุมโดยขุนนาง พระราชวงศ์ มาสู่ระบบการค้าเสรี

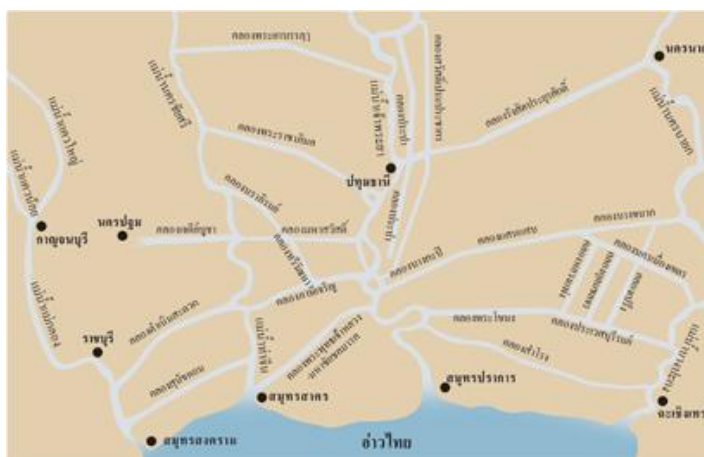
1. การค้าขาย

สุทธาดา เลขไวฑูรย์ (2525 : 111) กิตติ ต้นไทย (2550 : 90-100) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (2521 : 393) สมัยรัชกาลที่ 4 ประเทศอังกฤษส่งเซอร์ จอห์น เบบาร์ริง (Sir John Bowring) เป็นทูตมา เจริญการค้ากับสยาม เรียกว่า สนธิสัญญาเบบบาร์ริง ทำให้เกิดการค้าเสรีขึ้นมา พ.ศ.2398 (ค.ศ.1839) พ่อค้าต่างชาติเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนโดยตรง และข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญในปี พ.ศ.2439 ส่งข้าวออกคิดเป็นร้อยละ 74.42 ของสินค้าส่งออกทั้งหมด พ.ศ.2440 ร้อยละ 76.59 และ พ.ศ.2441 ร้อยละ 79.68 ผลการส่งข้าวออกต่างประเทศได้สูง ทำให้รัฐบาลสนับสนุนให้ราษฎรหันมาปลูกข้าวเพื่อค้าขาย ด้วยการยกเว้นไม่เก็บภาษีค่านาสำหรับนาที่บุกเบิกใหม่เป็นเวลา 3 ปี เพิ่มอายุตราจองที่ทำนา จาก 3 ปี เป็น 5 ปี ตามลำดับ

การพัฒนาเส้นทางคมนาคมรองรับการเปลี่ยนแปลง สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดให้ขุดคลอง มหาสวัสดิ์เชื่อมระหว่างแม่น้ำนครชัยศรีและแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อใช้เป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินนมัสการองค์พระปฐมเจดีย์ และการขนส่งอ้อยและน้ำตาลจากนครชัยศรีมาสู่โรงงาน มอบให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) และพระภานุสมบัติบริบูรณ์ เป็นแม่กองจ้างชาวจีนขุด วันที่ 13 กันยายน พ.ศ.2402 แล้วเสร็จเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ.2403

คลองเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ สมัยรัชกาลที่ 5 ออกพระราชบัญญัติธรรมเนียมคลองเป็นฉบับแรก พ.ศ.2413 ต่อมาจัดตั้งบริษัท “ขุดคลองและคุนาศยาม” ขึ้นมาปี พ.ศ.2431 มีพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระนานาพิธภานี (ขึ้น บุนนาค) และชาวตะวันตกผู้ถือหุ้น จัดทำแผนพัฒนาขุดคลองรังสิตโดยนายโยคิม แกรซี สถาปนิกชาวอิตาลีเป็นผู้ออกแบบ โครงการขุดคลองรังสิตชื่อเต็มว่า คลองรังสิตประยูรศักดิ์ เป็นคลองสายหลักในโครงการพัฒนาที่ดินขนาดใหญ่ของประเทศ ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร ปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา สระบุรี และนครนายก ครอบคลุมพื้นที่ดินตามโครงการจำนวน 1,500,000 ไร่

พ.ศ.2433 ทางบริษัทขออนุญาตขุดคลองจำนวน 8 สาย เชื่อมกับที่ราบลุ่มแม่น้ำ 4 สาย ได้แก่ แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำนครนายก แม่น้ำบางปะกง เมื่อรัฐยินยอมให้บริษัทผูกขาดการขุดคลองทั่วราชอาณาจักรนานถึง 25 ปี สร้างปัญหาให้กับรัฐมาก ทางบริษัทไม่สามารถขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกได้ทันตามเวลากำหนด จึงมีการแก้ไขสัญญาเพื่อให้เอกชนรายอื่นขุดคลองได้ การขุดคลองส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่บริเวณที่ราบภาคกลางมากถึง 43 สาย ซึ่งการขุดคลองไม่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการชลประทาน คลองไม่มีการออกแบบเก็บกักน้ำใช้ในฤดูแล้ง ไม่สามารถป้องกันน้ำท่วมในฤดูฝน ทำให้ผลผลิตข้าวเสียหายทั้งการขาดน้ำและน้ำท่วมตามมา แม้แต่นายเจโฮมาน วันเตอร์ ไฮเด วิศวกรชาวฮอลันดา เป็นเจ้ากรมคลองคนแรกได้เสนอโครงการชลประทานในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างเพื่อแก้ไขปัญหาล่วงแล้วก็ตาม ดังภาพประกอบคลองขุดสมัยรัชกาลที่ 5 นี้

ภาพที่ 8.2 คลองขุดสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 33 : 2538

พ.ศ.2447 มีการโอนคลองรังสิตเป็นของราชการ เพื่อพัฒนาโครงการชลประทานให้สมบูรณ์ แต่ทางราชการยังไม่สามารถดำเนินการได้ จนกว่าการสัมปทานของบริษัทขุดคลองและคูนาสยามหมดอายุลงในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2457 ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 6 จึงโปรดให้จัดทำโครงการป่าสักใต้เพื่อผันน้ำจากแม่น้ำป่าสักมาใช้ในการเกษตรบริเวณทุ่งรังสิต ตามข้อเสนอของเซอร์ โทมัส วอร์ด ผู้เชี่ยวชาญการชลประทานชาวอังกฤษ เริ่มโครงการก่อสร้างในปี พ.ศ.2458 แต่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เสียก่อน จึงต้องเลื่อนโครงการก่อสร้างไปในปี พ.ศ.2463 แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2465 ทำให้พื้นที่การเกษตรกรรมบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบันนี้

2. ระบบเงินตรา

เมื่อสยามยอมเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้ระบบเงินตรามีไม่เพียงพอกับความต้องการของตลาด เกิดอุปสรรคต่อการซื้อขาย โดยกำหนดเงินตราแลกเปลี่ยนกันอยู่ 2 ชนิด คือ (1) เบี้ยหยอ

นำจากหมู่เกาะมาลดีฟ มหาสมุทรอินเดีย (2) เงินพดด้วง ผลิตได้เพียงวันละ 2,400 บาท ปี พ.ศ.2403 รัชกาลที่ 4 ทรงสั่งยกเลิกการผลิตเงินพดด้วง มาผลิตเงินเหรียญแทน สั่งซื้อเครื่องจักรมาจากประเทศอังกฤษ ผลิตเป็นเหรียญกษาปณ์ มีดังนี้ (ธนาคารแห่งประเทศไทย. 2558 : ออนไลน์)

พ.ศ.2403 ผลิตเหรียญเงิน เรียกว่า เงินแป มี 4 ชนิด คือ บาท สอง สลึง สลึง เฟื้อง เพื่อใช้แทนเงินพดด้วง แต่ยังไม่ได้ยกเลิกการใช้เงินพดด้วง

พ.ศ.2405 ผลิตเหรียญตึก มี 2 ชนิด คือ อัฐราคา 8 อันต่อ 1 เฟื้อง และโสฬสราคา 16 อันต่อ 1 เฟื้อง เพื่อใช้แทนเงินเบี้ย

พ.ศ.2406 ผลิตเหรียญทอง มีอัตราต่างกัน คือ ทศ ราคาอันละ 8 บาท พิศ ราคาอันละ 4 บาท และ พัดดั่งส์ ราคาอันละ 10 สลึง

พ.ศ.2408 ผลิตเหรียญทองแดง มี 2 ชนิด คือ ซีก มีราคา 2 อันต่อเฟื้อง และเสี้ยว มีราคา 4 อันต่อเฟื้อง

พ.ศ.2396 ผลิตเงินกระดาษชนิดแรกขึ้นใช้ในระบบเงินตรา เรียกว่า “หมาย” มีราคาตั้งแต่เฟื้องจนถึงหนึ่งบาท แต่ไม่เป็นที่นิยมใช้แลกเปลี่ยนกันของราษฎร

พ.ศ.2417 จ้างบริษัทโรมัส เดอลารูห์ พิมพ์ธนบัตรออกมาใช้ เรียกว่า “อัฐกระดาษ” ราคาตั้งแต่ใบละ 1 บาท 10 บาท 20 บาท 50 บาท 100 บาท และ 1,000 บาท

พ.ศ.2445 จัดตั้งกรมธนบัตร กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทำหน้าที่ออกธนบัตรและรับจ่ายเงินขึ้นธนบัตร เปิดให้ประชาชนนำเงินตราโลหะมาแลกเปลี่ยนเป็นธนบัตรได้

3. การเก็บภาษีอากร

เกื้อกูล ยืนยงอนันต์ (2520 : 64-98, 224-225) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2512 : 21) กล่าวถึงระบบผูกขาดการเก็บภาษีที่ระบุไว้ในสัญญาเบาว์ริง ทำให้รัฐสูญเสียรายได้ เป็นจำนวนมาก รัฐจึงต้องเร่งหารายได้มาชดเชยส่วนที่ขาดหายไป รัชกาลที่ 4 ทรงประกาศเก็บภาษีอากรเพิ่มอีก 14 ชนิด ได้แก่ ภาษีสุกร ภาษีปลาสด ภาษีปลาทุ ภาษีไหม ภาษีขี้ผึ้ง ภาษีหม้อหวด ภาษีถัง ภาษีเตาหล่อ ภาษีเรือมาด เรือโคลน แจว พาย อากรพนัน ภาษีฝัก และภาษีฝืน เมื่อรวมเข้ากับการเก็บภาษีเดิมในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งหมด 38 ชนิด ทำให้รัฐมีรายได้ประมาณปีละ 26,946,000 บาท ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีส่วนเงินที่ใช้แทนแรงงาน เรียกว่า เงินค่าราชการ สมัยรัชกาลที่ 6 เรียกว่า เงินรัชชูปการ โดยกำหนดให้ชายฉกรรจ์อายุ 18-60 ปี เป็นข้าราชการ และต้องเสียเงินรัชชูปการ ยกเว้นทหาร ตำรวจ พระภิกษุสามเณร กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและผู้ที่มีร่างกายทุพพลภาพ พ.ศ.2468 ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เก็บจากบุคคลบรรลุนิติภาวะแล้ว เป็นชายที่มีอายุ 20-60 ปี

พ.ศ.2416 มีการปฏิรูปการคลัง ด้วยการจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เป็นหน่วยงานกลางจัดเก็บภาษีอากร (รัชกาลที่ 5) ทั้งตราพระราชบัญญัติเจ้าภาษีนายอากร ร.ศ.123 เพื่อลงโทษผู้ที่หลีกเลี่ยงการชำระภาษี ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 6 เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ส่งผลต่อการแลกเปลี่ยนเงินตกต่ำ

ด้วยจาก 8 บาท ต่อ 1 ปอนด์เตอริง เหลือเพียง 21 บาท ต่อ 1 ปอนด์เตอริง ที่ปรึกษาการคลังของสยาม คือ นายริเวต คาร์แมค (Rivett Carmac) เสนอว่า สภาวะนี้จะเกิดผลเสียแก่ประเทศสยามต้องสูญเสียเงินในการแลกเปลี่ยนจำนวนมาก ชาวต่างชาติไม่มั่นใจฐานะทางเศรษฐกิจ การกักขังเงินจากต่างประเทศมาพัฒนาบ้านเมืองได้ยาก จึงเสนอให้เปลี่ยนระบบเงินตราไปเป็นระบบมาตรฐานทองคำเมื่อสยามยอมปฏิบัติตามคำแนะนำเสถียรภาพทางเศรษฐกิจก็ดีขึ้นในสายตาชาวโลก ค่าของเงินบาทจึงสูงขึ้นตามมา การค้าขายกับชาวต่างชาติจึงขยายตัวเพิ่มมากขึ้น

กล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 4-6 นี้เป็นการเปิดประเทศสู่ระบบเศรษฐกิจเสรี ถือเป็นวิวัฒนาการระบบการแลกเปลี่ยนเงินตราประเทศสยามสู่ระบบเศรษฐกิจโลก การพัฒนาประเทศให้เจริญเติบโตได้ด้วยการควบคุมระบบจัดเก็บภาษีรายได้ของชาติ ทั้งกำหนดค่าแลกเปลี่ยนเงินตราไปเป็นระบบมาตรฐานทองคำ

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในยุคปฏิรูปประเทศ สมัยรัชกาลที่ 4-6 โดยเฉพาะประเทศมหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ต้องระมัดระวังมาก สภาพแวดล้อมทางสังคม และสถานการณ์โลก มีผลกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

1. ความสัมพันธ์ต่างประเทศสมัยรัชกาลที่ 4

สมัยรัชกาลที่ 4 ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน เป็นความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งกับประเทศอาณานิคมของฝรั่งเศส ทั้งเขมร ญวน และลาว ส่วนสงครามพม่ากับสยามนั้น โดยกรมหลวงวงศาธิราชสนิทยกทัพตีเมืองเชียงตุง พ.ศ.2395-2396 ถือเป็นสงครามครั้งสุดท้าย แต่ตีไม่สำเร็จ เพราะขาดแคลนเสบียงอาหาร ต่อมาพม่าเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ยังเหลือแต่ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกที่เข้ามาค้าขาย พ.ศ.2398 สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย ส่งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง อัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม อัญเชิญพระราชสาสน์เจรจาทหารการค้า วันที่ 18 เมษายน พ.ศ.2398 ทั้งสองฝ่ายตั้งคณะกรรมการร่างข้อตกลงกัน ทำเสร็จแล้วเซ็นสัญญา เรียกว่า “สนธิสัญญาเบาว์ริง” ทำให้สยามเป็นฝ่ายเสียเปรียบมากกว่า เพราะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขในข้อเสียเปรียบนั้นได้ ดังนี้ (กิตติ ตันไทย. 2550 : 178; บังอร ปิยะพันธุ์. 2538 : 263, 265)

1.1 สยามต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่คนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ (หมายถึง คนอังกฤษ คนในชาติที่เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ)

1.2 อังกฤษเป็นชาติที่ได้รับสิทธิพิเศษอื่นๆ นอกเหนือจากสนธิสัญญาที่สยามทำกับอังกฤษ ถ้าสยามทำข้อตกลงกับชาติอื่นๆ อังกฤษต้องได้รับสิทธินั้นด้วย

1.3 สนธิสัญญานี้อังกฤษเป็นฝ่ายได้เปรียบ จึงไม่ยอมให้สยามทำการแก้ไข แต่สนธิสัญญานี้ยังมีผลดีต่อประเทศสยามอยู่บ้าง ได้แก่

1. ทำให้ประเทศสยามรอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ
2. ทำให้การค้าขายขยายตัวมากขึ้น และประชาชนมีฐานะดีขึ้น
3. ทำให้อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกแพร่เข้ามาในประเทศไทย สามารถนำมาปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น

ผลของการทำสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ ทำให้ชาติอื่นๆ เข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาตามแบบอังกฤษดังนี้

พ.ศ.2399 ประธานาธิบดี แฟรงคลิน เพียส สหรัฐอเมริกา ส่งนายเทาน์เซนต์ แฮริส เข้ามาขอแก้ไขสัญญา และ พระเจ้าโนโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศส ส่งนายมองตินยี เข้ามาทำสัญญา

พ.ศ.2400 สยามส่งราชทูตไปอังกฤษ คือ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) และ หม่อมราโชทัย อัญเชิญพระราชสาสน์ไปถวายสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย

พ.ศ.2401 ทำสนธิสัญญากับโปรตุเกส และเดนมาร์ก

พ.ศ.2403 ทำสนธิสัญญากับเนเธอร์แลนด์

พ.ศ.2404 ทำสนธิสัญญากับปรัสเซีย

พ.ศ.2404 ส่งพระยาศรีพิพัฒนราชโกษาธิบดี (แพ บุนนาค) เป็นอัครราชทูตไปฝรั่งเศส เฝ้าพระเจ้าโนโปเลียนที่ 3

พ.ศ.2410 ทรงแต่งตั้ง เซอร์ จอห์น เบาว์ริง เป็นอัครราชทูตสยามประจำยุโรปคนแรก พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยามานุกุลกิจสยามมิตรมหายศ เป็นตัวแทนรัฐบาลทำสนธิสัญญากับประเทศต่างๆ

พ.ศ.2411 ทำสนธิสัญญากับนอร์เว สวีเดน เบลเยียม และอิตาลี

2. ความสัมพันธ์ต่างประเทศสมัยรัชกาลที่ 5

พ.ศ.2412 สยามทำปฏิญญาว่าด้วยการค้าและการเดินเรือกับประเทศรัสเซีย ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งเอกอัครราชทูตไปประจำยังต่างประเทศ ซึ่งเอกอัครราชทูตคนแรก คือ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ประจำที่กรุงลอนดอน และการแต่งตั้งทูตไปประจำยังประเทศสหรัฐอเมริกา รัสเซีย และ ญี่ปุ่น โดยพระองค์ทรงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วยการเสด็จประพาสต่างประเทศ เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติมาก ดังนี้ (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. 2550 : 156-159)

ครั้งที่ 1 เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา พ.ศ.2413

ครั้งที่ 2 เสด็จประพาสอินเดีย พ.ศ.2420

ครั้งที่ 3 เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พ.ศ.2440

ครั้งที่ 4 เสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2450

พระองค์ทรงเสด็จเยี่ยมประมุขของประเทศ หรือผู้นำประเทศ เช่น ประธานาธิบดีฝรั่งเศส พระเจ้าซาร์แห่งรัสเซีย พระจักรพรรดิแห่งเยอรมนี พระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งอังกฤษ พระจักรพรรดิ

แห่งออสเตรีย-ฮังการี พระมหากษัตริย์แห่งเบลเยียม อิตาลี เดนมาร์ก นอร์เวย์ และสวีเดน ในขณะนั้น ประเทศรัสเซีย เยอรมนี และออสเตรีย-ฮังการี เป็นประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรป พระองค์ทรงผูกมิตรเป็นพิเศษกับประเทศมหาอำนาจ อย่างน้อยทำให้ชาติมหาอำนาจจักรวรรดินิยมอังกฤษ และฝรั่งเศส เกิดความเกรงใจสยาม ถือเป็นเหตุสำคัญช่วยให้สยามสามารถรักษาเอกราชไว้ได้

3. ความสัมพันธ์ต่างประเทศสมัยรัชกาลที่ 6

กิตติ ตันไทย (2550 : 182) กล่าวถึงการเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 จากสงครามฝรั่งเศส-ปรัสเซีย เป็นเหตุให้เยอรมนีและฝรั่งเศสประกาศเป็นศัตรูกัน ทำให้มหาอำนาจยุโรปแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายเยอรมนี และฝ่ายฝรั่งเศส พยายามแสวงหามิตรประเทศ ปี พ.ศ.2457 มกุฎราชกุมารพรานซิส เพอร์ดินาน แห่งออสเตรีย-ฮังการี ถูกลอบปลงพระชนม์ ในขณะเสด็จประพาสเมืองซาราเจโวแคว้น บอสเนีย ทางความสามารถจับกุมผู้ร้ายได้เป็นชาวสลาฟสัญชาติเซอร์เบีย โดยออสเตรียประกาศยื่นคำขาดให้เซอร์เบียส่งคนร้ายให้ แต่ทางเซอร์เบียไม่ยอม จึงประกาศสงครามในวันที่ 28 กรกฎาคม 2457 และรัสเซียในฐานะผู้พิทักษ์ชาวสลาฟยื่นมือเข้าช่วยเหลือเซอร์เบีย เยอรมนีจึงประกาศสงครามกับรัสเซีย ถือว่าออสเตรียเป็นประเทศอยู่ในเครือพันธมิตร ต่อมาฝรั่งเศส อังกฤษ ญี่ปุ่น อิตาลี และสหรัฐอเมริกา เข้าร่วมกับรัสเซียรบกับเยอรมนี ออสเตรีย ฮังการี และตุรกี จนกลายเป็นสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้นมา

ในขณะนั้น ประเทศสยามดำเนินนโยบายเป็นกลาง แต่มหาอำนาจอังกฤษ และฝรั่งเศส ยึดครองประเทศเพื่อนบ้านเป็นอาณานิคมหมดแล้ว ทำให้ตระหนักว่า ไม่สามารถรักษาความเป็นกลางได้ รัชกาลที่ 6 ทรงติดตามข่าวสงครามอย่างใกล้ชิด เล็งเห็นประโยชน์ประกาศเข้าร่วมสงครามโลกกับฝ่ายสัมพันธมิตร เพื่อเรียกร้องสิทธิและขอแก้ไขสนธิสัญญาไม่เป็นธรรมกับอังกฤษ ในวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2460 จึงมีพระบรมราชโองการประณามว่า “เยอรมนี และออสเตรีย-ฮังการี เป็นฝ่ายละเมิดเมตตาธรรมของมวลมนุษยชาติ มิได้มีความนับถือต่อประเทศเล็ก ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายระหว่างประเทศ เป็นผู้ก่อความทุกข์โลก” แล้วดำเนินการยึดทรัพย์สินสมบัติ ดังนี้

1. จับเชลยศึกชาวเยอรมนี 178 คน ออสเตรีย 17 คน ครอบครัวเชลยสตรีและเด็ก 123 คน รวม 318 คน
2. ยึดเรือเชลยศึก 25 ลำ เป็นเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ 9 ลำ เรือเดินในอ่าวไทย 7 ลำ เรือบรรทุกลำเรียง 9 ลำ และลูกเรือ 137 คน
3. ส่งทหารเข้าร่วมรบในสงคราม จำนวน 1,200 นาย ได้แก่ กองบินทหารบก พ.ต.หลวง ทยานพิฆาต (ทิพย์ เกตุทัต) ผู้บังคับบัญชา และกองทหารบกถยนต์ มี ร.อ.หลวงรามฤทธิ์รงค์ (ต่อยศเสวี) ผู้บังคับบัญชา เดินทางไปเมืองท่ามาร์แซล ประเทศฝรั่งเศส วันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ.2461 นับเป็นทหารสยามชุดแรกที่ร่วมรบไกลถึงทวีปยุโรป แต่ยังไม่ถึงสนามรบสงครามก็สิ้นสุดก่อน ทำให้ประเทศสยามได้รับผลประโยชน์จากการเข้าร่วมสงครามโลก ได้แก่

3.1 สยามเป็นที่รู้จักของนานาประเทศ โดยเฉพาะประเทศในทวีปยุโรป

3.2 สยามได้รับการยกย่องว่ามีฐานะและสิทธิเท่าเทียมกับอารยประเทศ

3.3 สยามมีโอกาสเรียกร้องขอแก้สนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมได้สำเร็จ โดยความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ยอมยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับสยามเป็นประเทศแรก

3.4 ประสบการณ์ในการสงคราม ทำให้สยามนำมาปรับปรุงวิชาการทหารได้

3.5 ตั้งแต่วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ.2460 เยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการี ได้ยกเลิกสนธิสัญญาที่ทำไว้กับประเทศสยามและอำนาจศาลกงสุล

3.6 สยามได้ผลประโยชน์จากการยึดทรัพย์สินและห้างร้านของประเทศผู้แพ้สงคราม

3.7 สยามเข้าร่วมเป็นสมาชิกประเทศผู้ก่อตั้งองค์การสันนิบาตชาติ

การแก้ไขสนธิสัญญาหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เยอรมันยอมลงนามในสนธิสัญญาสงบศึกกับฝ่ายสัมพันธมิตรบนรถไฟที่เมืองแคมเปญู ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2461 มีการจัดประชุมทำสนธิสัญญา ณ พระราชวังแวร์ซายส์ โดยมีผู้แทนจากประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรเข้าร่วมประชุม 53 ประเทศ ผู้แทนประเทศไทยเข้าร่วมประชุม 3 ท่าน คือ

1. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส
2. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าไทรทศประพันธ์ (กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ) เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ

ต่างประเทศ

3. พระยาพิพัฒน์โกษา เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโรม

สนธิสัญญาสันติภาพแวร์ซายส์ ผู้แทนสยามลงนามการประชุมของชาติมหาอำนาจจัดตั้งสันนิบาตชาติขึ้น ตามข้อเสนอของประธานาธิบดี วูดโรว์ วิลสัน สหรัฐอเมริกา มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างประเทศและธำรงไว้ซึ่งสันติภาพของโลก สยามเข้าเป็นสมาชิกองค์การสันนิบาตชาติ และประกาศสนับสนุนความเที่ยงธรรมระหว่างประเทศ แต่สยามถูกผูกมัดกับสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2398) สมัยรัชกาลที่ 6 แก้ไขสนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น โดยสหรัฐอเมริกายอมให้ชาวอเมริกันขึ้นศาลสยาม แต่กงสุลอเมริกันยังมีสิทธิถอดถอนคดีรวมทั้งศาลฎีกาไปพิจารณาได้ กรณีที่ไม่พอใจคำพิพากษาของศาลสยาม จนกว่าสยามจะมีประมวลกฎหมายใช้ครบบริบูรณ์แล้ว 5 ปี ซึ่งบุคคลที่ช่วยให้แก้ไขสนธิสัญญาสำเร็จ คือ ดร.ฟรานซิส บี แซร์ (Dr. Francis B. Sayre) ช่วยเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับอังกฤษ เนื่องจากอังกฤษมีผลประโยชน์ทางการค้ามากกว่าชาติอื่นๆ กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษยอมยกเลิกสัญญาเก่าและทำสัญญาใหม่ภายใน 10 ปี จึงทำให้ประเทศอื่นๆ ยอมทำตาม และสยามสามารถแก้ไขสนธิสัญญาหมดในสมัยรัชกาลที่ 8

กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน สิ้นสุดในสมัยตอนต้นรัชกาลที่ 5 ต่อจากนั้นเป็นความสัมพันธ์กับมหาอำนาจตะวันตกอังกฤษ และฝรั่งเศส ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ และมีประเทศอื่นๆ ในยุโรปเข้ามาติดต่อค้าขายด้วย

บทสรุป

ประเทศสยามจะต้องเร่งปฏิรูปประเทศ เพื่อความอยู่รอดและพ้นภัยการเป็นอาณานิคม เพราะจักรวรรดินิยมอังกฤษ และฝรั่งเศส ต้องการครอบครองประเทศในเอเชียใต้ แต่ประเทศสยามรักษาตัวรอดพ้นมาได้จากอังกฤษมีแนวคิดเออาสยามเป็นรัฐกันชน แม้รัชกาลที่ 4 ทรงยอมทำตามความต้องการของอังกฤษเซ็นสัญญาการค้าด้วย เพื่อเปิดประเทศสู่ตลาดเสรี ในขณะที่เดียวกัน รัชกาลที่ 5 ต้องเสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อแสวงหาพันธมิตรประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกอื่นๆ เพื่อให้อังกฤษเกรงใจ ต่อมารัชกาลที่ 6 ส่งทหารเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 จำนวน 1,200 นาย เพื่อหวังผลแก้ไขสัญญาไม่เป็นธรรมกับอังกฤษด้วย

การสูญเสียอาณาเขต หรือดินแดนประเทศ เป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของชาติ เนื่องจากลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกต้องการครอบครองเพื่อแสวงหาทรัพยากร ทำให้สยามต้องยอมเสียเปรียบเพื่อรักษาเอกราชความเป็นชาติไว้ สมัยรัชกาลที่ 4 เน้นการปฏิรูปการปกครองเพื่อปรับปรุงการฝึกทหาร รักษาความสงบในเขตเมืองหลวง ประกาศเอกสารทางราชการถือเป็นกฎหมายอย่างเหมือนกัน แต่สมัยรัชกาลที่ 5-6 เน้นการปฏิรูปการปกครอง เพื่อพัฒนาการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง มีการตราเป็นกฎหมายบังคับใช้ควบคุมสังคม พร้อมทั้งจัดตั้งสถาบันทางกฎหมายชาติขึ้นมาด้วย ตลอดทั้งการปฏิรูปสังคม เริ่มให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรทางการศึกษา การเลือกคู่ครอง และการเลิกทาส ใช้การเกณฑ์ทหารแทนการรับราชการทหาร เสียภาษีแทนระบบไพร่ส่วย พร้อมทั้งพัฒนาการศึกษาชาติสร้างระบบความสัมพันธ์ของราษฎรในชาติว่า เป็นคนสยาม มีการศึกษาภาษาอังกฤษ จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัง จัดตั้งโรงเรียนเพื่อพัฒนาคนเป็นข้าราชการ และโรงเรียนเพื่อการศึกษาแก่ราษฎรไปยังมณฑลต่างๆ มีการออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ นำมาสู่การพัฒนา ระบบเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 4-6 เป็นการเปิดประเทศสู่ระบบเศรษฐกิจเสรี ถือเป็นวิวัฒนาการระบบการแลกเปลี่ยนเงินตราสยามสู่ระบบเศรษฐกิจโลก การพัฒนาประเทศให้เจริญเติบโตมีการกำหนดค่าแลกเปลี่ยนเงินตราไปเป็นระบบมาตรฐานทองคำ เพื่อสร้างมาตรฐานสู่ระบบเศรษฐกิจโลก เปลี่ยนสภาพความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านใหม่ เป็นความสัมพันธ์กับมหาอำนาจจักรวรรดิตะวันตก อังกฤษ และฝรั่งเศส ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ต่อมามีประเทศอื่นๆ ในยุโรปเข้ามาติดต่อค้าขายด้วย

คำถามท้ายบท

1. รัชกาลที่ 4 ทรงแก้ไขปัญหารองรับมหาอำนาจตะวันตกอย่างไร
2. มหาอำนาจตะวันตกมักใช้ข้ออ้างใดรุกรานสยามตลอดมา
3. สยามเสียดินแดนให้ประเทศมหาอำนาจอังกฤษ หรือฝรั่งเศสมาแล้วกี่ครั้ง
4. อธิบายมูลเหตุการณั้ปฏิรูปการปกครองและกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างไร
5. การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นอย่างไรบ้าง
6. การจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นอย่างไรบ้าง
7. รัชกาลใดเป็นผู้ออกระเบียบเสมือนว่าหน้าที่รัฐจะต้องจัดการศึกษาแก่ประชาชน
8. สถานศึกษาใดเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5
9. อะไรคือเป้าหมายสำคัญในการขุดคลองในยุคปฏิรูปประเทศ
10. สยามกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนอย่างไรจึงเกิดความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกได้อย่างไร

ลงตัว

11. อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับอังกฤษในยุคปฏิรูปประเทศ เป็นอย่างไร
12. ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเป็นอย่างไร

บทที่ 9

สมัยรัตนโกสินทร์ยุคประชาธิปไตย

เมื่อรัตนโกสินทร์ก้าวเข้าสู่ยุคประชาธิปไตยแล้ว ถือเป็นยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็น “สมัยรัตนโกสินทร์ยุคประชาธิปไตย” รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงชื่อประเทศ จากประเทศสยามมาเป็นประเทศไทยในปี พ.ศ.2482 โดยอาศัยกระแสลัทธิชาตินิยมความเป็นชาติไทย เป็นการรวมกลุ่มชนเผ่า หรือชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในดินแดนประเทศไทยว่าเป็นคนไทย จากเหตุการณ์สำคัญนี้ ทำให้จอมพลแปลก พิบูลสงคราม ประกาศเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ชาติไทย ถือเป็นประเทศที่มีเอกราชอธิปไตยมาตลอด เป็นประเทศศูนย์กลางภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southwest Asia) ตลอดทั้งการจัดทำแผนพัฒนาประเทศอย่างเป็นระบบ นำมาสู่การพัฒนาเศรษฐกิจ เส้นทางคมนาคมขนส่ง และการสื่อสารเพื่อการเชื่อมโยงไปยังประเทศต่างๆ เป็นแหล่งรวมศูนย์กลางทางวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวของภูมิภาค ยังเป็นประเทศที่สมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ย่อมเกิดผลดีต่อการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศชั้นนำของภูมิภาคที่เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

เหตุการณ์สำคัญ

เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของสมัยรัตนโกสินทร์ในยุคประชาธิปไตย หรือกรุงเทพมหานครสมัยใหม่นี้ เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือการปฏิรูปประเทศทั้งระบบ นำไปสู่การพัฒนาความเจริญก้าวหน้าถึงระดับท้องถิ่น บางอย่างก็นำไปสู่ความเสื่อมสลายทางสังคมวัฒนธรรมของประเทศก็มี

1. สภาวะทางเศรษฐกิจ

สภาวะทางเศรษฐกิจ หมายถึงสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจรายได้ และชีวิตความเป็นอยู่ของผู้นคนในสังคมไทยได้รับผลกระทบจากปัญหาในช่วงเวลานั้น ได้แก่ (ศิริพร สุเมธรัตน์. 2556 : 41-42; เฉลิมพงษ์ คงเจริญ. 2553 : 16; เบนจามิน เอ.บัทสัน และคณะ. 2543 : 318, 263; สมศักดิ์ นิลนพคุณ. 2527 : 46-47; ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2513 : 237)

1.1 การขาดดุลงบประมาณ สมัยรัชกาลที่ 7 ทรงตัดรายจ่ายแผ่นดินด้วยการลดเงินเดือนข้าราชการ และรายจ่ายส่วนพระองค์ลง แต่สภาพทางการเงินยังไม่ดีขึ้น จึงใช้นโยบายดุลยภาพด้วยการปลดข้าราชการออก ทำให้พลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ลาออกจากตำแหน่งเพื่อแลกกับทหารไม่ต้องถูกปลดออก ทั้งเก็บภาษีเงินเดือนข้าราชการ และลูกจ้างในบริษัทต่างชาติ และเก็บภาษีราษฎรผู้มีรายได้น้อย จึงถูกกล่าวหาว่า รัฐมุ่งแต่จะรีดภาษีจากราษฎร โดยไม่ช่วยเหลืออย่างใด เป็นความไม่พอใจของราษฎรต่อรัฐได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง

1.2 เศรษฐกิจช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2482-2488 / 1939-1945) เมื่อญี่ปุ่นยกกำลังทหารผ่านประเทศไทย เพื่อเข้าไปยึดครองประเทศอาณานิคมของอังกฤษ ผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยโดยตรง ข้าวส่งออกขายไม่ได้ ยังต้องพิมพ์ธนบัตรให้ญี่ปุ่นกู้ยืมใช้ภายในประเทศ โดยประเทศไทยต้องค้าขายกับญี่ปุ่น และดินแดนที่ญี่ปุ่นยึดครอง เท่านั้น ไม่สามารถติดต่อกับประเทศตะวันตกได้ ส่งผลให้เกิดภาวะเงินเฟ้อ และขาดแคลนสินค้า เช่น น้ำตาล น้ำมันก๊าด ยา กระสอบ น้ำมันเชื้อเพลิง เป็นต้น

1.3 เศรษฐกิจในยุคสงครามเย็น (พ.ศ.2488-2534) สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ทำให้เกิดโลกใหม่ 2 ค่าย คือ ค่ายเสรีนิยมของสหรัฐอเมริกา และค่ายคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียต ประเทศไทยต้องเข้าร่วมกับค่ายเสรีนิยม โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีสร้างความเชื่อมั่นทางเศรษฐกิจว่า “พรรคการเมือง การเลือกตั้ง ล้วนทำให้เกิดความแตกแยกของคนในชาติ รัฐบาลไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้ง แต่เป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์ ทรงเลือกนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี รัฐบาลที่ไม่สังกัดพรรคการเมือง ถือเป็นประชาธิปไตยแบบไทย” และ ประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่รอได้ ปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องรีบแก้ไขเป็นเรื่องปากท้องของประชาชน เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมากกว่า” มีการจัดทำแผนการพัฒนาประเทศ และธนาคารโลกเข้ามาช่วยกำหนดนโยบายเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับทางเสรีนิยมของสหรัฐอเมริกา การต่อสู้ทางเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้ นอกเหนือจากการสู้ด้วยกำลังทหาร เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีน (1 กรกฎาคม 2518) เพื่อเปิดประเทศสู่ตลาดสังคมนิยม ปี พ.ศ.2546 ประเทศไทยได้เปรียบดุลการค้าสหรัฐอเมริกาและถูกกีดกันทางการค้า ประเทศไทยจึงต้องใช้การทูตนำทางเศรษฐกิจชักชวนนักธุรกิจมาลงทุน และเชิญชวนชาวต่างประเทศมาท่องเที่ยว ภายหลังสงครามเย็น ยุติลง เป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยสร้างความร่วมมือกับประเทศในกลุ่มอินโดจีน เรียกว่า อนุภูมิภาค โดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ประกาศนโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ทำให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของภูมิภาค

1.4 เศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ ประเทศไทยต้องเร่งปรับตัวเข้ากับระเบียบโลกใหม่สู่ตลาดการค้าเสรีโลกเชื่อมโยงของบริษัทข้ามชาติ เข้ามาทำลายธุรกิจขนาดย่อมภายในประเทศ จึงต้องปรับตัวรองรับการแข่งขันเสรี จนเริ่มเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ.2533-2538 สะสมปัญหาในสถาบันการเงินและภาคเอกชนจนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ “พองสบู่แตก” พ.ศ.2540 ลูกกลมขยายไปทั่วภูมิภาค เรียกว่า “วิกฤตต้มยำกุ้ง” พ.ศ.2541 รัฐบาลไทยต้องตัดลดงบประมาณรายจ่ายลง และปิดสถาบันการเงินถึง 56 แห่ง รัฐบาลยึดกิจการธนาคารเอกชน ธนาคารพาณิชย์บางแห่งถูกต่างชาติซื้อกิจการไป และบริษัทนับพันแห่งล้มละลาย รัฐต้องออกมาตรการกฎหมายฟื้นฟูตามพันธกรณีของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และจัดตั้งองค์การปฏิรูปสถาบันการเงิน (ปรส.) เพื่อขายทรัพย์สินของสถาบันการเงินที่ถูกปิดกิจการมาชำระหนี้ปี พ.ศ.2551 ประเทศไทยเกิดปัญหาการเมือง ประท้วงและปิดท่า

อากาศยานสุวรรณภูมิ ทำให้ประเทศเสียหาย นอกจากนั้น ปัญหาการชะลอตัวของเศรษฐกิจโลกและเศรษฐกิจไทย ตามลำดับ

2. สภาวะทางการเมือง

สภาวะทางการเมืองประเทศสยามเริ่มนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงการเมืองครั้งใหญ่ ส่วนหนึ่งมาจากรัชกาลที่ 7 ทรงศึกษาเฉพาะวิชาการทหารและรับราชการทหารมาตลอด เมื่อขึ้นครองราชย์จึงต้องหาผู้มีความรู้มาช่วยเหลือพระองค์ พ.ศ.2468 ทรงแต่งตั้ง “อภิรัฐมนตรีสภา” เพื่อให้คำปรึกษาและสร้างความเชื่อมั่นให้ราษฎรต่อระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมาชิกอภิรัฐมนตรีสภามีแต่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงถึง 5 พระองค์ ทำให้พระองค์ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและถูกวิจารณ์มาก ต่อมาปี พ.ศ.2470 ทรงแต่งตั้ง “สภากรรมการองคมนตรี” มีสมาชิก 200 คน เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ หรือข้าราชการชั้นสูงไม่มีสามัญชน เพื่อทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาและออกกฎหมาย พระองค์ดำริว่า ต้องการให้มีรัฐธรรมนูญเพื่อพระราชทานให้แก่ราษฎรในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2475 เป็นวันครบรอบ 150 ปี แห่งราชวงศ์จักรี แต่แนวพระราชดำริของพระองค์ได้ถูกยับยั้งจากพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง พระองค์ทรงยินยอม ทำตามนั้นกลับถูกมองว่า พระองค์ทรงอ่อนแอทางการเมือง ไม่กล้าใช้อำนาจสิทธิเด็ดขาดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ (คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. 2557 : 157; กิตติ ตันไทย. 2550 : 211; เบนจามิน เอ.บัทสัน และคณะ. 2543 : 57)

2.1 ความขัดแย้งรัชกาลที่ 7 กับรัฐบาล

นวนิதி เศรษฐบุตร (2557 : 89-93) เบนจามิน เอ.บัทสัน และคณะ (2543 : จ) กล่าวถึงมูลเหตุความขัดแย้งในสมัยรัชกาลที่ 7 มาจากพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ฝรั่งเศส กับกลุ่มนายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำสมาคมนักเรียนไทยทูตไทยกล่าวหาว่า นักเรียนไทยเป็นพวกบอลเชวิค (สังคมนิยม) แต่นักเรียนไทยกล่าวโทษทูตว่า ประพฤติตนเสื่อมเสียในเรื่องชู้สาวจนถูกศาลฝรั่งเศสตัดสินปรับ 100,000 ฟรังก์ ยักยอกเงินค่าเล่าเรียนของนักเรียนไทยอีกด้วย พระองค์ทรงสั่งยกเลิกสมาคมนักเรียนไทย และเรียกตัวนายปรีดีกลับประเทศ ตอนหลังทรงเปลี่ยนพระทัย ทำให้กลุ่มนายปรีดีไม่พอใจมาก ภายหลังการยึดอำนาจแถลงการณ์ของคณะปฏิวัติมีนายปรีดีเป็นผู้ร่างแถลงการณ์ จึงวิจารณ์พระมหากษัตริย์อย่างรุนแรง

ความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 7 กับคณะราษฎรมาจากปัญหาที่นายปรีดี พนมยงค์ นำเค้าโครงการเศรษฐกิจ หรือ สมุดปกเหลือง ทำให้เกิดความแตกแยกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่หนึ่ง มีพระยามโนปกรณนิติธาดา คณะรัฐมนตรีมาจากกลุ่มขุนนางเก่า และทหารบก มีพระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิ์อาคเนย์ กลุ่มนี้เห็นว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นโซเซียลลิสต์ (Socialism) หากนำมาใช้ในประเทศอาจเกิดความวุ่นวายขึ้น รัฐบาลได้นำเค้าโครงการเศรษฐกิจขึ้นทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 7 ซึ่งพระองค์ทรงวิจารณ์อย่างรุนแรง เมื่อนายปรีดีนำเสนอคณะรัฐมนตรี จึงไม่ได้รับความเห็นชอบ ทำให้

กลุ่มนายปรีดีไม่พอใจเชื่อว่า พระองค์ทรงสนับสนุนพระยามโนปกรณนิติธาดาฟื้นฟูอำนาจเก่ากลับมาอีกครั้ง

ความขัดแย้งรุนแรงมาจากพระยามโนปกรณนิติธาดา สั่งห้ามข้าราชการทั้งพลเรือน ทหารสมาชิกสภาฯ เป็นสมาชิกสภามณฑลการเมือง สั่งทหารตรวจค้นอาวุธสมาชิกก่อนเข้าร่วมประชุม สภาด้วย และสั่งปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร งดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา จัดตั้งรัฐมนตรีชุดใหม่ขึ้นมา ประกาศใช้พระราชบัญญัติป้องกันคอมมิวนิสต์ เชิญนายปรีดีออกนอกประเทศ ทำให้คณะราษฎรที่นิยมนายปรีดีไม่พอใจยึดอำนาจในวันที่ 20 มิถุนายน 2476 มีพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้า บังคับให้พระยามโนปกรณนิติธาดาลาออกจากตำแหน่ง แล้วแต่งตั้งพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีชุดนี้มีนายปรีดี พนมยงค์ ร่วมคณะรัฐบาลด้วย

ในขณะเดียวกัน พระองค์เจ้าบวรเดชถูกข่มขู่จากคณะราษฎรตลอด ในวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2476 พระองค์ทรงตอบโต้ เรียกว่า “คณะกู้บ้านเมือง” สั่งเคลื่อนกำลังทหารจาก นครราชสีมา และทหารช่างอยุธยา โดยพันเอกพระยาศรีสิทธิสงครามเข้าสู่ดอนเมืองบังคับให้รัฐบาล ปฏิบัติตาม แต่รัฐบาลปฏิเสธจึงเกิดการสู้รบขึ้น ฝ่ายรัฐบาลตั้งหลวงพิบูลสงครามมาบัญชาการจนได้รับชัยชนะ ทำให้พลเอกพระองค์เจ้าบวรเดชเสด็จออกนอกประเทศพร้อมด้วยพระชายาวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2476 เพื่อลี้ภัยการเมืองที่เมืองกรุงไซ่งอน (เวียดนาม) เป็นเวลา 15 ปี 6 เดือน แม้วาระกาลที่ 7 ทรงวางพระองค์เป็นกลาง แต่รัฐบาลต่างเชื่อว่าการเกิดกบฏครั้งนี้น่าจะได้รับการสนับสนุนจากพระองค์ หัวหน้าฝ่ายกบฏเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับพระองค์เสื่อมลง เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ.2477 พระองค์เสด็จไปรักษาพระเนตรที่ประเทศอังกฤษ ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นผู้สำเร็จราชการแทน ทำให้สัมพันธ์ภาพรัฐบาลกับพระองค์ยิ่งห่างเหิน ผนวกกับพระองค์ไม่พอพระทัยรัฐบาลที่ออกพระราชบัญญัติป้องกันรักษา รัฐธรรมนูญ พ.ศ.2476 ขัดกับหลักเสรีภาพและประชาธิปไตย ทั้งตัดงบประมาณของทหารรักษา พระราชวังลง ทำให้ทหารหลายคนต้องออกจากตำแหน่ง

ข้อเสนอแนะของรัชกาลที่ 7 ไม่ได้รับการตอบสนอง พระองค์พร้อมที่จะสละราชสมบัติ แต่รัฐบาลตระหนักดีว่า สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมของชาติ จึงแต่งตั้งให้เจ้าพระยาศรีธรรมวิเศษ (จิตร ฌ สงขลา) ประธานสภาผู้แทนราษฎร พร้อมกับหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์) และนายดิเรก ชัยนาม เดินทางเข้าเฝ้าฯ เพื่อไกล่เกลี่ยและทูลให้เสด็จกลับประเทศไทย แต่การเจรจา ไม่ประสบผลสำเร็จพระองค์จึงตัดสินใจสละราชสมบัติในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 ด้วยการส่ง พระราชหัตถเลขาถึงรัฐบาลว่า

“...ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใด โดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจโดยสิทธิขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร...” (ธำรง ฌ คชเสนี

และน้ำเพชร คชเสนี สัตยารักษ์. 2561 : 111; เกียรติชัย พงษ์พานิช. 2514 : 171-172;
 ภารดี มหาจันทร์. 2527 : 174-176)

2.2 การเมืองช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง

วุฒิชัย มูลศิลป์ (2547 : 170) ชัยอนันต์ สมุทวนิช (2544 : 223-225) กล่าวถึงจอมพล ป.พิบูลสงคราม เสมือนเป็นประมุขของประเทศกำหนดให้วันที่ 14 กรกฎาคม 2485 วันเกิดของท่าน เป็นวันหยุดราชการ มีการฉายภาพของท่านบรรเลงเพลงมหาฤกษ์มหาชัยในโรงมหรสพ ผู้เข้าชมต้องยืนทำความเคารพ และสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมมาแทนที่อุดมการณ์รัฐธรรมนูญ เช่น แต่งเพลงประจำชาติ สร้างละคร และเพลงปลุกใจรักชาติ กำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติ ยังประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรด้วย แต่มีผู้คัดค้านและจัดตั้ง “ขบวนการเสรีไทย” ขึ้นในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2485 โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำประเทศไทย และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นผู้นำในสหรัฐฯ ขบวนการเสรีไทยติดต่อกับอังกฤษและสหรัฐฯ เพื่อฝึกสมาชิกแล้วลักลอบเข้าประเทศมาหาข่าวทหารของญี่ปุ่น เพื่อแจ้งให้ฝ่ายสัมพันธมิตรทราบ นายปรีดีดำเนินการทางรัฐสภาหาช่องทางให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม พ้นจากตำแหน่งนายก เมื่อรัฐสภาลงมติไม่ยอมรับร่างพระราชกำหนดระเบียบบริหารราชการเพชบูรณ์ปี พ.ศ.2487 และร่างพระราชบัญญัติสร้างพุทธมณฑล พ.ศ.2487 ทำให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยสภาผู้แทนราษฎรมิมีมติให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี

ภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 บทบาททหารเสื่อมลง ประชาชนมองว่า ทหารเป็นผู้นำประเทศไปสู่ความพ่ายแพ้สงคราม แต่กลุ่มขบวนการเสรีไทยโดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำกลับได้รับยกย่องในฐานะผู้กู้ชาติ และนายปรีดี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กล่าวว่า “ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐฯ วันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2485 เป็นโมฆะ เนื่องจากผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไม่ลงนาม” ประเทศไทยยินยอมคืนดินแดนที่ญี่ปุ่นมอบให้แก่อังกฤษ โดยนายควง อภัยวงศ์ ลาออกจากนายกรัฐมนตรี เพื่อเปิดทางให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าขบวนการเสรีไทยมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรทำให้ประเทศไทย ไม่เป็นประเทศผู้แพ้สงคราม

2.3 การเมืองช่วงสงครามเย็นถึงปัจจุบัน

สถาบันพระปกเกล้า (2558 : 13-14) เบนจามิน เอ.บัทสัน และคณะ (2543 : 211-112) กล่าวถึงการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ในวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2489 ด้วยอาวุธปืน รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการสอบสวนแล้ว ยังไม่สามารถสรุปสาเหตุได้ชัดเจน ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ ต้องตกเป็นเป้าโจมตีของพรรคฝ่ายค้าน (พรรคประชาธิปัตย์) กล่าวหาว่านายปรีดีมีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นี้ เมื่อเปิดประชุมสภาอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล ทั้งการวิพากษ์ของหนังสือพิมพ์ ส่งผลให้ประชาชนเสื่อมความนิยมในตัวรัฐบาลและภาพพจน์ของนายปรีดี ผู้นำขบวนการเสรีไทยตกต่ำมาก ทำให้ต้องตัดสินใจ

ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพื่อรักษาเกียรติภูมิทางการเมืองไว้ โดยสภามิมีมติเลือกพลตรีหลวง อึ้งนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีแทน

พ.ศ.2490 ความขัดแย้งทางการเมืองรุนแรงมีกลุ่มนายทหารนอกประจำการ พลโทผิน ชุณหะวัณ ยึดอำนาจให้เหตุผลว่าต้องการเชิดชูเกียรติของทหาร ต่อมาเกิดขัดแย้งระหว่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้นำฝ่ายทหาร และ พลเอกเผ่า ศรียานนท์ ผู้นำฝ่ายตำรวจ เป็นบุตรเขยพลโทผิน ทำให้จอมพล ป.พิบูลย์สงคราม ต้องการลดอำนาจและจัดให้มีการเลือกตั้งปี พ.ศ.2500 ผลการเลือกตั้งทำให้นักศึกษา และประชาชน ออกมาประท้วงเรื่องโครงการเลือกตั้ง ส่งผลให้ทหารต้องเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองอีกครั้งเกิดการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินจำนวนมาก เพื่อแลกกับประชาธิปไตย โดยประชาชนและ นักศึกษาเรียกร้องประชาธิปไตย เพื่อกดดันรัฐบาลและทหาร เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2516 พ.ศ.2519 พ.ศ.2535 พ.ศ.2549 พ.ศ.2553 และ พ.ศ.2557

กล่าวได้ว่า สภาพการทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นตัวการทำให้ประเทศไทยต้องต่อสู้และปรับตัวเข้ากับระเบียบสังคมโลก แม้ทหารเข้ามามีอำนาจทางการเมือง ทำให้ผู้นำทหารได้เปรียบผู้นำฝ่ายพลเรือน ทำให้การพัฒนาระบบประชาธิปไตยชะงักงัน เพราะถูกแทรกแซงอำนาจทางการเมืองของฝ่ายทหารอยู่เสมอ

อาณาเขต

ราชอาณาจักรไทย เรียกว่า "ประเทศไทย" ตั้งอยู่ในคาบสมุทรอินโดจีน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชีย พิกัดทางภูมิศาสตร์ที่ละติจูด 5 องศา 37 ลิปดาเหนือที่ 20 ถึง 28 ลิปดาเหนือ อยู่ในเขตร้อนมีอุณหภูมิสูงตลอดทั้งปี และตำแหน่งลองจิจูดที่ 97 องศา 21 ลิปดาตะวันออกถึง 105 องศา 37 ลิปดาตะวันออก โดยมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ดังนี้ (บุญร่วม เทียมจันทร์. 2550 : 16-24)

ทิศเหนือ ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ และ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศใต้ ติดต่อกับประเทศมาเลเซีย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และ ราชอาณาจักรกัมพูชา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

การเสียดินแดนในยุคประชาธิปไตย จำนวน 1 ครั้ง (ครั้งที่ 14) ปราสาทพระวิหารให้กับ กัมพูชาในสมัยรัชกาลที่ 9 วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2505 มีพื้นที่ 2 ตารางกิโลเมตร ตามคำพิพากษาของ ศาลโลกทางกัมพูชาใช้หลักฐานการสู้คดี ในช่วงสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จขึ้นชมเขาพระวิหาร ผู้ว่าการรัฐพิหารชักรงชาติฝรั่งเศสให้การต้อนรับเสด็จ นำภาพถ่ายมาเป็นหลักฐานสำคัญเพื่อแสดงต่อ

ศาลโลกว่า ประเทศไทยยอมรับเขาพระวิหารเป็นของกัมพูชาตั้งแต่นั้นมาแล้ว ศาลโลกจึงตัดสินให้เป็นของกัมพูชา แต่ให้เวลาประเทศไทยหาหลักฐานมาสู้คดีเป็นเวลา 15 ปี (พ.ศ.2520) ทางประเทศไทยไม่ได้สนใจหาหลักฐานมาสู้คดีอีก

พระมหากษัตริย์

สถาบันพระมหากษัตริย์ ถือเป็นสถาบันสร้างชาติ เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติ ซึ่งพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ยุคประชาธิปไตยแห่งราชวงศ์จักรีมีอยู่ 4 พระองค์ คือ (ธารณา คชเสนี และน้ำเพชร คชเสนี สัตยารักษ์. 2561 : 104-136; สถาบันพระปกเกล้า. 2558 : ออนไลน์; พลาตศิัย สิทธิธัญกิจ. 2550 : 38)

รัชกาลที่ 7 พระราชสมภพวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2436 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์” (2436-2448) ทรงเลื่อนพระเกียรติยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ในสมัยรัชกาลที่ 6” ทรงศึกษาอยู่วิทยาลัยอีดตัน ประเทศอังกฤษ ทรงศึกษาต่อวิชาทหารโรงเรียนนายร้อยทหารเมืองวูลิช (Royal Academy, Woolich) แผนกปืนใหญ่มา ทรงเป็นนายร้อยตรีกิตติมศักดิ์ แห่งกองทัพบก อังกฤษ ปี พ.ศ.2457 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้นในยุโรปและทวีความรุนแรง พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะออกมาร่วมรบกับพระสหายชาวอังกฤษ แต่สมเด็จพระเจ้าจอร์จที่ 5 แห่งสหราชอาณาจักรไม่สามารถทำตามพระราชประสงค์พระองค์ได้ เนื่องจากพระองค์เป็นคนไทย เป็นประเทศเป็นกลางในสงคราม

พระองค์ทรงเสด็จกลับประเทศไทย เดือนเมษายน 2458 ทรงเข้ารับราชการตำแหน่งนายทหารคนสนิทของจอมพลสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ รับพระราชทานเลื่อนพระอิสริยยศ และดำรงตำแหน่งตามลำดับจนถึงพระอิสริยยศเป็นนายพันตรี และพันโท ตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม พ.ศ.2460 ทรงผนวช แล้วอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้ารำไพพรรณี สวัสดิวัตน์ (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี) ทรงไปศึกษาต่อที่โรงเรียนเสนาธิการทหาร Ecole de Guerre (ฝรั่งเศส) เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 พระนามว่า “สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ตามพระราชหัตถเลขานิติกรรมของรัชกาลที่ 6 ว่า “...หากมีพระราชโอรสก็ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ทรงเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์จนกว่าพระมหากษัตริย์จะบรรลุนิติภาวะ แต่ถ้าไม่มีพระราชโอรสก็ใครให้...” ประกอบราชพิธีบรมราชาภิเษกพระมหากษัตริย์ เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2469 ทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ต่อมาพระองค์ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 และในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 พระองค์ทรง

สละราชสมบัติ ด้วยความเห็นขัดแย้งทางการเมืองบางประการ ประทับอยู่ที่อังกฤษจนเสด็จสวรรคตในวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ.2484 รวมพระชนมายุ 48 พรรษา

รัชกาลที่ 8 พระราชสมภพเมื่อวันอาทิตย์ที่ 20 กันยายน พ.ศ.2468 เมืองไฮเดลเบอร์ค ประเทศเยอรมนี เป็นพระราชโอรสองค์ที่สองในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก กับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (หม่อมสังวาลย์ มหิตล) ทรงพระอิสริยยศเป็น “หม่อมเจ้า อานันทมหิตล มหิตล” ทรงเลื่อนพระเกียรติยศเป็น “พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิตล” เมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติแล้ว ทางรัฐบาลจึงกราบบังคมทูลเชิญพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า อานันทมหิตล เป็นพระราชวงศ์ลำดับองค์ที่ 1 สืบสันตติวงศ์ตามกฎหมายเถียรบาล พ.ศ.2467 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิตล” ในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 มีพระชนมพรรษาเพียง 8 พรรษา จึงมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ในขณะที่พระเยาว์อยู่ทรงศึกษาขั้นต้นที่โรงเรียนมาแตร์เดอี ต่อมาย้ายมาศึกษาต่อที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ภายหลังจากพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติแล้ว ทรงเสด็จไปศึกษาวิชากฎหมายและเศรษฐศาสตร์อยู่ที่ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ยังไม่ทันสำเร็จการศึกษา ผู้สำเร็จราชการแทน คือ นายปรีดี พนมยงค์ ทูลเชิญเสด็จกลับมาประเทศเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2488 โดยรัฐบาลอังกฤษจัดเครื่องบินพระที่นั่งถวายลงที่สนามบินดอนเมือง และพระองค์ประทับอยู่ในประเทศไทยจนถึงกลางปี พ.ศ.2489 ทรงมีพระราชประสงค์เสด็จกลับไปศึกษาต่อให้สำเร็จ กำหนดการเสด็จกลับวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ.2489 แต่แล้วก็เกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันในวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2489 เวลา 09.30 น. เสียงปืนนัดหนึ่งดังขึ้นภายในห้องพระบรรทมของพระที่นั่งบรมพิมาน พระบรมมหาราชวัง มหาดเล็กหน้าห้องพระบรรทมเข้าไปดู พบพระองค์ทรงพระบรรทมอยู่มีพระโลหิตไหลเปื้อนพระองค์ เสด็จสวรรคตด้วยพระแสงปืน มีพระชนมายุเพียง 21 พรรษา อยู่ในราชสมบัติเพียง 12 ปี 3 เดือน ภายหลังจากพระองค์สวรรคตแล้ว รัชกาลที่ 9 ทรงประกาศพระเฉลิมพระปรมาภิไธยขึ้นเป็น “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิตล อดุลยวิมล รามาธิบดี จักรีนฤพดินทร์ สยามินทราธิราช” เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2489

รัชกาลที่ 9 พระราชสมภพวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2470 โรงพยาบาลเมมตออบิรัน มลรัฐแมสซาชูเซตส์ สหรัฐอเมริกา เป็นพระราชโอรสองค์ที่สามในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก กับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (หม่อมสังวาลย์ มหิตล) ในสมัยรัชกาลที่ 7 พระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น “พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช” เมื่อรัชกาลที่ 8 ขึ้นครองราชสมบัติพระองค์ทรงรับการสถาปนาเป็น “สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช” เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ.2478

ในขณะที่พระเยาว์ทรงศึกษาขั้นต้นที่โรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย กรุงเทพฯ ต่อมาพระองค์ทรงเสด็จไปประทับอยู่ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ทรงศึกษาขั้นประถมศึกษา ณ โรงเรียนเมียร์มองค์ เมืองโลซาน และชั้นมัธยมศึกษา ณ โรงเรียนอีสรอมองด์ เมื่อปี พ.ศ.2488 ทรงรับประกาศนียบัตรทางอักษรศาสตร์

จากโรงเรียนยิมนาส คลาซีก กังโตนาล และปริญญาตรีทางด้านวิศวกรรมศาสตร์จากประเทศ สวิตเซอร์แลนด์ เมื่อรัชกาลที่ 8 สวรรคตแล้ว รัฐบาลได้กราบบังคมทูลอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติเป็น พระมหากษัตริย์ พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช” พระชนมายุ 19 พรรษา ในวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2489 ประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสกับหม่อมราชวงศ์หญิงสิริกิติ์ กิติยากร ณ พระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า วังสระปทุม เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2493 ทรงสถาปนาหม่อมราชวงศ์หญิงสิริกิติ์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระราชินีสิริกิติ์ ต่อมา พระองค์ทรงเสด็จผนวชประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ทรงประกอบราชพิธีบรมราชาภิเษกพระมหากษัตริย์ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ.2493 ทรงพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามหิทธิจักรีนาถ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร" พระราชทานปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงประกอบคุณประโยชน์ให้ประเทศชาติ และประชาชนมาตลอด จนได้รับพระราชสมัญญานาม "มหाराช" เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2530 พระองค์ทรงมีพระราชดำริในการพัฒนาประเทศดังนี้ (ธารณา คชเสนี และน้ำเพ็ชร คชเสนี สัตยารักษ์. 2561 : 134, 136-186; บุญร่วม เทียมจันทร์. 2550 : 40; วุฒิชัย มูลศิลป์. 25547 : 181-185)

ระยะที่หนึ่ง การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า (พ.ศ.2489-2495) ปัญหาที่ราษฎรประสบอยู่ ได้แก่ การแพทย์ สาธารณสุข และการสังคมสงเคราะห์ ทรงเห็นว่าการพัฒนาสุขภาพพลานามัยของประชาชน ให้พ้นจากความเจ็บป่วย ย่นนำไปสู่การพัฒนาในทุกๆ ด้าน

ระยะที่สอง พัฒนาประเทศให้พออยู่พอกิน (พ.ศ.2496-2520) ทรงเยี่ยมราษฎรตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ เพื่อรับทราบถึงปัญหาความทุกข์ยากของราษฎร จึงมีพระราชดำริจัดทำโครงการพัฒนาชนบทแห่งชาติ และโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง เพื่อให้ความช่วยเหลือราษฎรจนสามารถพึ่งตนเองได้

ระยะที่สาม นำระบบเศรษฐกิจพอเพียง (พ.ศ.2521-2559) มาใช้พัฒนารองรับกระแสการค้าตลาดเสรี เป็นการแข่งขันที่มีความซับซ้อนมาก ประชาชนรู้จักความพอเพียง จนสามารถพึ่งพาตนเองได้ เกิดแนวคิดทฤษฎีใหม่ในวิถีชีวิตสังคมไทย

รัชกาลที่ 10 ทรงพระราชสมภพวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ.2495 ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระบรมมหาราชวังดุสิต ทรงพระอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ” เป็นพระราชโอรสพระองค์เดียวในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงประกอบพระราชพิธีสถาปนาเป็น “สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร” ในวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ.2515

ในขณะที่พระเยาว์ทรงศึกษาอนุบาลพระที่นั่งอุดรपी พ.ศ.2499 ประถมศึกษาโรงเรียนจิตลดาปี พ.ศ. 2509 และประถมศึกษาโรงเรียนคิงส์มีด แคว้นซัสเซกส์ปี พ.ศ.2509 มัธยมศึกษาโรงเรียนมิลฟีลด์ แคว้น

ซอมเมอร์เซท ประเทศสหราชอาณาจักร ปี พ.ศ.2513 เตรียมทหารโรงเรียนคิงส์สกูล เมืองซิดนีย์ ปี พ.ศ. 2514 ปริญญาตรีสาขาอักษรศาสตร์ (ด้านการทหาร) มหาวิทยาลัยนิวเซาท์เวลส์ ประเทศออสเตรเลีย ปี พ.ศ.2519 ทรงศึกษาโรงเรียนเสนาธิการทหารบก รุ่นที่ 46 ปี พ.ศ.2520 ทรงศึกษาสาขาวิชานิติศาสตร์ รุ่นที่ 2 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช นิติศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) ปี พ.ศ.2525 ทรงศึกษา วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรแห่งสหราชอาณาจักรปี พ.ศ.2533 พระองค์ทรงขึ้นครองราชสมบัติตามคำกราบบังคมทูลเชิญของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2559 พระนามว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร” ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระมหากษัตริย์ เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ.2562 ทรงพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณมหิตฺรมหภูมิพลโรจวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว" ทรงประกาศพระปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะสืบสาน รักษา และต่อยอด และครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาราษฎรตลอดไป” ซึ่งพระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อสืบสานตามแนวพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ 9 ด้วยความวิริยะอุตสาหะเพื่อพัฒนาประเทศชาติให้เจริญมั่นคง ทำให้ประชาชนอยู่ดีมีสุข ทรงริเริ่มโครงการพัฒนาประเทศในเรื่องพลังจิตอาสา เพื่อให้ประชาชนสำนึกในความเป็นชาติไทยที่บรรพบุรุษสร้างสมมา ทรงสถาปนาพระบรมราชินี “สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดา พัชรสุธาพิมลลักษณ พระบรมราชินี”

กล่าวได้ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้บำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติ และประชาชนอย่างใหญ่หลวง รัชกาลที่ 7 ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญ รัชกาลที่ 8 ทรงบริหารทางการเมือง ผ่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ รัชกาลที่ 9 เป็นผู้นำทางการพัฒนาสังคมชุมชนให้มีชีวิตที่ดีขึ้น และรัชกาลที่ 10 ทรงสานต่อแนวพระราชดำริกับการพัฒนาประเทศความเจริญมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมสืบต่อไป

การปกครอง

นักวิชาการบางท่านเห็นว่า การปฏิวัติในปี พ.ศ.2475 ไม่ใช่เป็นการปฏิวัติ เพราะการปฏิวัติที่แท้จริงต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเมืองไปพร้อมกัน ยังต้องได้รับการสนับสนุนจากประชาชนด้วย เหตุการณ์นี้จึงเป็นเพียงปฏิรูปการปกครอง โดยคณะราษฎรเป็นชนกลุ่มใหญ่ของประเทศที่คุมกำลังทางทหารและพลเรือน จึงทำการยึดอำนาจสำเร็จ

1. การปฏิวัติและรัฐประหาร

ประเทศไทยมีการปกครองในระบบประชาธิปไตยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 และมีความขัดแย้งทางการเมืองมาตลอดเวลา จนเกิดการปฏิวัติและรัฐประหารมาแล้วถึง 13 ครั้ง ดังรายละเอียดนี้ (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. 2550 : 221-228)

1.1 รัฐประหารวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476 มีสาเหตุมาจากพระยามโนปกรณนิติธาดา ประกาศพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎรพร้อมงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา

1.2 รัฐประหารวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 มีสาเหตุมาจากพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ไม่เห็นด้วยกับโครงสร้างเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ เรียกว่า “สมุดปกเหลือง” เป็นลักษณะสังคมนิยม พร้อมทั้งเชิญนายปรีดีออกนอกประเทศ ทำให้ผู้สนับสนุนนายปรีดีไม่พอใจจึงยึดอำนาจรัฐบาล

1.3 รัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 มีสาเหตุมาจากคณะนายทหารนอกราชการกล่าวโจมตีรัฐบาลของนายปรีดี และพลเรือตรีถวัลย์ที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวง และคอมมิวนิสต์ ไม่สามารถคลี่คลายคดีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ได้ โดย พลโทผิน ชุณหะวัณ ยึดอำนาจรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์

1.4 รัฐประหารวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2491 มีสาเหตุมาจากจอมพลผินปวิวัติ ถ้าเอาทหารขึ้นเป็นนายกเกรงจะถูกครหาว่าปฏิวัติเพราะต้องการให้ทหารเป็นนายก จึงเอานายควงมาขัดตาทัพ กลุ่มคณะนายทหารนอกราชการจึงบังคับให้นายควงลาออกเพื่อมอบตำแหน่งต่อให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม เรียกว่า "รัฐประหารเงียบ" หรือ "รัฐประหารซ้อน"

1.5 รัฐประหารวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2494 มีสาเหตุมาจากความต้องการล้มล้าง “รัฐธรรมนูญชั่วคราว” กำหนดให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจควบคุมทางการเมืองผ่านวุฒิสภา และผู้สำเร็จราชการฯ เข้าแทรกแซงกิจการทางการเมือง ส่งผลให้รัฐบาลบริหารงานไม่ได้ จอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงยึดอำนาจรัฐบาลตนเอง และใช้รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ.2475 แทน

1.6 รัฐประหารวันที่ 16 กันยายน พ.ศ.2500 มีสาเหตุมาจากความแตกแยกกันระหว่าง พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก กับ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ และโองการเลือกตั้งวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2500 ทำให้นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และประชาชน ออกมาเดินขบวนประท้วง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจจอมพล ป.พิบูลสงคราม

1.7 รัฐประหารวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2501 มีสาเหตุมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเรียกร้องผลประโยชน์และชมเชยจะถอนตัวจากการร่วมรัฐบาล ทำให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจจอมพลถนอม กิตติขจร เรียกว่า รัฐประหารเงียบ หรือ การยึดอำนาจตัวเอง

1.8 รัฐประหารวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2514 มีสาเหตุมาจากสมาชิกพรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอมเรียกร้องผลประโยชน์ตอบแทนทางการเมือง ทำให้จอมพลถนอม กิตติขจร ที่ได้ชื่อว่า เป็นนายกคนชื่อเสียหาย ต้องยึดอำนาจรัฐบาลตนเอง

1.9 รัฐประหารวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 มีสาเหตุมาจากการปราบนักศึกษา ผู้ประท้วงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ต่อการกลับประเทศของจอมพลถนอม กิตติขจร และรัฐบาลไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ ทำให้ พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ ยึดอำนาจ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

1.10 รัฐประหารวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ.2520 มีสาเหตุมาจากรัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และอุตสาหกรรมได้ ทำให้ประชาชนไม่พอใจ และก่อให้เกิดความแตกแยกระหว่างข้าราชการด้วย พล.ร.อ.สังัด ชล่ออยู่ ยึดอำนาจรัฐบาล นายธานินทร์ กรัยวิเชียร

1.11 รัฐประหารวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2534 มีสาเหตุมาจากความขัดแย้งของทหารกับรัฐบาล โดยใช้ข้ออ้าง 5 ประการ ยึดอำนาจ คือ การฉ้อราษฎร์บังหลวง ข้าราชการการเมืองใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงข้าราชการประจำ ทั้งรัฐบาลเป็นเผด็จการทางรัฐสภา ทำลายสถาบันทางทหารมีการบิดเบือนคดีล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ในปี พ.ศ.2525 ทำให้ พล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ ยึดอำนาจรัฐบาล พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ

1.12 รัฐประหารวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2549 มีสาเหตุมาจากประชาชนไม่พอใจรัฐบาล จนเกิดรวมตัวเป็นพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเดือนกุมภาพันธ์ ทั้งผู้นำทางทหารกล่าวว่า “การเมืองไทยอยู่ในระดับต่ำกว่ามาตรฐาน และความเป็นผู้นำที่อ่อนแอ” ทำให้คณะ คสช. อ้างเหตุผล 5 ประการ คือ การทุจริต ผลประโยชน์ทับซ้อน การใช้อำนาจในทางมิชอบ ละเมิดจริยธรรมคุณธรรม แทรกแซงระบบการตรวจสอบ ข้อผิดพลาดเชิงนโยบายของรัฐบาล เป็นเหตุให้ พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน ยึดอำนาจรัฐบาลรักษาการ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร

1.13 รัฐประหารวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2557 มีสาเหตุมาจากการประท้วงต่อต้านร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมฯ เดือนพฤศจิกายน 2556 ฝ่ายต่อต้านรัฐบาล เรียกว่า คณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) ฝ่ายสนับสนุนรัฐบาลตั้งแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) จัดชุมนุมกันทั้งสองฝ่ายเกิดความรุนแรง อาจเป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บ ทหารโดย พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา จัดตั้งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) อ้างว่า จำเป็นต้องเข้าควบคุมอำนาจ เพื่อให้สถานการณ์กลับเข้าสู่สถานการณ์ปกติโดยเร็ว

2. รัฐธรรมนูญไทย

การเปลี่ยนแปลงการปกครองระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เมื่อเกิดความขัดแย้งความคิดทางการเมือง พระมหากษัตริย์ทรงวินิจฉัยทำให้สามารถแก้ไขปัญหาของประเทศได้ ซึ่งรัฐธรรมนูญประเทศไทยมีชื่อเรียกแตกต่างกัน รวมทั้งหมด 20 ฉบับ ได้แก่ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. 2558 : 53-63; สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. 2540 : 48)

ฉบับที่ 1 พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ประกาศใช้วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2475 มีบทบัญญัติ 68 มาตรา แบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ อำนาจของกษัตริย์ อำนาจของสภาผู้แทนราษฎร อำนาจของคณะกรรมการราษฎร และอำนาจศาล

ฉบับที่ 2 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ประกาศใช้วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 มีบทบัญญัติ 68 มาตรา แบ่งออกเป็น 7 หมวด ได้แก่ 1.พระมหากษัตริย์

2.สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม 3.สภาผู้แทนราษฎร 4.คณะรัฐมนตรี 5.ศาล 6.บทสุดท้าย และ
7.การใช้รัฐธรรมนูญ และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 3 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489 ประกาศใช้เมื่อ 10
พฤษภาคม พ.ศ.2489 มีบทบัญญัติ 96 มาตรา แบ่งออกเป็น 7 หมวด 1.พระมหากษัตริย์ 2.สิทธิและ
หน้าที่ชนชาวไทย 3.อำนาจนิติบัญญัติ 4.อำนาจบริหาร 5.อำนาจตุลาการ 6.การแก้ไขเพิ่มเติม
รัฐธรรมนูญ 7 บทสุดท้าย บทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 4 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2490 เรียกว่า
รัฐธรรมนูญถ่มแดง หรือ รัฐธรรมนูญใต้ตุ่ม ประกาศใช้วันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 มีบทบัญญัติ 98
มาตรา แบ่งออกเป็น 8 หมวด 1.พระมหากษัตริย์ 2.อภิรัฐมนตรี 3.สิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย
4.อำนาจนิติบัญญัติ 5.อำนาจบริหาร 6.อำนาจตุลาการ 7.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ 8.บทสุดท้าย
และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 5 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2492 ประกาศใช้วันที่ 23
มีนาคม 2492 มีบทบัญญัติ 188 มาตรา แบ่งออกเป็น 11 หมวด 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์ 3.สิทธิ
และเสรีภาพของชนชาวไทย 4.หน้าที่ของชนชาวไทย 5.แนวนโยบายแห่งรัฐ 6.อำนาจนิติบัญญัติ
7.อำนาจบริหาร 8.อำนาจตุลาการ 9.ตุลาการรัฐธรรมนูญ 10.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ
11.บทสุดท้าย และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 6 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช
2495 ประกาศใช้วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2495 มีบทบัญญัติ 123 มาตรา แบ่งออกเป็น 9 หมวด
1.พระมหากษัตริย์ 2.สิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทย 3.แนวนโยบายแห่งรัฐ 4.สภาผู้แทนราษฎร
5.คณะรัฐมนตรี 6.ศาล 7.ตุลาการรัฐธรรมนูญ 8.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ 9.บทสุดท้ายและ
บทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 7 รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2502 ประกาศใช้วันที่ 28
มกราคม พ.ศ.2502 มีบทบัญญัติ 20 มาตรา เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับหน้าที่ของสภาร่างรัฐธรรมนูญ
นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรี ในมาตรา 17 ให้อำนาจนายกรัฐมนตรีสั่งการและแก้ไขปัญหาได้ในทุกเรื่อง
ที่เกิดปัญหาขึ้นมา

ฉบับที่ 8 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511 ประกาศใช้วันที่ 20
มิถุนายน 2511 มีบทบัญญัติ 183 มาตรา แบ่งออกเป็น 11 หมวด 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์
3.สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย 4.หน้าที่ของชนชาวไทย 5.แนวนโยบายแห่งรัฐ 6.อำนาจนิติบัญญัติ
7.อำนาจบริหาร 8.อำนาจตุลาการ 9.ตุลาการรัฐธรรมนูญ 10.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ 11.บทสุดท้าย
และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 9 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515 ประกาศใช้วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2515 มีบทบัญญัติ 23 มาตรา เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับหน้าที่ของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ กับคณะรัฐมนตรี

ฉบับที่ 10 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517 ประกาศใช้วันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.2517 มีบทบัญญัติ 238 มาตรา แบ่งออกเป็น 11 หมวด 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์ 3.สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย 4.หน้าที่ของชนชาวไทย 5.แนวนโยบายแห่งรัฐ 6.รัฐสภา 7.คณะรัฐมนตรี 8.ศาล 9.การปกครองท้องถิ่น 10.ตุลาการรัฐธรรมนูญ 11.การแก้ไขเพิ่มเติม และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 11 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2519 ประกาศใช้วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ.2519 มีบทบัญญัติ 29 มาตรา เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับหน้าที่ของนายกรัฐมนตรี และสถาปนาปฏิรูปรัฐธรรมนูญ

ฉบับที่ 12 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2520 ประกาศใช้วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2520 มีบทบัญญัติ 27 มาตรา เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับหน้าที่คณะรัฐมนตรี สภานิติบัญญัติแห่งชาติและศาล

ฉบับที่ 13 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 ประกาศใช้วันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ.2521 มีบทบัญญัติ 206 มาตรา เรียกว่า ประชาธิปไตยครึ่งใบ แบ่งออกเป็น 11 หมวด 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์ 3.สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย 4.หน้าที่ของชนชาวไทย 5.แนวนโยบายแห่งรัฐ 6.รัฐสภา 7.คณะรัฐมนตรี 8.ศาล 9.การปกครองท้องถิ่น 10.ตุลาการรัฐธรรมนูญ 11.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 14 ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2534 ประกาศใช้วันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2534 มีบทบัญญัติ 33 มาตรา เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับหน้าที่ของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ สภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ และคณะรัฐมนตรี

ฉบับที่ 15 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 ประกาศใช้วันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2534 มีบทบัญญัติ 223 มาตรา แบ่งเป็น 11 หมวด 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์ 3.สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย 4.หน้าที่ของชนชาวไทย 5.แนวนโยบายแห่งรัฐ 6.รัฐสภา 7.คณะรัฐมนตรี 8.ศาล 9.การปกครองท้องถิ่น 10.ตุลาการรัฐธรรมนูญ 11.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 16 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ประกาศใช้วันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2540 มีบทบัญญัติ 366 มาตรา แบ่งเป็น 12 หมวด 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์ 3.สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย 4.หน้าที่ของชนชาวไทย 5.แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ 6.รัฐสภา 7.

คณะรัฐมนตรี 8.ศาล 9.การปกครองส่วนท้องถิ่น 10.การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ 11.การตรวจเงินแผ่นดิน 12.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ และบทเฉพาะกาล

ฉบับที่ 17 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2549 ประกาศใช้วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2549 มีบทบัญญัติ 39 มาตรา เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับหน้าที่ของ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ คณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ และคณะรัฐมนตรี

ฉบับที่ 18 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ประกาศใช้วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ.2550 มีบทบัญญัติ 309 มาตรา แบ่งเป็น 15 หมวด 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์ 3.สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย 4.หน้าที่ของชนชาวไทย 5.แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ 6.รัฐสภา 7.การมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงของประชาชน 8.การเงินการคลัง และงบประมาณ 9.คณะรัฐมนตรี 10.ศาล 11.องค์กรตามรัฐธรรมนูญ 12.การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ 13.จริยธรรมของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง และเจ้าหน้าที่ของรัฐ 14.การปกครองส่วนท้องถิ่น 15.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ

ฉบับที่ 19 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ประกาศใช้วันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ.2557 มีบทบัญญัติ 48 มาตรา เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับหน้าที่ของ คณะรักษาความสงบแห่งชาติ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ สภาปฏิรูปแห่งชาติ และคณะรัฐมนตรี มาตรา 44 ให้อำนาจนายกรัฐมนตรีสั่งการและแก้ไขปัญหาได้ในทุกเรื่องที่เกิดปัญหา

ฉบับที่ 20 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ประกาศใช้วันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ.2560 มีบทบัญญัติ 279 มาตรา แบ่งออกเป็น 16 หมวด คือ 1.บททั่วไป 2.พระมหากษัตริย์ 3.สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย 4.หน้าที่ของปวงชนชาวไทย 5.หน้าที่ของรัฐ 6.แนวนโยบายแห่งรัฐ 7.รัฐสภา 8.คณะรัฐมนตรี 9.การขัดกันแห่งผลประโยชน์ 10.ศาล 11.ศาลรัฐธรรมนูญ 12.องค์กรอิสระ 13.องค์กรอัยการ 14.การปกครองส่วนท้องถิ่น 15.การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ และ 16.การปฏิรูปประเทศ

3. นายกรัฐมนตรี

นับตั้งแต่รัชกาลที่ 7 ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ทำให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่การปกครองแบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี ทำหน้าที่ฝ่ายบริหารประเทศ ซึ่งรายนามนายกรัฐมนตรี จำนวน 29 คน ดังนี้ (นรนิติ เศรษฐบุตร. 2551 : 24; กระปุกดอทคอม. 2558 : ออนไลน์; วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. 2558 : ออนไลน์)

3.1 พระยามโนปกรณนิติธาดา (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรีชุดที่ 3) ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 3 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 28 มิถุนายน 2475 - 9 ธันวาคม 2475

สมัยที่ 2 วันที่ 10 ธันวาคม 2475 - 1 เมษายน 2476

สมัยที่ 3 วันที่ 1 เมษายน 2476 - 21 มิถุนายน 2476

3.2 พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 5 สมัย
ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 21 มิถุนายน 2476 - 16 ธันวาคม 2476

สมัยที่ 2 วันที่ 16 ธันวาคม 2476 - 22 กันยายน 2477

สมัยที่ 3 วันที่ 22 กันยายน 2477 - 9 สิงหาคม 2480

สมัยที่ 4 วันที่ 9 สิงหาคม 2480 - 21 ธันวาคม 2480

สมัยที่ 5 วันที่ 21 ธันวาคม 2480 - 16 ธันวาคม 2481

3.3 จอมพลแปลก (ป.) พิบูลสงคราม (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรี
ชุดที่ 23) ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 8 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 16 ธันวาคม 2481 - 7 มีนาคม 2485

สมัยที่ 2 วันที่ 7 มีนาคม 2485 - 1 สิงหาคม 2487

สมัยที่ 3 วันที่ 8 เมษายน 2491 - 25 มิถุนายน 2492

สมัยที่ 4 วันที่ 25 มิถุนายน 2492 - 29 พฤศจิกายน 2494

สมัยที่ 5 วันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 - 6 ธันวาคม 2494

สมัยที่ 6 วันที่ 6 ธันวาคม 2494 - 23 มีนาคม 2495

สมัยที่ 7 วันที่ 24 มีนาคม 2495 - 21 มีนาคม 2500

สมัยที่ 8 วันที่ 21 มีนาคม 2500 - 16 กันยายน 2500

3.4 นายควง อภัยวงศ์ (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรีชุดที่ 19)
ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 4 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 1 สิงหาคม 2487 - 31 สิงหาคม 2488

สมัยที่ 2 วันที่ 31 มกราคม 2489 - 24 มีนาคม 2489

สมัยที่ 3 วันที่ 10 พฤศจิกายน 2490 - 21 กุมภาพันธ์ 2491

สมัยที่ 4 วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2491 - 8 เมษายน 2491

3.5 นายทวี บุณยเกตุ ดำรงตำแหน่งวันที่ 31 สิงหาคม 2488 - 17 กันยายน 2488

3.6 หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 4 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 17 กันยายน 2488 - 31 มกราคม 2489

สมัยที่ 2 วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2518 - 13 มีนาคม 2519

สมัยที่ 3 วันที่ 20 เมษายน 2519 - 23 กันยายน 2519

สมัยที่ 4 วันที่ 25 กันยายน 2519 - 6 ตุลาคม 2519

- 3.7 นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 3 สมัย ได้แก่
 สมัยที่ 1 วันที่ 24 มีนาคม 2489 - 7 มิถุนายน 2489
 สมัยที่ 2 วันที่ 7 มิถุนายน 2489 - 11 มิถุนายน 2489
 สมัยที่ 3 วันที่ 11 มิถุนายน 2489 - 23 สิงหาคม 2489
- 3.8 พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 2 สมัย ได้แก่
 สมัยที่ 1 วันที่ 23 สิงหาคม 2489 - 30 พฤษภาคม 2490
 สมัยที่ 2 วันที่ 30 พฤษภาคม - 8 พฤศจิกายน 2490
- 3.9 นายพจน์ สารสิน ดำรงตำแหน่งวันที่ 21 กันยายน 2500 - 1 มกราคม 2501
- 3.10 จอมพลถนอม กิตติขจร (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรี ชุดที่ 32)
 ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 5 สมัย ได้แก่
 สมัยที่ 1 วันที่ 1 มกราคม 2501 - 20 ตุลาคม 2501
 สมัยที่ 2 วันที่ 9 ธันวาคม 2506 - 7 มีนาคม 2512
 สมัยที่ 3 วันที่ 7 มีนาคม 2512 - 17 พฤศจิกายน 2514
 สมัยที่ 4 วันที่ 18 พฤศจิกายน 2514 - 17 ธันวาคม 2515
 สมัยที่ 5 วันที่ 18 ธันวาคม 2515 - 14 ตุลาคม 2516
- 3.11 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรีชุดที่ 29)
 ดำรงตำแหน่งวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2502 - 8 ธันวาคม 2506
- 3.12 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ดำรงตำแหน่งวันที่ 14 ตุลาคม 2516 - 15 กุมภาพันธ์ 2518
- 3.13 พลตรีหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งวันที่ 14 มีนาคม 2518 -
 20 เมษายน 2519
- 3.14 นายธานินทร์ กรัยวิเชียร (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรีชุดที่ 39)
 ดำรงตำแหน่งวันที่ 8 ตุลาคม 2519 - 20 ตุลาคม 2520
- 3.15 พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรี
 ชุดที่ 40) ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 2 สมัย ได้แก่
 สมัยที่ 1 วันที่ 11 พฤศจิกายน 2520 - 12 พฤษภาคม 2522
 สมัยที่ 2 วันที่ 12 พฤษภาคม 2522 - 3 มีนาคม 2523
- 3.16 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 3 สมัย ได้แก่
 สมัยที่ 1 วันที่ 3 มีนาคม 2523 - 30 เมษายน 2526
 สมัยที่ 2 วันที่ 30 เมษายน 2526 - 5 สิงหาคม 2529
 สมัยที่ 3 วันที่ 5 สิงหาคม 2529 - 4 สิงหาคม 2531
- 3.17 พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 2 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 4 สิงหาคม 2531 - 9 ธันวาคม 2533

สมัยที่ 2 วันที่ 9 ธันวาคม 2533 - 23 กุมภาพันธ์ 2534

3.18 นายอานันท์ ปันยารชุน (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรี ชุดที่ 47) ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 2 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 2 มีนาคม 2534 - 7 เมษายน 2535

สมัยที่ 2 วันที่ 10 มิถุนายน 2535 - 23 กันยายน 2535

3.19 พลเอกสุจินดา คราประยูร ดำรงตำแหน่งวันที่ 7 เมษายน 2535 - 24 พฤษภาคม 2535

3.20 นายชวน หลีกภัย ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 2 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 23 กันยายน 2535 - 13 กรกฎาคม 2538

สมัยที่ 2 วันที่ 9 พฤศจิกายน 2540 - 9 กุมภาพันธ์ 2544

3.21 นายบรรหาร ศิลปะอาชา ดำรงตำแหน่งวันที่ 13 กรกฎาคม 2538 - 25 พฤศจิกายน 2539

3.22 พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ดำรงตำแหน่งวันที่ 25 พฤศจิกายน 2539 - 9 พฤศจิกายน 2540

3.23 พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งมาแล้ว 2 สมัย ได้แก่

สมัยที่ 1 วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2544 - 11 มีนาคม 2548

สมัยที่ 2 วันที่ 11 มีนาคม 2548 - 19 กันยายน 2549

3.24 พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรีชุดที่ 56) ดำรงตำแหน่งวันที่ 1 ตุลาคม 2549 - 29 มกราคม 2551

3.25 นายสมัคร สุนทรเวช ดำรงตำแหน่งวันที่ 29 มกราคม 2551 - 9 กันยายน 2551

3.26 นายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ ดำรงตำแหน่งวันที่ 18 กันยายน 2551 - 2 ธันวาคม 2551

3.27 นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ดำรงตำแหน่งวันที่ 17 ธันวาคม 2551 - 5 สิงหาคม 2554

3.28 น.ส.ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ดำรงตำแหน่งวันที่ 5 สิงหาคม 2554 - 7 พฤษภาคม 2557

3.29 พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา (นายกรัฐมนตรีมาจากการรัฐประหาร คณะรัฐมนตรี ชุดที่ 61) ดำรงตำแหน่งวันที่ 24 สิงหาคม 2557 - ปัจจุบัน

4. ระบบราชการไทย

ประวัติศาสตร์พัฒนาการระบบราชการไทย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 7 จนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

4.1 สมัยรัชกาลที่ 7

พระองค์ทรงจัดตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นมา เพื่อเกิดการปฏิรูประบบราชการ ดังนี้

4.1.1 อภิรัฐมนตรีสภา เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง จำนวน 5 พระองค์ ทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดิน

4.1.2 องคมนตรีสภา เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางที่มีความรู้ จำนวน 40 คน ทำหน้าที่ประชุมและรับโครงการตามพระราชดำริไปวินิจฉัยเสนอความคิดเห็นในสภา

3. เสนาบดีสภา เป็นตำแหน่งหัวหน้ากระทรวงต่างๆ

4. สภาป้องกันพระราชอาณาจักร ทำหน้าที่กำหนดนโยบายป้องกันประเทศ ติดต่อกับประสานกับกระทรวงฝ่ายทหารและพลเรือน กษัตริย์เป็นสภานายก และพระราชวงศ์ เป็นอุปนายก

5. สภาการคลัง มีหน้าที่ตรวจตราวินิจฉัยงบประมาณแผ่นดินและรักษาผลประโยชน์ทางการเงินของประเทศ มีเสนาบดีคลังเป็นราชเลขาธิการ และสมาชิกผู้ทรงคุณวุฒิอีก 3 คน

6. ราชบัณฑิตยสภา ประกอบด้วย แผนกวรรณคดี โบราณคดี และศิลปากร การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการปกครอง เป็นการยุบรวมหน่วยงานราชการในสมัยรัชกาลที่ 7 ประกอบด้วย (สลิด ชูชื่น. 2558 : ออนไลน์)

1. การปกครองส่วนกลาง ยุบรวมเหลือ 10 กระทรวง โดยรวมกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงกลาโหม และรวมกระทรวงโยธาธิการเข้ากับกระทรวงพาณิชย์ เพื่อลดงานซ้ำซ้อน

2. การปกครองส่วนภูมิภาค ยุบรวมตำแหน่งปลัดมณฑล อุปราชประจำภาค มณฑลบางมณฑล และจังหวัดบางจังหวัดให้รวมเป็นอำเภอ เพื่อลดค่าใช้จ่ายของประเทศ

3. การปกครองส่วนท้องถิ่น มีการจัดตั้งสภานครบาลที่ประจวบคีรีขันธ์ เพื่อทำหน้าที่ดูแลการปกครองท้องถิ่นในแถบเทศบาลหัวหิน และเทศบาลชะอำ

การเปลี่ยนแปลงระบบราชการไทยตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจการปกครองประเทศผ่าน 3 ทาง คือ ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติผ่านรัฐสภา หรือสภาผู้แทนราษฎร ทรงใช้อำนาจบริหารผ่านทางคณะรัฐมนตรี และทรงใช้อำนาจตุลาการผ่านทางศาล

4.2 การจัดโครงสร้างการบริหารราชการ

การจัดโครงสร้างการบริหารราชการแผ่นดินไทยในสมัยปัจจุบันแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ก.พ. 2557 : 68-74)

4.2.1 การบริหารราชการส่วนกลาง พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ 19) พ.ศ.2562 จัดแบ่งกระทรวงและส่วนราชการออกเป็น 20 หน่วยงาน ได้แก่ สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงกลาโหม กระทรวงการคลัง กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงคมนาคม กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงพลังงาน กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงยุติธรรม กระทรวงแรงงาน กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม และ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม

4.2.2. การบริหารราชการส่วนภูมิภาค พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ 23) พ.ศ.2544 จัดแบ่งการบริหารงานส่วนภูมิภาคออกเป็น 2 ระดับ คือ จังหวัด และอำเภอ

4.2.3. การบริหารราชการส่วนท้องถิ่น มีอยู่ 2 รูปแบบ คือ การปกครอง ส่วนท้องถิ่นรูปแบบทั่วไป ได้แก่ เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) และการปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ ได้แก่ กรุงเทพมหานคร และ เมืองพัทยา

4.3 การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ

คณะราษฎรนำทุนของรัฐบาลที่มีอยู่มาตั้งรัฐวิสาหกิจและบริษัทกึ่งราชการ 3 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 “รัฐวิสาหกิจทางการเงิน” ธนาคารเอเซีย ธนาคารมณฑล และบริษัทไทยเศรษฐกิจ ประกันภัย ประเภทที่ 2 “รัฐวิสาหกิจทางอุตสาหกรรม” บริษัทข้าวไทย บริษัทประมงไทย บริษัทเดินเรือไทย และบริษัทไทยเดินเรือทะเล ประเภทที่ 3 “รัฐวิสาหกิจทางด้านพาณิชย์กรรม” บริษัทค้าพืชผลไทย และบริษัทพืชกสิกรรม เป็นต้น ต่อมาออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการจัดตั้งองค์การของรัฐบาล พ.ศ.2496 พระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ.2502 เพื่อแยกออกจากส่วนราชการเดิม มีความอิสระทางการบริหารงาน วันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2540 เปลี่ยนแปลงอัตราแลกเปลี่ยนเป็น “ระบบตะกร้าเงิน” (Basket Currency) สู่ระบบลอยตัวภายใต้การจัดการ (Managed Float) ส่งผลให้ค่าเงินบาทอ่อนตัวลงมาอย่างต่อเนื่อง รัฐบาลไทยต้องขอความช่วยเหลือทางการเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund (IMF) ภายหลังวิกฤตทางการเงินแล้ว ทำให้ประเทศมีสภาพบังคับต้องแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เพิ่มสัดส่วนความเป็นเจ้าของให้ภาคเอกชน หากเอกชนมีสัดส่วน (หุ้น) เป็นเจ้าของมากกว่าร้อยละห้าสิบ ถือว่ารัฐวิสาหกิจนั้นถูกแปรรูปเป็นของเอกชนแล้ว โดยวิธีการขายหุ้น ต่อมามีการออกพระราชบัญญัติองค์การมหาชน พ.ศ.2542 เป็นการปฏิรูประบบราชการไทยใหม่ให้มีประสิทธิภาพและสนองต่อความต้องการของประชาชนสู่ขบวนการทางเศรษฐกิจโลกเสรี ดังเช่น สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เป็นต้น (นันทวัฒน์ บรมานันท์. 2549 : 71, 63)

4.4 การจัดตั้งองค์กรอิสระ

องค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ (Independent Organization Under Constitution) ในประเทศไทยเกิดขึ้นตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปี พ.ศ.2540 และ 2550 รับแนวคิดมาจากประเทศสหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส และอังกฤษ เป็นองค์กรของรัฐที่ได้รับมอบหมายให้ดำเนินการเกี่ยวกับการกิจของรัฐตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญและกฎหมาย มีฐานะพิเศษสามารถปฏิบัติภารกิจได้อย่างอิสระ ไม่ถูกแทรกแซงจากหน่วยงานภาครัฐ หรือสถาบันทางการเมือง ทำหน้าที่ติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงานของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรต่างๆ ซึ่งองค์กรอิสระที่เกิดขึ้นมาเป็นทางการ ได้แก่ ผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ (ป.ป.ช.) คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน สภาที่ปรึกษา

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คณะกรรมการกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย เป็นต้น (สิทธิกร ศักดิ์แสง. 2556 : 89)

กล่าวได้ว่า การปฏิรูปการปกครองไทย หรือการปฏิรูปประเทศครั้งใหม่ พ.ศ.2475 เป็นการเปลี่ยนจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นระบบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข คณะรัฐมนตรีเป็นฝ่ายบริหาร โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้า ต่อมามีการปฏิรูประบบราชการ กระทรวง กรม การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ และองค์การอิสระ เพื่อตรวจสอบการทำงานของรัฐบาล และองค์การต่างๆ

กฎหมาย

รัชกาลที่ 7 ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญถือเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ ซึ่งการเรียนรู้กฎหมายและระบบศาลของประเทศ พัฒนาการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5-6 จัดตั้งโรงเรียนสอนกฎหมาย และปรับปรุงระบบศาลใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ.2476

1. การแบ่งกฎหมาย

การแบ่งกฎหมายไทย โดยใช้เกณฑ์แหล่งกำเนิดเป็นหลักสำคัญในการแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ (สิทธิกร ศักดิ์แสง. 2556 : 73-74)

1.1 กฎหมายมหาชน เป็นกฎหมายที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพลเมืองในฐานะที่รัฐมีอำนาจเหนือพลเมือง ได้แก่

1.1.1 กฎหมายรัฐธรรมนูญ ว่าด้วยระเบียบแห่งอำนาจรัฐและความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจ ถือเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ

1.1.2 กฎหมายปกครอง ว่าด้วยหลักเกณฑ์และข้อกำหนดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน เช่น ระเบียบบริหารราชการส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่นและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

1.1.3 กฎหมายอาญา ว่าด้วยการกระทำใด เป็นความผิดและเมื่อผิดแล้วต้องได้รับโทษ มีบทบัญญัติเกี่ยวกับความผิดและบทลงโทษไว้ในประมวลกฎหมายอาญา

1.1.4 กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ว่าด้วยหลักเกณฑ์เกี่ยวกับขั้นตอนในการดำเนินคดีความอาญา เริ่มตั้งแต่วิธีดำเนินการก่อนฟ้อง จนกระทั่งถึงการพิพากษาลงโทษ

1.1.5 กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ว่าด้วยข้อบังคับที่ใช้ในการดำเนินคดี เมื่อเกิดกรณีพิพาทกันขึ้นในทางคดีแพ่ง ขั้นตอนการดำเนินคดีตลอดจนการบังคับคดี

1.1.6 พระธรรมนูญศาลยุติธรรม ว่าด้วยเรื่องการจัดองค์กรของศาลยุติธรรม วางระเบียบของศาลยุติธรรม กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบในงานของศาลยุติธรรมต่างๆ เขตอำนาจของศาล และคณะผู้พิพากษา ตลอดจนกำหนดความสัมพันธ์ของอำนาจตุลาการกับอำนาจอื่นๆ

1.2 กฎหมายเอกชน ว่าด้วยข้อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนต่อเอกชน ได้แก่

1.2.1 กฎหมายแพ่ง ว่าด้วยสถานะและความเกี่ยวพันระหว่างบุคคล เช่น สภาพบุคคล ทรัพย์สิน นิติกรรม ครอบครัว และมรดก เป็นต้น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ถ้ามีการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของกันแล้ว จะไม่กระทบกระเทือนถึงบุคคลส่วนใหญ่ ดังนั้นโทษที่ผู้ฝ่าฝืนหรือผู้กระทำผิดได้รับ จึงเป็นเพียงชดใช้ค่าเสียหายเท่านั้น

1.2.2 กฎหมายพาณิชย์ ว่าด้วยข้อบังคับแก่บุคคลที่มีนิติสัมพันธ์ในเชิงพาณิชย์ เช่น การซื้อขาย การกู้ยืม การจำนอง และการจำนำ ฯ โดยรวมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เข้าด้วยกัน

1.3 กฎหมายระหว่างประเทศ ว่าด้วยหลักกฎหมาย หรือข้อตกลงร่วมกันที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐ หรือระหว่างรัฐต่อองค์การระหว่างประเทศ เช่น องค์การสหประชาชาติ กฎหมายระหว่างประเทศแบ่งออกเป็น 3 สาขา ได้แก่

1.3.1 กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีเมือง ว่าด้วยกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ของสิทธิหน้าที่ระหว่างรัฐต่อรัฐในการปฏิบัติต่อกัน

1.3.2 กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล ว่าด้วยบัญญัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่อยู่ในต่างรัฐ เพื่อขจัดความขัดแย้งในการใช้กฎหมายภายในของประเทศ คู่กรณีมาบังคับความสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น คนต่างชาติทำการสมรสกันจะใช้กฎหมายใดมาใช้บังคับเรื่องทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา เป็นต้น

1.3.3 กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา ว่าด้วยข้อกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐในทางคดีอาญา เป็นบทบัญญัติความผิดในคดีอาญาของเอกชน แล้วผู้กระทำความผิดมีการหลบหนีข้ามแดนไปยังอีกประเทศหนึ่ง ถ้ามีสนธิสัญญา หรือข้อตกลงระหว่างประเทศทั้งสองในการส่งผู้ร้ายข้ามแดนก็สามารถดำเนินการตามกฎหมายได้

2. กฎหมายทางศาสนา

ศิริพร สุเมธรัตน์ (2556 : 38) กล่าวถึงประเทศไทยในบทบาทศาสนาว่ารัฐให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนามาก มีการออกกฎหมายมาแล้ว 4 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2448 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 4) พ.ศ.2561 เมื่อกฎหมายของคณะสงฆ์ที่ออกมาแล้วไม่สามารถบังคับใช้ หรือดำเนินการแก้ไขปัญหาได้ คณะสงฆ์จึงประกาศเป็นกฎหมายมหาชนมาบังคับใช้แทน

การออกกฎหมายอิสลาม ว่าด้วยครอบครัวและมรดกบังคับใช้ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัด ปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ.2489 ทำให้ชาวมุสลิมในสี่จังหวัดได้รับการยกเว้นไม่ต้องอยู่ภายใต้ข้อบังคับแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ต่อมามีการตราพระราชบัญญัติส่งเสริมกิจการฮัจย์ พ.ศ.2524 และ พระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ.2540 เพิ่มขึ้นอีก

3. ศาล

ลักษณะศาลในประเทศไทยปัจจุบันแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ (ศิริพร สุเมธรัตน์. 2556 : 61-67)

3.1 ศาลรัฐธรรมนูญ มีอำนาจหน้าที่วินิจฉัยประเด็นข้อขัดแย้งระหว่างรัฐธรรมนูญกับกฎหมายอื่นๆ วินิจฉัยปัญหาเรื่องขอบเขตอำนาจขององค์การทางการเมืองต่างๆ วินิจฉัยเรื่องคุณสมบัติหรือลักษณะต้องห้ามของคณะกรรมการการเลือกตั้ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภา และรัฐมนตรี วินิจฉัยเกี่ยวกับมติ หรือข้อบังคับของพรรคการเมืองที่ขัด หรือแย้งกับการปกครอง และหน้าที่อื่นๆ ที่เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ โดยมีคณะตุลาการจำนวน 15 คน

3.2 ศาลยุติธรรม แบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ ศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ และศาลฎีกา มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีตามกฎหมายในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์

3.3 ศาลปกครอง มีอำนาจหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีที่เป็นข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐที่อยู่ในบังคับบัญชาในกำกับดูแลของรัฐบาลกับเอกชน หรือระหว่างหน่วยงานของรัฐด้วยกัน

3.4 ศาลทหาร มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาคดีที่ผู้กระทำความผิดเป็นทหาร และทำความผิดในเขตทหาร

กล่าวได้ว่า พัฒนาการกฎหมายในยุคประชาธิปไตย เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 7 ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครอง พ.ศ.2475 ถือเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ต่อมามีการจัดระเบียบกฎหมายออกเป็นประเภทต่างๆ และแยกศาลออกเป็นประเภทเพื่อทำหน้าที่ตัดสินคดีความนั้น

ระบบสังคม

สภาพสังคมไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบประชาธิปไตยแล้ว สภาพของบุคคลได้เปลี่ยนแปลงมาก เนื่องจากมีอิสระและเสรีภาพ ได้แก่ (รพีพรรณ สาลีผล. 2555 : 122)

1. พระมหากษัตริย์ เป็นประมุขของประเทศ ทรงใช้อำนาจบริหารผ่านทางรัฐบาล ใช้อำนาจนิติบัญญัติผ่านทางรัฐสภา ใช้อำนาจตุลาการผ่านทางศาล
2. พระบรมวงศานุวงศ์ เป็นเชื้อพระวงศ์ของพระมหากษัตริย์ ต้องปฏิบัติตามกฎหมายเหมือนประชาชนโดยทั่วไป
3. ข้าราชการ ทั้งฝ่ายข้าราชการประจำและฝ่ายการเมือง ทำหน้าที่บริหารปกครองบ้านเมืองตามระเบียบกฎหมาย และนโยบายรัฐบาลที่มอบให้ปฏิบัติตาม
4. ประชาชน หรือราษฎร เป็นประชากรของประเทศมีสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคกัน
5. นักบวช เป็นกลุ่มผู้บวชในศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์

ลักษณะโครงสร้างทางสังคมไทยโดยทั่วไปแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. สังคมชนบท เป็นการรวมกลุ่มแบบอรุพนัย (Informal) ของกลุ่มปฐมภูมิ (Primary Group) มีการติดต่อกันแบบตัวถึงตัว ตามสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นที่นั้น ทำให้สถานภาพและบทบาทของคนในสังคมชนบทไม่แตกต่างกัน มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ นับถืออาวุโส มีค่านิยมทางศาสนาเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมทางสังคม

2. สังคมเมือง ความเป็นสังคมเมืองการเพิ่มขึ้นของประชากร ทั้งการอพยพเข้ามาอาศัยในเมืองมากขึ้น เนื่องจากความเจริญทางเศรษฐกิจทำให้ชนบทเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองอุตสาหกรรม มีการพัฒนาที่ดินเพื่อการท่องเที่ยวและบันเทิง เมื่ออุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเข้าสู่ชุมชนก่อให้เกิดลักษณะความเป็นอยู่แบบชุมชนเมือง ชาวบ้านเริ่มทิ้งเรือกสวนไร่นาทำงานในโรงงาน หรือสถานที่ท่องเที่ยวและแหล่งบริการมากขึ้น กลายเป็นสังคมเมืองประชานิยม

ระบบทุนนิยมเสรี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมใหม่ จัดแบ่งชนชั้นทางสังคมตามระบบเศรษฐกิจและความมั่งคั่งทางทรัพย์สิน เพื่อแสดงความแตกต่างทางชนชั้นสังคม ได้แก่ ชนชั้นสูง (ผู้นำ) ชนชั้นกลาง (คนรวย) และชนชั้นต่ำ (คนยากจน)

กล่าวได้ว่า ระบบชนชั้นทางสังคมยุคปัจจุบัน โดยทั่วไปมีอยู่ 5 ประเภท คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ประชาชน และนักบวช ส่วนการจัดระบบชนชั้นทางสังคมตามทุนนิยมเสรีแบ่งเป็น 3 ชั้น ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นต่ำ

การศึกษา

กาจัดตั้งสภาการศึกษา พ.ศ.2475 ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ ต่อมารัฐมนตรีมอบให้ท้องถิ่นจัดการศึกษา พ.ศ.2476 และปรับปรุงกระทรวงธรรมการ และโรงเรียนกฎหมาย แล้วโอนไปขึ้นกับคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สร้างความไม่พอใจให้นักเรียนโรงเรียนกฎหมายออกมากลื่อนไหว แทนที่จะเลื่อนสถานะเป็นมหาวิทยาลัย วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2477 นายปรีดี พนมยงค์ จึงจัดตั้ง "มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง" หรือ "ม.ธ.ก." (The University of Moral and Political Sciences หรือ UMPS) ขึ้นมา เพื่อเป็นตลาดวิชาการศึกษากฎหมายและการเมือง รัฐบาลได้พัฒนาการศึกษาชาติ พ.ศ.2478 ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา และ พ.ศ. 2488 ประกาศใช้พระราชบัญญัติครู

พ.ศ.2494 ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 1 และประกาศใช้ฉบับที่ 2 พ.ศ.2503 ฉบับที่ 3 พ.ศ.2520 ฉบับที่ 4 พ.ศ.2535 ในปี พ.ศ.2542 ประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ก่อให้เกิดแนวทางจัดการศึกษา คือ (อารี วิชาชัย. 2546 : 81-86)

1. การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา มีปริญญาตรี โท และเอก รัฐขยายการศึกษามาสู่ภูมิภาค ดังเช่น พ.ศ.2503 จัดตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ.2507 จัดตั้ง

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ พ.ศ.2514 จัดตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหง และ พ.ศ.2521 จัดตั้งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เป็นมหาวิทยาลัยเปิด เป็นต้น ต่อมา มีการจัดตั้งวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยอื่นๆ ตามมา

2. การจัดการศึกษาระดับพื้นฐานในปัจจุบันแบ่งเป็น 3 ระบบ คือ

2.1 การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและการประเมินผล เงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษา

2.2 การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นทั้งจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล เป็นเงื่อนไขสำคัญการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับต้องการของผู้เรียน

2.3 การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม หรือแหล่งความรู้ สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบใดก็ได้ มีการเทียบโอนผลการเรียนด้วย

กล่าวได้ว่า การศึกษาไทยมีความเจริญก้าวหน้า มาจากการจัดทำแผนพัฒนาชาติ กำหนดระบบ การศึกษาออกเป็น 2 ระดับ คือ การศึกษาระดับอุดมศึกษา และการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งแบ่งการศึกษา เป็นในระบบการศึกษา นอกระบบการศึกษา และการศึกษาตามอัธยาศัย

ศาสนาและวัฒนธรรม

ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นบ่อเกิดความสามัคคีและความเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ประเทศไทย ให้เสรีภาพประชาชนในการนับถือศาสนา

1. ศาสนา

สถิติการนับถือศาสนาในประเทศไทยปัจจุบัน หมายถึงประชาชนส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนาร้อยละ 94.6 รองลงมานับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 4.6 ศาสนาคริสต์ร้อยละ 0.7 และนับถือศาสนาอื่นๆ ร้อยละ 0.1 (ศาสนาสิกข์ พราหมณ์-ฮินดู) สังคมไทยปัจจุบันเน้นปฏิบัติตามประเพณี ศาสนามาก (สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. 2555 : 1)

2. วัฒนธรรม

รัฐออกพระราชบัญญัติและจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2485 แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ (दनัย ไชยโยธา. 2550 : 188; อารี วิชาชัย. 2546 : 37-39)

2.1 คติธรรม เป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจเรียนรู้มาจากศาสนาเป็นวัฒนธรรมทางด้านศีลธรรม และจารีตประเพณี

2.2 เนติธรรม เป็นระเบียบธรรมนิยมประเพณีที่สังคมยอมรับ เช่น พ่อแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูบุตร ถ้าพ่อแม่เพิกเฉยละทิ้งหน้าที่จะถูกกฎหมายลงโทษ แต่เมื่อลูกโตขึ้นไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ ไม่ถือว่าผิดกฎหมาย บ้านเมืองจะลงโทษไม่ได้ แต่จะเป็นที่ครหานินทาของสังคม

2.3 สหธรรม เป็นหลักการคุณธรรมทางสังคมที่จะต้องปฏิบัติร่วมกัน ถือเป็นมารยาทสังคม

2.4 วัตถุประสงค์ เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น บ้านเรือน อาหาร เครื่องมือ เครื่องใช้ต่างๆ ศิลปกรรม จิตรกรรมต่างๆ เป็นต้น

วัฒนธรรมประเพณีไทย ส่วนมากรับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา เป็นบ่อเกิดวัฒนธรรม และประเพณีย่อยเป็นภาค ได้แก่ (ธิดา สารยา. 2552 : 316-317; ดนัย ไชยโยธา. (2550 : 66)

1. ภาคเหนือ ใช้ภาษาถิ่นว่า อู๋คำเมือง นับถือพระพุทธศาสนาทำให้เกิดประเพณีขึ้นมา เช่น ประเพณีบวชลูกแก้ว ประเพณีอัฐมพระदान้ำ ประเพณีนมัสการพระธาตุ ประเพณีลอยกระทงเผาเทียน เล่นไฟ เป็นต้น

2. ภาคอีสาน ใช้ภาษาถิ่นว่า ภาษาลาวอีสาน สำเนียงการพูดเป็น 6 กลุ่ม ยังมีภาษาย่อยอีก ภาษาไทยโคราช และภาษาเขมร ส่วนใหญ่อยู่ในอีสานตอนล่าง นับถือพระพุทธศาสนาทำให้เกิดประเพณีขึ้นมา เช่น ประเพณีบุญพระเวส ประเพณีแห่ปราสาทผึ้ง ประเพณีไหลเรือไฟ เป็นต้น

3. ภาคกลาง ใช้ภาษากรุงเทพฯ เป็นภาษาหลัก ยังมีภาษาถิ่นย่อยอีก ภาษาสุพรรณบุรี อ่างทอง ราชบุรี กาญจนบุรี นครปฐม และพระนครศรีอยุธยา ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาทำให้เกิดประเพณีขึ้นมา เช่น ประเพณีตักบาตรดอกไม้ ประเพณีโยนบัว ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ประเพณีเทศมหาชาติ ประเพณีวิ่งควาย ประเพณีกำฟ้า เป็นต้น

4. ภาคใต้ ใช้ภาษาถิ่นใต้ โดยแบ่งเป็นภาษาถิ่นใต้ ภาคตะวันออก ภาษาถิ่นใต้ตะวันตก และภาษาถิ่นใต้สำเนียงเงาะเห ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาทำให้เกิดประเพณีขึ้นมา ประเพณีแข่งขันตีโพน ประเพณีชัก ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ ประเพณีชิงเปรต ประเพณีกัจเจ ยกเว้นประเพณีถือศีลออกขามุสลิม เป็นต้น

กล่าวได้ว่า ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นบ่อเกิดเอกลักษณ์ของชาติ โดยเฉพาะพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย ศิลปกรรม จิตรกรรมต่างๆ ที่สวยงามเป็นที่เชิดหน้าชูตาล้วนได้มาจากพระพุทธศาสนา เป็นตัวหล่อมจิตใจคนไทยเป็นหนึ่งเดียว

เศรษฐกิจ

การพัฒนาเศรษฐกิจไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เป็นระบบเศรษฐกิจเสรีนิยม (ทุนนิยม) มาจนถึงปัจจุบันแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ (รพีพรรณ สาสิผล. 2555 : 32-36; เศรษฐศาสตร์การเมือง. 2558 : 43)

ระยะที่ 1 (พ.ศ.2475-2503) เศรษฐกิจแบบทุนนิยมรัฐ ภาครัฐเป็นผู้จัดการบนพื้นฐานไม่ทำให้คนในสังคมต้องอดอยาก ทั้งคนตงงาน คนชรา คนพิการ ต้องได้รับการดูแล โดยรัฐเป็นผู้ประกอบการ ทำให้รัฐกำหนดปริมาณที่พอเพียงต่อการเลี้ยงดูประชากร ส่วนการจัดการระบบเศรษฐกิจในระดับล่างใช้ระบบสหกรณ์สังคมนิยม (Socialist Cooperative) เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางเศรษฐกิจ รัฐเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุน ต่อมาปี พ.ศ.2490 รัฐเข้ามาควบคุมกิจการอุตสาหกรรม “แบบรัฐวิสาหกิจ” มีหุ้นส่วนในกิจการต่างๆ เช่น โรงสีข้าว โรงเลื่อย โรงงานทอผ้า กิจการค้าขายระดับเล็ก ระดับกลาง ส่วนกิจการค้าระหว่างประเทศตกอยู่ในมือของพ่อค้าชาวจีนและชาวอเมริกัน

ระยะที่ 2 (พ.ศ.2504-2540) เศรษฐกิจทุนนิยมเสรี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติมาใช้แล้ว ทำให้ข้าว มันสำปะหลัง และสินค้าเกษตรอื่นๆ มีราคา ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนทั้งอเมริกา ญี่ปุ่น และไต้หวัน โดยรัฐมุ่งพัฒนาอุตสาหกรรมมากกว่าเกษตรกรรม นำเข้าน้ำมันของรัฐบาลไทยมาจากขึ้นราคาน้ำมันตามตลาดโอเปก OPEC ขึ้นราคาน้ำมันดิบจาก 1 ไปถึง 16 ดอลลาร์สหรัฐ ขายสินค้าเกษตรราคาต่ำ พ.ศ. 2518-2519 ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจอีก รัฐแก้ไขปัญหาด้วยการผันเงินสู่ชนบทเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น พ.ศ.2520-2523 ออกกฎหมายการลงทุนฉบับใหม่ แต่เศรษฐกิจยังประสบกับปัญหาการขาดดุลค่า จึงต้องขึ้นราคาน้ำมันอีก และขึ้นภาษีสินค้านำเข้าหลายชนิด

พ.ศ.2523-2531 เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง รัฐประกาศรวมศูนย์กลางการแก้ปัญหา (4 เมษายน 2527) พร้อมทั้งลดค่าเงินบาทเพื่อแก้ไขปัญหาการเงินระหว่างประเทศ ทำให้เศรษฐกิจไทยเริ่มฟื้นตัว พ.ศ.2531 รัฐเปลี่ยนนโยบายในคาบสมุทรอินโดจีน โดยรัฐบาลไทยประกาศนโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” เพื่อขยายฐานการผลิตส่งไปยังภูมิภาคตะวันออก และเอเชียใต้ ทั้งอนุญาตให้เอกชนลงทุนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น โทรศัพทพื้นฐาน 3 ล้านเลขหมาย โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคใต้ โครงการรถไฟฟ้าขนส่งมวลชน และโครงการทางด่วนยกระดับ มีการคาดหมายว่า ประเทศไทยจะเป็นเสือตัวที่ 5 ของเอเชีย (Fifth Asian Tiger) ต่อจาก 4 เสือเศรษฐกิจคือ เกาหลีใต้ ฮองกง สิงคโปร์ และไต้หวัน

ระยะที่ 3 (พ.ศ.2541 - ปัจจุบัน) เศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์ การเข้ามาของระบบเศรษฐกิจยุคกระแสโลกาภิวัตน์ เริ่มก่อตัวตั้งแต่ปี พ.ศ.2536-2538 นักธุรกิจไทยกู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุนมีหนี้สินในภาคอสังหาริมทรัพย์สูง พ.ศ.2539-2340 การโจมตีค่าเงินบาทของกลุ่มนักเก็งกำไร กู้เงินจากธนาคารพาณิชย์มาซื้อดอลลาร์สหรัฐในธนาคารแห่งประเทศไทย ทำให้ธนาคารแห่งประเทศไทยได้รับความเสียหายอย่างหนัก ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ คนว่างงาน รัฐต้องประกาศปิดบริษัทเงินทุนถึง 58 แห่ง ประกาศปรับอัตราแลกเปลี่ยนเงินบาทลอยตัว ขอความช่วยเหลือทางการเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF)

กล่าวได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศเข้าสู่เสรีเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 รัฐเข้ามาควบคุมกิจการอุตสาหกรรม หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ พ.ศ.2504 นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ มาใช้ทำให้ข้าว

มันสำปะหลัง และสินค้าเกษตรอื่นๆ มีราคาดี พ.ศ.2517 ประเทศไทยเริ่มประสบปัญหาทางเศรษฐกิจเรื่อยมา จนต้องพึ่งพากองทุนการเงินระหว่างประเทศ พ.ศ.2540 เพราะปัญหาการขาดวินัยทางการเงินและค่านิยมกู้เงินต่างชาติมาลงทุนจึงเป็นปัญหาทางการเงินมาตลอด

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

ลักษณะความสัมพันธ์กับต่างประเทศของประเทศไทยในยุคประชาธิปไตย สามารถแบ่งออกเป็นระยะได้ ดังนี้ (รพีพรรณ สาลิผล. 2555 : 81; กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์. 2554 : 1, 58-61; ศิริพร สุขเมธรัตน์.2556 : 42-47; ดนัย ไชโยธธา. 2557 : 8, 86-89)

1. ความสัมพันธ์กลุ่มประเทศอาเซียน พ.ศ.2504 ประเทศไทย มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ ร่วมกันก่อตั้งสมาคมอาสา (ASA = Association of South East Asia) เพื่อร่วมมือทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ดำเนินการสองปีต้องหยุดลง รัฐบาลไทยจึงแสวงหาช่องทางจัดตั้งองค์การความร่วมมือทางเศรษฐกิจ "สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" สมัยจอมพลถนอม กิตติขจร มีประเทศสมาชิกก่อตั้งจำนวน 5 ประเทศ และรัฐมนตรีต่างประเทศลงนามปฏิญญากรุงเทพฯ พระราชวังสราญรมย์ วันที่ 8 สิงหาคม 2510 ได้แก่ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ มาเลเซีย สิงคโปร์ และประเทศไทย โดยมีสมาชิกประเทศเพิ่มอีก 5 ประเทศ มีบรูไน เวียดนาม ลาว พม่า และกัมพูชา เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2546 ผู้นำประเทศสมาชิกอาเซียนบรรลุข้อตกลงจัดตั้งประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ประกอบด้วย 3 เสาหลัก คือ ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (Asean Economic Community : AEC) ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (Socio-Cultural Pillar) และประชาคมความมั่นคงอาเซียน (Political and Security Pillar) หลังสงครามเย็นสิ้นสุด ประเทศไทยพยายามเปิดประตูสู่ตลาดอินโดจีน เป็นสามเหลี่ยมเศรษฐกิจ มีไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ มีไทย พม่า จีน และลาว เป็นห้าเหลี่ยมเศรษฐกิจ มีไทย พม่า บังคลาเทศ อินเดีย และศรีลังกา และหกเหลี่ยมเศรษฐกิจ มีจีน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม โดยผลักดันให้มีการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน (AFTA)

2. ความสัมพันธ์กับกลุ่มประเทศเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ไทยกับญี่ปุ่นลงนามในสงครามสัญญาความร่วมมือระหว่างญี่ปุ่นกับไทยว่าด้วยอาณาเขตประเทศไทยญี่ปุ่นจะยกดินแดนในมลายู (เคดะห์ ปะลิส กลันตัน ตรังกานู) และรัฐฉานในพม่า (เชียงตุง และพาน) เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2486 (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2556 : 125) เมื่อสงครามสิ้นสุดลงรัฐบาลไทยประกาศเป็นโมฆะ พร้อมทั้งสั่งปิดสถานเอกอัครราชทูตสถานกงสุลประจำกรุงเทพ สงขลา เชียงใหม่ พระตะบอง และภูเก็ต กลับมารื้อฟื้นสัมพันธ์กัน พ.ศ. 2495 ด้วยบันทึกช่วยจำ พ.ศ.2515 รัฐบาลไทยแจ้งแก่ประเทศตะวันตกรวม 17 ประเทศ ว่าประเทศไทยกับญี่ปุ่นสัมพันธ์กันมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 นักธุรกิจญี่ปุ่นมาลงทุนในไทยเป็นอันดับหนึ่ง มีมูลค่ารวม 4,613.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

ความสัมพันธ์จีนกับไทย สถาปนาทางการทูต พ.ศ.2518 ปี พ.ศ.2546 ลงนามการลดภาษีสินค้าผักและผลไม้ ซึ่งนักลงทุนไทยไปลงทุนในจีน (พ.ศ.2557) ด้านอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ ัญชีพืช พาร์มสัตว์ มอเตอร์ไซค์ โรงแรม ส่วนนักลงทุนจีนมาลงทุนในไทยด้านอุตสาหกรรมเบา เคมีภัณฑ์ กระจก และพลาสติก และอุตสาหกรรมโลหะพื้นฐาน ส่วนประเทศไต้หวันไทยยกเลิกความสัมพันธ์ทางการทูต ต้องรักษาสภาพความสัมพันธ์กับจีน แต่ยังคงติดต่อการลงทุน การท่องเที่ยว การศึกษา วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม และแรงงาน โดยผ่านสำนักงานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทเป (Taipei Economic and Cultural Office) ในกรุงเทพฯ

ความสัมพันธ์เกาหลีใต้กับไทย สถาปนาทางการทูต พ.ศ.2501 โดยจัดฉลองครบรอบ 50 ปี (พ.ศ.2551) สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตภายใต้คำขวัญว่า “สานสายใยไทย-เกาหลี 50 ปีสู่นาคต หรือ “50 Years Friendship for the Future” (1 ตุลาคม ที่โซล 2 ตุลาคม ที่กรุงเทพฯ) เพื่อการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม สัมมนาทางวิชาการ ออกตราไปรษณียากร การเยือนของทหารผ่านศึกและการจัดสร้างอนุสาวรีย์ทหารไทยในสงครามเกาหลีที่นครปูซาน ในปี พ.ศ.2552 ไทยมีมูลค่าส่งออกไปเกาหลีใต้มูลค่า 2,818.86 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และนำเข้าจากเกาหลีใต้มูลค่า 7,401.40 ล้านดอลลาร์สหรัฐ

3. ความสัมพันธ์กับกลุ่มประเทศตะวันออกกลาง กลุ่มประเทศมุสลิมถือเป็นตลาดส่งออกที่สำคัญของไทย ได้แก่ ข้าว เสื้อผ้าสำเร็จรูป รองเท้า ชิ้นส่วนเครื่องปรับอากาศ เครื่องประดับ และส่วนประกอบอัญมณี โดยเฉพาะอาหารมุสลิม หรือ อาหารฮาลาล ซึ่งประเทศไทยสถาปนาทางการทูตกับอิสราเอล พ.ศ.2497 อิหร่าน พ.ศ.2498 อิรัก และ ซีเรีย พ.ศ.2499 ซาอุดีอาระเบีย พ.ศ.2500 คูเวต พ.ศ.2506 จอร์แดน พ.ศ.2509 สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ พ.ศ.2518 บาห์เรน พ.ศ.2520 โอมาน และ กатар พ.ศ.2523 และเยเมน พ.ศ.2526 ประเทศคู่ค้าอันดับหนึ่งของไทยปี พ.ศ.2541 และ 2551 คือ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ไทยส่งออก 1,787 ล้านดอลลาร์สหรัฐ และนำเข้า 7,750 ล้านดอลลาร์

4. ความสัมพันธ์กับกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป (22 พ.ย.2521) ประเทศไทยลงนามจัดตั้งผู้แทนคณะกรรมการประชาคมยุโรปในกรุงเทพฯ พ.ศ.2535 ออกพระราชบัญญัติคุ้มครองการค้าดำเนินงานประชาคมยุโรปและสำนักงานคณะกรรมการประชาคมยุโรป ในด้านเศรษฐกิจถือว่าสหภาพยุโรปมีมูลค่าอันดับที่ 3 ของไทย สหภาพยุโรปสนับสนุนไทยทั้งการพัฒนาชนบท การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคม ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ภายใต้โครงการสนับสนุนทางสังคม (Social Support Project – SSP) พ.ศ.2554 ประเทศไทยส่งออกสินค้าอียู (EU) มูลค่า 32.52 พันล้านยูโร ไทยได้เปรียบดุลการค้า โดยคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนอนุมัติการลงทุนในประเทศไทย จำนวน 123 โครงการ มูลค่าการลงทุน 16,736 ล้านบาท มีเนเธอร์แลนด์ (4,252.4 ล้านบาท) สวีเดน (3,269.4 ล้านบาท) และ ฝรั่งเศส (3,045.1 ล้านบาท)

5. ความสัมพันธ์กับประเทศสหรัฐอเมริกา อเมริกาประกาศว่า ประเทศไทยไม่ได้เป็นคู่สงคราม แต่เป็นดินแดนที่ถูกยึดครอง (Occupied Territory) ในระหว่างสงคราม ช่วยเหลือไทยเจรจากับอังกฤษ

กับฝรั่งเศสและรัสเซียเพื่อเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติปี พ.ศ.2489 อเมริกาเป็นคู่ค้ารายใหญ่ที่สุด พ.ศ.2547 การค้าสูงถึง 22,732 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ไทยส่งออกไปยังอเมริกา มูลค่า 15,516 ล้านดอลลาร์ ขณะที่นำเข้า 7,215 ล้านดอลลาร์ จึงทำให้ไทยได้เปรียบดุลการค้า ทั้งสองประเทศเริ่มเจรจาความตกลงการค้าเสรีมาแล้ว 6 รอบ เพื่อเปิดตลาดสินค้าอุตสาหกรรม เกษตร สิ่งทอ ภาควบริการ การเงิน และการลงทุน

6. ความสัมพันธ์กับกลุ่มประเทศอเมริกาใต้ เป็นตลาดส่งออกข้าวอันดับหนึ่งของไทย พ.ศ.2554 มูลค่าการค้ารวม 3,575 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ไทยส่งออกไปยังกลุ่มประเทศอเมริกาใต้ 2,202.10 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ และนำเข้า 1,373 ล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ซึ่งประวัติศาสตร์ประเทศไทยสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับกลุ่มประเทศอเมริกาใต้ มีประเทศอเจนตินา พ.ศ.2498 บราซิล พ.ศ.2502 ปารากวัย พ.ศ.2505 โบลิเวีย พ.ศ.2506 เปรู พ.ศ.2508 โคลัมเบีย พ.ศ.2522 เอกวาดอร์ พ.ศ.2523 เวเนซุเอลา พ.ศ.2525 และชิลี พ.ศ.2534

กล่าวได้ว่า ยุคประชาธิปไตย หรือสังคมโลกยุคใหม่ การสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศได้ดี ถือเป็นความสำเร็จทางการเมืองและเศรษฐกิจ ดังนั้น ประเทศไทย จึงตั้งหน่วยงานรัฐขึ้นมาดูแลการค้าขาย วัฒนธรรมและการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ หากความสัมพันธ์ด้านใดสำคัญมาก รัฐจะตั้งเป็นกรมขึ้นมาดูแลเฉพาะ

บทสรุป

ประเทศสยามเปลี่ยนมาเป็นประเทศไทย มีพระมหากษัตริย์ 4 พระองค์ โดยรัชกาลที่ 7 ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญ รัชกาลที่ 8 ทรงบริหารทางการเมือง ผ่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ รัชกาลที่ 9 เป็นประมุขของประเทศผู้นำทางการพัฒนาสังคมชุมชนให้มีชีวิตที่ดีขึ้น และรัชกาลที่ 10 ขึ้นมาเป็นประมุขของประเทศช่วงการเมืองกำลังปฏิรูปประเทศไทยสู่ความเป็นสากลยุคสารสนเทศ แม้สภาพการทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นตัวการทำให้ประเทศไทยปรับตัวเข้ากับสังคมโลก และสภาพบ้านเมืองอยู่ในอำนาจของทหาร ทำให้ผู้นำทหารได้เปรียบผู้นำฝ่ายพลเรือน การพัฒนาระบบประชาธิปไตยชะงักงัน ถูกแทรกแซงอำนาจทางการเมืองของฝ่ายทหารอยู่เสมอ โดยการปฏิรูปการปกครองคณะรัฐมนตรีเป็นฝ่ายบริหารหน่วยงานรัฐ ภายใต้กำกับของนายกรัฐมนตรี ต่อมามีการปฏิรูประบบราชการใหม่ เป็นกระทรวง กรม การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ และองค์การอิสระ เพื่อตรวจสอบการทำงาน และเกิดองค์การต่างๆ ทั้งการจัดระเบียบกฎหมายใหม่ และแยกศาลออกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ตัดสินคดีความสร้างความเชื่อมั่นในชาติ

ชนชั้นทางสังคมไทยมีอยู่ 5 กลุ่ม คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ประชาชน และนักบวช ยังมีการจัดแบ่งระบบชนชั้นทางสังคมตามระบบทุนนิยมเสรีออกเป็น 3 ชั้น คือ ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นต่ำ ซึ่งการจัดการศึกษาที่ทำให้สังคมเข้าใจที่ถูกต้อง ประชาชนจะไม่ออกมา

ประท้วงทำให้ประเทศต้องเสียหายทางเศรษฐกิจตามมา แม้สหรัฐอเมริกาจะกีดกันทางการค้าไทยมา ระยะเวลาหนึ่ง ประเทศไทยใช้การทูตนำการเมืองเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวด้านศาสนาและวัฒนธรรม โดยเฉพาะพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย ศิลปกรรม จิตรกรรมต่างๆ ที่สวยงามเป็นที่เชิดหน้าชูตาแล้ว ทำให้ประสบผลสำเร็จทางการท่องเที่ยว

การพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่เสรี รัฐเข้ามาควบคุมกิจการอุตสาหกรรม หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ทำให้ประเทศมีทิศทางการพัฒนา สินค้าการเกษตรกรรมมีราคาดี เช่น ข้าว มันสำปะหลัง เป็นต้น พ.ศ.2517 ประเทศไทยเริ่มประสบปัญหาทางเศรษฐกิจเรื่อยมา รัฐแก้ไขปัญหาวิกฤตค่าเงินบาท จนประสบปัญหาวิกฤตต้มยำกุ้งปี พ.ศ.2540 ต้องพึ่งพากองทุนการเงินระหว่างประเทศ เพราะปัญหาการขาดวินัยทางการเงินภาคธุรกิจ และค่านิยมกู้เงินต่างชาติมาลงทุนเกินความจำเป็น จึงเป็นปัญหาทางการเงินมาตลอด แม้ประเทศไทยจะก้าวเข้าสู่ยุคประชาธิปไตย หรือสังคมโลกยุคใหม่ การสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศได้ดี ถือเป็นความสำเร็จทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ดังนั้น ประเทศไทยจึงตั้งหน่วยงานภาครัฐขึ้นมาดูแลการค้าขาย วัฒนธรรมและการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ หากความสัมพันธ์ด้านใดสำคัญมาก รัฐจะตั้งเป็นกรมขึ้นมาดูแลเฉพาะ เพื่อขับเคลื่อนนโยบายระหว่างประเทศ

คำถามท้ายบท

1. สภาพเศรษฐกิจของประเทศสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นอย่างไรบ้าง
2. สถานการณ์บ้านเมืองหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นอย่างไรบ้าง
3. ปัญหาเขตแดนไทยกับเพื่อนบ้านในปัจจุบันเป็นอย่างไรบ้าง
4. ปัจจัยใดเป็นสาเหตุของการรัฐประหารมาตลอดเวลาในสังคมไทย
5. อะไรเป็นปัจจัยช่วยทำให้เกิดองค์กรอิสระเพิ่มขึ้นในประเทศไทย
6. โครงสร้างสังคมไทยตามระบบทุนนิยมเป็นอย่างไร
7. ปัจจุบันการศึกษาไทยปัจจุบันแบ่งออกเป็นกี่ระบบ
8. อะไรเป็นสิ่งสำคัญทำให้ชาวต่างชาติสนใจมาท่องเที่ยวในประเทศไทยอยู่ตลอดเวลา
9. อธิบายความสัมพันธ์ประเทศไทยกับประเทศในกลุ่มอาเซียนมาอย่างละเอียด
10. อธิบายความสัมพันธ์ประเทศไทยกับประเทศในกลุ่มสหภาพยุโรปมาอย่างละเอียด
11. อธิบายความสัมพันธ์ประเทศไทยกับประเทศในกลุ่มแอฟริกาใต้มาอย่างละเอียด

บรรณานุกรม

- กิตติ ตันไทย. (2550). **ประวัติศาสตร์ไทย, โครงการตำราวิชาการราชภัฏเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี**. สงขลา : ภาพพิมพ์.
- กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. (2558). **เอกสารรายวิชาท้องถิ่นศึกษา Local Studies**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : พี.เอส. เพรส.
- กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์. (2554). **AEC FACT BOOK**. นนทบุรี : กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ.
- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2558). **ความเป็นมาระบบการจัดการศึกษาไทย**. อ้างถึงใน <http://www.kruinter.com/file/> เข้าถึงวันที่ 23 ธันวาคม 2558.
- กรมศิลปากร. (2561). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรี, กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่เนื่องในโอกาสการจัดรำลึก 250 ปี แห่งการสถาปนากรุงธนบุรี พุทธศักราช 2560**. กรุงเทพฯ : สำนักการพิมพ์.
- _____. (2550). **เกร็ดความรู้จากประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก**. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- _____. (2504). **นิราศพระปฐม**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- เกริกฤทธิ ไทคุณธนะภพ. (2554). **สมเด็จพระเอกาทศรถอนุชาธิราชชาตินักรบร่วมกอบกู้แผ่นดิน**. นนทบุรี : อมรินทร์ บุ๊ค เซ็นเตอร์.
- เกียรติชัย พงษ์พานิช. (2514). **ปฏิวัติ 2475**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- เกื้อกุล ยืนยงอนันต์. (2520). **การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- กำพล จำปาพันธ์. (2560). **อยุธยาจากสังคมเมืองทำนนาชาติสู่มรดกโลก**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กฤษณา วิเชียรเพชร. (2553). **ประวัติศาสตร์ เล่มที่ 4 สมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : พิสิทธ์ เซ็นเตอร์.
- ขจร สุขพานิช. (2518). **ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก**. ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.
- _____. (2510). **ฐานันดรไพร่สภาพของราษฎรไทยในระยะ 574 ปี นับตั้งแต่ พ.ศ.1884 และมายุบเลิกใน พ.ศ. 2448**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). พระนคร : การรถไฟแห่งประเทศไทย.
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (2555). **พระมหากษัตริย์กับงานสิทธิมนุษยชน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

- คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัยฉบับปรับปรุงเป็นภาษาไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : มติชน.
- ควอริช เวลส์. (2519). **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ**. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- จิตรสิงห์ ปิยะชาติ. (2554). **แผ่นดินประวัติศาสตร์อยุธยา**. กรุงเทพฯ : ยิปซี.
- จดหมายเหตุเดอลาลูแบร์**. (1691). อ้างถึงใน <https://th.wikipedia.org/wiki/> เข้าถึงวันที่ 23 ธันวาคม 2558.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2521). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- เฉลิมพงษ์ คงเจริญ. (2553). **ระบบเศรษฐกิจไทยก่อนวิกฤติการณ์การเงิน พ.ศ.2540 (พ.ศ.2530–2540)**. คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. โครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เฉลิมพงศ์ มีสมนัย และคณะ. (2551). **การบริหารราชการไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2544). **จากรัฐชาติสู่รัฐตลาด**. กรุงเทพฯ : บ้านพระอาทิตย์.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์. (2522). **การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). (2556). **500 ปี กาลานุกรมสยามอยุธยาถึงบางกอก กับลัทธิอาณานิคมตะวันตกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้-อาเซียน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการผลิตตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.
- ชิน อยู่ดี. (2496). **เครื่องแต่งกายไทย**. วารสารศิลปากร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, (มีนาคม), 6(10) 64-68.
- दनัย ไชโยธา. (2551). **พัฒนาการของมนุษย์และอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.
- _____. (2550). **ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- _____. (2550). **ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอาณาจักรสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.
- เดวิด เค. วัลย์อาจ. (2562). **ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับสังเขป**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ดวงจิตต์ กำประเสริฐ. (2542). **ประวัติศาสตร์กฎหมาย**. ภาควิชากฎหมายพาณิชย คณะนิติศาสตร์. กรุงเทพฯ ; มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. (2512). **ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า** กรุงเทพฯ :
ท่าพระจันทร์.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2521). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4**. กรุงเทพฯ :
องค์การค้ำของคุรุสภา.
- ทรงคุณ จันทสร. (2551). **ประวัติศาสตร์ลาว (ตีพิมพ์ฉบับปัจจุบัน)**. กทม. : ประสานการพิมพ์.
- ธนาภิต เรียบเรียง. (2541). **วันสำคัญของไทย**. กรุงเทพฯ : ปิรามิด.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2558). **วิวัฒนาการธนบัตรไทย**. อ้างถึงใน www.bot.or.th/Thai/Banknotes/HistoryAndSeriesOfBanknotes/ เข้าถึงวันที่ 25 ธันวาคม 2558.
- ธารณา คชเสนี และน้ำเพ็ชร คชเสนี สัตยารักษ์. (2561). **ประวัติศาสตร์ชาติไทย**. บุรีรัมย์ :
เพ็ชรสายสวรรค์.
- ธัญวัฒน์ รัตนศักดิ์. (2555). **เอกสารคำสอนกระบวนวิชาการบริหารราชการไทย**. คณะรัฐศาสตร์และ
รัฐประศาสนศาสตร์. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธิดา สาระยา. (2552). **อารยธรรมไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : ด้านสุทธา.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2547). **พระพุทธศาสนากับปัญหาสังคม**. กรุงเทพฯ : สื่อตะวันออก.
- ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2552). **สยามประเทศไทยกับดินแดนในกัมพูชาและลาว**. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์.
- นิตยสารยุทธโฆษ. (2556). **“รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2398”**.
ปีที่ 120 ฉบับที่ 3 ประจำเดือนเมษายน - มิถุนายน 2556. กรุงเทพฯ : ยุทธโฆษ.
- นิตติ เอียวศรีวงศ์. (2559). **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. ครั้งที่ 12). นนทบุรี : มติชน.
- _____. (2557). **กรุงแตกพระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย : ว่าด้วยประวัติศาสตร์และ
ประวัติศาสตร์นิพนธ์**. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ : มติชน.
- _____. (2536). **การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- นันทวัฒน์ บรมานันท์. (2549). **การแปรรูปรัฐวิสาหกิจไทย, สถาบันนโยบายศึกษา**. (พิมพ์ครั้งที่ 5).
กรุงเทพฯ : วิทยุชน.
- นรรนิติ เศรษฐ. (2557). **เหตุบ้านการเมือง**. กรุงเทพฯ : ธรรมดาเพรส.
- _____. (2551). **การเมืองการปกครองในรอบประชาธิปไตยของไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ :
คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- บังอร ปิยะพันธ์. (2538). **ประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- บุญร่วม เทียมจันทร์. (2550). **ไทยแพ้คดีเสียดินแดนให้เขมร**. กรุงเทพฯ : อนิเมทกรุ๊ป.
- เบนจามิน เอ.บัทสัน และคณะ. (2543). **อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมและมนุษยศาสตร์.

- ประภัสสร บุญประเสริฐ. (2552). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยรามคำแหง. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปราชญ์ เครือทอง. (2555). **ข้าแหละแผ่นดินกรุงธนบุรี**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- มุสดี ทิพทัส, ชัยบุรณ ศิริชนะวัฒน์ และ วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ. (2553). **สถาปัตยกรรมหลัง พ.ศ. 2540 : วิฤตการณ์และทางเลือกของสถาปนิกไทย**. กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์.
- พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (2555). **ตามรอย...อารยธรรมขอม**. กรุงเทพฯ : สยามความรู้.
- _____ (2554). **ได้ร่มพระบารมีปกเกล้าฯ พระราชดำริเพื่อแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ : สยามความรู้.
- _____ (2554). **ประวัติศาสตร์ไทยฉบับเสริมการเรียนรู้**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.
- _____ (2550). **อานันทมหิดล ยุวกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี**. กรุงเทพฯ : บ้านทึกสยาม.
- _____ (2544). **พระนเรศวรกู้แผ่นดิน**. กรุงเทพฯ : ไพลินบุ๊คเน็ต.
- พัชรินทร์ ศิริอำพันกุล. (2555). **เอกสารประกอบการสอนรายวิชาประวัติศาสตร์ไทย**. สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. (เอกสารอัดสำเนา)
- พิพัฒน์ พงศ์พิพร. (2547). **สมุดภาพรัชกาลที่ 4**. กรุงเทพฯ : พิพิธภัณฑสถานภาพมกุฎราชกุมาร.
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านเก่า. (2550). **โบราณสถานในจังหวัดกาญจนบุรี**. อ้างถึงใน <https://th.wikipedia.org/wiki/> เข้าถึงวันที่ 25 ธันวาคม 2558
- พิพิธภัณฑสถานชุมชนบ้านขุนน้ำร้อน ตำบลด่านช้าง อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี. (2559). **วันเดียวเที่ยวสุพรรณบุรี**. <http://www.suphan.biz/phunamron.htm> เข้าถึงวันที่ 25 ธันวาคม 2558
- ภารดี มหาจันทร์. (2527) **รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ พ.ศ. 2394-2475**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- ภาสกร วงศ์ดาวิน. (2555). **ประวัติศาสตร์ไทย : จากคนไทยทั้งแผ่นดินถึงยุคเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475**. กรุงเทพฯ : ยิปซี.
- ภูริชญา วัฒนรุ่ง. (2554). **หลักกฎหมายมหาชน**. (พิมพ์ครั้งที่ 7). ภาควิชากฎหมายมหาชน คณะนิติศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2559). **เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย**. สาขาวิชาศิลปศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 6). นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- _____ (2541). **เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา หน่วยที่ 1-7**. สาขาวิชาศิลปศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 6). นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- มาตยา อิงคนารถ และคณะ. (2546). **ประวัติศาสตร์ไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.
- มนตรี ตราโมท. (2540). **ดุริยางคศาสตร์ไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : มติชน.

- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2555). **นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กรุงเทพฯ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- _____ (2550). **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดี.
- รพีพรรณ สาถ์ผล. (2555). **ประวัติของเศรษฐกิจไทยตั้งแต่ 2475**. สำนักวิชาเศรษฐศาสตร์และ
นโยบายสาธารณะ, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- รายนามและนามเสนาบดี ระหว่างปี พ.ศ.2435-2475 (รัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7)**. (2522). เอกสาร
สำคัญกองจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. (อัดสำเนา)
- วราจกณา นิพัทธ์สุขกิจ. (2560). **ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). (2559). **อโยธยาศรีรามเทพนครบรรพทวารวดี มรดกความทรงจำ
แห่งสยามประเทศ เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : อี.ที. พับลิชชิ่ง.
- _____ (2559). **อโยธยาศรีรามเทพนครบรรพทวารวดี มรดกความทรงจำแห่งสยามประเทศ เล่ม 2**.
กรุงเทพฯ : อี.ที. พับลิชชิ่ง.
- วีไลรัตน์ ย้งรอด และธวัชชัย องค์กรวิเวทย์. (2546). **คู่มือเรียนรู้ : กรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ : มูนัมเพสส์.
- วิกิพีเดียสารานุกรมเสรี. (2558). “**อาณาจักรอยุธยา**”. อ้างถึงใน [https://th.wikipedia.org/wiki/เข้าสู่วันที่ 19 ธันวาคม 2558](https://th.wikipedia.org/wiki/เข้าสู่วันที่_19_ธันวาคม_2558)
- _____ (ออนไลน์ : 2558). **รายนามนายกรัฐมนตรีไทย**. อ้างถึงใน [th.wikipedia.org/wiki/ เข้าสู่วันที่ 26 ธันวาคม 2558](https://th.wikipedia.org/wiki/เข้าสู่วันที่_26_ธันวาคม_2558).
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2553). **เมื่อสมเด็จพระยาตามพรหมหาราชอนุภาพทรงพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5**. บทความวารสารราชบัณฑิตยสถาน ปีที่ 35 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2553)
- _____ (2546). **การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**.
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2547). **ประวัติศาสตร์ชาติไทย, เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถเนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนพรรษา 6 รอบ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- วัชรภา คลายนาทร. (2555). **รายงานวิจัย “ตามรอยเสด็จสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพื้นที่ฝั่งธนบุรี : ศึกษาจากพงศาวดารและสถานที่จริง”**. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.
- ศิริเพ็ญ วรปัสสุ. (2553). **การศึกษาความสัมพันธ์ไทยและญี่ปุ่นสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จากหลักฐานทางโบราณคดี**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- ศิริพร สุขเมธารัตน์. (2556). **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- เศรษฐศาสตร์การเมือง. (2558). **รู้ทัน IMF พาชาติล้มจม /วิกฤติการเงินไทย.** (เอกสารอัดสำเนา โครงการพระราชรัฐ)
- สถาบันพระปกเกล้า. (ออนไลน์ : 2558). **พระราชประวัติ รัชกาลที่ 7.** อ้างถึงใน <http://kpi.ac.th/> เข้าถึงวันที่ 26 ธันวาคม 2558.
- สลิด ชูชื่น. (ออนไลน์ : 2558). **ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย 1.** อ้างถึงใน www.gotoknow.org/posts/318446 เข้าถึงวันที่ 24 ธันวาคม 2558.
- สนั่น เมืองวงษ์. (2518). **ประวัติศาสตร์ธนบุรี-รัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : อักษรสมัย.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ฉบับกาญจนาภิเษก เล่มที่ 21. (2538). **โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์.
- _____ เล่มที่ 20. (2538). **โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์.
- _____ เล่มที่ 14. (2538). **โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2540). **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540.** กรุงเทพฯ : คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- สิทธิกร ศักดิ์แสง. (2556). **รวมบทความ ศาสตร์แห่งการตีความ(กฎหมาย) Hermeneutic.** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : นิติธรรม.
- สุทธาดา เลขไวฑูรย์. (2525). **การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2435-2453).** วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิ ภิบาลแทน สุวัฒน์ แก้วสังข์ทอง. (2552). **เปิดโลกประวัติศาสตร์อยุธยา-ธนบุรี.** กรุงเทพฯ : ปันรู้.
- สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. (2550). **"ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของการรัฐประหารในประเทศไทย", รัฐประหาร 19 กันยา รัฐประหารเพื่อระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข.** กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน.
- สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.). (2557). **ระบบบริหารราชการของราชอาณาจักรไทย.** กรุงเทพฯ : กรกนกการพิมพ์.

- สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร. (2555). **สรุปผลที่สำคัญการสำรวจสถานะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ.2554**. กรุงเทพฯ : คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- สมมาตร ผลิต. (2555). **เอกสารคำสอนรายวิชาท้องถิ่นศึกษา Local Studies**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : พี.เอส. เพรส.
- สมศักดิ์ นิลนพคุณ. (2527). **ปัญหาเศรษฐกิจของไทยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และการแก้ไขของรัฐบาล ระหว่าง พ.ศ.2448-2498**. กรุงเทพฯ : ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย.
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2512). **ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า** กรุงเทพฯ : ทาพระจันทร์.
- อดิสร คักดีสูง. (2546). **พื้นฐานอารยธรรมไทย**. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- อารี วิชาชัย. (2546). **เอกสารคำสอนวิชาพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมไทย**. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อุดม เขยแก้ว. (2553). **ประวัติศาสตร์ชาติไทย**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- Donald Frederick Lach, Edwin J. (1994). **Van Kley, "Asia in the making of Europe"**, University of Chicago Press, pp. 520–521.
- Greene, Stephen Lyon Wakeman. (1999). **Absolute Dreams. Thai Government Under Rama VI, 1910–1925**. Bangkok : White Lotus.
- Palmer,R.R., Colton Joel, Lloyd Kramer. (2002). **A History of the New World**. New York : McGraw-Hill Higher Education. pp. 434.